

ნუბზარ მბელაქე

აჭარული ნოვრის და ვვარის

წიგნში განხილულია აჭარის მოსახლეობის ტრადიციული სოციალური ორგანიზაციის ისტორიისა და ეთნოლოგიის საკითხები. ყურადღება გამახვილებულია სისხლით ნათესაობის სისტემის ტერმინოლოგიურ მოდელზე, ლოკალური ჯგუფის წევრთა სამართლებრივ ნორმებსა და უფლება-მოვალეობებზე ურთიერთობათა სხვადასხვა სფეროში. წერილობითი, საარქივო და საველე-ეთნოგრაფიული წყაროების საფუძველზე შესწავლილია დიდი სახლეულის ფუნქცია, ნოგროსა და გვარის სტრუქტურა, ტერიტორიული თემის სამეურნეო-ეკონომიკური საფუძვლები და, საერთოდ, ხევის – თემის საზოგადოებრივი აგებულება.

რედაქტორი ჭ ალექსი რობაქიძე — ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, საქ. მეცნ. აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი

რეცენზენტები: ვახტანგ შამილაძე — ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, საქ. მეცნ. აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი

ნაწილი ჯამბახაძე — ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი

ვუძღვნი ჩემი მასწავლებლის,
საქართველოს მეცნ. აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტის, პროფესორ
ალექსი რობაქიძის ნათელ ხსოვნას.

წინათქმის ნაცვლად¹

ნათესაობის სისტემა, რომელიც ლუის მორგანის შემდეგ საუკუნეზე მეტია სოციალური კულტურის ისტორიის კვლევის ერთ-ერთ ძირითად წყაროდ არის მიჩნეული, დღეს ეთნოგრაფთა საყოველთაო ინტერესს შეადგენს. მისი დამუშავება, უმთავრესად, ორი მიმართულებით მიმდინარეობს: იგი ემსახურება, ერთის მხრივ, სოციალური ურთიერთობის ტრადიციული ფორმების განვითარების ზოგადი კანონზომიერების გაშუქებას, ხოლო მეორეს მხრივ — კონკრეტული ხალხის სოციალური წყობის ეთნოსპეციფიკური ნიშნების გამოვლინებას. ამ მხრივ, აჭარის

¹ ავტორის შენიშვნა: ალექსი რობაქიძის ეს წინასიტყვაობა დაიწერა ქართულად 1988 წელს დასაბეჭდად მომზადებულ ჩემს წიგნზე, რომელიც კოლეგებთან შეთანხმების საფუძველზე რუსულ ენაზე გამოიცა, რათა აჭარის მოსახლეობის სოციალური კულტურის სფეროში წარმოებული კვლევის შედეგები უფრო ფართო აუდიტორიისთვის გამხდარიყო ცნობილი. წინასიტყვაობის ქართული ტექსტის ადეკვატური რუსული ვარიანტიც თავად ამ წიგნის რედაქტორმა — ალექსი რობაქიძემ დაწერა [იხ: Н. В. Мгеладзе. Система кровного родства в Абхазии (историко-этнографическое исследование), Бат., 1988]. წიგნის რუსულ ენაზე გამოცემის შემდეგ თექვსმეტი წელი გავიდა. ბატონი ალექსი კარგა ხანია ჩვენს გვერდით აღარაა და მისი ნამოწაფრები მოკლებულნი არიან მეცნიერისა და კეთილშობილი ადამიანის გონივრულ რჩევებსა და კონსულტაციებს გადაწყვეტე აღნიშნული წიგნის ქართული ვერსიის შევსებული და ცალკეული დებულების ახლებური ინტერპრეტაციით გამოცემა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს წიგნი გადახალისებულა, იგი მაინც ალექსი რობაქიძის ჩანაფიქრის ნაყოფია, რის გამოც ბატონ ალექსი რობაქიძის მიერ ადრე, 1988 წელს ქართულად დაწერილი წინასიტყვაობა წინამდებარე მონოგრაფიას უცვლელად დავეურთო.

ეთნოგრაფიული მასალა განსაკუთრებული ინტერესის შემცველია. როგორც ცნობილია, ტრადიცია ყველგან და მუდამ ეთნოსპეციფიკის ერთ-ერთი ნიშანია და ამდენად, ეთნიკური თვითშეგნების მნიშვნელოვანი ფაქტორიც. ამიტომაც, რომ აქარამ ქართული ეთნიკური თვითმყოფადობის შენარჩუნებისათვის სამასწლოვან ბრძოლაში უკეთ შემოინახა ქართველი ხალხის კულტურისა და ყოფის სხვა მრავალ მხარესთან ერთად სოციალური ყოფის ძირძველი ტრადიციები და მათ შორის, ბუნებრივია, პირველ ყოვლისა, სწორედ ნათესაობის სისტემა: ოჯახი და ნოგრო იყო ის ძირითადი უჯრედი, რომელიც უბირისპირდებოდა ქართველი ხალხის მორალურ-ეთიკური კოდექსისათვის უცხო ნორმების შემოტევას...

ზემოთ აღნიშნული გარემოება გახდა ძირითადი მიზეზი იმისა, რომ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნ. ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დაარსებისთანავე აქარელთა ნათესაობის სისტემის პრობლემამ დაიჭირა მკვიდრი ადგილი ეთნოგრაფიის განყოფილების სამუშაო გეგმებში. ამ პრობლემაზე მუშაობის პირველი შედეგები თავმოყრილია ვლადიმერ მგელაძის ნაშრომში — „ზემო აქარული სოფელი ძველად“ (ბათ., 1973), რომლის ერთ-ერთი ძირითადი თავი მიეძღვნა გვარისა და ნათესაობის სისტემის საკითხებს. ეს ნაშრომი ქართული ეთნოგრაფიული ლიტერატურის შენაძენია და უკვე რარი საბუთი იმისა, თუ რაოდენ ფასეულია აქარული ეთნოგრაფიული მასალა საერთოდ სოციალური კულტურის ისტორიის კვლევისა და საკუთრივ, აქარელთა საზოგადოებრივი ყოფისათვის დამახასიათებელი როგორც ზოგადქართული ნიშნების, ასევე ლოკალური თავისებურებების გამოვლენის საქმეში.

ვლადიმერ მგელაძეს — ნიჭიერ და მუყაით მკვლევარს, სამწუხაროდ, ბედმა უმუხტოლა — არ დასცალდა კარგად დაწყებული საქმის დაგვირგვინება.

ნუგზარ მგელაძის ეს ნაშრომი მის მიერ მოპოვებული მდიდარი და ორიგინალური მასალის საფუძველზეა დაწერილი. ავტორმა ინტენსიური საველე ძიება ჩაატარა, როგორც საკუთრივ აქარის ყველა კუთხე-

ში, ასევე, გურიაში, სამეგრელოში, სვანეთში, მთიულეთში და სხვა. პარალელური მონაცემების მოპოვების მიზნით იგი აფხაზეთშიც ეწეოდა საველე მასალის შეკრებას. დიდძალი და ახალი ფაქტობრივი მასალა აჭარაში ნათესაობის სისტემის შესახებ გააზრებულია საკმაოდ ფართო შესაძარებელი მასალისა და ზოგადი ეთნოგრაფიის სათანადო მონაცემების შუქზე.

კიდევ ერთხელ, ახლა უკვე აჭარულ ეთნოგრაფიულ მასალაზე დადგინდა დიდი ოჯახის სეგმენტაციის შედეგად ნაწიწილევ ოჯახთა ჯგუფის — ნოგროს — არსებობა. მას ახასიათებდა ერთი მაშისაგან წარმომავლობა და საოჯახო ქონების გაყრის შემდეგ გაუყოფლად დატოვებული ქონების ნაწილის კოლექციალური მფლობელობა, რომელიც ასაზრდოებდა მემკვიდრეობით მომდინარე თაობების ნათესაურ სიმტკიცეს, ერთიანობას, „ჭირსა შიგან გამაგრებას“. ტრადიციულად მომდინარე სამეურნეო-სოციალური ურთიერთობის ეს ფორმა, თავის მხრივ სიმტკიცეს მატებდა იმას, რასაც თანამედროვე ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში სიცოცხლისუნარიანობის უზრუნველყოფის სისტემა ეწოდება.

ნუგზარ მგელაძის ნაშრომში კარგად ჩანს, რომ აჭარული ნოგრო თავისი გენეზისით, სტრუქტურით და ფუნქციით ბატრონიმიას წარმოადგენს, რომელიც საქართველოს სხვა მრავალ რეგიონშიც არის ცნობილი (ხევსურული მაშანი, მთიულური კოშობა, მეგრული თურა, სვანური ლამხუბ და სხვა). მას პარალელები კავკასიის მთიანეთშიც მოეპოვება. ამ მხრივ შესწავლილი რეგიონის გაფართოება სვამს საკითხს ბატრონიმიული ორგანიზაციის ფორმათა ზოგადი ტიპოლოგიის შესახებ, რომლის გაშუქებაში ნ. მგელაძის ნაშრომი უთუოდ საბატიო ადგილს დაიჭერს.

ალექსი რობაქიძე

შესავალი

აქარელთა ტრადიციული საზოგადოებრივი სტრუქტურის, სოციალური ორგანიზაციისა და ნათესაობის ტერმინთა სისტემის კვლევა ქართული ეთნოლოგიური მეცნიერების მეტად მნიშვნელოვანი პრობლემაა. იგი დაკავშირებულია როგორც ქართველი ხალხის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს საკითხებთან, ისე ზოგადი ეთნოლოგიის აქტუალურ პრობლემებთან.

თანამედროვე ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში დიდი ყურადღება ეთმობა ტრადიციული სოციალური ინსტიტუტების და მათგან წარმომდგარი ნათესაობის ნომენკლატურის სტრუქტურულ-სემანტიკურ ანალიზსა და ისტორიულ-ტიმოლოგიურ დახასიათებას, დიდი სახლულისა და მისი სეგმენტაციით წარმოქმნილი ლოკალური, მათ შორის, ნათესაური ჯგუფისა და ტერიტორიული გაერთიანების შესწავლას. სამეურნეო-ნათესაურმა ჯგუფმა, რომლის ფორმირება სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული შეხედულების მიხედვით დიდი ოჯახის სეგმენტაციას უკავშირდებოდა, პატრონიმიული ორგანიზაციის სახელწოდება მიიღო. პატრონიმიულმა ორგანიზაციამ, რომელიც ავტორთა დიდი ნაწილის დაკვირვებით წარმოადგენდა ერთი ძირიდან ნაყარ მონათესავე ოჯახების ჯგუფს, კავკასიის ხალხთა ეთნიკურ და სოციალურ ისტორიაში არსებითი საზოგადოებრივი ფუნქცია შეასრულა. ჩვენ ვთვლით, რომ უმჯობესია „საოჯახო თემისა“ და „დიდი ოჯახის“ ნაცვლად ისტორიოგრაფიაში დაგამკვიდროთ „დიდი (გაფართოებული) სახლულის“ ცნება, რომელიც ადეკვატურად ასახავს არა მარტო ქართველი ხალხის ტრადიციული ყოფის ბოლოპერიოდელ სოციალურ სინამდვილეს, არამედ უფრო შორეული წარსულის რეალობასაც, მით უმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ჩვენი წინაპრების

საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემაში სახლეულო იყო ერთ-ერთი უმთავრესი სოციალური უჯრედი².

შენიშვნა: რამდენადაც სოციალურ ორგანიზაციათა სხვადასხვა ფორმის გენეზისისა და სტრუქტურის სწორი გააზრებისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება „საოჯახო თემის“ და „დიდი ოჯახის“ წარმოშობის დროისა და პირობების განსაზღვრას, ამდენად, მიზანშეწონილია, მოკლედ დავახასიათოთ ამ პრობლემის გარშემო მკვლევართა მიერ გამოთქმული ზოგიერთი თვალსაზრისი. მ. კოსვენის საოჯახო თემსა და დიდ ოჯახს თითქმის თანაბარი მნიშვნელობით განიხილავდა. მან საოჯახო თემი ორ ისტორიულ ფორმად გაყო: დემოკრატიულად და სამამოდ. ავტორისეული სქემის მიხედვით, სამამო ოჯახი დემოკრატიული ოჯახიდან განვითარდა. მისი აზრით, საოჯახო თემი გვაროვნული ორგანიზაციის ორგანულ ნაწილს წარმოადგენდა³. ა. ბრომლეი, ზორვატთა ეთნოგრაფიული მასალებისა და სხვა ხალხთა ძველი წერილობითი წყაროების საფუძველზე თვლიდა, რომ საოჯახო თემის თავდაპირველ ფორმას სამმო ოჯახი წარმოადგენდა⁴. ზ. გაგლოითიც ოსეთში გამოვლენილი საველე მონაცემების მიხედვით საოჯახო თემის ორ ფორმას გამოყოფდა — სამამოსა და

² Н. В. Мгеладзе. Формы социальной организации и система терминов родства в традиционной культуре грузинского народа (этнокультурные аспекты, историческая и локально-региональная специфика). - Автореферат на соискание ученой степени доктора исторических наук, М., 1992; ნ. მგელაძე, ნ. მასანოვი, სოციალურ ორგანიზაციათა ტიპოლოგიასა და მოდელირების თეორიული და მეთოდოლოგიური პრობლემები. — ეთნოკულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში (კიევის), I, ბათ., 1926; მათივე, სოციალურ ორგანიზაციათა ტიპოლოგიის თეორიული საფუძვლები. — XXI რესპუბლიკური სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, ბათ., 1993, გვ. 11-12; ნ. მგელაძე, სიმონ ჯანაშია და ქართველი ხალხის სოციალური ორგანიზაციის ადრეული ფორმების ისტორიის ზოგიერთი საკითხი (სახლი). — აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია (მოხსენებათა მოკლე შინაარსები), თბ., 2000.

³ М. О. Косвен. Семейная община и патронимия. М., 1963, с. 6; მისივე, Очерки по этнографии Кавказа. - Советская этнография (СЭ), №2, М.-Л., 1946, с. 116-117; მისივე, Семейная община (опыт исторической характеристики). - СЭ, №3, М.-Л., 1948.

⁴ Ю. В. Бромлей. Становление феодализма в Хорватии, М., 1964, с. 148-150.

⁵ З. Д. Гаглоева. Общественный быт осетин в XIX веке (патронимия). -

საძმოს³. ავტორის თანახმად, ოსეთში მხოლოდ სამამო ოჯახებია დამოწმებული. მისი აზრით, საძმო ოჯახი განვითარებული უნდა ყოფილიყო სამამო ოჯახისაგან⁶. აქვე კვლავ უნდა დაგაფიქსიროთ საკითხისადმი ჩვენი დამოკიდებულება. მიგვაჩნია, რომ საოჯახო თემის ნაცვლად უმჯობესია გამოვიყენოთ ტერმინი „დიდი სახლელი“, რომლის ფარგლებში წარმოდგენილი იყო „ოჯახთა ჯგუფი“. ამ ტიპის სოციალური ორგანიზაციები ამა თუ იმ ფორმით ფუნქციონირებდა ყველა დროსა და ყველა საზოგადოებაში. თუ ვაღიარებთ, რომ საოჯახო თემი იმ სახით, როგორადაც იგი სპეციალურ ლიტერატურაში გაიხსრება, მართლაც არსებობდა, მხოლოდ მაშინაა დასაშვები მივიჩნიოთ, რომ საოჯახო თემი იყო არა პატრიარქალური გვარის გამაერთიანებელი ბირველყოფილი ლოკალური ჯგუფის შემადგენელი ნაწილი — ეკონომიკური უჯრედი, არამედ მისი დაშლა-სეგმენტაციის პროდუქტი. ცალკეული ავტორის აზრით, იგი არც დიდი ოჯახის შესატყვისი სოციალური ორგანიზაცია იყო და ბირველის გვიანდელ ფორმას წარმოადგენდა. ამ ტიპის ევოლუციური სქემის აღიარების შემთხვევაში შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ თუ პატრიარქალური ლოკალიზებული გვარის გამაერთიანებელი ლოკალური ჯგუფი, თავდაპირველად, უნდა დაშლილიყო საძმო-საბიძაშვილო სახლეულებად და, შესაბამისად, სხვადასხვა ტაქსონომიური დონის საძმო-საბიძაშვილო ნათესაურ ჯგუფებად — ბიძაშვილობებად, მაშინ შეუძლებელია დაშლის პროცესში მყოფ გვარში და ნათესაობით დაცილებულ ინდივიდთა შორის შექმნილ წინააღმდეგობრიობაში ერთობა ცალკეული მაშისა და შვილის საოჯახო გაერთიანებას გაერღვია. ასეთი სოციალური უჯრედები უფრო ფართო — ძმა-ბიძაშვილთა ნათესაურ კავშირებზე დაფუძნებული საოჯახო გაერთიანებები უნდა ყოფილიყო, რომლის წევრებიც, გვარის რღვევის ბირობებში, მეშვიდრეობაზე უბირველესი უფლების მატარებელი ნათესავები იყვნენ. ალბათ, აქედან უნდა დაწყებულიყო ძმა-ბიძაშვილთა — მოძმეთა, როგორც ყველაზე ახლო ნათესავთა ცნობიერების ჩამოყალიბება, შთამომავლობის გამრავლების ნიადაგზე ნათესავთა სიშორე-სიახლოვის მიხედვით დაყოფა და შესაბამისად, ლოკალიზებული გვარის წევრებს შორის შესატყვისი დიფერენცირებული უფლება-მოვალეობების რეგულაცია. აქ შე-

⁶ З. Д. Гаглоева. Очерки по этнографии осетин, т. 1, Тб., 1974, с. 54.

იძლება დაისვას ერთი საკითხიც: თუ ბატრონიზია ოჯახის განვითარებით იყო მიღებული, რაც უდავოდ დაზუსტებას საჭიროებს, მაშ, რას წარმოადგენდა ის ორგანიზაციები, რომლებიც ბირველყოფილ ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილ ასევე ლოკალიზებული გვარის საძმო-საბიძაშვილო სახლეულებად დაშლის ნიადაგზე წარმოიქმნებოდა ამ სახლეულთა გაერთიანებების სახით? ასეთი საზოგადოებრივი უჯრედები, ალბათ ახლოს იდგა არქაულ გვართან, რადგან ისინი ფორმირებული იყო არა საოჯახო თემის სეგმენტაციის, არამედ ლოკალიზებული გვარის გამაერთიანებელი ბირველყოფილი ლოკალური ჯგუფის ოჯახებად დაშლის საფუძველზე. თუ მივყავებით ამდაგვარ სქემას, მაშინ სახეზე გვექნება სოციალურ ორგანიზაციათა ტიპების არა ყველა დროსა და ეპოქაში სინქრონული თანაარსებობის, არამედ სტადიური ევოლუციის მოდელი. აქედან გამომდინარე, აღნიშნული სოციალური ორგანიზმები დასაშვებია ჩაითვალოს არქაულ, სუსტად სეგმენტირებადი გვარის გამაერთიანებელ ბირველყოფილ ლოკალურ ერთობასა და შედარებით გვიანდელ, ინტენსიურად სეგმენტირებადი ბატრონიზიული ორგანიზაციის გამაერთიანებელ ლოკალურ ჯგუფს შორის არსებულ ისტორიულ საზოგადოებრივ ფორმებად. მათში სჭარბობდა ბირველყოფილ ეპოქაში არსებული გვარისთვის დამახასიათებელი ელემენტები, მაგრამ ისინი, ასევე, ითავსებდნენ ახალი პერიოდისთვის ნიშანდობლივ ურთიერთობებს. თანდათანობით, დასახელებული ტიპის სოციალურ დაჯგუფებებს გამოყოფილი დიდი სახლეულები სეგმენტაციას განიცდიდნენ და ქმნიდნენ ბატრონიზიული ორგანიზაციის იმ ფორმებს, რომლებიც კავკასიის ხალხებში ეთნოგრაფიულად ხელმისაწვდომ პერიოდში მოდერნიზებული სტრუქტურული წყობით შემორჩა.

ზემოთ ჩვენს მიერ განვითარებული თვალსაზრისი ერთობ ჰიპოთეზურია. იგი ეყრდნობა კავკასიის მთიელთა სოციალური ორგანიზაციების რეტროსპექტულ ანალიზს, ასევე, შესაძლებელ რეკონსტრუქციას მათი წარმოშობისა და ადრეული აგებულების დასადგენად.

საძმო-საბიძაშვილო სახლეულის განვითარებაში მომდევნო სტრუქტურული ეტაპი უნდა ყოფილიყო საძმო სახლი — ღვიძლი ძმების ერთ ჭერქვეშ თანაცხოვრება. მოგვიანებით, როცა ამგვარი სოციალური ერთობის დაშლა ხდებოდა, ხშირად, საძმო სახლიდან გამოყოფილი სამამო სახლეულების ზრდით

კვლავ სამშო სახლები წარმოიქმნებოდა, თუმცა სტრუქტურული იერსახის გარკვეული ცვალებადობით. მაშისეული სახლების სამშოში გადაზრდის ფაქტების ფიქსაცია კავკასიის მთიანეთში ამ ბოლო პერიოდამდეც იყო შესაძლებელი, მაგრამ სრულყოფილი და კონკრეტული მასალების უქონლობის გამო მაინც პირობითია საუბარი იმაზე, ვერტიკალურ და პორიზონტალურ იერარქიაში სოციალური სტატუსით თუ რომელი გაერთიანება იყო თავდაპირველი უჯრედი — სამამო თუ სამშო. რეტროსპექტული ანალიზი გარკვეულად სამშო სახლის პირველადობას უნდა უქერდეს მხარს, თუნდაც იმიტომ, რომ ამ ფორმის გაერთიანება წარმოებაში, მოხმარებაში, მმართველობასა და სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობების სხვადასხვა სფეროში დემოკრატიულობის პრინციპებს ემყარებოდა. XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ეთნოგრაფიული წყაროები ასახავენ არა კლასიკური დემოკრატიული სახლეულების თავისებურებებს, არამედ სამამოსგან განვითარებულ სამშო-საბიძაშვილო და სამშო სახლების ბუნებას. მათი შესწავლა, როგორც აღინიშნა, ბუნებრივია, სოციალური ორგანიზაციის არქაული ფორმების რეკონსტრუქციას შეუწყობს ხელს.

* * *

გაფართოებულმა (დიდმა) სახლეულმა, ლოკალურმა ჯგუფმა და პატრონიმიულმა (ნათესაურმა) ორგანიზაციამ დასაბამი მისცა როგორც ინტეგრაციული ტრადიციული ნორმებიდან გამომდინარე ნათესაობის ტერმინთა სისტემას, არქაული სოციალური ჯგუფებისაგან სტადიურად განსხვავებული ახალი ფორმის ინსტიტუტებს, ისე, შრომის ორგანიზაციის შესატყვის სახეობებს, სიშორე-სიახლოვის მიხედვით დიფერენცირებული ნათესაური უჯრედების წევრთა უფლება-ვალდებულებებს ურთიერთობათა სხვადასხვა სფეროში. დიდმა სახლეულმა, ლოკალურმა ჯგუფმა და პატრონიმიულ დაჯგუფებათა სტრუქტურულმა სისტემამ საფუძველი ჩაუყარა განვითარებადი საზოგადოებრივი უჯრედების ერთობლიობას, სისტემისათვის დამახასიათებელ მემკვიდრეობის წესებს, ურთიერთდახმარებისა და დასახლების ფორმებს, ასევე, ტრადიციული ყოფის სხვა ნორმებს, წეს-ჩვეულებებს, რწმენა-წარმო-

დგენებსა და ადამიანთა საზოგადოებრივ ურთიერთობებში. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პირობებში ამ ხასიათის საზოგადოებრივი ინსტიტუტების ფუნქციონირება აწესრიგებდა ტრადიციული სოციალური ორგანიზაციის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულებას, ქცევის ნორმებს, მათ ზნეობრივ იერსახესა და ზოგადად მორალს. აღნიშნული ტრადიციული ნორმები ერთსა და იმავე სოციალურ გარემოში მცხოვრებ ადამიანთა ქცევის მადეტერმინებულ და მარეგულირებელ ფაქტორებად გვევლინებოდნენ.

წინამდებარე ნაშრომის აქტუალობა განსაზღვრულია ნათესაობის ტერმინთა სისტემისა და პატრონიმიული ორგანიზაციის იმ მნიშვნელოვანი როლით, რასაც იგი ასრულებდა კავკასიის ხალხთა სოციალურ ცხოვრებაში. „სისხლით“, „ხელოვნურად“ დანათესავებულ და მოყვრობით დაახლოებულ ადამიანთა შორის არსებული სოციალური ურთიერთობა, როგორც ცნობილია, გამოხატულებას პოულობდა იმ რიტუალებსა და ჩვეულებებში, რომლებიც დაკავშირებული იყო სისხლმესისხლეობის, ბავშვის დაბადება-აღზრდის, საქორწინო ცერემონიალის, საოჯახო ყოფის, წინაპრის კულტის, მიცვალებულის დაკრძალვის, შვილად აყვანის, დაძმობილებისა და დადობილების ფაქტებთან. რამდენადაც ურბანიზაციამ, ცხოვრების ახლებური წესისა და ახალი ტექნოლოგიების დამკვიდრებამ დააჩქარეს ყოფისა და კულტურის ადრინდელი ფორმების გაქრობის პროცესი. ამდენად, ამ ფაქტორებმაც განაპირობეს აჭარის მოსახლეობის ტრადიციული სოციალური სტრუქტურის შესწავლის სადღეისო მნიშვნელობა.

გამოკვლევა ეძღვნება აჭარაში სოციალურ ურთიერთობათა სისტემის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ შესწავლას. იგი მიზნად ისახავს საველე მასალების, ლიტერატურული წყაროებისა და ლინგვისტური მონაცემების საფუძველზე, როგორც რეგიონული (აჭარული), ისე საერთო-ქართული თავისებურებების დადგენით ლოკალური ჯგუფის, პატრონიმიული ორგანიზაციისა და დიდი სახლეულის შინაგანი აგებულების, სახლეულის წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი ნორმების შესწავლას, გენეალოგიური და კომპონენტური მეთოდებით ნათესაობის ტერმინთა ცვლადი სიდიდეებისა და სტრუქტურული პრინციპების გარკვევას, ზოგად ეთნოლოგიაში მიღებული ოთხწევრიანი ტიპოლოგიის (მ. კრიუკოვი) საფუძველზე და ქართულ-კავკასიური

მონაცემების უქუჩე აჭარაში სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინების დახასიათებასა და, საერთოდ, ტერმინოლოგიური მოდელის ანალიზს.

რამდენადაც ნათესაობის ტერმინთა სისტემა აჭარაში უშუალოდ იყო დაკავშირებული პატრონიმიული ორგანიზაციისა და ლოკალური ჯგუფის თავისებურებებთან, გამომდინარე იქიდან, რომ ნათესაობის ნებისმიერ სისტემას საფუძვლად ედო სოციალური ორგანიზაციის გარკვეული ფორმა და, საერთოდ, სოციალური გარემო, ამდენად, მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ მოკლედ შევხებოდით საზოგადოებრივი ინსტიტუტების სტრუქტურულ წყობას, რამაც საშუალება მოგვცა ნათლად წარმოგვედგინა პატრონიმიულ დაჯგუფებათა იერარქიული წყობის გენეზისისა და განვითარების არსი. გარკვეული მიზეზების გამო ნაშრომში პატრონიმიის კვლევამ შედარებით ფართო ადგილი დაიჭირა, ვიდრე სოციალური ორგანიზაციის სხვა ფორმების შესწავლამ, ნათესაობის ტერმინთა სისტემის სტრუქტურულ-მორფოლოგიურმა თუ სემანტიკურმა და ტიპოლოგიურმა ანალიზმა.

ქართული ხალხის ეთნოსოციალურ ისტორიაში აჭარის მაგალითზე ნათესაობის ტერმინთა სისტემისა და ტრადიციული სოციალური ორგანიზაციის ადგილისა და საზოგადოებრივი როლის გამოვლენა წინამდებარე მონოგრაფიის ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანაა. ლოკალური ჯგუფისა და პატრონიმიული ორგანიზაციის სტრუქტურის, ქონებრივ და საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სფეროში დამკვიდრებული ტრადიციული ნორმების, ტერიტორიული ერთიანობისა თუ სხვა ანალოგიური სახის ურთიერთობათა ძველი ფორმების გარკვევა ხელს შეუწყობს საქართველოს ამ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონის სოციო-კულტურული და ეთნიკური განვითარების ძირითადი თავისებურებების წარმოჩენას.

გამოკვლევა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ წყაროებზე დაყრდნობით წარმოადგენს აჭარული სისხლით ნათესაობის ტერმინთა სისტემის, ლოკალური ჯგუფისა და პატრონიმიული ორგანიზაციის ისტორიის მონოგრაფიულად შესწავლის კიდევ ერთ ცდას.

ნათესაობის სისტემების წარმოშობა და განვითარება დაკავშირებული იყო საზოგადოებრივი ევოლუციის გარკვეულ ეტაპებთან. მის მეცნიერულ შესწავლას გასულ საუკუნეში საფუძველი ჩაუყარა ლ. მო-

რგანმა⁷, რომელსაც ევოლუციონისტური სკოლის სხვა წარმომადგენლების კვალდაკვალ უმაღლეს გამოცხმაურნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი⁸. თანამედროვე პერიოდში ძველი საქორწინო-საოჯახო ურთიერთობისა და სოციალური ფორმების რეკონსტრუქციის საქმეში ნათესაობის ტერმინოლოგიის ძვირფას ისტორიულ წყაროდ აღიარება აღარ საქირობს განსაკუთრებულ დასაბუთებას, თუმცა საოჯახო-საქორწინო კავშირების გარდა ნათესაობის ტერმინოლოგიურ ტიპს საფუძვლად, როგორც ჩანს, სხვა სოციალური კრიტერიუმებიც ედო. ნათესაობის ტერმინოლოგია კონსერვირებული სახით ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ინახავს თავს და საზოგადოების განვითარების ბარალელურად ახალი სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობების შესაბამისი ნომენკლატურით ივსება. ჯერ კიდევ ადრე ლ. მორგანმა შეამჩნია ნათესაობის სისტემებსა და ბირველყოფილი საზოგადოების სოციალურ ინსტიტუტებს შორის არსებული მტკიცე კავშირი⁹. მის გამოკვლევებში ნათესაობის ტერმინთა სისტემები განიხილებოდა როგორც საქორწინო-საოჯახო ურთიერთობების განვითარებადი სისტემები, რომლის დინამიკასაც საფუძვლად საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური ევოლუცია ედო, თუმცა, როგორც ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდის ეთნოლოგები მიუთითებდნენ, მოგვიანებით იგი ამჩნევდა, რომ ტერმინოლოგიური სქემა და საქორწინო-საოჯახო ურთიერთობის რეალური სისტემა ყოველთვის არ ემთხვეოდა ერთმანეთს. ეს იყო ამოსავალი საფუძველი იმ ცნობილი დებულებისა, რომლის თანახმადაც, ნათესაობის ტერმინთა სისტემების შესწავლით შესაძლებელია გაირკვეს ოჯახისა და ქორწინების ის უძველესი ფორმები, რომელთა ფუნქციონირებითაც განპირობებული იყო მისი შესატყვისი ნათესაობის ტერმინოლოგიის წარმოშობა. ამდენად, ეთნოგრა-

⁷ Л. Г. Морган. Древнее общество, М., 1934.

⁸ К. Маркс. Конспект Льюиса Г. Моргана «Древнее общество». - К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., 2 - е изд., т. 45, с. 227-372; Ф. Энгельс. Происхождение семьи, частной собственности и государства. - К. Маркс, Ф. Энгельс. Избранные произведения в 2 - х т. т. 2, М., 1952, с. 174-310.

⁹ Л. Г. Морган. დასახ. ნაშრ., გვ. 38-305; И. Н. Виноков. Из архива Льюиса Генри Моргана, М.-Л., 1936.

ფიული წყაროებიდან ამ ფაქტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ოჯახის ტიპის, სოციალური ორგანიზაციის სტრუქტურისა და არსის განსაზღვრისთვის. ლ. მორგანი მიუთითებდა ოჯახის აქტიურ, განვითარებად თვისებებსა და მისგან წარმოქმნილი ნათესაობის ტერმინოლოგიის პასიურ ხასიათზე. ამან ავტორს დააზუსტებინა მეტად მნიშვნელოვანი დებულება ტერმინოლოგიური სქემის კონსერვატიულ ბუნებაზე. ეს საყურადღებო მიგნება იყო, რადგან საზოგადოების განვითარების განსაზღვრულ სტადიაზე განსაკუთრებით რთულია ტერმინოლოგიურ სქემასა და რეალურ სოციალურ ურთიერთობებს შორის თანაფარდობის დადგენა¹⁰.

ნათესაობის სისტემების გენეზისის, ტრანსფორმაციის, ტიპოლოგიისა და მათი სოციალურ ფორმებთან კავშირ-ურთიერთობის პრობლემებისადმი მეცნიერთა ფართო ინტერესი დღითი დღე მატულობს. ამ საკითხებს არაერთი უცხოელი მეცნიერი შეხება, მათ შორის გ. რივერსი¹¹, ა. კრობერი¹², პ. კირხჰოფი¹³, ი. ლოუი¹⁴, ა. ჰოგარტი¹⁵, რ. ფი-

¹⁰ Н. М. Гиренко. Система терминов родства и система социальной категории.-СЭ, №6, М., 1974, с. 46-42.

¹¹ W. R. H. Rivers. A genealogical method of collecting social and vital statistics.- Journal of the Royal anthropological institute, №30, 1900; მისივე, Social organization, London, 1924.

¹² A. L. Kroeber. Classificatory systems of relationship.- The journal of the royal anthropological institute, vol. 39, London, 1909.

¹³ P. Kirchoff. Verwandtschaftsbezeichnungen und verwandtenheirat.- Zeitschrift für ethnologie, vol. 64, 1932.

¹⁴ R. H. Lowie. Primitive society.-London, 1947; მისივე, Historical and sociological interpretations of kinship terminologies.-Lowie's selected papers in antropology.-Berkeley and Los Angeles, 1960; მისივე, Nomenclature and social structure.- Lowie's selected papers in antropology.-Berkeley and Los Angeles, 1960; მისივე, Family and sib.- Lowie's selected papers in antropology.-Berkeley and Los Angeles, 1960; მისივე, The kinship systems of grow and hidatsa.- Lowie's selected papers in antropology.-Berkeley and Los Angeles, 1960; მისივე, A note on relationship terminologies.-American antropologist, vol. 30, №2, 1928; მისივე, Relationship terms.-Encyclopedia Britannica, 1929.

¹⁵ By A. M. Hocart. Kinship systems. - Antropos, №3-4, 1937.

ორტი¹⁶, ჯ. შერდოკი¹⁷, ფ. ლაუნსბერი¹⁸, ვ. გუდენაფი¹⁹, მ. ედმონს-
ენი²⁰, რედკლიფ-ბრაუნი²¹, ა. კიორლი²², ლ. უაიტი²³, ა. უელესი და
გ. ეტკინსი²⁴, ბ. მარანდა²⁵, ი. ფაბლანი²⁶, ი. ლენგი²⁷, ა. კოულტი²⁸,

16 R. We. Firth. The Tikopia. -London, 1938.

17 G. P. Murdock. Social structure. -New York, 1949.

18 F. G. Lounsbery. A semantic analysis of the pavnee kinship usage.-Language, vol. 32, 1956; შისივე, The structure of the latin kinship system and its relation toroman social organization.-VII congress international des sciences antropologiques et ethnologiques (Moscow, 3 aug. 1964), vol. 4, M., 1967; შისივე, The structural analysis of kinship semantics.-Proceedings of the 9-th international congress of linguistics. The Hague, 1964.

19 W. H. Gudenough. The componential analysis and the study of meaning.-Language, vol. 32, №1, 1956.

20 M. S Edmonsens. Kinship terms and kinship concept.-American antropologist, vol. 59, №2, 1957.

21 A. R. Redcliff-Brown. The study of kinship systems.-Structure and functions in primitive society, London, 1958.

22 A. Curle. Kinship structure in an inglish villige.-Man, vol. LII, 1952.

23 L. A. White. Whatisa classificatory kinship terms.-Southwestern journal of antropology university of nev Mexico albuquerque, Winter, vol. 14, №4, 1958.

24 A. Wallace, G. Attkins. The meaning of kinship terms.-American antropologist, vol. 62, №1, 1960.

25 By P. Maranda. Kinship semantics.-Antropos, vol. 59, №3-4, 1964.

26 J. By. Fablan. Kung bushman kinship.-Componential analysis and alternative interpretations.-Anthropos, vol. 60, №1, 1965.

27 J. Lang. A new trend in the interpretation of classificatory systems.-Acta ethnographica, t. 15, fasc. 1-2, Budapest, 1966; შისივე, Types of the classificatory kinship systems.-Acta ethnographica, t. 23, fasc. 2-4, Budapest.

28 A. D. Coult. Lineage solidarity transformational analysis and the meaning of kinship terminologies.-Man, vol. 2, №1, 1967.

ლევი-სტროსი²⁹, მ. ბლოკი³⁰, ბ. პრინდლი³¹, ს. ბორლანდი³², დ. კრონენფელდი³³ და სხვები. აღნიშნული საკითხები კავკასიურ მასალებზე დაყრდნობით XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის ავტორების შესწავლის საგნადაც იქცა. ამ პრობლემით დაინტერესებულნი იყვნენ და მას კავკასიის ხალხთა მაგალითზე სპეციალური კვლევის მიზნით თუ ფრაგმენტულად ეხებოდნენ დიამუა დე მონპერე³⁴, მ. კოვალევსკი³⁵, ნ. დუბროვინი³⁶, ს. ზელინსკი³⁷, ნ. მარი³⁸. XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან ნათესაობის სისტემებისადმი ინტ-

²⁹ К. Леви-Стросс. Структурная антропология, М., 1983.

³⁰ М. Block. The moral and tactical meaning of kinship terms.-Mean, vol. 6, №1, 1971.

³¹ Р. Н. Prindle. Fictive kinship (mit) in east Nepal.-Antropos, vol. 70, 1975.

³² С. Н. Borland. Kinship term grammar; Abeview.-Antropos, vol. 74, №3-4, 1979.

³³ D. A. Kronenfeld. Formal analysis of Fanti kinship terminology (Chana).-Antropos, vol. 75, 1980.

³⁴ Dubois de Montpereux. Voyage autour du caucase, t. I, Paris, 1838; მისივე, t. III, Paris, 1839.

³⁵ М. М. Ковалевский. Современный обычай и древний закон. Обычное право осетин, М., 1886; მისივე, Закон и обычай на Кавказе, т. I, М., 1890; მისივე, Закон и обычай на Кавказе, т. II, М., 1890.

³⁶ Н. Ф. Дубровина. История войны и владычества русских на Кавказе.-Очерк Кавказа и народов его населяющих (ОКНН), СПб, Кавказ, т. I, кн. I, 1871.

³⁷ С. П. Зелинский. Народно-юридический обычай армян Закавказского края, - Известия кавказского отдела императорского русского географического общества (ИКОИРГО), т. 12, вып. 3, 1899.

³⁸ Н. Я. Марр. Основные таблицы к грамматике древне-грузинского языка (по предварительным сообщениям о родстве грузинского языка с семитическими), СПб. 1908; მისივე, Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем, СПб, 1910; მისივე, Дневник поездки в Шавшетиню и Кларджетин.-Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. 7, СПб, 1911; მისივე, О полигении семантики («брат» и «кровь»)-Основные вопросы языкознания, т. 2, 1936.

ერები კიდევ უფრო გაიზარდა. სხვადასხვა დროს გარკვეული სოციალური ინსტიტუტების ანალიზთან კავშირში მას იკვლევდნენ: ზ. ვანეტი³⁹, ი. ვინიკოვი⁴⁰, ს. ტოკარევი⁴¹, ე. კრიჩევსკი⁴², ი. ლიხტენბერგი⁴³, ლ. პანეკი⁴⁴, დ. ოლდეროგე⁴⁵, ბ. ვოლჩოკი⁴⁶, ს. ვაინშტეინი⁴⁷, ნ. ბუტ-

³⁹З. Ванети. Индивидуализм и коллективизм в родовом быту осетин (общественный строй осетин).-Известия осетинского научно-исследовательского института краеведения, вып. 2, Владикавказ, 1926.

⁴⁰И. Н. Винников. Программа для сбора материала по системе родства и свойства, М.-Л., 1936.

⁴¹С. А. Токарев. О системах родства у австралийцев (к вопросу о происхождении семьи).-Этнография, т. I, М.-Л., 1929; მისივე, К вопросу о методике изучения терминологии родства.-Вестник МГУ, ист. Фил. Сер. №4, М., 1952.

⁴²Е. Ю. Кричевский. Системы родства, как источник реконструкции развития социальной организации австралийских племен.-Вопросы истории доклассового общества (ВИДО), М.-Л., 1936.

⁴³Ю. М. Лихтенберг. Система родства оз. Рага и вопрос с геронкратии в Меланезии.-Сборник музея антропологии и этнографии (СМАЭ), т. 12, М.-Л., 1949; მისივე, Происхождение некоторых особенностей классификаторских систем родства (тураноганованского типа).-ПИПО, М.-Л., 1960.

⁴⁴Л. Б. Панек. О терминах родства в грузинском языке.-СМАЭ, т. 12, М.-Л., 1949.

⁴⁵Д. А. Ольдерогге. Малайская система родства.-Родовое общество (этнографические материалы и исследования), т. 14, М., 1951; მისივე, Некоторые вопросы изучения систем родства (к 80-летию выхода в свет книги Л. Г. Моргана «Древнее общество»).-СЭ, №1, М., 1958; მისივე, Основные черты развития систем родства.-СЭ, №6, М., 1960.

⁴⁶Б. Я. Вольчок. Следы дуальной организации у народов мунда.-СЭ, №6, М., 1959.

⁴⁷С. И. Вайнштейн. Род и кочевая община у восточных тувинцев (XIX – начало XX в).-СЭ, №6, М., 1959.

ინოვი⁴⁸, ა. დულზონი⁴⁹, მ. კრიუკოვი⁵⁰, ნ. ბიკბულატოვი⁵¹, ი. ლევი-
ნი⁵², ი. სემენოვი⁵³, ა. რეშეტოვი⁵⁴, ი. გეორგიევა, დ. მოსკოვა, ლ.
როდევა⁵⁵, მ. ჩლენოვი⁵⁶, ზ. გაგლოთი⁵⁷, ნ. გირენკო⁵⁸, გ. პო-

⁴⁸ Н. А. Бутников. Проблема экзогамии (по австралийским материалам).- Родовое общество (этнографические материалы и исследования), т. 14, М., 1951; მისივე, Община, семья, род.-СЭ, №2, М., 1962; მისივე, Типология родства.-Проблемы типологии в этнографии (ПТЭ), М., 1979.

⁴⁹ А. П. Дульзон. Термины родства и свойства египетских кетов.-СЭ, №6, М., 1959.

⁵⁰ М. В. Крюков. Древнекитайская система родства и вопрос о приоритете систем турецко-ганованского типа. VII КАЕН (Москва, 3-10 августа 1964 года), т. 4, М., 1964; მისივე, О соотношении родовой и патронимической (клановой) организации (к постановке вопроса).-СЭ, №6, М., 1967; მისივე, К методике сбора полевого материала по системе родства.-СЭ, №4, М., 1972.

⁵¹ Н. В. Бикбулатов. Система родства башкир. VII КАЕН (Москва, 3-10 августа 1964 года), т. 4, М., 1964; მისივე, Башкирская система родства, М., 1981.

⁵² Ю. И. Левин. Об описании системы терминов родства.-СЭ, №4, М., 1970.

⁵³ Ю. И. Семенов. (Рец. на кн.) - Крюков М.В. Система родства китайцев (эволюция и закономерности).-СЭ, №2, М., 1973.

⁵⁴ А. М. Решитов. Некоторые наблюдения над системами родства.- Охотники, собиратели, рыболовы, Л., 1972.

⁵⁵ И. Георгиева, Д. Москова, Л. Радева, Опыт изучения системы кровного родства у болгар.-СЭ, М., №2, 1973.

⁵⁶ М. А. Членов. Опыт исследования малайской системы родства. - Малайско-индонезийские исследования (МИИ), М., 1977.

⁵⁷ Э. Д. Гаглоева. О системе родства у осетин.- Материалы по этнографии Грузии (МЭГ), т. 16-17, Тб., 1972.

⁵⁸ Н. М. Гиренко. Классификаторский принцип и периодизация эволюции систем родства (к проблеме социогенеза первичной формации).-Африканский этнографический сборник (АЭС), т. 12, Л., 1980; მისივე, Брат-сестра (к соотношению типов терминологии социогенеза). - АЭС, т. 13, Л., 1982.

ბოვი⁵⁹, გ. გოხმანი⁶⁰, გ. არსენევი⁶¹, კ. კიებელი⁶², ა. ნიკიშენკოვი⁶³... ნათესაობის სისტემების შესწავლაში ქართულ მეცნიერებსაც დიდი წვლილი მიუძღვით. გასულ საუკუნეებში ამ საკითხებს სხვადასხვა ასპექტთან კონტექსტში ეხებოდნენ: დ. ბაქრაძე⁶⁴, თ. სახოკია⁶⁵, ნ. ხიზანიშვილი⁶⁶, ბ. ნიჟარაძე⁶⁷, თ. თაბუკაშვილი⁶⁸ და სხვები. მოგვიანებით იგი ეთნოლოგიურ და ლინგვისტურ პრობლემებთან კავშირში სისტემური კვლევის ობიექტი გახდა და მყარ მეთოდოლოგიურ საფუძ-

⁵⁹ В. А. Попов. К исторической типологии систем терминов родства: типы кроу и омаха.-СЭ, №2, М., 1977; მისვე. Системы терминов родства аканов как этносоциологический источник.-АЭС, Л., 1982.

⁶⁰ В. И. Гохман. К реконструкции древнетайской системы терминов родства.-СЭ, №6, М., 1978.

⁶¹ А. Б. Спесивовский. Материалы по системе терминов родства и свойства эванков Камчатки.-Полевые исследования института этнографии – 1978 года, (ПИИЭ) М., 1980.

⁶² К. Б. Кнебель, В. А. Попов. Современная система терминов родства и некоторые элементы традиционной социальной организации огоны.-АЭС, т. 13, Л., 1982.

⁶³ А. А. Никишенков. Метод структурного анализа А. Р. Редклиф-Брауна и проблема изучения отношений родства в доклассовых обществах.-Пути развития зарубежной этнологии, М., 1983.

⁶⁴ Д. З. Бакрадзе. Археологическое путешествие по Гурии и Аджаре, СПб, 1978.

⁶⁵ თ. სახოკია. მოგზაურობა (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი), თბ., 1956.

⁶⁶ ნ. ხიზანიშვილი. ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1940.

⁶⁷ ბ. ნიჟარაძე. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, I, თბ., 1962.

⁶⁸ Т. Табукашвили. Дзимитское общество Озургетского уезда Кутаийской губернии.-Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа (СМОМПК), т. 26, Тифлис, 1900.

ველზე დადგა ივ. ჯავახიშვილის⁶⁹, ს. ჯანაშიას⁷⁰, ნ. ბერძენიშვილის⁷¹, გ. მელიქიშვილის⁷², გ. ჩიტაიას⁷³, ს. მაკალათიას⁷⁴, ა. წულაძის⁷⁵, რ. ხარაძის⁷⁶, აღ. რობაქიძის⁷⁷, თ. გონიაშვილის⁷⁸, ი. მეგრელიძის⁷⁹, ი. ჭყო-

69 И. А. Джавахов. Государственный строй древней Грузии и древней Армении.-Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, т. 1, кн. 8, СПб; მისივე, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი 2, ტიფლ., 1928; მისივე, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937.

70 ს. ჯანაშია. შრომები, ტ. 1, თბ., 1949; მისივე, ტ. III, თბ., 1950.

71 ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. 1, თბ., 1964; მისივე, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი 8, თბ., 1975.

72 გ. მელიქიშვილი. ქართველ მთიელთა სოციალურ-ეკონომიკური წყობის დახასიათებისათვის.—მაცნე, ისტორიის სერია, №1, თბ., 1979; მისივე, К характеристике социально-экономического строя раннеклассового общества грузинских горцев.- Вестник древней истории (ВДИ), т. 1, М., 1984; მისივე, საქართველოში კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის საკითხისათვის, თბ., 1955.

73 გ. ჩიტაია. ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია 1948 წლისა. მიმომხილველი, თბ., I, თბ., 1949.

74 ს. მაკალათია. ხევი, ტიფლ., 1934; მისივე, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941; მისივე, თუშეთი, თბ., 1983; მისივე, ხევსურეთი, თბ., 1984.

75 აბ. წულაძე. ეთნოგრაფიული გურია, თბ., 1961.

76 რ. ხარაძე. ნათესაობის სისტემის საკითხისათვის ხევსურეთში. ენიშკის შოამბე, V-VI, თბ., 1940; მისივე, ბირიქეთ ხევსურეთში მივლინების მოკლე ანგარიში.—ენიშკის შოამბე, XI, თბ., 1941; მისივე, ხევსურული „ძირი“ და „გვარი“.—მიმომხილველი, I, თბ., 1948; მისივე, Грузинская семейная община, т. 1, Тб., 1960; т. 2, Тб., 1961; რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე. სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964.

77 А. И. Робакидзе. Особенности патронимической организации у народов горного Кавказа (в связи с вопросом о соотношении патронимии, рода и семьи).-СЭ, №5, М., 1968; მისივე, მთიულური კომობის ზოგიერთი მხარე.—კავკასიის ეთნოგრაფიის კრებული (კეკ)-, III, თბ., 1971.

78 თ. გონიაშვილი. ლექსიკური შეხვედრები ჩაჩნურისა ქართველურ ენებთან. ენიშკის შოამბე, V-VI, თბ., 1940.

79 И. В. Мегрелидзе. Лазский и менгрельский слои в гурийском, М.-Л. 1938; მისივე, Женские фамильные окончания в южнокавказских яфетических языках и фольклоре.-Памяти акад. Н. Я. Марра, Л., 1939.

ნაიას⁸⁰, კითონიშვილის⁸¹, ნამაზაძის⁸², მარათოლანის⁸³, გამაშელის⁸⁴, ნაჯა-
ვახაძის⁸⁵, ლაშელიძეშვილის⁸⁶, ესოსელიას⁸⁷, მკანდელაძის, ჟერიაშვილის⁸⁸,

80 ი. ქყოჩია. ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში, თბ., 1957.

81 ვ. ითონიშვილი. მოხვედრების საოჯახო ყოფა, თბ., 1970; მისივე, ხევი ძველად და
ახლა (საცხოვრებელი ნაგებობანი ძველ და ახალ ხევში), თბ., 1967; მისივე, ქარ-
თლის მთიულთა ყოფა-ცხოვრებიდან, თბ., 1974; მისივე, კავკასიის ხალხთა საოჯახო
ყოფა (ისტორიოგრაფიული ნარკვევი), თბ., 1977.

82 ნ. მამაძელი. ქართველი ხალხის საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან (ქალის
გამზიფება). მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის (მსე), XVIII, თბ., 1975; მისი-
ვე, ქართველი ხალხის საოჯახო ყოფის ისტორიიდან (მზიფების ინსტიტუტი აღმოსავ-
ლეთ საქართველოში), თბ., 1976; მისივე, ქორწინების ინსტიტუტი ქართლში, თბ., 1978.

83 მ. ჩართოლანი. ქართველი ხალხის პატრიარქული კულტურის ისტორიიდან, თბ., 1961.

84 გ. მამულა. კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება
ძველ ქართლში, თბ., 1979.

85 Н. В. Джавахадзе. Термины родства у горных ингушей.-Кавказский
этнографический сборник (КЭС), т. 2, Тб., 1968; ნ. ჯავახაძე. ნათესაობის სის-
ტემის ისტორიიდან — შინშის საკითხისათვის მთიულეთში.—კეკ (მთიულეთის
ეთნოგრაფიული ნარკვევი), III, თბ., 1971; მისივე, ხევსურული შინში და მისი ადგილი
ნათესაობის სისტემების თანამედროვე ტიპოლოგიაში; რუსუდან ხარაძე, თბ., 1985;
მისივე, Система родства осетин.-Автрэф. дисс. канд. ист. наук., Тб., 1983.

86 ლ. მელიქიშვილი. ქონებრივი ურთიერთობის ზოგიერთი ფორმის შესახებ მთ-
იულეთში — სათაფრო.—კეკ (მთიულეთის ეთნოგრაფიული ნარკვევები), III, თბ., 1971;
მისივე, ქართველ მთიულთა საქორწინო ურთიერთობის ისტორიიდან. მაცნე, ისტ-
ორიის სერია, I, თბ., 1972; მისივე, პატარა ზარება ოჯახთან, თემთან, მეუ-
რნეობასთან (აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ეთნოგრაფიული მასალის
მიხედვით); რუსუდან ხარაძე, თბ., 1985.

87 Э. Г. Соселлиа. Общие вопросы анализа систем терминов родства. Мაცნე—
ლიტერატურის სერია, №1, Тб., 1977, с. 126-139; მისივე, Анализ систем
терминов родства (по материалам картвельских языков), Тб., 1979. ე. სოს-
ელია. ზოგიერთი ნათესაური ურთიერთობის რეკონსტრუქციისათვის საერთო-
კავკასიურ დონეზე. ჯევანმარდი, თბ., 1983.

88 მ. კანდელაკი. ხევისბერის ინსტიტუტის საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქარ-
თლოს მთიანეთში (ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით).—მსე, XVIII, თბ., 1975;
მისივე, ქართველ მთიულთა სოციალურ-რელიგიური სტრუქტურის საკითხი („ჯვარი“

გ. გოცირიძის⁸⁹, ს. ჭანტურიშვილის⁹⁰, მ. ფიცხელაურის⁹¹ და სხვათა ნაშრომებში⁹². აღნიშნულ ავტორთა გარკვეული ნაწილი მას ფრაგმენტულად ახასიათებდა, ან სხვადასხვა საზოგადოებრივი ინსტიტუტების — საქორწინო ურთიერთობის, საოჯახო ყოფის, მშართველობის ფორმებისა თუ ენათმეცნიერული, ისტორიული და არქეოლოგიური პრობლემების შესწავლის პროცესში ნაწილობრივ ეხებოდა.

ნათესაობის სისტემების ინტენსიური კვლევის პერიოდში მ. კოსვენმა დასვა პატრონიმიის, როგორც განსაკუთრებული საზოგადოებრივ-ისტორიული ფორმის პრობლემა. მ. კოსვენის თანახმად, სოციალური ორგანიზაციის ეს ფორმა დამახასიათებელი იყო პატრიარქალური გვაროვნული წყობისათვის. იგი წარმოადგენდა მონათესავე ოჯახების ჯგუფს, რომელიც ჩამოყალიბებული იყო საოჯახო თემის განვითარებისა და სეგმენტაციის საფუძველზე. მათ ერთმანეთთან აკავშირებდათ საზოგადოებრივი და იდეოლოგიური ერთობლიობის მთელი რიგი ელემენტი^{92ა}. თანდათანობით

და „ხატი“). — მაცნე, ისტორიის სერია, №3, თბ., 1981; მისივე, *Общественный быт горцев Грузии - институт «Амнатства» (по этнографическим материалам XIX-XX вв.)*. - Автореф. Дисс. канд. ист. наук, Тб., 1983.

⁸⁹ გ. გოცირიძე. ნათესაური ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი ფერეიდნელ ქართველებში. — მაცნე, ისტორიის სერია, №2, თბ., 1981.

⁹⁰ ს. ჭანტურიშვილი. ყოფა და კულტურა V-X საუკუნეების საქართველოში (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კვლევის ცდა). თბ., 1984.

⁹¹ М. К. Пицхелаური. Терминология родства как предмет этнографии и лингвистики. - Республиканская конференция молодых ученых-филологов, Бат., 1981.

⁹² Н. В. Мгеладзе. Система кровного родства в Аджарии (историко-этнографическое исследование), Бат., 1988; მისივე, სისხლით ნათესაობის ტერმინთა სისტემის სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური ანალიზი აჭარაში. — აქარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა (ადგლ), VII, თბ., 1990, გვ. 45-66.

^{92ა} М. О. Косвен. Этнография и история Кавказа, М., 191; მისივე, Семейная община и патронимия, м., 1963; М. О. Kosven. Patronymy and its role in social history. - VII international congress of anthropological and ethnological sciences (Moscow, august, 1964), Moscow, 1964; მისივე, ბირველყოფილი კულტურის ისტორია, თბ., 1971; მისივე, Очерки по этнографии Кавказа. - СЭ, №2, М.-Л.: 1946; მისივე, Патронимия и проблема структуры рода. - Вопросы этнографии Кавказа (ВЭК), Тб., 1952.

ამ პრობლემით დაინტერესდნენ: ბ. გრეკოვი⁹³, გ. გარდანოვი⁹⁴, ა. ბერშინი⁹⁵, ალ. რობაქიძე⁹⁶, ა. ბულატოვი⁹⁷, ს. გაინშტეინი⁹⁸, შ. ინალ-იფა⁹⁹,

⁹³Б. Д. Греков. Большая семья и вервь русской правды и польского статута.- Вопросы истории, №8, М., 1951.

⁹⁴В. К. Гарданов. Общественный строй адыгейских народов (XVIII – первая половина XIX в.), М., 1967.

⁹⁵А. И. Першин. О коллективной собственности на скот у кочевников-скотоводов.-СЭ, №6, М., 1959; მისვე, К вопросу о «третьем типе» социальной организации первобытности.-СЭ, №2, М., 1970; მისვე, Динамика традиции и возможности их источниковедческого истолковывания (традиция и инновации).- Народы Азии и Африки (НАА), №5, М., 1981; მისვე, социально-экономическая терминология в понятийном аппарате этнографии.-СЭ, №5, М., 1983.

⁹⁶ А. I. Robakidze. Habitation et villages des montagnards de la Georgie dans le passé et de nos jours.-Communications de la délégation soviétique au VI congrès international des sciences anthropologiques et ethnologiques, М., 1960; А. I. Robakidze. The social structure of the caucasian mountaineers.-VIII international congress of anthropological and ethnographical sciences (Tokio, September, 1968), М., 1968; А. И. Робакидзе. Особенности патронимической организации у народов горного Кавказа.-СЭ, №5, М., 1968; მისვე, Жилища и поселения горной Ингушетии.-КЭС, т. 2, Тб., 1968; მისვე, მთიულური კომობის ზოგიერთი მხარე.-კეკ, ტ. 3, თბ., 1971; მისვე, Некоторые черты горского феодализма на Кавказе.-СЭ, №2, М., 1978; მისვე, Об особенностях общественного быта горцев Кавказа.-Особенности социально-экономического развития горных регионов феодальной Грузии, Тб., 1983.

⁹⁷А. Г. Булатова. Лакцы (XIX – нач. XX вв) – историко-этнографические очерки, Махачкала, 1971, с. 161-175.

⁹⁸С. И. Вайнштейн. Родовая структура и патронимическая организация у тафаларов (до начала XX века).- СЭ, №3, М., 1968.

⁹⁹Ш. Д. Инал-Ипа. Очерки по истории брака и семьи у абхазов, Сухуми, 1954; მისვე, Абхазы, Сухуми, 1965.

ა. ავდალი¹⁰⁰, მ. ფრეიდენბერგი¹⁰¹, მ. მამაკაევი¹⁰², ე. კოჯესაუ¹⁰³, ი. ბრო-
მლეი¹⁰⁴, ზ. გაგლოთი¹⁰⁵, ს. აგაშირინოვა¹⁰⁶, ე. კარაპეტიაიანი¹⁰⁷, მ. კრი-
უკოვი¹⁰⁸, ნ. კისლიაკოვი¹⁰⁹, ი. სეშენოვი¹¹⁰, ა. დავიდოვი¹¹¹, ი. ფროი-

¹⁰⁰А. Авдал. Патронимия у курдов Армении в XIX в.-СЭ, №6, М., 1959.

¹⁰¹М. М. Фрейденберг. К истории общины на Балканах (проблемы общины в югославской историографии).-Византийский временник (ВВ), т. 21, М., 1962; მისვე, Родственные коллективы в долматинской Хорватии в XI-XVI вв.-СЭ, №1, М., 1979; მისვე, Род и семейная община в югославской научной литературе за последние десять лет.-СЭ, №2, М., 1972.

¹⁰²М. Мамакаев. Чеченский тайп (род) и процесс его разложения, Грозный, 1962.

¹⁰³Э. А. Коджесау. Патронимия у адыгов.-СЭ, №2, М., 1962.

¹⁰⁴Ю. В. Бромлей. Становление феодализма в Хорватии, М., 1964; მისვე, Современные проблемы этнографии, М., 1981, с. 193.

¹⁰⁵Э. Д. Гаглоева. Осетинская «Рвадалта» (к структуре родственных объединений у осетин).-VII КАЭН (Москва, август 1964 г.), М., 1964; მისვე, Семейно-родственные коллективы у осетин.-МЭГ, т. 16-17, Тб., 1972; მისვე, Очерки по этнографии осетин, т. 1, Тб., 1961.

¹⁰⁶С. С. Агаширинова. Матерьяльная культура лезгин XIX - начала XX вв. М., 1978.

¹⁰⁷Э. Т. Карапетян. Пережитки патронимических отношений у армян (вторая половина XIX - начало XX вв).-VII КАЭН (Москва, август 1964 г.), М., 1964; მისვე, Родственная группа «Азг» у армян (вторая половина XX - начало XX вв.), Ереван, 1966.

¹⁰⁸М. В. Крюков. О соотношении родовой и патронимической (клановой) организации (к постановке вопроса).-СЭ, №6, М., 1967.

¹⁰⁹Н. А. Кисляков. По поводу статьи М. В. Крюкова «О соотношении родовой и патронимической (клановой) организации».-СЭ №2, М., 1967; მისვე, О сущности понятия «патронимия».-Страны и народы Востока (СНВ), т. 18, М., 1976.

¹¹⁰Ю. И. Семенов. О некоторых теоретических проблемах истории первобытности (по поводу статьи М. В. Крюкова «О соотношении родовой и патронимической – клановой организации»).-СЭ, №4, М., 1968.

¹¹¹А. Д. Давыдов. Афганская деревня (сельская община и расслоение крестьянства), М., 1969; მისვე, Социально-экономическая структура деревни Афганистана (особенности эволюции), М., 1976.

ანოვი¹¹², ე. ალექსენკო¹¹³, ა. ხაზანოვი¹¹⁴, ი. ხასბულატოვა¹¹⁵, ი. სმირნოვა¹¹⁶, ნ. ელაგინა¹¹⁷ და სხვა. დისკუსიის მსვლელობაში გაჩნდა აზრთა სხვადასხვაობაც. თავდაპირველად ეს ორგანიზაცია გვარს, სლაფური „ზადრუგა“-ს ტიპის ე. წ. „დიდ ოჯახსა“ და ტერიტორიულ-სამეზობლო თემსაც გაუთანაბრეს. მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი მას პირველყოფილი წყობის პრობლემათა შუქზეც კი განიხილავდა და პატრიარქალური გვარის სეგმენტად მიიჩნევდა. პატრონიზმისთან გარეგნულად და შიდა სტრუქტურით მეტ-ნაკლებად მსგავსი სოციალური ორგანიზაციის არსებობა სხვა არაერთი საზღვარგარეთელი ანთროპოლოგისა და ეთნოლოგის მიერაც იყო შენიშნული. ისინი ასეთ გაერთიანებებს კლანს, სიბს, კომპრომისულ ჯგუფს, ღვინჯს, ან რემიჯს უწოდებდნენ. დასახელებული ორგანიზაციის აღსანიშნავად თუ რომელი ტერმინია უმჯობესი, ამის თაობაზე არც მათთან არ არის მიღწეული თანხმობა და ტერმინოლოგიურ აპარატში არაა დაკონკრეტებული და გამოკვეთილი ის ერთი ტერმინი, რომელიც სრულად და ადეკვატურად ასახავდა მოცემული ტიპის გაერთიანებათა სოციალურ ბუნებას.

ქართულ ეთნოლოგიაში პატრონიზმის პრობლემამ იმთავითვე მკვედრი ადგილი დაიჭირა რ. ხარაძის¹¹⁸, ალ. რობაქიძის¹¹⁹, გ. ბარდაველი-

¹¹² И. Я. Фроянов. Семья и вервь в Киевской Руси (по поводу статьи Ю. М. Рапова).-СЭ, №3, М., 1972.

¹¹³ Е. А. Алексеенко. К вопросу о роли фактора родства в социальной жизни кетов.-Охотники, собиратели, рыболовы (ОСР), Л., 1972.

¹¹⁴ А. М. Хазанов. Разложение первобытно-общинного строя и возникновение классового общества.-Первобытное общество (основные проблемы развития), М., 1975.

¹¹⁵ З. И. Хасбулатова. Структура сельской общины и патронимии у чеченцев во второй половине XIX в.-Вестник МГУ, т. 1, сер. 8, М., 1981.

¹¹⁶ Я. С. Смирнова. Семья и семейный быт народов Северного Кавказа (вторая половина XIX – начало XX в.). М., 1983, с. 89-100.

¹¹⁷ Н. Г. Елагина. О родоплеменной структуре четвертой книги Геродота.-СЭ, №3, М., с. 76-82.

¹¹⁸ რ. ხარაძე. ხევსურული „ძირი“ და „გვარი“.-მიმოხილველი, ტ. 1, თბ., 1949; მისივე, დიდი ოჯახის გადმონათობი სვანეთში, თბ., 1939; მისივე, Некоторые стороны сельско-общинного быта горных ингушей.-КЭС, т. 2, Тб., 1969.

¹¹⁹ А. I. Robakidze. The social structure of the caucasian mountaineers. - VIII

ძის¹²⁰, გ. მელიქიშვილის¹²¹, ბ. გამყრელიძის¹²², ნ. ჯავახიძის¹²³, ს. ბახიას¹²⁴, გ. ჩიქოვანის¹²⁵, ც. ჩართოლანის¹²⁶ და სხვათა გამოკვლევებში¹²⁷. აღნიშნულ ავტორთა ნაშრომებში შესწავლილი და გაანალიზებულია კავკასიის ხალხთა, მათ შორის, ქართველების სოციალურ ისტო-

international congress of anthropological and ethnographical sciences (Tokio, September, 1968), М., 1968; А. И. Робакшдзе. Особенности патриимической организации у народов горного Кавказа. - СЭ, №5, М., 1968; მისივე, მთიულური კომობის ზოგიერთი მხარე.—ეკ., ტ. 3, თბ., 1971; მისივე, Некоторые черты горского феодализма на Кавказе. - СЭ, №2, М., 1978; მისივე, Об особенностях общественного быта горцев Кавказа.-Особенности социально-экономического развития горных регионов феодальной Грузии, Тб., 1983.

¹²⁰В. В. Бардавелидзе. Древнейшие формы землевладения в свете грузинских этнографических материалов.-VII КАЭН (Москва, август, 1964), М., 1964.

¹²¹გ. მელიქიშვილი. ქართველ მთიელთა სოციალურ-ეკონომიკური წყობის დახასიათებისათვის.—მაცნე, ისტორიის სერია, №1, თბ., 1970; მისივე, К характеристике социально-экономического строя раннеклассового общества грузинских горцев.-ВДИ, т. 1, М., 1984.

¹²²ბ. გამყრელიძე. ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ალბური მესაქონლეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა), თბ., 1982.

¹²³Н. В. Джавахадзе. Система родства осетин. - Автореф. Дис... канд. ист. наук., Тб., 1983; მისივე, ხევსურული შინში და მისი ადგილი ნათესაობის სისტემების თანამედროვე ტიპოლოგიაში.— კრ: რუსუდან ხარაძე, თბ., 1985.

¹²⁴ს. ბახია. პატრონიზმის იდეოლოგიური ერთობის საკითხისათვის აფხაზეთში ძველად.—საქართველოს ისტორიის საკითხები (სის), თბ., 1982; ს. ბახია-ოქრუაშვილი. სვანური „ღამზუბ“ ანუ „სამზუბ“ -პატრონიზმა.— კრ: რუსუდან ხარაძე, თბ., 1985.

¹²⁵გ. ჩიქოვანი. სასოფლო მოედნის აღმნიშვნელი თუშური ტერმინის განმარტებისათვის.—მაცნე, ისტორიის სერია, №1, თბ., 1983.

¹²⁶ც. ჩართოლანი. ნათესაური ურთიერთობანი სვანეთში.—მაცნე, ისტორიის სერია, №2, თბ., 1980.

¹²⁷Н. В. Мгеладзе. Из истории общественных отношений в Верхней Аджарии. Очерки этнографии Аджарии. -(ОЭА), Тб., 1982, с. 216-223; მისივე, ნოგროს ნათესაური სტრუქტურისათვის (ღორჯომის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით). — სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა (სდსყ), XI, თბ., 1983, გვ.70-83; მისივე, Патриимическая организация (интерпретация проблемы). — Вопросы этнологии Кавказа [первая международная конференция (Ереван, 19-21 мая 1999г.)], краткое содержание докладов, Ереван, с.31-35. პატრონიზმული ორგანიზაცია გენეზისის, სტრუქტურისა და ტიპოლოგიის პრობლემებზე — ისტორიის ინსტიტუტი 80 წლისაა, თბ., 2001, გვ. 23-36; ი. გოგინაშვილი. პატრონიზმის განსაზღვრებისა და

რიასთან ისე, როგორც ბატრონიმიულ ორგანიზაციასთან დაკავშირებული საკითხები. ქართველმა მეცნიერებმა ქართულ-კავკასიური მონაცემების შუქზე ბატრონიმიის გენეზისისა და ზოგადი თავისებურებების კვლევა პრინციპულად ახალ სიმაღლეზე აიყვანეს. თავის დროზე, რ. ხარაძე შენიშნავდა, რომ მკვლევართა გარკვეულ ნაწილს „ტუიბა“-ს მაგალითზე მცდარად მიაჩნდა ამ ფორმის სოციალური ორგანიზაციისა და გვაროვნულ-ტომობრივი გაერთიანების ტიპოლოგიური იგივეობა, თუმცა ხშირად ავტორი თავად აღიარებდა იმ ფაქტს, რომ ამ სახის სოციალური ფორმები, ისე როგორც მისი მსგავსი სხვა ტრადიციული ნათესაური ჯგუფები, მაგალითად, ხევსურული მამანი, სვანური სამხუბ, წარმოშობით ნაშდვილად წარმოადგენდნენ გვაროვნული ორგანიზაციიდან მომდინარე განტოტებებს თუ გვაროვნულ ორგანიზაციებს. მკვლევარი იქვე დასძენდა, რომ ჩვენთვის ხელმისაწვდომი პერიოდისთვის მათ გააჩნდათ სულ სხვა ხასიათი და ფუნქცია¹²⁷. ეს მოსაზრება რ. ხარაძემ იმდროისთვის გამოთქვა, როცა სპეციალისტთა ფართო წრეებში კავკასიის ხალხთა ყოფაში გვაროვნული წყობისთვის დამახასიათებელი საზოგადოებრივი ინსტიტუტების ფუნქციონირების ფაქტი აღიარებული და მიჩნეული იყო უცილობელ ჭეშმარიტებად. XX საუკუნის 40-იანი წლებისათვის ამ საკითხების გარშემო რ. ხარაძის შეხედულებები უკვე დაკონკრეტებული და ფორმულირებული იყო. ავტორმა ხევსურული გვარი ზოგადი კლასიფიკაციით ფრატრიასთან გაათანაბრა, ხოლო ე. წ. ძირები, რისგანაც ეს გვარი შედგებოდა gens-ის შესატყვისად ჩაითვა¹²⁸. ასეთი სქემის მიხედვით, gens-ის ფუნქციის მატარებელი აღნიშნული ძირები თავისი განშტოებებით ჯერ „ძველ მამათა“, ხოლო შემდეგ „ახალ მამათა“ მიხედვით იყოფოდა. მის მიერ ანალოგიური თვალ-

გვართან მისი მიმართების პრობლემა (მთოულეთ-გუდამაყრის ეთნოგრაფიული მასალე-ბის მიხედვით). — ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა XXII სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი ი. ჯავახიშვილის დაბადების 150 წლისთავისადმი, მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1987; მისივე, სოციალური ნორმების კლასიფიკაციის საკითხისათვის. — ძიებანი საქართველოს ეთნოგრაფიაში (ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა კრებული), თბ., 1991, გვ. 11-17.

¹²⁷ა.რ. ლ. Харлазе. Указ. раб., с. 172.

¹²⁸წინამდებარე მონოგრაფიაში არქაული, პირველყოფილი ბატრიარქალური არასეგმენტირებადი გვარის შესატყვისად ჩვენ ვიყენებთ ტერმინ „გვაროვნულ ჯგუფს“, ძამილია-ს აღსანიშნავად — „გვარსახელს“, ხოლო ლოკალიზებული, მაგრამ სეგმენტირებადი გვარის გამოსახატავად — „სავგარეულოს“.

საზრისი გატარდა სვანეთის ეთნოგრაფიული სინამდვილის მაგალითზე¹²⁹. მოგვიანებით დაისვა საკითხი პატრონიმიული ორგანიზაციის პირველყოფილ ეპოქასთან შედარებით გვიანდელი წარმოშობის შესახებ და მისი გენეზისი საზოგადოებრივი განვითარების პროცესში კლასობრივ ეტაპს დაუკავშირდა. ალ. რობაქიძის მიერ ქართულ-კავკასიური მასალების შედარებითი ანალიზის საფუძველზე ჩამოყალიბდა თეზისი იმის თაობაზე, რომ პატრონიმია ისეთი ფორმით, როგორადაც იგი ფიქსირებული იყო კავკასიაში, წარმოადგენდა არა გვარის სეგმენტს, არამედ დიდი ოჯახის გაყოფის პროდუქტს. ამ სახით აღნიშნული ნათესაური გაერთიანება არსებითად განსხვავდებოდა, ერთი მხრივ, გვარისგან, ხოლო, მეორე მხრივ, ოჯახისგან. ალ. რობაქიძის მიერ ფორმულირებული ეს თეზისი¹³⁰, დაახლოებით მსგავსი სახით დამოუკიდებლად ჩამოაყალიბა ა. დავიძე¹³¹. იგი ანალოგიურ შეხედულებამდე მიიყვანა ავღანეთის მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურის საკითხების კვლევაში. აფხაზური „აბიფარა“-სა და ოსთა ნათესაობის სისტემების შესწავლის საფუძველზე მსგავს დასკვნამდე მივიდნენ ს. ბახია¹³² და ნ. ჯავახაძე¹³³. ოსთა ნათესაობის ტერმინთა ისტორიულ-ტიპოლოგიურ ანალიზზე დაყრდნობით ნ. ჯავახაძემ შეძლო კავკასიის ამ კუთხისათვის ნიშანდობლივი ნათესაობის კომპონენტების იდეალურ მოდელში თავმოყრა და მათი ზოგად სისტემასთან მიმართებაში განხილვა. ნათესაობის სტრუქტურის ძირითადი ელემენტების დახასიათების, კატეგორიების განსაზღვრისა და ტიპოლოგიის შექმნის საფუძველად მან წარმოადგინა საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური აგებულების, ხოლო მეორეხარისხოვან, კონკრეტულ პირობებზე წარმოაჩინა წეს-

¹²⁹რ. ხარაძე. ზევსურული „რჯული“. ანალები, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, I, თბ., 1947, გვ. 164.

¹³⁰А. И. Робакидзе. Особенности патронимической..., с. 93-104.

¹³¹А. Д. Давидов. Афганская деревня (сельская община и расслоение крестьянства), М., 1969; მისივე, Социально-экономическая структура деревни Афганистана (особенности эволюции), М., 1976.

¹³²С. И. Окруашвили-Бахиа. Абхазская «Аби́пара» -патронимия (историко-этнографическое исследование).- Дис... канд. ист. наук, Тб., 1983; მისივე, Абхазская «Аби́пара» -патронимия.- Автореф. Дис ... канд. ист. наук, Тб., 1983.

¹³³Н. В. Джавахадзе. Система родства осетин.-Дис ... канд. ист. наук, Тб., 1983; მისივე, ზევსურული შინში და მისი ადგილი ... გვ. 40-50.

ჩვეულებებში გამოხატული საქორწინო-საოჯახო ურთიერთობები. როგორც ცნობილია, ნათესაობის სისტემების ისტორიული ტიპების რეკონსტრუქცია დამყარებულია ერთ უცვლელ პრინციპსა და სიდიდეზე — მაშისა და დედის, ნათესავთა ბირდაბირი და გვერდითი ხაზის შერწყმასა და გამიჯვნაზე, რომლის საფუძველზეც ავტორმა ოსთა ნათესაობის სისტემა III ტიპს მიაკუთვნა. ამ ტიპის ნათესაობის სოციალურ უჯრედს წარმოადგენდა დიდი ოჯახი და პატრონიშია. აღნიშნულ რეგიონში გამოვლენილი ნათესაობის ნომენკლატურა ნ. ჯავახაძის შეხედულებით უკავშირდებოდა დიდი ოჯახის ისეთ ფორმას, რომელსაც ახასიათებდა მმართველობაში სოლიდარობა, საერთო მეურნეობა და კოლექტიური მოხმარება¹³⁴. ანალოგიური დასკვნები გაკეთდა ხევსურთა ნათესაობის სისტემების შესწავლისას¹³⁵.

მიუხედავად პატრონიზმის ირგვლივ დაგროვილი მდიდარი ფაქტობრივი მონაცემებისა, ამ პრობლემაზე მუშაობა კვლავაც გრძელდება და მასთან დაკავშირებული მრავალი საკითხი ახლებურ მიდგომასა და დამატებით ინტერპრეტაციას მოითხოვს. ამ მიმართულებით კავკასიისა და საქართველოს ცალკეული შეუსწავლელი კუთხის ეთნოგრაფიულ მასალებს, ბუნებრივია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს. ეს გასაგებიცაა, რადგან ქართული ნათესაობის სისტემებისა და ტრადიციული სოციალური ორგანიზაციების ზოგადეთნიკური თავისებურებების გარკვევა შეუძლებელია ცალკეული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონისთვის დამახასიათებელი საზოგადოებრივი ფორმების სტრუქტურის, არსისა და სოციალურ-ეკონომიკური მაინტეგრირებელი ელემენტების განსაზღვრის გარეშე. ამგვარ რეგიონთა რიცხვს განეკუთვნება აჭარაც, განსაკუთრებით მისი მთიანი ნაწილი, რომელიც ქართულ-კავკასიურ კულტურულ გარემოში არცთუ ისე შორეულ წარსულში, ცოცხალ ეთნოგრაფიულ ლაბორატორიას წარმოადგენდა.

¹³⁴Н. В. Джавахадзе. Типологическая характеристика осетинской системы родства.-КЭС, т. 5. вып. 2, Тб., 1979.

¹³⁵ნ. ჯავახაძე. ხევსურული შინში და მისი ადგილი ... გვ. 40-58, 55; ასევე იხ.: მ. ილურიძე. გვარები და „ბუდობები“ სოფ. მარტყოფში, თბ., 1998; მისივე, ნათესაობის სისტემა და ნათესაურ ურთიერთობათა ფორმები სოფ. მარტყოფის მოსახლეობაში, თბ., 1998; მისივე, სოფ. მარტყოფი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა. — ავტორეფერატი ისტორიის მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1998.

აჭარამ თავისი ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში განვითარების მეტად რთული გზა განვლო. აჭარის მოსახლეობა ქართული ეთნოსოციალური ორგანიზმის ფარგლებში სხვა ტერიტორიულ ჯგუფებთან ერთად ხელს უწყობდა საერთო და ლოკალური ხასიათის ეთნოკულტურული ტრადიციების ჩამოყალიბება-განვითარებას. გვიან-ფეოდალური ხანის აჭარის ეთნიკური და სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრებისთვის განსაკუთრებით მძიმე ოსმალთა სამასწლოვანი ბატონობა აღმოჩნდა. მიუხედავად ამისა, ადგილობრივმა მოსახლეობამ არ დაკარგა ეთნიკური თვითშეგნება, ენა, ყოფისა და კულტურის ეროვნული თვითმყოფადი ტრადიციები.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, განსაკუთრებით საქართველოსთან აჭარის დაბრუნების შემდგომ (1878 წლის 25 აგვისტო), ამ მხარით ქართველ და უცხოელ მოგზაურ-მკვლევართა დაინტერესება ერთიორად გაიზარდა. აჭარის გათავისუფლებამ ოსმალთა ბატონობისაგან შექმნა პოლიტიკური საფუძველი ამ რეგიონის შედარებით ინტენსიური შესწავლისა, რომლის შედეგებიც თვალნათლივ აისახა იმდროინდელი სპეციალური გამოცემებისა და პერიოდული პრესის ფურცლებზე. კვლევის სფეროში მოექცა არა მხოლოდ მეურნეობის, სულიერი და მატერიალური კულტურის ადგილობრივი თავისებურებები, არამედ სოციალური ურთიერთობის ძირძველი ტრადიციული ფორმებიც. გაჩნდა ცალკეული დაკვირვება ოჯახის სტრუქტურისა და მმართველობის, დასახლების ფორმების, ნათესაობის სისტემის, ქორწინების, სისხლ-მესისხლეობის, სოფლის თემისა და ტერიტორიული გაერთიანების თვითმმართველობისა თუ მიწის-მფლობელობის შესახებ. ამ მხრივ ფასდაუდებელი ღვაწლი მიუძღვით დ. ბაქრაძეს¹³⁶, გ. ყაზბეგს¹³⁷, თ. სახოკიას¹³⁸, ვ. ლისოვსკის¹³⁹, ჯ. პალ-

¹³⁶ Д. З. Бакрадзе. Археологическое путешествие по Гурии и Аджаре. СПб, 1978.

¹³⁷ Г. Н. Казбеги. Три месяца в турецкой Грузии. - Записки кавказского отдела императорского географического общества (ЗКОИГО), кн. 10, вып. 1, Тифл., 1876; მისვე, Военно-статистический и стратегический очерки Лазистанского санджака, Тифл., 1876; შდრ. მ. სვანიძე, ნ. ნაჭყებია. გიორგი ყაზბეგი აჭარის შესახებ, ბათ., 1960.

¹³⁸ თ. სახოკია. მოგზაურობანი (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი), თბ., 1950.

¹³⁹ В. Я. Лисовский. Чорохский край. Военно-статистический очерк, Тифл., 1887.

გრეეს¹⁴⁰, ა. ფრენკელს¹⁴¹, ზ. ჭიჭინაძეს¹⁴² ლ. ისარლოვას¹⁴³, ი. გორონოვს¹⁴⁴, ნ. დერჟავინს¹⁴⁵, ჟან შურიეს¹⁴⁶, მ. ჯანაშიელს¹⁴⁷ და სხვებს, რომლებიც სპეციალურ კრებულებსა და მონოგრაფიებში ახასიათებდნენ აჭარის მოსახლეობის ყოფასა და კულტურას. ძვირფასი ცნობებია გაბნეული და დაცული პერიოდულ პრესაში („ივერია“, „დროება“, „სახალხო გაზეთი“, „ცნობის ფურცელი“ „ბათუმის გაზეთი“ და სხვა¹⁴⁸), აჭარის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში¹⁴⁹, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში¹⁵⁰.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურის, კერძოდ, ტრადიციული საზოგადოებრივი ფორმებისა და ნა-

¹⁴⁰ Джинффорд В. Пальгрев. Отчеты о провинциях Анатолии за 1867-1868, 1869 и 1877 годы.-ИКОИРГО, т. 7, 1882.

¹⁴¹ А. Френкель. Очерки Чурук-су и Батума. Тифл., 1879.

¹⁴² ზ. ჭიჭინაძე. ქართველი კათოლიკენი და საქართველოს დაკარგული სოფლები, თბ., 1904; მისივე, ისტორია ოსმალეთის ყოფილ მუსულმან ქართველთა საქართველოსი, ბათ., 1911; მისივე, ქართველ მაჰმადიანთ დიდი გადასახლება ოსმალეთში (მუჰაჯირი, ემიგრაცია), ტფ., 1912; მისივე, ქართველთა გაჰმადიანება ანუ ქართველთა გათათრება, თბ., 1915.

¹⁴³ Л. С. Исарлова. Письма о Грузии, Тифл., 1899.

¹⁴⁴ Ю. Н. Воронов. Батумская область.-ИКОИРГО, Тифл., 1912.

¹⁴⁵ Н. С. Державин. Свадьба у гурнийцев-мусульман в окрестностях Батума.-СМОМПК, вып. 31, 1902; მისივე, Историко-географический очерк Батумского края.-Батум и его окрестность, т. 1, Бат., 1906.

¹⁴⁶ ჟან შურიე. ბათუმი და ჭოროხის აუზი, ბათ., 1962.

¹⁴⁷ М. Г. Джанашивили. Историко-археологический очерк Гурии, Чорохского бассейна и Чанети (Лазистана).-Батум и его окрестность. Бат., 1906.

¹⁴⁸ ბათუმის გაზეთი, №39, 1911; №57, 1911; დროება, №80, 1875; №12, 1879; №32, 1879; №165, 1880; ივერია, №20, 1877; №44, 1877; №44, 1877; №199, 1888; №142, 1893; №170, 1893; №202, 1899; №203, 1899; №205, 1899.

¹⁴⁹ აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, (აცსა) ფ. №7, აღწ. 1, საქმე 36; ფ. №78, აღწ. 1, საქმე 5, 6, 7, 7, 8, 9, 10, 11, 12; ფ. 7, აღწ. 1, საქმე 409, ფურც. 5; ფ. №78, აღწ. 1, საქმე 4, ფურც. 3, 6, 8; ფ. №78, აღწ. 1, საქმე 1.

¹⁵⁰ აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის არქივი (ასმა), №250; 88, 28, 145, 260.

თესაურ ურთიერთობათა ძველი ნორმების მიზანდასახული, გეგმა-ზომიერი კვლევა გასული საუკუნის 20-იანი წლებიდან დაიწყო. აჭარაში მატერიალური და სულიერი ღირებულებების შესწავლის პროცესში უმთავრეს ამოცანას იმთავითვე წარმოადგენდა ცხოვრების ზოგადქართული სოციალური წესის გამოვლენა, ყოფისა და კულტურის ლოკალურ ელემენტთა გაშუქება და მათი ადგილისა და როლის განსაზღვრა ქართველი ხალხის ზოგადტრადიციულ სივრცეში¹⁵¹. ამ მიმართულებით აღსანიშნავია აღ. რობაქიძის ნაშრომები დასახლების ფორმისა და პატრონიმიული ორგანიზაციის თავისებურებებზე¹⁵², რომელთა საფუძველზეც ინტენსიურად შეისწავლებოდა დასახლების ტოპოგრაფიისა და სტრუქტურის, დასახლების მორფოლოგიის, ოჯახის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების, შრომის ორგანიზაციისა და მმართველობის, სოფლის თემისა და სათემო მიწისმფლობელობის, ადამიანთა საშინაო, ქორწინებისა და საოჯახო ურთიერთობების, ქალის ქონებრივ-უფლებრივი ნორმებისა თუ საერთოდ, ნათესაობის სისტემის საკითხები (ჯ. ნოღაიდელი, ა. ავალიანი, ვლ. მგელაძე, ნ. ჩიჯავაძე, ვ. შამილაძე, მ. ბექაია, ლ. ბოჭორიშვილი, თ. არუგა და სხვები¹⁵³). ნათესაურ ურთიერთობათა ტრადიციული ნორმების შესახებ ფრაგმენტულ ცნობებს ვხვდებით ნ. ჩიჯავაძის, ა. ახვლედიანის, ა. მსხალაძის,

¹⁵¹ აღ. რობაქიძე. რედაქტორისაგან. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები (სდსმყკ), 1, თბ., 1973.

¹⁵² აღ. რობაქიძე. დასახლების ფორმის საკითხისათვის აჭარაში.—ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები (ბსკიშ), 1, თბ., 1960, გვ. 11-24; მისივე, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების მუშაობის მოკლე ანგარიში (1958-1969).—სდსმყკ, 1, თბ., 1973, გვ. 6-15; მისივე, მასალები პატრონიმიული ორგანიზაციის ისტორიისათვის აჭარაში.—სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა (სდსყკ), ტ. 2, თბ., 1974, გვ. 25-49; მისივე, საინტერესო ნაშრომი აჭარელთა სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან. თბ., 1977, გვ. 113-118; მისივე, Традиционные формы поселения в Аджарии. Очерки этнографии Аджарии, Тб., 1982, с. 3-51.

¹⁵³ ჯ. ნოღაიდელი. ეთნოგრაფიული ნარკვევი აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, თბ., 1935; მისივე, ნარკვევები და ჩანაწერები, 1, ბათ., 1971; ვლ. მგელაძე. თემური მიწისმფლობელობის ისტორიიდან აჭარაში.—ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მეორე სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, ბათ., 1963, გვ. 11-13;

გ. შამილაძის, ბ. გამყრელიძის, ნ. კახიძის, ლ. კალანდარიშვილის, თ. ჩიქოვანის, ჯ. ვარშალოძის, გ. ჩიქოვანის, ჯ. მიქელაძის, ნ. ჩელებაძის, ბ. რურუას, თ. ტუნაძისა და სხვათა ნაშრომებში, რომლებშიც შესწავლილია საოჯახო და სამეურნეო ცხოვრების წესი და, საერთოდ, კულტუ-

მისივე, დასახლების მორფოლოგიის ზოგიერთი საკითხი ღორჯომის ხეობაში.—ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მეოთხე სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, ბათ., 1965, გვ. 13-14; მისივე, დასახლების მორფოლოგიის საკითხები აჭარაში.—ბსკიშ, ტ. 1, ბათ., 1960, გვ. 109-116; მისივე, დასახლების სტრუქტურა სოფ. დარჩიძეებში.—ბსკიშ, ტ. 2, თბ., 1962, გვ. 113-120; მისივე, შრომის ორგანიზაცია და მმართველობა აჭარელთა ოჯახში ძველად, აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები (ამყეს), თბ., 1967; მისივე, დასახლების მორფოლოგიის საკითხები ქობულეთის რაიონში, ხელნაწერ.—იხ.: პირადი არქივი; მისივე, ზემოაჭარული სოფელი ძველად, ბათ., 1973; ნ. ჩიჯავაძე, აგრარული ურთიერთობის საკითხისათვის (მიწისმფლობელობის ხალხური წესები აჭარაში).—ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მეშვიდე საიუბილეო სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, ბათ., 1968, გვ. 7-8; გ. შამილაძე, გვაროვნული წყობილების ერთი გადმონაშთის შესახებ.—ჟურნ. „ლიტერატურული აჭარა“, აპნ, ბათ., 1961, გვ. 82-84; მ. ბექიაძე, კინტრიშის ხეობის 1960 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის ანგარიში (ქორწინება).—ბსკიშ, ტ. 2, თბ., 1962; მისივე, აჭარელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან (ქორწინების პირობები ზემო აჭარაში).—საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები (სეს), ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა ნაშრომები, თბ., 1964; მისივე, ნიშანლობა.—ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის III სამეცნიერო სესია, ბათ., 1964, გვ. 13-14; მისივე, ქორწინება აჭარაში (ნიშნობა).—აჭარის მოსახლეობის კულტურა და ყოფა (ამყეს), თბ., 1965; მისივე, Старые и новые брачные традиции в Аджарии.—ОЭА, Тб., 1982, с. 176-198; მისივე, ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში, ბათ., 1972; ლ. ბოჭორიშვილი, 1974 წლის აჭარის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში.—სდსყკ, IV, თბ., 1976, გვ. 149-155; თ. აჩუგბა, მასალები საოჯახო ყოფის ისტორიიდან ზემო აჭარაში (ოჯახის ეკონომიკური საფუძვლები). სდსყკ, VII, თბ., 1979, გვ. 107-115; მისივე, ოჯახის სტრუქტურა ზემო აჭარაში (ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით).—სდსყკ, VIII, თბ., 1980, გვ. 89-102; მისივე, Из истории семейного быта Аджарии.—ОЭА, Тб., 1982, с. 200-215; მისივე, ხალხური საოჯახო სამართლის ნორმები აჭარაში (ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა).—სდსყკ, X, თბ., 1983, გვ. 48-69; მისივე, ოჯახის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების ნორმები აჭარაში.—სდსყკ, XI, თბ., 1985, გვ. 91-100.

რულ ყოფასთან დაკავშირებული საკითხების სოციალური ასპექტები¹⁵⁴. ამ მხრივ განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს ვლ. მგელაძის ნაშრომი — „გვარი და ნათესაობის სისტემა“, რომელიც ცალკე მონაკვეთის სახით შესულია მის წიგნში — „ზემო აჭარული სოფელი ძველად“¹⁵⁵.

წინამდებარე ნაშრომში ნათესაობის ტერმინთა სისტემა და ტრადიციული საზოგადოებრივი ფორმები ძირითადად შესწავლილია აჭარის

154 ნ. ჩიჯავაძე. ნიადაგის მორწყვა-გაბატოვება ზემო აჭარაში (1958 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის წინასწარი სამეცნიერო ანგარიში).—ბსკიშ, 1, ბათ., 1960, გვ. 103-108; მისივე, ქალების მორწყვა ზემო აჭარაში.—ბსკიშ, 2, თბ., 1962, გვ. 101-112; მისივე, მემინდვრეობა აჭარაში.—აჭარის სოფელი (ას), თბ., 1969, გვ. 16-53; მისივე, სამიწათმოქმედო ყოფის ისტორიიდან აჭარაში, თბ., 1971; მისივე, ტერასული მიწათმოქმედება საქართველოში, ბათ., 1976; ვ. შამილაძე. შრომის ორგანიზაციის ფორმები აჭარის სამესაქონლეო მეურნეობაში.—ბსკიშ, თბ., 1964, გვ. 155-172; მისივე, მსხვილფეხა მესაქონლეობა ზემო აჭარაში. — სეს, თბ., 1964, გვ. 237-262; მისივე, ალბური მესაქონლეობა საქართველოში (აჭარის მესაქონლეობის ეთნოგრაფიული შესწავლა), თბ., 1953; ა. მსხალაძე. აჭარის ხალხური შრომის ლექსებისა და სიმღერების ზოგიერთი საკითხისათვის.—ბსკიშ, 2, თბ., გვ. 45-53; მისივე, აჭარის საოჯახო-საწესწევლეო პოეზიის ზოგიერთი საკითხი.—ამკყ, თბ., 1965, გვ. 32-73; მისივე, Аджарская семейная обрядовая поэзия.-Авторец. Дис... канд. филол. наук, Тб., 1966; ლ. კალანდარიშვილი. აჭარის კოლმეურნეთა ყოფა და კულტურა, ბათ., 1970; ა. ახვლედიანი. საგმირო-საისტორიო ზეპირსიტყვიერება აჭარაში, ბათ., 1970; თ. ჩიქოვანი. ზემო აჭარული სახლი (1958 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის წინასწარი სამეცნიერო ანგარიში).—ბსკიშ, 1, ბათ., 1960; მისივე, მთური საცხოვრებელი ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული მასალების შუქზე. —კეკ, თბ., 1964, გვ. 7-29; ბ. გამყრელიძე. სამეურნეო ბაზების საკითხისათვის აჭარაში (აჭარული ვარგვალი).—სდსმკეს, 1, თბ., 1973, გვ. 51-65; ნ. კახიძე. ხელოსნობა მაჭახლის ხეობაში.—სდსკ, III, თბ., 1975, გვ. 88-109; მისივე, მაჭახლის ხეობა, ბათ., 1974; ვ. ჩიქოვანი. კერა აჭარულ საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებში. — სდსკ, IV, თბ., 1976, გვ. 13-48; ჯ. ვარშალომიძე. ორნამენტი ხეზე, ბათ., 1970; ჯ. მიქელაძე. საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები აჭარაში, ბათ., 1902; ნ. ჩელებაძე, ქალის საოჯახო მდგომარეობა აჭარაში — საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაწერი), თბ., 1997, იხ.: ბსკი-ის ბიბლიოთეკაში; თ. ტუნაძე, კერა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ტრადიციულ კულტურაში. — საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაწერი), თბ., 2002, იხ.: ბსკი-ის ბიბლიოთეკაში; ბ. რურუა, გაფართოებული სახლმეურნეობის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების ზოგიერთი თავისებურება სამეგრელოში. — კიესს, 1, ბათ., 1996, გვ. 37-50.

155 ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათ., 1973.

მთისა და ბარის საველე წყაროების საფუძველზე, რომლებიც ბუნებრივ-გეოგრაფიული თავისებურებებით, კულტურულ-ისტორიული და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონით მეტ-ნაკლებად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან. ნაშრომს საფუძვლად დაედო ავტორის მიერ 1979-1985 და შემდგომ წლებშიც აჭარაში, გურიაში, სამეგრელოში, რაქაში, მთიულეთ-გუდამაყარში, აფხაზეთში უშუალო დაკვირვებისა და გამოკითხვის მეშვეობით შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალები¹⁵⁶. პრობლემა შეისწავლებოდა კომპლექსურად. ბირველადი მასალის ფიქსაცია წარმოებდა როგორც წინასწარ შედგენილი პროგრამით, ისე პირადი დაკვირვების გზით. გამოკვლევის წყაროდ გამოყენებულია ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის, აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივისა და აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდები, XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული პერიოდიკის მონაცემები და სხვა. საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისა და ნათესაური ურთიერთობების ძველი ფორმების თავისებურებები გაშუქებულია სპეციალურ ლიტერატურაში ასახულ თეორიათა შუქზე, რომლებიც გააზრებულია ტრადიციულ ყოფაში დღემდე

¹⁵⁶ ეთნოგრაფიული კვლევის მეთოდების შესახებ იხ: ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი და მეთოდები წინათ და ახლა. I, თბ., 1945; მისივე, ქართველ ხელოვანთა საზოგადოების გამგეობას — მოხსენება. ძეგლის მეგობარი, №7, თბ., 1966, გვ. 43-51; მისივე, საქართველოს, კავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბ., 1950, გვ. 102; გ. ჩიტაია. ქართული ეთნოლოგია (1917-1926).—ენიმკის მოამბე, I, თბ., 1926, გვ. 247-261; მისივე, Этнографические исследования в Грузинской ССР, т. 4, М., 1948, с. 176-188; მისივე, Принципы и метод полевой этнографической работы.-СЭ, №4, М., 1957, с. 24-30; А. И. Робакидзе. К некоторым спорным вопросам этнографического изучения нового быта.-СЭ, №2, М., 1952, с. 129-137; Основы этнографии (под ред. С. А. Токарева), М., 1968, с. 10; მისივე, К методике этнографического изучения материальной культуры.-СЭ, №4, М., 1952:3-17; Т. А. Жданко, В. Ю. Крупянская, Л. Н. Терентева. Об организации и методике полевых этнографических исследований (из опыта работы Института этнографии).-СЭ, №3, М., 1956, с. 25-34; Г. Г. Громов. Методика этнографических экспедиций, М., 1966.

მოღწეული სოციალური რელიქტების ფონზე. ეთნოლოგიაში ადრე ტრადიციული სოციალური ინსტიტუტების არქაული ფორმების რეკონსტრუქცია ემყარებოდა გადმონაშთების ანალიზს, თუმცა დღემდე პრობლემის შესწავლისადმი რეტროსპექტული მიდგომა ჯერჯერობით თეორიულად დაუშვავებელია. გადმონაშთების თეორიაში ბევრი რამ ბოლომდე ნათელი არაა. ესა თუ ის ავტორი თვლის, რომ გარკვეული სოციალური მოვლენა პირველადი ფორმიდან იმდენად შეიძლება განვითარდეს, რომ ახალ პირობებში მოდიფიცირებული სახით გადავიდეს, მაგრამ გვაქვს კი საქმე აქ მოვლენის გადმონაშთთან, თუ ესაა ერთი ფორმიდან მეორეში ტრანსფორმაცია? როცა საუბარია ყოფით მოვლენაზე, რომელიც დღემდეა შემორჩენილი, მაშინ ჩვენ უნდა დავადგინოთ მისი ფუნქციური დანიშნულება. თუ ეს მოვლენა ფუნქციურია, მაშინ მას სრულიად სხვაგვარი შეფასება უნდა მიეცეს. მაგალითად, კავკასიის მთიანეთის სოციალურ ურთიერთობათა სისტემაში ადრე არსებულ სისხლის აღების წესს ბევრი გადმონაშთად თვლის, მაგრამ თუ ჩავეკვირდებით ვითარების არსს, დავინახავთ, რომ ამ წესს დღესაც აქვს ფუნქცია შემორჩენილი და თუ მას ფუნქცია გააჩნია, მაშასადამე, იგი უნდა განიხილებოდეს საზოგადოებრივი ცხოვრების სიცოცხლისუნარიან მოვლენად, ტრადიციად. ხალხური სამართლის აღნიშნული ფორმა თავს იჩენდა მაშინ, როცა სახელმწიფოებრიობა კარგავდა დამოუკიდებლობას ან მის რომელიმე პროვინციაში სუსტად იყო წარმოდგენილი სახელმწიფოებრივი მმართველობითი სისტემები თუ პოლიტიკური სტრუქტურები. ასეთ ვითარებაში, ადათობრივი სამართალი სხვადასხვა ფორმით იწყებდა გამოვლენას. მაგალითისათვის ამ თვალსაზრისით შეგვიძლია დავასახელოთ ე. წ. ლინჩის წესი. აქედან გამომდინარე, სისხლის აღება დღესაც შეიძლება განვიხილოთ როგორც კავკასიის ხალხების ტრადიციული ინსტიტუტი, რომელსაც აღდგენადი ფუნქცია ახასიათებდა და ყოფაში სხვადასხვა სამართლებრივ გარემოში იჩენდა ხოლმე თავს. ჩვენ არაერთი მსგავსი მაგალითის მოყვანა შეგვიძლია. ნებისმიერ საზოგადოებრივ სისტემაში ამა თუ იმ სახით შემონახულია კულტურის ტრადიციული ელემენტები. ამდენად, სწორედ საზოგადოებრივი მოვლენების ევოლუციის ამ თავისებურებებში უნდა ვპოვოს თავისი ობიექტური დასაბუთება დებულებამ გადმონაშთების შესახებ, რომელსაც გააჩნია პრეტენზია ძველი სოციალური მოვლენების შე-

სწავლის ერთ-ერთი ძირითადი წყარო იყოს¹⁵⁷. ნაშრომში ჩვენ უმთავრესად ვსარგებლობთ ისტორიულ-შედარებითი, სტრატეგორაფიული, გენეალოგიური და კომპონენტური ანალიზის მეთოდებით.

წინამდებარე გამოკვლევა ძირითადად მოიცავს პრობლემატიკას, რომლის ამოსავალია ნათესაობის მამის ხაზით განვითარებული გაერთიანებები — პატრონიმიული ორგანიზაციის გენეალოგიური სეგმენტები: „ნოგროს“ ტიპის ნათესაური ჯგუფები, მათგან წარმოქმნილი გჯარო და მათსავე წიაღში აღმოცენებული ქცევის საზოგადოებრივი ნორმები, მოცემულ ინსტიტუციონალურ უჯრედებთან პირდაპირ თუ ირიბად დაკავშირებული სოციალური რიტუალები. ამ ფაქტმაც განაპირობა, რომ ჩვენ შემოვიფარგლეთ ნათესაობის მხოლოდ იმ ტერმინოლოგიის მოდელირებით, რომლებიც ებონიმისაგან აღმოცენებული გენეალოგიური ბირთვის ფარგლებში არსებობდა და რომელთაც სპეციალისტები ზოგჯერ, პირობითად, „სისხლით“ ნათესაობის ტერმინებს უწოდებენ. ამ ცნების პირობითობის, მოყვრობითი და ხელოვნური ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიისა და ამ ტერმინებთან დაკავშირებული სოციალურ ურთიერთობათა სისტემის ანალიზი სამომავლოდ გვაქვს გადაწყვეტილი.

¹⁵⁷ აღნიშნული საკითხების შესახებ იხ: Э. Теїлор. Первобытная культура, М., 1939; С. А. Токарев. О системах родства у австралийцев (к вопросу о происхождении семьи).-Этнография, т. 1, М.-Л. 1929; В. Р. Кабо. История первобытного общества и этнография (к проблеме реконструкции прошлого по данным этнографии).-Охотники, собиратели, рыболовы, Л., 1972; მისივე, Теоретические проблемы реконструкции первобытности.-Этнография как источник реконструкции истории первобытного общества (ЭИРИПО), М., 1979, с. 60-107; А. И. Робакидзе. Кавказоведческие проблемы грузинской этнографии.-КЭС, т. 4, Тб., 1972: с. 17-18; მისივე, ტრადიცია და ცხოვრების წესი, თბ., 1981, გვ. 24; ა. ლეკიაშვილი. გადმონაშთების პრობლემა ეთნოგრაფიაში. ედუარდ ტეილორის მოძღვრება გადმონაშთების შესახებ.—მაცნე, ისტორიის სერია, №2, თბ., 1972; Ю. В. Бромлей. Этнос и этнография, М., 1973, с. 68-69; Н. М. Пиренко. Система терминов родства и система социальной категории.-СЭ, №6, М., 1974, с. 50; А. И. Першиц. Этнография, как источник первобытноисторических реконструкций.-ЭИРИПО, М., 1979, с. 27; Ю. И. Семенов. О методике реконструкции развития первобытного общества по данным этнографии.-ЭИРИПО, М., 1979, с. 108-125; В. А. Попов. Ашантийцы в XIX в. (опыт этносоциологического исследования), М., 1982, 65, 108.

თ ა 8 0 I

სტრუქტურა

1. სისხლით ნათესაობის სისტემის სტრუქტურულ-ფუნქციური და ისტორიულ-ტიპოლოგიური ანალიზი

ნათესაობის ტერმინთა სისტემებისა და ნათესაური ურთიერთობების შესწავლას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მოცემული პრობლემის ისტორიულ-ეთნოლოგიური კვლევა ქართველ და უცხოელ ანთროპოლოგთა საკმაოდ მდიდარ გამოცდილებას ეყარება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილია ნათესაობის რამდენიმე ტიპი. კონსტრუირებული ტიპების, როგორც ხელოვნური თუ იდეალური მოდელების ურთიერთმიმართება სქემაზე შემდეგი სახით გამოიყურება (იხ.: ტაბ. 1). ჩვენ, ძირითადად, მ. კრიუკოვის მიერ შემუშავებული ტიპოლოგიით ვსარგებლობთ.

ტაბულა 1

ნათესაობის ტერმინთა ტიპი	ზოგადი	ლოკალი	რეგენსი	კარგოფი
I	მალაური	გენერაციული	პაეაური	C
II	თურანულ-პანოვანური	ბიფურკაციულ-შერწყმული	ნათესაური	A
III	—	ბიფურკაციულ-კოლატერალური	კლანური	B
IV	არაული			D
	მერდოგი	კრეუკოგი	ბოხოგი	
I	პაეაური	პაეაური (მალაური)	გენერაციული	
II	სუდანური	იროკეზული (ავსტრალიური)	ბიფურკაციულ-ლინეური	
III	ესკიმოსური	არაბული	ბიფურკაციული	
IV	იროკეზული ომაჰა, კროუ	ინგლისური	ლინეური	

ნათესაობის ტერმინთა სისტემების სტრუქტურულ-ფუნქციური ანალიზისა და ისტორიულ-ტიმოლოგიური დახასიათებისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება პირველადი მასალის ფიქსაციისა და მისი შემდგომი ანალიზის სწორი მეთოდის შერჩევას. დღესდღეობით შედარებით გავრცელებულ და მიღებულ მეთოდად ითვლება ნათესაობის სისტემების შესწავლის ფორმალური მეთოდი კომპონენტური, ტრანსფორმაციული და შკალოგრაფული ანალიზის სახით¹⁵⁸. ეს მეთოდები ამერიკულ ანთროპოლოგიაში სტრუქტურული ლინგვისტიკიდან დაშვებულა¹⁵⁹.

რუსეთისა და საქართველოს ეთნოლოგთა დიდი ნაწილის გამოკვლევებში ნათესაობის ტერმინთა ფიქსაციისა და ჩაწერის კომპონენტური მეთოდი ი. ლევინის კოდურ სისტემას ეფუძნება. კოდების სისტემა გამოხატულია ორი სიმბოლური ასოთი: D — შვილი; P — მშობელი. ნიშანთა სისტემაში ამ ორი სიმბოლოდან იგება ყველა დანარჩენი კომბინაცია. ი. ლევინმა სპეციალურ ლიტერატურაში დამატებით შემოიტანა სქესის გამომხატველი ინდექსი: M და Ж. ამის გათვალისწინებით კოდს ემატება ინდექსის ნიშანი და ვლუბულობთ: PM — მამა;

¹⁵⁸ W. H. Goodenough. The componential analysis and the study of meaning.-Language, 1, vol. 32, 1956; F. G. Lounsbury. A semantic analysis of the pavnee kinship usage.-Language, vol. 32, 1956; J. Fablan. By kung bushman kinship. Componential analysis and alternative interpretations.-Anthropos, 1-6, vol. 60, 1965; P. Maranda. Kinship semantics.-Anthropos, 3-4, vol. 59, 1964; C. H. Borland. Kinship term grammar. A review.-Anthropos, 3-4, vol. 74, 1979; D. A. Kronenfeld. Formal analysis of Fanti kinship terminology (Ghana).-Anthropos, vol. 75, 1980; M. A. Формальные методы изучения систем родства в современной американской этнографии.-Этнологические исследования за рубежом, М., 1973, с. 143-149; მისივე, Опыт исследования малайской системы родства.-Малайско-индонезийские исследования, М., 1977, с. 9-24; А. М. Кузнецов. О применении метода компонентного анализа в лексике.-Синхронно-сопоставительный анализ языков разных систем, М., 1971, с. 257-268; Н. М. Пиренко. Система терминов родства и система социальных категорий.-СЭ, 6, М., 1974, с. 41. ნ. ჯავახიშვილი, ნ. მგელაძე. ნათესაობის სისტემის შესწავლის კომპონენტური მეთოდი საბჭოთა ეთნოგრაფიაში. — ეთნოგრაფიული ძიებანი, თბ., 1988, გვ. 92-100; ი. გოგინაშვილი. კომპონენტური ანალიზის თეორია. — ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, III, თბ., 1988, გვ. 83-88.

¹⁵⁹ М. А. Членов. Формальные методы ... с. 143-169.

Рж — დედა და ა. შ. სიმბოლოებთან შესატყვისობაში გამოიყენება უფროს-უმცროსობის აღმნიშვნელი ნიშანი: —, რომელიც ისმება სიმბოლოთა ქვემოთ ან ზემოთ იმისდა მიხედვით, თუ ვისზეა საუბარი — უმცროს თუ უფროს ნათესავზე. მაგალითად: $\overline{DMP}$ — უფროსი ძმა ან $D \cdot \overline{P}$ — უმცროსი და¹⁶⁰. აღნიშნული კოდური სისტემა შედარებით მოსახერხებელი გამოდგა. მისი დადებითი თვისებაა აბსტრაქტულ გენეალოგიურ სქემაზე ამა თუ იმ ტერმინის განსაზღვრისა და ემპირიული მონაცემების ურთიერთშედარება-სისტემატიზაციის ხელსაყრელი შესაძლებლობები. ი. ლეგინის მიერ შემოთავაზებული კოდები აადგილებს ნათესაობის ტერმინების შემდგომ დამუშავებას კომპონენტური ანალიზის საფუძველზე. მ. კრიუკოვი სისტემის კომპონენტების ბირობით ნიშნებსა და ცვლად სიდიდეებს შემდეგი სახით აყალიბებს. აქ განსხვავება მხოლოდ თაობებშია. B1 — მეორე აღმავალი თაობის გამომხატველია (+2 თ); B2 — პირველი აღმავალი თაობის (+1 თ); B3 — Ego -ს თაობა (0 თ); B4 — პირველი დაღმავალი თაობა (-1 თ); B5 — მეორე დაღმავალი თაობა (-2 თ). C1 — პირდაპირი, ხოლო C2 — კოლატერალური ხაზის ნათესავებს აღნიშნავს. A — სქესის გადმოსაცემი სიმბოლოა (A1 — მამაკაცი; A2 — ქალი). აქედან შეიძლება მივიღოთ A1B2C1 — მამა; A2B2C1 — დედა და სხვა.¹⁶¹

ქართულ ეთნოლოგიაში ფორმალურ ანალიზზე დაყრდნობით ნათესაობის სისტემის შესწავლა ნ. ჯაფახაძის გამოკვლევებით დაიწყო¹⁶². ამ საკითხებით ქართველი ლინგვისტებიც ინტერესდებიან¹⁶³.

¹⁶⁰ Ю. И. Левин. Об описании системы терминов родства.-СЭ, №4, М., 1970, с. 18-30.

¹⁶¹ М. В. Крюков. Система родства китайцев (эволюция и закономерности), М., 1972, с. 25-26.

¹⁶² Н. В. Джавахадзе. Типологическая характеристика осетинской системы родства.-КЭС, т. 5, вып. 2, Тб., 1979; მისივე, Система родства осетин.-Дис... канд. ист. наук. Тб., 1983; მისივე, ხევსურული შინში და მისი ადგილი — გვ. 40-56.

¹⁶³ Э. Г. Соселана. Общие вопросы анализа систем терминов родства.- Матне... лиტერატურის სერია, №1, Тб., 1977, с. 126-139; ე. სოსელია, ზოგიერთი ნათესაური ურთიერთობის რეკონსტრუქციისათვის საერთო-კავკასიურ დონეზე.-ჯეფანმარდი, თბ., 1983. მისივე, Анализ систем терминов родства (по материалам картвельских языков), Тб., 1979.

საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის მსგავსად, აჭარაშიც საკმაოდ განვითარებული ნათესაობის ნომენკლატურაა წარმოდგენილი. ამ რეგიონის მოსახლეობის საზოგადოებრივ ურთიერთობებში ნათესაობის ტერმინები სპეციალურ ფუნქციას ასრულებს და აღნიშნავს გარკვეულ ინდივიდს ან ინდივიდებს, ამავე დროს, განმარტავს ნათესაურ ურთიერთობებსაც. ამიტომ, სისტემის ძირითადი სტრუქტურის გასარკვევად აუცილებელია თითოეულ ტერმინში კოდირებული მათი მნიშვნელობა გამოვავლინოთ. კერძოდ, დავადგინოთ ტერმინთა დეზიგნატი, დენოტატი, ტერმინებს შორის არსებული სემანტიკური კავშირი, განესაზღვროთ ნათესავეთა სქესი, თაობრივი საფეხურები, ნათესაობის პირდაპირი და კოლატერალური ხაზები.

ნათესაობის ნებისმიერი სისტემის შესწავლა, რომელიც წარმოადგენს ტერმინთა და ნათესაურ ურთიერთობათა ერთობლიობას, ნათესაობის ნომენკლატურის ანალიზით იწყება. განსაკუთრებით ხაზი უნდა გაესვას გვიანფოდალური ხანის აჭარაში შექმნილ ისტორიულ სიტუაციას, რამაც ლექსიკაში უცხო წარმოშობის (არაბული, თურქული ...) ტერმინთა ქარბად შემოჭრას შეუწყო ხელი. ტერმინთა ამ წყებამ ადრე არსებული ზოგიერთი ქართული ლექსემის ადგილი დაიკავა. მაგალითად, XVI-XVII საუკუნეებიდან ზემო აჭარაში დედის ძმისა და მამის ძმის აღმნიშვნელ ტერმინ ბიძას (ДМРР) ნაცვლად ფეხი მოიკიდა „ტაიამ“ (ДМРРЖ) და „ეშიამ“ (ДМРРМ), რითაც ერთმანეთისაგან ტერმინოლოგიურად გაიმიჯნა ამ თაობის დედისა და მამის ხაზი. შესაბამისად, სიტყვა ბიძაშვილი (ДДМРР) შეცვალა „ემიაშვილმა“ (ДДМРРМ) და „ტაიაშვილმა“ (ДДМРРЖ). ოსმალეთთან ძალდატანებითი ხასიათის ხანგრძლივი ეთნოისტორიული და კულტურულ-ენობრივი ურთიერთშეხების მიუხედავად, აჭარის მკვიდრმა მოსახლეობამ არ დაკარგა და შეინარჩუნა ეროვნული სახე და მშობლიური ქართული ენა, თუმცა კი ოსმალთა ექსპანსია ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად ქართული ეთნიკური თვითშეგნებისა და თვითმყოფადობის მოსაპოვებლად ისახავდა, რაც, ცხადია, ქართული ენის გადაგვარებასაც ითვალისწინებდა. შექმნილმა ვითარებამ ქართული ენის აჭარულ დიალექტში წარმოდგენილი ნათესაობის ტერმინოლოგიის ერთი ნაწილის გამოდევნა და მის ნაცვლად

თურქულისა და არაბულის დამკვიდრება გამოიწვია. აქვე გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ნათესაობის ტერმინოლოგიაში შესაძლებელია ახალი ტერმინები წარმოიშვას იმ პირობებშიც, როცა განვითარების შესაბამისად შეუძლებელია რეალური ნათესაური ურთიერთობების გამოსახატავად ძველი კატეგორიების გამოყენება. ძველი ნათესაური კავშირების გამომხატველი ცნებებისა და დეფინიციების აღვიღს ახალი ურთიერთობების აღმნიშვნელი ტერმინები იკავებს, რითაც ლექსიკის სტრუქტურა და შედგენილობაც იცვლება. როგორც ჩანს, აჭარაში ნათესაობის ნომენკლატურის უცხო ნაკადის დამკვიდრება მექანიკურად არ მომხდარა. ზემო აჭარაში III (არაბული) ტიპის ნათესაობის ტერმინთა შემოსვლა-დაფუძნებას საზოგადოებრივ სტრუქტურაში შინაგანად გააჩნდა შესატყვისი სოციალურ-ეკონომიკური ნიადაგი, რომელიც პატრიარქალური ცხოვრების წესით საზრდოობდა. ქვემო აჭარისაგან განსხვავებით, აქ მცირერიცხოვან ოჯახებს სჭარბობდა დიდი სახლულები და მათგან წარმოქმნილი სოციალური ორგანიზაციები, რამაც, ვფიქრობთ, გარეგანი ზემოქმედებისა და განსაზღვრული ობიექტური შინაგანი მიზეზების შედეგად ხელი შეუწყო III ტიპის ნათესაობის ტერმინთა ზემო აჭარაში უფრო ადვილად დამკვიდრებასა და შემორჩენას, ვიდრე ქვემო აჭარაში. თუ გარეგანი ზეგავლენას სრულ უპირატესობას მივანიჭებთ და მას ამ რიგის ტერმინოლოგიის დამკვიდრებაში უმთავრეს ხელშეწყობ ფაქტორად მივიჩნევთ, მაშინ იგი ქვემო აჭარაში უფრო უნდა დამკვიდრებულიყო, ვიდრე ზემო აჭარაში, რადგან ქვემო აჭარაში გაცილებით ძლიერი იყო ოსმალურ სინამდვილესთან ურთიერთშეხება. ამდენად, გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიეკუთვნოს არა მარტო გარეგანი ზემოქმედების ფაქტორს, არამედ რეგიონში საზოგადოებრივი განვითარების დონესა და სოციალური სტრუქტურის თავისებურებებს, ე. ი. შინაგან ფაქტორებს. ზემო აჭარაში ტერმინი ბიძა (ДМРР) და ბიძაშვილი (ДДМРР) დღესაც გვხვდება, მაგრამ იგი ამ ბოლო პერიოდამდე ლექსიკის პასიური შემადგენელი ნაწილი იყო. ეს ტერმინები ფუნქციონირია კინტრიშის ხეობაში. ნათესაობის სისტემებში დასაშვებია ტერმინთა ისეთი ჯგუფების არსებობაც, რომლებიც წარმოშობით განვითარების სხვადასხვა ეტაპს ეკუთვნის. სწორედ ნათესაობის სისტემის ასეთი სპეციფიკა გვაძლევს საფუძველს განვიხილოთ ისინი

როგორც სოციალური ორგანიზაციის ევოლუციის შესწავლის კონკრეტული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წყარო¹⁶⁴.

კომპონენტური ანალიზით დადგინდა აჭარული სისხლით ნათესაობის ტერმინთა სისტემის ძირითადი სტრუქტურა. ამისათვის განხორციელდა რამდენიმე საფეხურიანი ოპერაცია. პირველი პროცედურა ითვალისწინებს ნათესაობის ნომენკლატურის სიის შედგენას. აჭარული სისხლით ნათესაობის ტერმინოლოგიური სქემის სტრუქტურულ-ფუნქციური და ისტორიულ-ტიპოლოგიური ანალიზისათვის აუცილებელი გახდა იმ ტერმინთა შერჩევა-დახარისხება, რომლებიც ამ რეგიონის სხვადასხვა ხეობაში ფუნქციონირებდნენ. ი. ლევინის კოდების მიხედვით შედგა თანმიმდევრული ცხრილი, სადაც მეტ-ნაკლებად გამოიკვეთა აჭარის ხეობებს შორის არსებული ტერმინოლოგიური მსგავსება-განსხვავების სურათი (იხ: ტაბ. 2). ამისათვის, ვერტიკალური ზონალობისა და მთაბარული სისტემების ურთიერთობების გათვალისწინებით შეირჩა ერთმანეთისაგან დაცილებული ხუთი ხეობა — ღორჯომის, ჭვანის, სხალთის, მერისის და კინტრიშის ხეობები, რომლებმაც, მართალია, მსგავსი კულტურულ-ისტორიული განვითარების გზა განვლო, მაგრამ საერთოსთან ერთად ისინი მაინც ხასიათდება ზოგიერთი ლოკალური, შიგასასახეობო თავისებურებებით. ადრე, განსხვავება იგრძნობოდა მთისა და ბარის, ხევებისა და სოფლების მიხედვითაც. ქართული ენის აჭარული დიალექტი განიცდიდა ზანურის (მეგრულ-ლაზურის თუ ჭანურის), მესხურის, კერძოდ, სამცხურის, შავშურისა და იმერხეულის, გურულის და იმერულის გავლენას; ასეთი გავლენა მექანიკური არ იყო. ისტორიულად აჭარის ტერიტორიაზე ადგილი პქონდა მოსახლეობის შიდა მოძრაობას, ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასვლას, რასაც უთუოდ დიდი ზეგავლენა უნდა მოეხდინა აჭარული დიალექტის ჩამოყალიბებაზე¹⁶⁵.

164 Н. М. Пиренко. Система терминов родства... — СЭ., М., 1974, №6: с. 49.

165 ს. უღენტო. ქართული ენის გურული კილო (გამოკვლევები, ტექსტები, ლექსიკონი), თბ., 1936, გვ. 42; ნ. შველაძე, სამცხური წარმომავლობის გენეალოგიური (ნათესაური) ვჯგუფების ისტორიის ზოგიერთი საკითხი აჭარაში. — (მესხეთი ისტორია და თანამედროვეობა), ახალციხე, 2000, გვ. 140-147.

სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია ზემო აჭარაში

ღორჯუმის ხეობა			ჭვანის ხეობა	
	კოდი	ნათესაობის ტერმინი	კოდი	ნათესაობის ტერმინი
1	PMR	დედე	PMR	დედე
2	PJR	დიდ ანა (ნენე)	PJR	ნენე
3	PM	ბაბო (ბაბაშვამა)	PM	ბაბო
4	PJ	ანა (ნენე)	PJ	ანა
5	DMPPM	ეშია	DMPPM	ეშია
6	DJPPM	ბიბია	DJPRM	ბიბია (ბიბიქალი)
7	DJPPJ	ხალა	DJPRJ	ხალა
8	DMPPJ	ტაია	DMPJ	ტაია
9	DMR	ძმა	LMR	ძმა
10	DJR	და (ბაჯია)	DJR	და
11	DDMPPM	ეშიაშვილი	DDMPPM	ეშიაშვილი
12	DDJPRM	ბიბიაშვილი	DDJPPM	ბიბიაშვილი
13	DDJPPJ	ხალაშვილი	DDJPPJ	ხალაშვილი
14	DDMPPJ	ტაიაშვილი	DDMPPJ	ტაიაშვილი
15	DDMR	ძმისშვილი (ძმისწული)	DDMR	ძმისშვილი (ძმისწული)
16	DDJR	დისშვილი (დისწული)	DLJR	დისშვილი (დისწული)
17	DJ	ციცა (გომბიოშრატი)	DJ	ციცა
18	LM	ბაღვი (ბიჭი)	LM	ბაღვი (ბიჭი)
სხალთის ხეობა			მერისის ხეობა	
1	PMR	დედე	PMR	დედე
2	PJR	ნენე	PJR	დიდ ნენე (ნენულა)
3	PM	ბაბო	PM	ბაბა
4	PJ	ანა	PJ	ნენე
5	DMPPM	ეშია	DMPPM	ეშია
6	DJPPM	ბიბია	DJPPM	ბიბია
7	DJPPJ	ხალა	DJPPJ	ხალა
8	DMPPJ	ტაია	DMPPJ	ტაია
9	DMR	ძმა	DMR	ძმა
10	DJR	და	DJR	და
11	DDMPPM	ეშიაშვილი	DDMPPM	ეშიაშვილი
12	DDJPPM	ბიბიაშვილი	DDJPRM	ბიბიაშვილი
13	DDJPPJ	ხალაშვილი	DDJPPJ	ხალაშვილი
14	DDMPPJ	ტაიაშვილი	DDMPPJ	ტაიაშვილი
15	DDMR	ძმისშვილი	DDMR	ძმისშვილი
16	DDJR	დისშვილი	DDJR	დისშვილი
17	DJ	შვილი	DJ	შვილი
18	DJ	გოგო	DJ	გოგო
19	LM	ბიჭი	LM	ბიჭი

სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია ქვემო აჭარაში			სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია გურიაში	
კინტრიაშის ხეობა			სურეხის ხეობა	
1	РМР	ბაბუა	РМРР	პაპა
2	РЖР	დიდ ნენე (დიდედა)	РЖРР	პეპო (პეპერა)
3	РМ	მამა (ბაბა)	РМР	ბაბუა
4	РЖ	ნენე	РЖР	იებია
5	ДМРР	ბუძია (ბუძისხიძა)	РМ	მამა
6	ДЖРРМ	მამილა (ბიბილა)	РЖ	დედა (ნენე)
7	ДЖРРЖ	დეიდა	ДМРР	ბიძა
8	ДМР	ძმა	ДДЖРРМ	მამიდა
9	ДЖР	ღა	ДЖРРЖ	დეიდა
10	ЛЛМРР	ბიძამეშვილი (ბიძიშვილი)	ДМР	ძმა
11	ДЛЖРРМ	მამიდაშვილი (ბიბილაშვილი)	ДЖР	ღა
12	ДЛЖРРЖ	დეიდაშვილი	ЛЛЖРР	ბიძამეშვილი (ბიძიშვილი)
13	ЛЛМР	ძმისწული (ძმისშვილი)	ДДЖРРМ	მამიდაშვილი
14	ДЛЖР	ღისწული (ღისშვილი)	ДДЖРРЖ	დეიდაშვილი
15	Л	შვილი	ДЛЖР	ძმისწული (ძმისშვილი)
16	ДЖ	ცოცა (გოგო)	ДЛЖР	ღისწული (ღისშვილი)
17	ЛМ	ბიჭი	Д	შვილი
18	ДЛ	ბაღიში	ДЖ	ქალიშვილი
20			ЛМ	ბიჭი
21			ДЛ	შვილიშვილი
			ДЛД	შვილითაშვილი
სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია ლაზურში			სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია მეგრულში	
1	РМР	პაპული	РМРР	პაპე
2	РЖР	ნანდიდი	РЖРР	პეპი (პეპე)
3	РМ	ბაბა	РМР	ბაბე
4	РЖ	ნანა	РЖР	ბები
5	ДМРР	ჯიშადი	РМ	მუშა (ბაბა)
6	ДЖРР	დადი	РЖ	დიდა (ნანა)
7	ДМР	ჯიშა	ДМРР	ჯიშადი
8	ДЖР	ღა	ДЖРРМ	მამი (მამლა)
9	ДДМРР	ჯუშადიში ბე(რ)ე	ДЖРРЖ	დეიდა (დეო)
10	ДЖДМРР	ჯუშადიში კულანი	ДМР	ჯიშა
11	ДМДМРР	ჯუშადიში ბიჭი	ДЖР	ღა
12	ДЛЖРР	ღადიშ ბე(რ)ე	ДДМРР	ჯიშადიშ სქუალეფი
13	ДЖДЖРР	ღადიშ კულანი	ДДЖРРМ	მამლა სქუალეფი
14	ДМДЖРР	ღადიშ ბიჭი	ДДЖРРЖ	დეიდაშ სქუალეფი
15	ДДМР	ჯუშაშ ბე(რ)ე/ჯიშასქვა	ДМР	ჯიშაშ სქუა
16	ДЛЖР	ღაშ ბე(რ)ე/დასქვა	ДЛЖР	დასქუა
17	ДЖДМР	ჯუშაშ კულანი	Д	სქუა

18	DMMP	ჯეშაშ ბიჭი	DM	ბოში
19	DKDKP	ღაშ კულანი		ქოშოლი სქუასქოშო სქუა
20	DMDKP	ღაშ ბიჭი	LK	ოხურიისქუა (ძღაბი)
21	DLP	ანაშხე	LL	შოთა
22	D	ბერე	LLL	შოთაშ სქუა
23	DK	კულანი ბოზიოხსურიწულე		
24	DM	ბიჭი		
25	DL	შოთა		

ხისხლით ნათესაობის აღწინაშენელი ტერმინოლოგია რაჭაში			ხისხლით ნათესაობის აღწინაშენელი ტერმინოლოგია მთიულეთში	
1	PM	ბაბუა (პაპა)	PM	პაპა
2	PJP	ბებია	PJP	ბებია (ბაბოზაბუა)
3	PM	მამა (მამუა)	PM	მამა
4	PJ	დედა (დედეა)	PJ	დედა
5	DMPP	ბიძა (ბუძია)	DMPPM	ბიძა (ძია/მამიძა)
6	DJPPM	მამიდა	DJPPM	მამიდა
7	DJPPJ	დეიდა	DJPPJ	დეიდა
8	DM	ძმა	DMPPJ	დედოძმა
9	DJP	და	DM	ძმა
10	DDMP	ბიძაშვილი	DJP	და
11	DDJPPM	მამიდაშვილი	DDMPM	ბიძაშვილი
12	DDJPPJ	შინში	DDMPJ	დედოძმისშვილი
13	DLMP	ძმისწული (ძმისშვილი)	DLJPPM	მამიდაშვილი
14	DDJP	ღმისწული (ღმისშვილი)	DLJP	დეიდაშვილი
15	D	შვილი	DLJP	ძმისწული
16	DJ	ქალიშვილი (ბოში)	DLJP	ღმისწული
17	DM	ბიჭი	D	შვილი
18	DL	ბადიში	DJ	ქალიშვილი (გოგოქალი)
19			DM	გაყიშვილი (ბაღლიბიჭი)
20			LL	შვილიშვილი
ხისხლით ნათესაობის აღწინაშენელი ტერმინოლოგია გუდამაყარში			ხისხლით ნათესაობის აღწინაშენელი ტერმინოლოგია ხევში	
1	PM	პაპა	PM	პაპა
2	PJP	ბებია (ბაბოზაბუა)	PJP	ბებია (ბაბოზაბუა)
3	PM	მამა	PM	მამა
4	PJ	დედა	PJ	დედა
5	DMPPM	ბიძა (მამიძა)	DMPPM	ბიძა (ძია)
6	DJPPM	მამიდა	DJPPM	მამიდა
7	DJPPJ	დეიდა	DJPPJ	დეიდა
8	DMPPJ	დედოძმა	DMPPJ	დედოძმა
9	DM	ძმა	DM	ძმა
10	DJP	და	LJP	და
11	DDMPM	ბიძაშვილი	DDMPM	ბიძაშვილი (მამათაშვილები)

12	ЛМРРЖ	დედიმეფილი	ЛМРРЖ	დედიმეფილი
13	ЛЖРРМ	მამიდაშვილი	ЛЖРРМ	მამიდაშვილი
14	ЛЖРЖ	შინში	ЛЖРЖ	შინში
15	ЛЛЖР	ძმისწული	ЛЛМР	ძმისწული (ძმისშვილი)
16	ЛЛЖР	ღისწული	ЛЛЖР	ღისწული
17	Л	შვილი	Л	შვილი
18	ЛЖ	ქალიშვილი (გოგოქალი)	ЛЖ	ქალიშვილი (გოგოქალი)
19	ЛМ	ვაჟიშვილი (ბაღლიშიტი)	ЛМ	ვაჟიშვილი (ბაღლიშიტი)
20	ЛД	შვილიშვილი	ЛД	შვილიშვილი
სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია სანდოს ზეგზე			სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია კართაღზე	
1	РМР	პაპა	РМР	პაპა
2	РЖР	ბებია (ბაბოხაბუა)	РЖР	დედეა (ბაბოხაბუა)
3	РМ	მამა	РМ	მამა
4	РЖ	დედა	РЖ	დედა
5	ЛМРРМ	ბიძა (ძია)	ЛМРРМ	ბიძა (ძია)
6	ЛЖРРМ	მამიდა	ЛЖРРМ	მამიდა
7	ЛЖРРЖ	დედიდა	ЛЖРРЖ	დედიდა (დეიდა)
8	ЛМРРЖ	დედიძა	ЛМРРЖ	დედიძა
9	ЛМР	ძმა	ЛМР	ძმა
10	ЛЖР	და	ЛЖР	და
11	ЛЛМРРМ	ბიძაშვილი (ძმისშვილი)	ЛЛМРРМ	ბიძაშვილი
12	ЛДМРРЖ	დედიმეფილი	ЛЛМРРЖ	დედიმეფილი
13	ЛЛЖРРМ	მამიდაშვილი	ЛЛЖРРМ	მამიდაშვილი
14	ЛЛЖРЖ	შინში	ЛЛЖРЖ	შინში
15	ЛЛЖР	ძმისწული (ძმისშვილი)	ЛЛЖР	ძმისწული (ძმისშვილი)
16	ЛЛЖР	ღისწული	ЛЛЖР	ღისწული
17	Л	შვილი	Л	შვილი
18	ЛЖ	ქალიშვილი (გოგოქალი)	ЛЖ	ქალიშვილი (გოგოქალი)
19	ЛМ	ვაჟიშვილი (ბაღლიშიტი)	ЛМ	ვაჟიშვილი (ბაღლიშიტი)
20	ЛД	შვილიშვილი	ЛД	შვილიშვილი

სისხლის ნათესაობის სისტემის ანალიზისათვის ჩვენს მიერ შერჩეული ხუთი ხეობა ლინგვისტურადაც ინტერესშემცველია, რადგან, როგორც ვხედავთ, აღნიშნულ არეალში შეინიშნება სხვადასხვა ფენის, დროისა და ეთნიკური სამყაროსათვის დამახასიათებელი ლექსიკური განშრეგება.

ზოგადქართულ სისტემაში აქარული ნათესაობის სისტემის ადგილის განსაზღვრის მიზნით შევეცადეთ შეტ-ნაკლებად სრულად გადმოგვეცა საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ

რეგიონში შეკრებილ ტერმინოლოგიურ მონაცემთა რეესტრი, დაგვედგინა მათი სტრუქტურული პრინციპები და სხვა (იხ.: ტაბ. 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9).

კომპონენტური ანალიზის ბირველი ოპერაციის შემდგომ, მეთოდი მოითხოვს დიფერენციული ცვლადების განსაზღვრას, კერძოდ, სქესის, თაობათა დონის, ლინეურობის – ბირდაბირი და ირიბი ხაზის დამაკავშირებელი ნათესავის (მაგალითად, დეიდა – ДЖРРЖ, სადაც დედა არის დამაკავშირებელი უჯრედი ЕГО-სა და А-ს შორის) დადგენასა და სხვა (იხ.: ტაბ. 3).

ტაბულა 3

აჭარული სისხლით ნათესაობის ტერმინოლოგიის დიფერენციული ცვლადები და მათი კომბინაციები			
№	კოდი	ნათესაობის ტერმინი	დიფერენციული ცვლადები
1	РМР	დედე (პაპუა)	A ₁ B ₁ C ₁ D
2	РЖР	ლოდ ნენე (ლოდ ანა), ნენე	A ₂ B ₁ C ₁ D
3	РМ	ბაბო (ბაბაშამა)	A ₁ B ₂ C ₁ D ₁
4	РЖ	ანა (ნენე)	A ₂ B ₂ C ₁ D ₂
5	ДМРРР	ბიძა (ბუძიაშუში)	A ₁ B ₂ C ₂ D
6	ДМРРМ	უმა	A ₁ B ₂ C ₂ D ₁
7	ДЖРРМ	ბიბა (ბიბილამაშიდა)	A ₂ B ₂ C ₂ D ₁
8	ДЖРРЖ	ხალა	A ₂ B ₂ C ₂ D ₂
9	ДМРРЖ	ტაია	A ₁ B ₂ C ₂
10	ДМР	ქმა	A ₁ B ₃ C ₂
11	ДЖР	და (ჩაჯია)	A ₂ B ₃ C ₂
12	ДММРР	ბიძიშვილი (ბიძიშვილი)	A ₂ B ₃ C ₂ D ₁
13	ДММРМ	უმაშვილი	A ₂ B ₃ C ₂ D ₁
14	ДМЖРРМ	მამიდაშვილი (ბიბიშვილი)	A ₂ B ₃ C ₂ D ₂
15	ДМЖРРЖ	დეიდაშვილი (ხალაშვილი)	A ₂ B ₃ C ₂ D ₂
16	ДММРРЖ	ტაიაშვილი	A ₂ B ₃ C ₂
17	ДММР	მმისშვილი (მმისწული)	A ₂ B ₃ C ₂
18	ДМЖР	დისშვილი (დისწული)	A ₂ B ₃ C ₂
19	ДЖ	ცოცა (გომბიოპრატისვოგო)	A ₂ B ₃ C ₁
20	ДМ	ბადგი (ბიქი)	A ₁ B ₃ C ₁
21	Д	შვილი	A ₂ B ₃ C ₁
22	ДД	ბადიში	A ₂ B ₃ C ₁

შენიშვნა: D₁ – ნათესაობის მამის ხაზი, D₂ – ნათესაობის დედის ხაზი, D – მამისა და დედის ხაზი ტერმინოლოგიურად გამოიჯნული არაა.

**გურული სისხლით ნათესაობის ტერმინოლოგიის
დიფერენციული ცვლადები და მათი კომბინაციები**

1	PMP	პაპა	A ₁ BC ₁ D
2	PжPP	ბებო (პეპერა)	A ₂ BC ₁ D
3	PMP	ბაბუა	A ₁ B ₁ C ₁ D
4	PжP	ბუბია/დიდ ნენე	A ₂ B ₁ C ₁ D
5	PM	მამა	A ₁ B ₂ C ₁ D ₁
6	Pж	დედა (ნენა)	A ₂ B ₂ C ₂ D ₂
7	LMPP	ბოძა	A ₂ B ₂ C ₁ D
8	LMжPM	მამიდა	A ₂ B ₂ C ₂ D ₁
9	LMжPPж	დეიდა	A ₂ B ₂ C ₂ D ₂
10	LMP	ძმა	A ₁ B ₁ C ₂
11	LMжP	და	A ₂ B ₁ C ₂
12	LMжPP	ბიძისშვილი (ბიძისშვილი)	A ₂ B ₃ C ₂ D
13	LMжPM	მამიდაშვილი	A ₂ B ₃ C ₂ D ₁
14	LMжPPж	დეიდაშვილი	A ₂ B ₃ C ₂ D ₁
15	LMMP	ძმისწული (ძმისშვილი)	A ₂ B ₃ C ₂
16	LMжP	დისწული (დისშვილი)	A ₂ B ₁ C ₂
17	L	შვილი	A ₂ B ₁ C ₂
18	LM	ქალიშვილი	A ₂ B ₁ C ₁
19	LM	ბიჭი	A ₁ B ₁ C ₁
20	ML	შვილისშვილი	A ₂ B ₁ C ₁
21	MLM	შვილთაშვილი	A ₂ B ₆ C ₁

**ლაზური სისხლით ნათესაობის ტერმინოლოგიის
დიფერენციული ცვლადები და მათი კომბინაციები**

1	PMP	პაპული	A ₁ B ₁ C ₁ D
2	PжP	ნანდილი	A ₂ B ₁ C ₁ D
3	PM	ბაბა	A ₁ B ₂ C ₁ D ₁
4	Pж	ნანა	A ₂ B ₂ C ₁ D ₂
5	LMPP	ჯუმადი	A ₁ B ₂ C ₂ D
6	LMжPP	დადი	A ₂ B ₂ C ₂ D
7	LMP	ჯუმა	A ₁ B ₃ C ₂
8	LMжP	და	A ₂ B ₃ C ₂
9	LMPP	ჯუმალიში ბე(რ)ე	A ₂ B ₃ C ₂ D
10	LMжPP	ჯუმალიში კულანი	A ₂ B ₃ C ₂ D
11	LMLMPP	ჯუმალიში ბიჭი	A ₁ B ₁ C ₂ D
12	LMжPP	დადიშ ბე(რ)ე	A ₂ B ₁ C ₂ D
13	LMжPP	დადიშ კულანი	A ₂ B ₁ C ₂ D
14	LMLMPP	დადიშ ბიჭი	A ₂ B ₃ C ₂ D
15	LMMP	ჯუმაშ ბე(რ)ე	A ₂ B ₁ C ₂
16	LMжP	დაშ ბე(რ)ე	A ₂ B ₁ C ₂
17	LMLMPP	ჯუმაშ კულანი	A ₂ B ₁ C ₂
18	LMLMPP	ჯუმაშ ბიჭი	A ₁ B ₁ C ₂
19	LMLMPP	დაშ კულანი	A ₂ B ₁ C ₂
20	LMLMPP	დაშ ბიჭი	A ₁ B ₁ C ₂
21	LM	ბერე	A ₂ B ₁ C ₁

22	ქ	კელანი (ბოზოოსური)	A ₂ B ₁ C ₁
23	ჟ	სქი(რი)(ბიუ)	A ₁ B ₄ C ₁
24	ლ	მოთა	A ₂ B ₅ C ₁
მეგრული სისხლით ნათესაობის ტერმინოლოგიის დიფერენციული ცვლადები და მათი კომბინაციები			
1	P _M PP	პაპუ	A ₁ B ₁ C ₁ D
2	P _ჟ PP	პეპი (პეპუ)	A ₂ B ₁ C ₁ D
3	P _M P	ბაბუ	A ₁ B ₁ C ₁ D
4	P _ჟ P	ბები	A ₂ B ₁ C ₁ D
5	P _M	ბაბა (მუმა)	A ₁ B ₂ C ₁ D ₁
6	P _ჟ	ნანა (დიდა)	A ₂ B ₂ C ₁ D ₁
7	ჟ _M PP	ჯიმადი	A ₁ B ₂ C ₂ D
8	ჟ _ჟ PP _M	მამდა (მამი)	A ₂ B ₂ C ₂ D
9	ჟ _M P	ჯიმა	A ₁ B ₃ C ₂
10	ჟ _ჟ P	და	A ₂ B ₃ C ₂
11	ჟ _M PP	ჯიმადიშ სქუალეფი	A ₁ B ₃ C ₂
12	ჟ _ჟ ჟ _M	მამდა სქუალეფი	A ₂ B ₃ C ₂ D ₁
13	ჟ _ჟ PP _ჟ	დეილა (დეო)	A ₂ B ₂ C ₂ D ₂
14	ჟ _ლ ჟ _ჟ	დეილაშ სქუალეფი	A ₁ B ₃ C ₂ D ₂
15	ჟ _M PP	ჯიმაშ სქუა	A ₁ B ₁ C ₂
16	ჟ _ლ ჟ _ჟ P	დასქუა	A ₁ B ₄ C ₂
17	ჟ	სქუა	A ₁ B ₁ C ₁
18	ჟ _M	ქომოლი სქუა (ქომოი სქუა)	A ₁ B ₄ C ₂
19	ლ _ჟ	ოსური სქუა (ძაბი)	A ₂ B ₄ C ₁
20	ლ	მოთა	A ₁ B ₅ C ₁
რაჭული სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის დიფერენციული ცვლადები და მათი კომბინაციები			
1	P _M P	პაპუა (პაპა)	A ₁ B ₁ C ₁ D
2	P _ჟ P	ბებია	A ₂ B ₁ C ₁ D
3	P _M	მამა (მამუა)	A ₁ B ₂ C ₁ D ₁
4	P _ჟ	დედა (დედუა)	A ₂ B ₂ C ₁ D ₂
5	ჟ _M PP	ჯიმა (ბუტუა)	A ₁ B ₂ C ₂ D
6	ჟ _ჟ PP _M	მამიდა	A ₁ B ₂ C ₂ D ₁
7	ჟ _ჟ PP _ჟ	დეილა	A ₂ B ₂ C ₂ D ₂
8	ჟ _M PP	ბიძაშვილი	A ₁ B ₃ C ₂ D
9	ლ _ჟ ჟ _ჟ PP _ჟ	მამიდაშვილი	A ₁ B ₃ C ₂ D ₁
10	ლ _ლ ჟ _ჟ PP _ჟ	დეიდაშვილი	A ₁ B ₃ C ₂ D ₂
11	ჟ _M P	ძმა	A ₁ B ₃ C ₂
12	ჟ _ჟ P	და	A ₂ B ₃ C ₂
13	ლ _ლ ლ _M P	ძმისწული (ძმისშვილი)	A ₁ B ₄ C ₂
14	ლ _ლ ჟ _ჟ P	დისწული (დისშვილი)	A ₁ B ₁ C ₂
15	ლ	შვილი	A ₁ B ₁ C ₁
16	ლ _M	ბიქი (ვაყიშვილი)	A ₁ B ₁ C ₁
17	ლ _ჟ	ბოში (ქალიშვილი)	A ₂ B ₄ C ₁
18	ლ	შვილიშვილი	A ₁ B ₅ C ₁

**მთიულურ-გუდამაყრული სისხლით ნათესაობის ტერმინოლოგიის
დიფერენციული ცვლადები და მათი კომბინაციები**

1	PMP	პამა	A ₁ B ₁ C ₁ D
2	PჰP	ბაბო (ბებიაზაბუა)	A ₂ B ₁ C ₁ D
3	Pჰ	დედა	A ₂ B ₂ C ₁ D ₂
4	PM	მამა	A ₁ B ₂ C ₁ D ₁
5	ΔMPPM	ბიბა (ძიაშამიძმა)	A ₁ B ₂ C ₂ D ₁
6	ΔჰPPM	მაშიდა	A ₂ B ₂ C ₂ D ₁
7	ΔჰPPჰ	დეიდა	A ₂ B ₂ C ₂ D ₂
8	ΔMPჰ	დედამა	A ₁ B ₂ C ₂ D ₂
9	ΔΔMPPM	ბიბაშვილი	A ₁ B ₂ C ₂ D ₁
10	ΔΔMPჰ	დედამიშვილი	A ₁ B ₂ C ₂ D ₂
11	ΔΔჰPPჰ	შინში	A ₁ B ₂ C ₂ D ₂
12	ΔΔჰPPM	მაშიდაშვილი	A ₁ B ₂ C ₂ D ₁
13	ΔMP	ძმა	A ₁ B ₁ C ₂
14	ΔჰP	და	A ₂ B ₁ C ₂
15	ΔΔMP	ძმისწული	A ₁ B ₁ C ₂
16	ΔΔჰP	დასწული	A ₁ B ₁ C ₂
17	Δ	შვილი	A ₁ B ₁ C ₁
18	Δჰ	გოგო (ქალიშვილიქალი)	A ₂ B ₁ C ₁
19	ΔM	ბაღლი (ვაჟიშვილიმეჟი)	A ₁ B ₁ C ₁
20	ΔΔ	შვილიშვილი	A ₁ B ₁ C ₁

ტერმინთა დეზიგნაციისა და დენოტაციის სრულყოფილად გარკვევამ განაპირობა აჭარული ნათესაობის ტერმინთა სისტემის ორ ნაწილად დაყოფა: ზემო აჭარულად და ქვემო აჭარულად — ქობულეთურად (იხ: ტაბ. 4). სხვათა შორის, XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილმა ქართველმა ისტორიკოსმა დ. ბაქრაძემ აჭარული ნათესაობის ნომენკლატურა ორად გაყო — ე. წ. ქობულეთურად და საკუთრივ აჭარულად¹⁶⁶. როგორც ჩანს, ავტორმა ეს გააკეთა აჭარული ნომენკლატურის ხეობებს შორის შენიშნული სხვაობის გამო. კლასიფიკაციის თვალსაზრისით ეს დაყოფა მართებულია. რეგიონული დაყოფაც თითქმის დაზუსტებას არ უნდა საჭიროებდეს, თუმცა ქობულეთის მიდამოები ადმინისტრაციულად დღეს აჭარის არეალში ექცევა, მაგრამ სათემო-პოლიტიკური და შიდაფეოდალური საზღვრების თვალსაზრისით კი იგი დროში აშკარად ცვალებადი იყო. ბოლო პერიოდში ქობულეთის მოსახლეობა ეთნოგრაფიულად კიდევ უფრო დაუახლოვდა აჭარისწყლის ხეობის მოსახლეობას. ღირებულებათა ორიენტაციებისა და კულტურული ფასეუ-

¹⁶⁶ Д. З. Бакрадзе. Археологическое путешествие по Грузии и Алжаре. СПб. 1878, с. 182-183.

ლობების ასეთი გადახლართვა-დაახლოება გააადვილა მათმა საერთო ისტორიულმა ბედმა¹⁶⁷.

ტაბულა 4

**სისხლით ნათესაობის სისტემის სტრუქტურული
პრინციპი ზემო აჭარაში**

	C1		C2			
	A1	A2	A1		A2	
B1	ღმღე	ღოდ ნენე/ ანა / ნენე				
B2	ბაბო	ნენე/ანა	ეპია	ტაია	ბიბია	ხალა
B3	EgO		მმა		ლა	
			ეპიაშეილი			
			ტაიაშეილი			
			ბიბიაშეილი			
			ხალაშეილი			
B4	შეილი		მმისწული / მმისწეილი			
ღისწული / ღისწეილი						
B5	ბადიში					

სისხლით ნათესაობის პრინციპი ქვემო აჭარაში

	C1		C2		
	A1	A2	A1	A2	
B1	ბაბუა	დიდ ნენე/ დიდედა			
B2	ბაბა/ მამა	ნენა	ბუძი/ბიბა	მამიდა	დეიდა
B3	EgO		მმა	ლა	
			ბიბიაშეილი		
			მამიდაშეილი		
			ბიბიაშეილი		
			დეიდაშეილი		
B4	შეილი		მმისწული / მმისწეილი		
			ღისწული / ღისწეილი		
B5	ბადიში				

¹⁶⁷ Н. В. Мгеладзе. Система кровного родства в Абхазии (историко-этнографическое исследование), Батуми, 1988, с. 34.

სისხლით ნათესაობის სისტემის სტრუქტურული
პრინციპი ლაზურში

	C1		C2	
	A1	A2	A1	A2
B1	ბაბული	ნანდილი		
B2	ბაბა	ნანა	ჯუშადი	ღადი
B3	EgO		ჯუშა	ღა
			ჯუშადიში ბე(რ)ე	
B4	ბე(რ)ე		ღადიშ ბე(რ)ე	
	სქი(რ)ი	ოსური	ჯუშაშ ბე(რ)ე	
B5	მოთა			

სისხლით ნათესაობის სისტემის სტრუქტურული
პრინციპი სამეგრელოსა და გურიაში

	C1		C2		
	A1	A2	A1	A2	
B	პაპა, პაპუ	პეპო/პეპერა პეპი/პეპუ			
B1	ბაბუა, ბაბო	ბებია, ბები			
B2	მამა მუშა,ზაბა	დედა/ნენე	ბიძა ჯიმალი	მამიდა მამიე/მამდა	დეიდა დეი
B3	EgO		ძმა,ჯიმა	ღა	
			ბიძაშვილი,ჯიმალიშ სქუალეუი		
			მამიდაშვილი,მამიდა სქუალეუი		
			დეიდაშვილი,დეიდაშ სქუალეუი		
B4	შვილი სქუა		ღისწული, ღასქუა		
	ვაჟიშვილი	ქალიშვილი	ძმისწული,ჯიმაშ სქუა		
B5	შვილიშვილი, მოთა				
B6	შვილითაშვილი, მოთაშ სქუა				

სისხლით ნათესაობის სისტემის სტრუქტურული
ბრინციბი რაჭაში

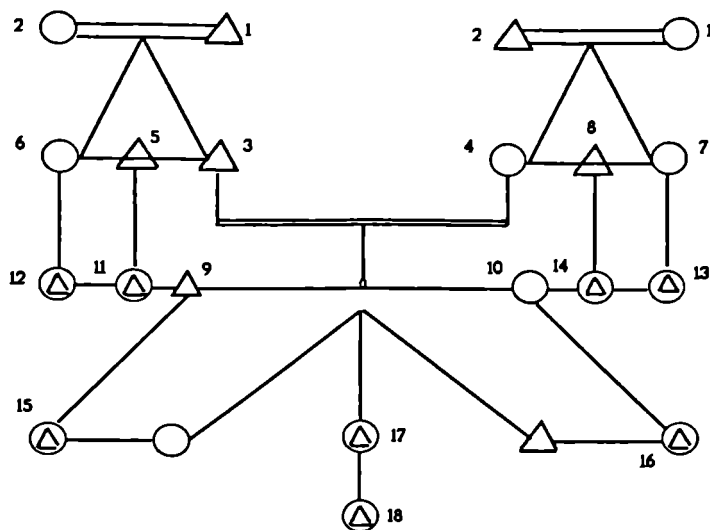
	C1		C2		
	A1	A2	A1	A2	
B1	ბაბუ/პაპა	ბებია			
B2	მამა/მამუა	დედა/ დედუა	ბიძა/ბუძუა	მამიდა	დეიდა
B3	EgO		ძმა	და	
			ბიძაშვილი		
			მამიდაშვილი		
			დეიდაშვილი		
B4	შვილი		ძმისწული / ძმისშვილი		
	ვაჟიშვილი	ქალიშვილი	დისწული / დისშვილი		
B5	შვილსშვილი				

სისხლით ნათესაობის სისტემის სტრუქტურული
ბრინციბი მთიულეთსა და გუდამაყარში

	C1		C2			
	A1	A2	A1		A2	
B1	პაპა	ბაბო/ბებია				
B2	მამა	დედა	ბიძა/ძია მამიძა	დედიძა	მამიდა	დეიდა
B3	EgO		ძმა		და	
			ბიძაშვილი			
			დედიძისშვილი			
			მამიდაშვილი			
			შინში			
B4	შვილი		ძმისწული			
	ვაჟიშვილი	ქალიშვილი	დისწული			
B5	შვილიშვილი					

ქვემო და ზემო აჭარული ნათესაობის ტერმინოლოგია ერთმანეთ-
ისაგან განასხვავებს ხუთ თაობას (იხ., ტაბ. 5)¹⁶⁸.

ტაბულა 9

საერთოდ, სისხლით ნათესაობის სისტემა აერთიანებს სამ რეალურ თაობას. ესაა ბაპის, შვილისა და შვილიშვილის თაობები, მაგრამ ათვლითი პრინციპით ტერმინოლოგიურად ეს აისახება ხუთ თაობაში. მასში გადმოცემულია ნათესაობის ყველა ის კატეგორია, რომელშიც ego-ს ბოტენციურად შეუძლია მონაწილეობის მიღება. ხუთთაობიანი ტერმინოლოგიური სქემა არ გულისხმობს, რომ გარკვეულ სოციალურ ორგანიზმში აუცილებლად და რეალურად არსებობდეს ბაპის მამისა და შვილთაშვილების ამსახველი ნათესაობის ტერმინები. ასეთ სოციალურ ორგანიზმში ნულოვანი თაობა არ არსებობს¹⁶⁹.

¹⁶⁸ გენეალოგიური სქემის ნუმერაცია შეესაბამება №2 ტაბულას, იხ.: სხალთის ხეობა. Δ – მამაკაცი, O – ქალი, Δ – სქესი არაა გამოყოფილი, – სისხლით ნათესავეები, = – საქორწინო კავშირი, ego – ათვლის წერტილი (ნულოვანი თაობა).

¹⁶⁹ Н. М. Пирейко. Система терминов родства и система социальных категорий, с. 46.

ზემო აპარაში, ნათესაობის ეგოცენტრულ სისტემაში, მამრობითი სქესის სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინი სულ ექვსია — ბაბო (PM), დედე (PMR), ემია (DMPPM), ძმა (DMR), ტაია (DMPPJ), ბიჭი (DM). მდებრობითი სქესის გადმოსაცემადაც ექვსი სიტყვა მოიბოგება. ესენია: ანაანენე (PM), დიდ ანაადიდ ნენენენე, ბიბია (DJPPM), და (DJR), ხალა (DJPPJ), ციცააგომბიო, ან ბრატი (DJ). გაუდიფერენცირებული სქესის მატარებელ ნომენკლატურათა რიცხვს განეკუთვნება: ემიაშვილი (DDMPPM), ბიბიაშვილი (DDJPPM), ტაიაშვილი (DDMPPJ), ხალაშვილი (DDJPPJ), ძმისწულიძმისშვილი (DDMR), დისწულიძმისშვილი (DDJR), შვილი (D), ბაბიში (DD) — სულ რვა. ზემო აპარაში მორფოლოგიური სტრუქტურით ცამეტი ელემენტარული¹⁷⁰ ტერმინი გამოიყოფა — PM, RJ, PMR, DMPPM, DJPPM, DMR, DJR, DJPPJ, DJPPJ, D, DM, DJ, DD. ასეთი ტერმინები წარმოადგენს დამოუკიდებელ სიტყვას, დაუშლელს ცალკეულ კომპონენტებად. ამ რეგიონში შედგენილი მხოლოდ ერთი ტერმინია — RJR, ხოლო დანარჩენი აღწერილობითი ხასიათისაა — DDMPPM, DDJPPM, DDMPPJ, DDJPPJ, DDMR, DDJR. შედგენილ ტერმინებს საფუძვლად უდევთ ელემენტარული ტერმინები, დეტერმინებული ამა თუ იმ ისეთი ლექსიკური ერთეულით, რომელიც თავისთავად არაა ნათესაობის ელემენტარული ტერმინი. აღწერილობითი ტერმინები კი წარმოადგენს ორი ან მეტი ელემენტარული ტერმინის კომბინაციას. მ. კრიუკოვი ამ

¹⁷⁰ჯ. მერდოკი ლინგვისტური თვალსაზრისით ნათესაობის ტერმინთა კლასიფიკაციაში გამოყოფდა ე. წ. ელემენტარულ, დერივატიულ და დისკრიფციულ, ანუ აღწერით კატეგორიებს, ხოლო დაჯგუფების მიხედვით განასხვავებდა ნათესაობის ორ ტიპს: დენოტატიურს და კლასიფიკატორულს (იხ.: G. P. Murdock. Social structure, 1949). ჩვენ მ. კრიუკოვის მიერ შემუშავებული ანალოგიური პრინციპით ვსარგებლობთ. ესაა ლინგვისტური მიდგომა და სოციალურ დაჯგუფებათა გამოშატეველ დეფინიციათა ანალიზი, სოციალური დაჯგუფებებით აპერირება. ასეთ ანალიტიკურ სისტემაში მორფოლოგიურად ნათესაობის ტერმინები იყოფა: 1. ინდივიდუალურად, 2. შედგენილად და 3. აღწერითად. რაც შეეხება დაჯგუფების პრინციპს, მასში რამდენიმე კატეგორია გამოიყოფა: 1. ინდივიდუალური, 2. ჯგუფური და 3. კლასიფიკატორული. წინამდებარე ნაშრომში, როგორც ეს ძირითადი ტექსტითაც ჩანს, კლასიფიკატორული ტერმინები ტრადიციული მნიშვნელობითაა გამოყოფილი.

შემთხვევაში აღწერითა და შედგენილ ტერმინებს შორის განსხვავებას იმაში ხედავს, რომ ამ უკანასკნელთან მადეტერმინებული ელემენტი გარკვეულ პირობებში შეიძლება გამოტოვებული იქნეს¹⁷¹.

ზემო აქარაში დაჯგუფების თვალსაზრისით ინდივიდუალური ტერმინებია: P_M და P_X , რომლებიც მკაცრად განსაზღვრულ პირებს აღნიშნავს. ჯგუფურია: $DMPP_M$, $DXPP_M$, DM_P , $DDMP_M$, $DDMP_X$, $DXPP_X$, $DDXPP_X$, DDM_P , DDX_P , $DXPP_X$, DD_X , DM , DD . ჯგუფური ტერმინები ჩვეულებრივ აღნიშნავს მოლაპარაკესთან ერთსა და იმავე ურთიერთობაში მყოფ ნათესავთა ჯგუფს. მაგალითად, D . მოსაუბრეს შეიძლება ჰყავდეს ერთი ან რამდენიმე D , რომლებთანაც იგი ერთსა და იმავე ნათესაურ ურთიერთობაშია. შვილებიდანაც თითოეული თანაბარი ხარისხის დამოკიდებულებაში იმყოფება მამასთან. ზემო აქარაში კლასიფიკატორული შინაარსით მხოლოდ ორი ტერმინი დასტურდება — $P_M P$ და $P_X P$. მ. კრიუკოვის მიხედვით ამ კატეგორიის თითოეული სიტყვა ემსახურება არა მარტო რამდენიმე პირის აღნიშვნას, არამედ იმ პირებისაც, რომლებიც მოსაუბრესთან იმყოფებიან სხვადასხვა დონის ნათესაურ ურთიერთობაში. ავტორის თანახმად, ლინგვისტური სტრუქტურის თვალსაზრისით კლასიფიკატორული ტერმინები შეიძლება განეკუთვნებოდეს როგორც ელემენტარულ, ისე შედგენილ და აღწერილობით კატეგორიებს¹⁷². ჩვენ ჯგუფურ ტერმინში ვგულისხმობთ ისეთ კატეგორიას, როცა იგი აღნიშნავს არა ერთ, მკაცრად განსაზღვრულ ნათესავს (მაგალითად, მამა — P_M , ან დედა — P_X), არამედ ნათესაობის ერთ კატეგორიაში გაერთიანებულ ნათესავთა ჯგუფს: მოლაპარაკეს შეიძლება ჰყავდეს ერთი, ან რამდენიმე შვილი — D ; ძმისშვილი — $DDMP$; დისშვილი — DDX_P ; დეიდა — $DXPP_X$, მამიდა — $DXPP_M$. თითოეული ამ კატეგორიის ცალკე აღებული ინდივიდი მასთან თანაბარ ნათესაურ ურთიერთობებში იმყოფება. რაც შეეხება კლასიფიკატორულს, იგი ერთი ტერმინით აერთიანებს სხვადასხვა (ორ ან მეტ) ნათესაურ კატეგორიას, რომელთაგან თითოეული კატეგორია გარკვეულ ნათესაურ

171 М. В. Крюков. Система родства китайцев, с. 35.

172 იქვე, გვ. 35.

ურთიერთობაში იმყოფება მოსაუბრესთან. მაგალითად, ტერმინი **ბაბუა** — მოსაუბრეს ჰყავს დედის მამა და მამის მამა, რომელთაგან თითოეული სხვადასხვა კატეგორიის ნათესაობაა. ისინი მოსაუბრესთან გარკვეულ ნათესაურ ურთიერთობაში იმყოფებიან, მაგრამ ორივე ეს კატეგორია აღინიშნება ერთი ტერმინით — **ბაბუა**.

ზემო აჭარისაგან განსხვავებით, კინტრიშის ხეობაში მამრობითი სქესის სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები სულ ხუთია — **ბაბა** (Рм), **ბაბუა** (РмР), **ბუბი||ბუბია||ბიბა** (ДмРР), **ბიჭი** (Дм), **ძმა** (ДмР), ხოლო მდედრობითის — ექვსი: **ნენე** (Рж), **დიდ ნენე|დიდედა** (РжР), **მაშიდა|ბიბილა** (ДжРРм), **დეიდა** (ДжРРж), **ციცა|გოგო** (Дж), **და** (ДжР). სქესი ინდიფერენტულია შემდეგ ნომენკლატურაში — **ძმი-სწულის|ძმიშვილი** (ДДмР), **დისწულის|დიშვილი** (ДДжР), **ბიბა|მშე-ილი|ბიბიშვილი** (ДДмРР), **დეიდაშვილი** (ДДжРРж), **მაშიდაშვილი** (ДДжРРм), **შვილი** (Д), **ბადიში** (ДД). კინტრიშის ხეობაში ელემენტარულ ტერმინთა რიგს განეკუთვნება — Рм, Рж, РмР, ДмРР, ДмР, ДжР, Д, Дм, ДжДД; შედგენილს — РжР, ხოლო აღწერითს — ДжРРм, ДжРРж, ДДмРР, ДДжРРм, ДДжРРж, ДДмР, ДДжР. ინდივიდუალურია — Рм და Рж, ჯგუფური კი — ДжРРм, ДжРРж, ДмР, ДДжРРм, ДДжРРж, ДДмР, ДДжР, Д, Дж, Дм, ДД. ამ ხეობაში კლასიფიკატორულია ოთხი ტერმინი — РмР, РжР და ДмРР, ДДмРР.

აჭარაში **ბაბა** (მამა) — Рм და **ნენა** (დედა) — Рж დაღმავალი საზის სისხლით ნათესაობის ძირითადი სტრუქტურული ერთეულები იყო. ნათესაობის სისტემის განვითარებასთან ერთად მათი გაფართოება მოხდა. ამ ტერმინებისაგან იწარმოა -1 თაობის პირდაპირი და ირიბი საზის აღმნიშვნელი ნომენკლატურა. თავდაპირველად ადგილი უნდა ჰქონოდა პირდაპირი და გვერდითი საზების შერწყმას, სადაც, მაგალითად, **მამა**, ან **ბაბა** ტერმინოლოგიურად არ იყო გამოყოფილი მამის ძმებისა და ამ თაობის მამის საზის სხვა დანარჩენი კატეგორიის ნათესაებისაგან¹⁷³.

¹⁷³ **ბაბა** (ბაბო||ბაგ) — Рм ტიპის ნათესაობის ტერმინი საქართველოს სხვა კუთხეებიდანაც კარგადაა ცნობილი (არნ. ჩიქობავა. ჭანურ-შეგრული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938, გვ. 15; ს. უღენტ. ჭანურ-შეგრული ენის ფონეტიკა, თბ., 1953, გვ. 8, 54; М. Г. Джанашивили. Историко-археологический очерк Грузии,

კონსტრუირებული ამ დონიდან, მოგვიანებით, არქაული ლოკალური ჯგუფებისა და, შესაბამისად, არასემანტირებადი გეაროვნული (ნათესაური) ორგანიზაციების სამო-საბიძგეილო სახელეულებად დაშლის საფუძველზე გარკვეული გენეალოგიური ჯგუფები ძირითად სტრუქტურულ უჯრედთა აღმნიშვნელი ტერმინებისაგან ნაწარმოები ნომენკლატურით აღინიშნა და აღწერილობითი შინაარსი შეიძინა, რითაც ნათესაური კატეგორიები ერთმანეთისაგან გაიმიჯნა. როგორც ეხედავთ, აქ საქმე გვაქვს ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინთა მნიშვნელობების გაფართოებასთან ნათესაობის სტრუქტურის განვითარებასთან შესატყვისობაში. ამ რიგის საილუსტრაციო მასალა კინტრინის ხეობაში მრავლად გვხვდება. მაგალითად, ძირეულ ტერმინ „მამასგან“ (PM) ნაწარმოებია მამიდა (DJPPM), მამიდაშვილი (DJPPM), ხოლო „დედასგან“ (PJ) დეიდა (DJPPJ), დეიდაშვილი (DJPPJ) და სხვა. ერთი რომელიმე ძირეული ტერმინისაგან ნაწარმოები ნომენკლატურით ნათესავთა გარკვეული კატეგორიების აღნიშვნა ნათესაობის ზრდის, სოციალური სტრუქტურის ცვლისა და

1906, c. 44; ბ. ფონხუა. ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974, გვ. 314-315; ე. სოსელია. ზოგიერთი ნათესაური ურთიერთობის რეკონსტრუქციისათვის საერთო-კავკასიურ დონეზე.—ვეფანძარდი, თბ., 1983, გვ. 3-5). არნ. ჩიქობავას თანახმად, მეგრულში ბაბა შეიძლება მეორეული მოვლენა იყოს „მუქასთან“ შედარებით, რადგან ბაბა თურქულშიც იმავე მნიშვნელობით გვხვდება, თუმცა ავტორი იქვე მიუთითებს, რომ სიტყვა ბაბა საბავშვო ლექსიკის კუთვნილებას წარმოადგენს და სავსებით შესაძლებელია დამოუკიდებელი მსგავსი აგებულების სიტყვა მივიღოთ სხვადასხვა ენაში სესხების გარეშე. სხვათა შორის, თურქულიდან სესხების საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს ისიც, რომ აფხაზურში ა-ბ გვაქვს, ძირი ახლოს მდგომი ბაბასთან (არნ. ჩიქობავა. დასახ. ნაშრ., გვ. 16). აფხაზურში -ბ მამას (PM) ნიშნავს, ხოლო არბა — მამალს. ამ უკანასკნელში ძირეულ ელემენტად გამოიყოფა -ბა, რომელიც მამა სიტყვის ძირს წარმოადგენს (ქ. ლომთათიძე. აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, ტ. I, თბ., 1976, გვ. 83, 95). ტერმინი ბაბა (PM) ფონოლოგიურად ახლოს დგას სვანურ „ბუბასთან“ (DMPP) და ქართულ „ბაბუასთან“ (PMPP). ისინი ერთი წარმოებისანი არიან (ე. სოსელია. დასახ. ნაშრ., გვ. 4, 7). რაც გვაეარაუდებინებს, რომ გარკვეულ ისტორიულ ეპოქაში სვანური ბუბა, ისე, როგორც საერთო ქართველური ბაბა და ბაბუა, არქაული კლასიფიკატორული სისტემისათვის დამახასიათებელი ძირითადი ნიშნების მატარებელნი იყვნენ. მათი მონაწილეობით +1 (PM) და +2 (PMPP) თაობებში უნდა გვექონოდა არა მარტო ვერტიკალური ტერმინოლოგიური შერწყმა, არამედ +1 თაობაში პირდაპირი და გვერდითი ხაზების გაერთიანებაც. თანდათანობით მოხდა მათი დიფერენციაცია და ერთი წარმოების ნათესაური ტერმინებით სხვადასხვა სოციალური კატეგორიის ურთიერთგამიჯნა.

ახალი საზოგადოებრივი ფორმების წარმოშობა-განვითარების ლოგიკური შედეგი იყო.

აჭარაში ნათესაობის ნომენკლატურა გამოიყენებოდა ჩვეულებრივი და ყოველდღიური მეტყველების დროს, როცა ერთი პირი მიმართავდა მეორეს ან საუბრისას შესატყვისი ტერმინით აღნიშნავდა მესამე პირს. აქედან გამომდინარე, ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ მიმართვისა და აღნიშვნის ნომენკლატურა. შენიშნულია, რომ მიმართვის ტერმინოლოგიასთან შედარებით აღნიშვნის ნომენკლატურა უფრო სპეციფიკური იყო. აღნიშვნის ტერმინს შეიძლება გამოესატა კონკრეტული ნათესავი ან ნათესავთა ჯგუფი, ხოლო მიმართვის ფორმას, დასაშვებია, გადმოეცა სულ სხვა კატეგორიის ნათესაობა. ეს უკანასკნელი შეიძლება გამოყენებულიყო ყოფილიყო უცხო და არამონათესავე პირებთან დამოკიდებულების გამოსახატავად.¹⁷⁴ მაგალითად, დეიდა აღნიშნავს ДЖРРЖ-ს კატეგორიის ნათესავს, მაგრამ აღნიშნული ტერმინით ზოგჯერ მიმართავენ შედარებით შორეულ ნათესავს და ზოგჯერ თაობრივი სხვაობის გამო და ზრდილობის გამოხატვის მიზნით — არანათესავს, ხშირად უცნობ ქალსაც. ასევე, ბიცოლა აღნიშნავს მამის ძმის ცოლს და დედის ძმის ცოლს, მაგრამ საქართველოს ცალკეულ კუთხეში იგი დისწულ-ძმისწულთა თაობის წარმომადგენლები-სათვის, ბიძის თაობაში გამოთხოვილი ქალებისადმი, უფრო ზუსტად, საგვარეულოში მოყვანილი ამ თაობის რძლებისადმი გამოყენებული მიმართვის ფორმაც იყო. საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად ანალოგიურ ვითარებასთან გვაქვს საქმე აჭარაშიც. ამ ფაქტის საილუსტრაციოდ კიდევ შეიძლება მოვიყვანოთ სხვა მაგალითები. ასე, აჭარაში რძლისათვის ქმრის დედა დედამთილი იყო, ხოლო ქმრის მამა — მამამთილი, მაგრამ მიმართვისას რძალი მათ დედად (ნენე) და მამად (ბაბო) მოიხსენიებდა. როგორც აქედან ჩანს, მიმართვის ტერმინები გაორებულია. ეს კი ნათესაობის ტერმინთა სისტემის სრულყოფილი ანალიზისა და ტიპოლოგიის დროს უპირატესობას აღნიშვნის ნომენკლატურას ანიჭებს.

ჩვენს ძირითად მიზანს წარმოადგენს აჭარული ტრადიციული სოციალური ორგანიზაციის ლოკალური, ეთნიკური და ზოგადი მახასიათებლების გამოვლენა, რაშიც ისტორიული წყაროს ფუნქციას ნათესაობის ტერმინოლოგიის ტიპოლოგიური თავისებურებების დადგენა ასრულებს.

¹⁷⁴ G. P. Murdock. Social structure, pp. 97-98.

საზოგადოებრივ ფორმებსა და ნათესაობის ტერმინთა ტიპებს შორის ურთიერთკავშირის სოციალური არსის გამოვლენის, მათი წარმოშობისა და სტადიური საფეხურების განსაზღვრისათვის საჭიროა აჭარული სისხლით ნათესაობის ტერმინოლოგიური ტიპი შევუდართო ეთნოლოგიაში ცნობილ ნათესაობის ტიპებს: პავაიურს (I), იროკეზულს (II), არაბულს (III) და ინგლისურს (IV) (იხ.: ტაბ. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17).

ტიპოლოგიის შექმნისათვის აუცილებელი პირობაა გაირკვეს დედისა და მამის, ბირდაპირი და ირიბი ხაზის ნათესავთა შერწყმისა და გამიჯვნის პრინციპები. ტიპოლოგიის ასაგებად გამოყენებულია +1 და ნულოვანი, ასევე, -1 თაობის ტერმინოლოგია, რადგან ისინი ნათლად და ყველაზე მგრძნობიარედ ასახავს სოციალური ცხოვრებისა და საზოგადოებრივი განვითარების სხვადასხვა მხარეს. არა ერთი და ორი ფაქტით დადგენილია, რომ ამ თაობათა ესოდენ დიდი როლი განაპირობა იმ სოციალურმა ფაქტორმა, რომელიც ამ საფეხურის ნათესაობის ტერმინების სტრუქტურული თავისებურებებიდან გამომდინარეობდა. +1,

ტაბულა 10

**ნათესაობა სისტემის აჭარულ ტერმინთა
ტიპოლოგიური დახასიათება ბირველ აღმაჯალ თაობაში**

სისტემის ტიპი	PM	ΔMPPM	ΔMPPЖ	ტერმინთა რაოდენობა
I პავაიური	mākua kāna			1
II იროკეზული	ha'nih		hakhno'sek	2
III არაბული	abi	ammi	khali	3
ზემო აჭარული	babo ბაბო	emia ემია	taia ტაია	3
ინგლისური	Father	uncle		2
ქვემო აჭარული	haba ბაბა	biza ბიბა		2

**Ego თაობის ნათესაობის აჭარულ ტერმინთა
ტიპოლოგიური დახასიათება**

სისტემის ტიპი	PM	PMPP	PMPPM	PMPPM	PMPPM	ტერმინთა რაოდენობა
I პაეიური	Kāi – kua – ŋā					1
II იროკე-შული	Hahtsi'			akua'ʔe'		2
III არაბული	Akhi	ibn khaleti	ibn emu	ibn khali	ibn ammeti	5
ზემო აჭარული	zma ძმა	PMPP	PMPPM	PMPP	PMPPM	5
		xalaʔvili ხალაშვილი	emiaʔvili ემიაშვილი	taiaʔvili ტაიაშვილი	biʔvili ბიბიაშვილი	
ქვემო აჭარული	zma ძმა	deidaʔvili დეიდაშვილი	biʔvili ბიბიაშვილი		niʔvili ნიბიაშვილი	4
IV ინგლისური	Brother	Cousin				2

**ბირგელი აღმავალი თაობის ლაზურ ტერმინთა
ტიპოლოგიური დახასიათება**

სისტემის ტიპი	PM	PMPP	PMPP	ტერმინთა რაოდენობა
I პაეიური	mākua kāna			1
II იროკეშული	Ha'ni		Hakhno'sek	2
III არაბული	Abi	Ammi	Khali	3
IV ინგლისური	Father	Uncle		2
ლაზური	haba ბაბა	zumadi ჯუმადი		2

**Ego თაობის ნათესაობის ლაზურ ტერმინთა
ტიპოლოგიური დახასიათება**

ნათესაობის სისტემა	LM	LM/MP	LM/LMP	LM/MP	LM/LMP	ტერმინთა რაოდენობა
I პაფიური	kai – kua – ana					1
II იროკუ შული	Hahsi'				akya'se'	2
III არაბული	Akhu	ibn ammi	ibn khaleti		ibn khali ibn ammeti	5
ლაზური	LM	LM/MP	LM/MP		LM/LMP	3
	zuma ჯუმა	zumadisi be(r)e ჯუმაღისი ბე(რ)ე		kadis be(r)e დამს ბე(რ)ე		
IV ინგლისური	Brother	Cousin				2

**აღმაგალი თაობის ნათესაობის გურულ, შეგურულ და
რაჭულ ტერმინთა ტიპოლოგიური დახასიათება**

სისტემის ტიპი	PM	MP	MP	ტერმინთა რაოდენობა
I პაფიური	mäkua kăna			1
II იროკუშული	Ha'nih		Hakhno'sek	2
III არაბული	Abi	Ammi	Khali	3
ინგლისური	Father	uncle		2
გურული შეგურული რაჭული	haba ბაბა muma მუმა mamua მამუა	biza ბიძა junadi ჯუმადი buzua ბუძუა		2

**Его თაობის გურულ, მეგრულ და რაჭულ
ნათესაობის ტერმინთა ტიპოლოგიური დახასიათება**

სისტემის ტიპი	LM	LM/LKP	LM/LMP	LM/LPP	LM/LKPP	ტერმინთა რაოდენობა
I პაეაიური	kñi - Ana - ñia					1
II იროკე	Hahts'				akua:'se'	2
III არაბული	Akhi	ibn khalet	ibn ammi		ibn khali ibn ammeti	5
პურული რაჭული მურული	LM	LKP	LMP		LKPP	4
	zma ძმა	deidasvili დეიდაშვილი	bizasvili ბიძაშვილი		mamidasvili მამიდაშვილი	
	zma ძმა	deidasvili დეიდაშვილი	bizasvili ბიძაშვილი		mamidasvili მამიდაშვილი	
	zma ძმა	deidas skualepi დედაშკუალეპი	zimadis skualepi ჯიმაღიშ სკუალეპი		mamda skualepi მამიდა სკუალეპი	
IV ინგლისური	Brother	Cousin				2

**ბირგელი აღმაგალი თაობის მთიულური და გუდამაყრული
ნათესაობის ტერმინთა ტიპოლოგიური დახასიათება**

სისტემის ტიპი	PM	MP	MP	ტერმინთა რაოდენობა
I პაეაიური	mäkua këna			1
II იროკეზული	Ha'nih		Hakhno'sek	2
III არაბული	Abi	Ammi	Khali	3
მთიულური გუდამაყრული	mama მამა	biza /zia mamizma ბიძა/ძია მამიძმა	dedizma დედიძმა	3
ინგლისური	Father	uncle		5

Ego თაობის ნათესაობის მთიულურ და გუდამაყრულ
ტერმინთა ტიპოლოგიური დახასიათება

სისტემის ტიპი	ქმრ	ქმ/ქმ/ქმ/ქმ	ქმ/ქმ/ქმ/ქმ	ქმ/ქმ/ქმ/ქმ	ქმ/ქმ/ქმ/ქმ	ტერმინთა რაოდენობა
I პაპიური	kai _ kua -ama					1
II ირაკლესული	Hahtsi'			akya:'se'		2
III არაბული	Akhi	ibn khaletu	ibn amui	ibn khali	ibn ammeti	5
მთიულური გუდამაყრული	ქმრ	ქმ/ქმ/ქმ/ქმ	ქმ/ქმ/ქმ/ქმ	ქმ/ქმ/ქმ/ქმ	ქმ/ქმ/ქმ/ქმ	5
	zma ამა	susi შინში	bzasvili ბიძაშვილი	dedizmsvili დედისძისშვილი	namidasvili მამისძისშვილი	
IV ინგლისური	Brother	Cousin				2

ნულოვანი, ან -1 თაობების ნათესაობის ტერმინოლოგია ხასიათდებოდა მეტი დინამიურობით და ყველაზე აქტიურად რეაგირებდა და რეგისტრირებდა იმ სოციალურ-ეკონომიკურ ცვლილებებზე, რომლებიც ხდებოდა საოჯახო-საქორწინო ურთიერთობათა სფეროში¹⁷⁵. ზემო აჭარაში ბირველი აღმაგალი და ნულოვანი თაობის ამსახველი ტერმინები IV ტიპისაა. XIX-ს თაობა არც ერთ სხვა ცნობილ ტიპოლოგიაში არ ჯდება. როგორც ჩანს, ნულოვანი თაობის ეს სპეციფიკა გადმოგვცემს III-დან IV ტიპში გარდაშავალი ქვეტიპის თავისებურებებს. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან ზემო აჭარული ტიპოლოგიურად ანალოგიურია აღმოსავლურ-ქართულის (მთიულურ-გუდამაყრული -), ხოლო ქვემო აჭარული - დასავლურ-ქართულის (გურული, მეგრული, რაჭული -) და აღმოსავლეთ საქართველოში - ქართლ-კახურის. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში დამოუკიდებელ ქვეტიპადაა ჩამოყალიბებული ლაზური. დასავლეთ საქართველოში კი გარკვეულ თავისებურებებს ავლენს მეგრული და სვანური, რაც მათი ნათესაობის სტრუქტურის დამატებით

¹⁷⁵ ნ. ჯავახაძე. ხევსურული შინში და მისი ადგილი ნათესაობის სისტემების თანამედროვე ტიპოლოგიაში, კრებული „რუსუდან ხარაძე“, თბ., 1985. გვ. 49.

და სპეციალურ კვლევას მოითხოვს. აღნიშნული ტიპოლოგიური თავისებურებები ლაზურში სისხლით ნათესაურ ტერმინოლოგიაში იჩენს თავს, ხოლო მეგრულში – მხოლოდ მოყვრობითში. ლაზური ტერმინები +1 თაობაში III ტიპისაა, ხოლო ეგო-ს თაობა ყველა ცნობილი ტიპისაგან განსხვავდება. იგი, +1 და ეგო-ს თაობის თავისებურებების გათვალისწინებით, როგორც ჩანს, ქვეტიბად უნდა მივიჩნიოთ და III-დან IV ტიპში გარდაამავალ საფეხურს უნდა განვაკუთვნოთ. სამეცნიერო ლიტერატურაში ნათესაობის ტიპებისა და ქვეტიპების რომელიმე ეთნოსის სახელწოდებით აღნიშვნა არ უნდა იყოს მართებული. ეთნოლოგიასა და ზოგადად, კულტურულ ანთროპოლოგიაში ნათესაობის ცნობილი ტიპებისა და ქვეტიპების აღმნიშვნელად ეთნონიმების დამკვიდრებას, თითქოსდა, პრინციპული ნაკლი არ გააჩნია და ბუნებრივია, იგი არ ცვლის ნათესაობის ტიპების შინაგან სტრუქტურას, მაგრამ მაინც, ამ ფაქტის გათვალისწინება მკვლევარს გაუადვილებდა მუშაობას ნათესაობის სისტემის ტიპოლოგიაზე. არსებული ტიპოლოგიიდან თითქმის ყველა ტიპის ამა თუ იმ ეთნოსის სახელწოდებასთან დაკავშირებით შექმნილი უხერხულობის შესახებ არაერთხელ იყო შენიშნული სპეციალურ ლიტერატურაშიც¹⁷⁶. ამდენად, ჩვენც თავს შევიკავებთ, მოცემული ტიპები და ქვეტიპები აღვნიშნოთ ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფების სახელწოდებათა მიხედვით და უპირატესობას ვანიჭებთ შემდეგი სახის ფორმულირებას: 1). III ტიპი [გვხვდება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ზემო აჭარაში და აღმოსავლეთ საქართველოში – მთიულეთში, გუდამაყარში – (იხ.: ტაბ. 16, 17); 2). IIIa – ქვეტიპი (დაფიქსირებულია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ქვემო აჭარაში, დასავლეთ საქართველოში – გურიაში, სამეგრელოში, რაჭაში – და აღმოსავლეთ საქართველოში – ქართლში, კახეთში – (იხ.: ტაბ. 10, 11, 14, 15); 3). IIIb – ქვეტიპი [დამოწმებულია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ლაზეთში (იხ.: ტაბ. 12, 13)].

სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ნათესაობის III ტიპი წარმოიქმნებოდა კლანურ ორგანიზაციაში და ეფუძნებოდა დიდი საოჯახო ურთიერთობის ნორმებს. რაც შეეხება ნათესაობის IV ტიპის წარმოქმნას, იგი ისტორიულად ემთხვეოდა კლანური ორგანიზაციის

¹⁷⁶В. А. Попов. Ашантиицы XIX в. с. 90; Н. В. Джавахадзе. Система родства осетин.-Дис... канд. ист. наук. Тб., 1983, с. 63; ნ. ჯავახაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 51.

გვიანი ფორმის რღვევასა და ახალი მონოგამიური ოჯახის, როგორც საზოგადოების ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური უჯრედის, ფორმირების ეტაპს¹⁷⁷. შიდა აგებულებით კლანურ ორგანიზაციას, ავტორთა დიდი ნაწილი, მათ შორის მ. კრიუკოვი, პატრონიზმის შესატყვისად თვლიდა¹⁷⁸, თუმცა, სწორად, ბევრი ისტორიკოსი და ანთროპოლოგი, ამ ორგანიზაციის წარმოშობას სტადიურად ბირველყოფილი თემური საზოგადოების პრობლემათა შუქზეც განიხილავდა. მსგავსი დებულება არსებითად უბირის-ბირდებოდა თეზისს, რომლის თანახმადაც პატრონიზმა წარმოადგენდა ოჯახის განვითარების პროდუქტს და არა გვარის დაშლის შედეგად მიღებულ მის დანაყოფს. ეს მოსაზრება თავისთავად სეამდა საკითხს იმ თვალსაზრისის კრიტიკულად გადაფასების შესახებ, რომელიც პატრონიზმის გენეზისს გვაროვნული წყობილების დაშლის საფუძურს უკავშირებდა¹⁷⁹. აქ კი ჩვენი მხრიდან უნდა აღინიშნოს, რომ თვალსაზრისთა დიდი ნაწილი ყალიბდებოდა სტადიურ-ფორმაციული და ევოლუციური სქემის ფარგლებში არ ითვალისწინებოდა ის გარემოება, რომ პატრონიზმიური ორგანიზაცია იყო ნათესაური გაერთიანება, რომელიც როგორც უნივერსალური სოციალური ფორმა, არსებობდა ბირველყოფილ საზოგადოებაში და ინდუსტრიულ ეპოქაშიც. საზოგადოებრივი ურთიერთობების ტიპებთან შესატყვისობაში იცვლებოდა მხოლოდ მისი ფორმები. რადგან პატრონიზმიური ორგანიზაცია ნათესაურ სტრუქტურაზე იყო აგებული და გენეალოგიურ ჯგუფებს აერთიანებდა, ამიტომ მისი გენეზისი უნდა დაფუძვნიროთ არა ოჯახის ამა თუ იმ ფორმას, არამედ სოციალური ორგანიზაციის მხოლოდ იმ ტიპს, რომელსაც საფუძვლად ნათესაობის სისტემა ედო. მინიმალური ნათესაური ჯგუფის სეგმენტაცია სათავეს უდებდა უფრო ფართო გენეალოგიურ სტრუქტურას, რომელიც ასევე, უშუალო მიმართებაში იმყოფებოდა და გადახლართული იყო სოციალური ორგანიზაციის ისეთ ტიპებთან, როგორებსაც წარმოადგენდნენ დიდი ოჯახი (ჩვენი ტერმინოლოგიით დიდი სახლეული), თემი და სხვა. ქართულ-კავკასიური ნათესაობის ტერმინთა სისტემა საოჯახო ურთიერთობის ნორმებიდანაც გამომდინარეობდა.

177 М. В. Крюков. Система родства китайцев, М., 1972. с. 282.

178 М. В. Крюков. О соотношении родовой и патрилинейной (клановой) организации (к постановке вопроса). - СЭ. №6, М., 1967.

179 ალ. რობაქიძე. მთიულური კომობის ზოგიერთი მხარე, გვ. 81.

ამდენად, მისი სტრუქტურა ირეკლავდა არა მხოლოდ ადრეული გვაროვნული საზოგადოების, არამედ გვიანდელი პატრონიშიული და საოჯახო ორგანიზაციების თავისებურებებსაც. კავკასიის ხალხთათვის დამახასიათებელი ნათესაობის ტერმინთა ტიპები ეთნოლოგიაში დაუმუშავებელ პრობლემატიკაში ერთიანდება, რის გამოც აუხსნელი რჩება კავკასიის ხალხთა სოციალურ ისტორიასთან დაკავშირებული უამრავი აქტუალური საკითხი. ამ ბოლოდროინდელ გამოკვლევებში გამოითქვა ვარაუდი, რომ დღესდღეობით ცნობილი კავკასიური ნათესაობის ტიპების წარმოშობა სტადიურად უნდა უკავშირდებოდეს დიდი ოჯახისა და პატრონიშიული ორგანიზაციის ფუნქციონირების სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებს¹⁸⁰. ეს მეტად მნიშვნელოვანი დასკვნაა და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მონაცემების შუქზე ჩვენი გამოკვლევაც ამ მოსაზრების კონკრეტული დასაბუთებაა, თუქცა ნათესაობის ტერმინთა აღნიშნული ტიპების წარმოშობას პატრონიშიული ორგანიზაციისა და დიდი სახლეულის გარდა განსაზღვრავდა სოციალური ორგანიზაციის სხვა ტიპებიც, უფრო ზუსტად, განაპირობებდა სოციალურ ორგანიზაციათა მთელი კომპლექსი.

ამ სახით, აქარული სისხლით ნათესაობის ტერმინთა სისტემის სტრუქტურა ეფუძნებოდა და გამოძინარეობდა გენეალოგიური ჯგუფის, დიდი სახლეულისა და მისგან წარმოქმნილი სოციალური ფორმების, კერძოდ, შედარებით ფართო ლოკალური ჯგუფების საზოგადოებრივ-ეკონომიკური თავისებურებებიდან. ზემო აქარაში ნათესაობის III ტიპის ფუნქციონირება საფესებით შეესაბამებოდა ამ რეგიონის განვითარების დონეს. ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ „თუ ზემო აქარაში ხშირად გვხვდება ოთხთაობიანი ოჯახები, ქვემო აქარაში ოჯახების უმეტესობა სამთაობიანი იყო“. საერთოდ, დიდი ოჯახები აქარის ყველა რეგიონში იყო შემორჩენილი, მაგრამ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ზემო აქარა, რაც მთისა და ბარის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონის განსხვავებით აიხსნება“¹⁸¹. აქ ჩვენ უმჯობესია ვისაუბროთ არა სამთაობიან და ოთხთაობიან ოჯახზე, რადგან ოჯახი, როგორც ერთ ქერქვეშ

¹⁸⁰ Н. В. Джавахадзе. Система родства осетин.-Дис... канд. ист. наук. Тб., 1983.

¹⁸¹ Т. А. Ачугба. Семья и семейный быт в Аджарии (вторая половина XIX – начало XX вв.).-Дис... канд. ист. наук, Тб., 1983, с. 23, 31.

მცხოვრები ცოლის, ქმრისა და დაუქორწინებელი შვილების ერთობა არ შეიძლებოდა ყოფილიყო თაობრივად ასეთი ფართო, არამედ სამთაობიან და ოთხთაობიან დიდ სახლელულზე, რომლის ფარგლებშიც წარმოდგენილი იყო რამდენიმე ოჯახი ანუ ოჯახთა ჯგუფი. ქვემო აჭარაში საძმო სტრუქტურის დიდი სახლელულები და მისგან ფორმირებული ლოკალური ჯგუფები, ისე როგორც პატრონიმიული ორგანიზაციის სხვადასხვა ტაქსონომიური დონის გენეალოგიური ჯგუფები, ახალ პირობებთან შესატყვისობაში სწრაფ სეგმენტაციას განიცდიდნენ, იცვლიდნენ ფორმას და ეგუებოდნენ საშინაო და საგარეო ფაქტორებით განსაზღვრულ ცხოვრების წესს. შედარებით სჭარბობდა მამის უფლებებსა და მამის მმართველობაზე დაყრდნობული მამისეული სახლელულები. ამ შემთხვევაში საძმო და სამამო სახლელულებს, ისე როგორც პატრონიმიული ორგანიზაციის საძმო და მამისეული გენეალოგიურ (ნათესაურ) ჯგუფებს შორის არსებობდა არა იმდენად ტიპოლოგიური, რამდენადაც სტრუქტურული და შესაძლებელია, რაც ასევე საეკვოა, სტადიური, ქრონოლოგიური სხვაობა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ბარის რეგიონში აღნიშნულ სოციალურ ფორმათა რღვევას კიდევ უფრო შეუწყო ხელი სავაჭრო-ფულადი ურთიერთობის განვითარებამ, ქალაქთან სიახლოვემ, ინოვაციურმა პროცესებმა და სხვადასხვა სოციალურ-ეკონომიკურმა ფაქტორმა. მაშინ, როცა მთის მოსახლეობა მოკლებული იყო ცენტრალურ გზებთან კავშირ-ურთიერთობას. სამესაქონლეო და სამიწათმოქმედო ცხოვრების სპეციფიკა, ნატურალური თვითკმარი მეურნეობა და მასთან დაკავშირებული შრომის ორგანიზაციის ფორმები, რაც მძიმე ბუნებრივ-გეოგრაფიულ პირობებში მუშახელის საკმაოდ დიდი რიცხვის გაერთიანებასა და ერთობლივ შეთანხმებულ შრომას მოითხოვდა, აიძულებდა ადგილობრივ მკვიდრთ შემოენახათ დიდი სახლელულისა და სახლთმეურნეობის სამამო-საოჯახო და საძმო-საოჯახო ურთიერთობის ძირითადი ნორმები — სტრუქტურა, მმართველობა, რეგლამენტირებული უფლება-მოვალეობები სოციალური და ეკონომიკური ცხოვრების სფეროში და ყოფის სხვა არქაული ტრადიციული წესი და ეტიკეტი.

ამრიგად, ზემო აჭარაში პატრონიმიული ორგანიზაციის სხვადასხვა ტაქსონომიური დონის უჯრედები, სამამო და საძმო დიდი სახლელულებისა და მისგან წარმოქმნილი ლოკალური ჯგუფების შემონახულობა განაპირობებდა III ტიპის ნათესაობის სტაბილურობას, ზოლო ქვემო

აჭარაში, ისე როგორც კინტრიშის ხეობაში, პატრონიმიული ორგანიზაციის ტრადიციულობის შესუსტება, დიდი სამშო და სამამო სახლეულების რღვევა, საზოგადოებრივი ცხოვრების ახალ რიტმში ჩართვა, ბუნებრივია, რეაგირებდა ნათესაურ ნომენკლატურაზე, რაშიც განაპირობა კიდევ III-დან IV ტიპში გარდამავალი ქვეტიბის წარმოქმნა. ქვემო აჭარაში, მათ შორის, კინტრიშის ხეობაში, უკვე IV ტიპისკენ განვითარების ტენდენცია მოასწავებდა სოციალურ სტრუქტურაში ძირეული ცვლილებების დაწყებასა და ახალი ტიპის საოჯახო ურთიერთობის წარმოშობას.

დიდი სახლეულის გაყოფას ახალი სტრუქტურული დონის ლოკალური ჯგუფის წარმოშობა მოსდევდა, რაც, ბუნებრივია, შესაბამისად გენეალოგიური ჯგუფის სეგმენტაციას იწვევდა. ეს პროცესი თავდაპირველ ეტაპზე სისხლით ნათესაურ გაერთიანებათა აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის გაფართოებასაც განაპირობებდა.

2. ნომრი და გვარი: სიმანტიკა და ეტიმოლოგია

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დიდხანს არსებობდა აზრი, რომ ტერმინი *გვარი* (sib, clan, surname, род, фамилия) ქართულში ნახესხებ სიტყვას კი არ წარმოადგენდა¹⁸², არამედ ძირეულ ენობრივ სამყაროს განეკუთვნებოდა. ამ შეხედულების ჩამოყალიბების მიზეზი ნათელია, რადგან ეს სიტყვა ადრეული – VIII-X საუკუნეების ძველქართულ წერილობით წყაროებში დასტურდება¹⁸³, ამ ტერმინით აღნიშნული სოციალური ორგანიზაცია თავისი არსით ზოგადქართული ბუნებისაა და საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ტრადიციული სისტემის წიაღშია აღმოცენებული. ისტორიაში, კულტურულ ანთროპოლოგიაში – ეთნოლოგიასა და ლინგვისტიკაში კვლევის არეალის გაფართოებასთან დაკავშირებით თანდათანობით გაირკვა, რომ ტერმინ „გვარი“-ს წარმომაგ-

182 ი. ქყონია. ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში, თბ., 1955.

183 ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან, შრომები, თბ., 1976.

ლობა საკმაოდ შორეულ ეთნოლინგვისტურ პლასტებთანაა დაკავშირებული¹⁸⁴.

მეგრული ტერმინი „ნოგორის“ ანალიზის შედეგად ი. ჭყონიამ ამ სიტყვაში ფუძე -გორ გამოყო და იგი ქართულ „გვარს“ დაუკავშირა. ამდგავარი და სხვა ტიპის მონაცემებიც ცალკეულ ავტორს აძლევდა საფუძველს ემტყიცებინა, რომ ქართულში გვარი ნასესხებ სიტყვას არ წარმოადგენდა¹⁸⁵. სხვათა შორის, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, კერძოდ, ხევში გავრცელებულია გენეალოგიური ჯგუფის აღმნიშვნელი სიტყვა გორი. არსებობს გამოთქმაც: „ვისი გორისა ხარ?“. გ. ჩიტაია „გვარს“, რომელიც იმერულსა და მეგრულში ი. ჭყონიას მიერ „ნოგორ“|| „ნაგრამთან“ იყო დაკავშირებული, პირველად ფორმად თვლიდა, ხოლო „ნოგრ“|| „ნაგრამს“ — მეორადად, ანუ „გვარისაგან“ ნაწარმოებად¹⁸⁶.

ტერმინი გვარი საერთო ქართულია, ხოლო გორი, ისე როგორც „გვარისგან“ ნაწარმოები ზოგიერთი ლექსემა (ნოგრო||ნაგრამი —), დიალექტური ფორმებია. ეს მოვლენა იმავე სიბრტყეზე შეგვიძლია განვიხილოთ, როგორზეც ზოგადქართული კოშლი და ტერიტორიულ-დიალექტური მნიშვნელობის სიტყვა — კვაშლი. ტერმინ „გვარს“ და სხვადასხვა მნიშვნელობის მატარებელ მის რეგიონულ ფონეტიკურ ვარიანტებს, რომელთაგან ნაწილი ზანური ენის ლაზურ და მეგრულ განშტოებებშიც გვხვდება, ხოლო ნაწილი — საკუთრივ ქართულის, სვანურში შესატყვისი არა აქვს, რაც გვაფიქრებინებს, რომ იგი ქართულ-სვანური ერთიანობის დაშლის ეტაპზეა გაჩენილი და ქართულ-ზანური ერთობის პერიოდში შექმოსული და დამკვიდრებული. ამდენად, შე-

¹⁸⁴საკითხის ირგვლივ არსებული მოსაზრებები და ისტორიოგრაფია იხ.: ნ. შველ-აძე. ქართული გვარი: ეტიმოლოგია და სემანტიკა, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის „შრომები“, I, ბათ., 1993; მისივე, ლექსემა „გვარის“ ისტორიის ზოგიერთი საკითხი ევრაზიულ ეთნოლინგვისტურ სივრცეში. — ქუთაისური საუბრები — VIII (სიმპოზიუმის მასალები), ქუთაისი, 2001, გვ. 66-71. მისივე, ქართული გვარი: სოციალური ფუნქცია, ტერმინის წარმოშობა და გავრცელების ეთნოლინგვისტური არეალი. — ქართველური შემკვიდრება, VI, ქუთაისი, 2002, გვ. 108-120.

¹⁸⁵ ი. ჭყონია, დასახ. ნაშრ., გვ. 82-84.

¹⁸⁶ გ. ჩიტაია. ქართულ-აფხაზური ეთნოგრაფიული პარალელები. — შრომები, ტ. III, თბ., 2000, გვ. 128-129.

იძლება დასაბუთებით ითქვას, რომ სიტყვა **გგარი** ზოგადქართული ტერმინია, ისე როგორც ბორცვის აღმნიშვნელი ცნება **გორი**, მაშინ, როცა ნათესაური (გენეალოგიური) ჯგუფის აღმნიშვნელად დადასტურებული ტერმინი **გორი** დიალექტურ ფორმას წარმოადგენს. ტერმინის სიძველემ და ამ ტერმინით აღნიშნული სოციალური ორგანიზაციის ღრმად ტრადიციულობამ ბევრს აფიქრებინა, რომ იგი ქართულ ენობრივ სამყაროში ჩამოყალიბდა ჯერ კიდევ მაშინ, როცა ქართველი ხალხის წინაპრები ჯგუფური თანაცხოვრების პირობებში საქმიანობდნენ, გორებზე სახლობდნენ და ლოკალიზებული სოციალური გაერთიანებების ფარგლებში გვარებად იყვნენ წარმოდგენილნი. ასე, რომ „გორს“ ქართულში ორი მნიშვნელობა ჰქონდა: გეოგრაფიული, რადგან აღნიშნავდა ბორცვს და სოციალური — გამოხატავდა გენეალოგიური (ნათესაური) ჯგუფის ცნებას. აქედან და მითითებულ ტერმინთა გარეგნული მსგავსებიდან გამომდინარეობდა შეხედულება იმის შესახებ, თითქოს გეოგრაფიული სახელწოდება „გორიდან“ გაჩნდა ტერმინი **გგარი**. წარმოდგენილი დებულების თანახმად, ძველმა ადამიანმა ღრთა განმავლობაში გორა-ბორცვები დატოვა, მის ძირში ჩამოინაცვლა და დასახლდა, ხოლო მიტოვებულ მაღლობებზე სალოცავები ააგო და ისინი კერპების, ღვთაებებისა და წარმართული კულტმსახურების ადგილსამყოფელად აქცია. -გორ ფუძის „გვართან“ დაკავშირების ამოსავალი იყო ნ. ბერძენიშვილის კონცეფცია, რომელიც „გვარს“ „გორისგან“ მომდინარედ თვლიდა¹⁸⁷. ნ. ბერძენიშვილი, ერთის მხრივ, „გორას“ განიხილავდა როგორც გვაროვნული ორგანიზაციის დასახლების ადგილს, ხოლო, მეორეს მხრივ, როგორც სოციალურ გაერთიანებას¹⁸⁸. შემდგენდროინდელ გამოკვლევებშიც არაერთხელ აღნიშნულა, რომ საქართველოში სოციალურ-გეოგრაფიული სახელწო-

¹⁸⁷ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. I, 1964, გვ. 300; მისივე, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, თბ., 1975, გვ. 34-35, 45-59.

¹⁸⁸ ნ. ბერძენიშვილი. ისტორიული გეოგრაფიისათვის, საქართველოს ისტორიული კრებული, თბ., 1960, გვ. 155, 141-184; მისივე, ერთი ფურცელი ისტორიულ-გეოგრაფიული დღიურიდან, საქართველოს ისტორიული კრებული, თბ., 1960, გვ. 19-20.

დება გორი გვაროვნულ გაერთიანებასა და დასახლებას აღნიშნავდა¹⁸⁹. აქ წარმოდგენილი თვალსაზრისი ქართულ ისტორიოგრაფიაში ბოლომდე არ იქნა გაზიარებული. სამეცნიერო ლიტერატურაში იყო ცდები ნ. ბერძენიშვილის შეხედულება სოციალური ცნება „გვარის“ გეოგრაფიულ ცნება „გორთან“ დაკავშირების შესახებ გადასინჯულიყო. ისინი, ვინც მასში ეჭვი შეიტანეს, ფიქრობენ, რომ ქართველ მთიელთა ერთ ნაწილში „გვარის“ ნაცვლად გავრცელებული გორი, რომელიც ამ შემთხვევაში გამოხატავს არა მხოლოდ გეოგრაფიულ ცნებას — ბორცვს, არამედ საერთო წინაპრის გენეალოგიაზე აღმოცენებულ სოციალურ ჯგუფსაც, და რომელიც წარმოქმნილია გუარ და გვარ ფორმებისგან, თუ გავითვალისწინებთ ქართული ენის ბუნებას, შეუძლებელია ბორცვის აღმნიშვნელი სიტყვა „გორისგან“ წარმოდგარიყო¹⁹⁰. შესაძლებელია, ლინგვისტური თვალსაზრისით ეს დებულება მართებული იყოს, მაგრამ ნ. ბერძენიშვილის მიერ წარმოდგენილი თეორიის სოციალური საფუძვლები უთუოდ გასათვალისწინებელია. ამ მხრივ, ნიშანდობლივია, რომ თუ ქართულში გოგარი ერთი მამის ჩამომავლობას, საერთო სახელწოდების მატარებელ და საერთო გენეალოგიით დაკავშირებულ მოსახლეობას აღნიშნავდა, ხოლო გორი — ბორცვს, გვარის სამოსახლო ადგილსამყოფელს, მისი სომხური შესატყვისი ამდაგვარი მოსახლეობის მიწა-წყლის, უშუალოდ ტერიტორიული გაერთიანების — კანტონის გამომხატველი იყო¹⁹¹.

ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით უძველეს ქართულ ლიტერატურაში გუარი (გვარი) არ მოწმდება. იგი გვიან ჩნდება, დაახლოებით XI საუკუნეში. მისი დაკვირვებით, პირველად ეს სიტყვა გამოიყენა დავით

¹⁸⁹ დ. მუსხელიშვილი, გ. ცქიტიშვილი. შიდა ქართლის დაზვერვითი ექსპედიციის შედეგები (1955). — საქართველოს ისტორიული კრებული, თბ., 1960, გვ. 188; ი. კიკელიძე. მორწყვა ძველ საქართველოში (ისტორიულ-არქეოლოგიური ნარკვევი). თბ., 1976, გვ. 102.

¹⁹⁰ გ. შინდიაშვილი. გორა-ნამოსახლარების სოციალური ბუნებისათვის. — მაცნე, ისტორიის სერია, 1984, თბ., 1980.

¹⁹¹ ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან 1. გოვარი-გუარი. — იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, IV, 1953.

აღმაშენებლის ისტორიკოსმა¹⁹². თავის გამოკვლევებში ივ. ჯავახიშვილი „გეარს“ ძველქართულ ტერმინად მიიჩნევდა¹⁹³. ავტორის აზრით, მანამ, სანამ სიტყვა გუარო ქართულ საისტორიო ლიტერატურაში და, საერთოდ, სამწერლობო ენაში აისახებოდა, ცოცხალ სამეტყველო ენაში, ალბათ, ამაზე კარგა ხნით ადრე უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, რადგან შუასაუკუნეების ისტორიკოსს იგი განუმარტავად მოჰყავს და არც ეტყობა, რომ იგი სრულებით ახალი ან ცოტა ხნის შემოღებული იყო¹⁹⁴. დაახლოებით ასეთ თვალსაზრისზე იდგა ი. აბულაძეც. იგი ივ. ჯავახიშვილის მიერ შემოთავაზებულ თარიღს უფრო ამკველებდა. მან დამატებითი წერილობითი წყაროების ანალიზის საფუძველზე დაადგინა, რომ ტერმინი გუარო დავით აღმაშენებლის შემატიანემდე „გოგარის“ ფორმით გამოიყენებოდა. ეს ტერმინი ი. აბულაძემ დააფიქსირა X საუკუნის 30-იანი წლების კლარჯულ ხელნაწერში, რომლის ტექსტი მკვლევრის თვალსაზრისით, ენობრივი მახასიათებლების გათვალისწინებით VIII-IX საუკუნეებში უნდა იყოს თარგმნილი. ი. აბულაძის დაკვირვების საფუძველზე ნათელი გახდა, რომ მომდევნო პერიოდის ხელნაწერებში „გოგარი“-ს ნაცვლად ყველგან გუარო იხმარებოდა. აქედან გამომდინარე, ი. აბულაძის მიხედვით, ქართულ ლიტერატურაში გუარო ფორმას წინ გოგარი უსწრებდა. გოგარი გადაიხარდა „გუარში“. მისი თქმით, ქართულისათვის კი -ოვა კომპლექსის -გუა კომპლექსში გადასვლა უცხო არაა. ამგვარად, ი. აბულაძის თანახმად, გოგარო ქართულში უძველეს ლექსიკურ ფენას მიეკუთვნება¹⁹⁵. ავტორი მოცემული პრობლემის კვლევისას მიუთითებდა, რომ ივ. ჯავახიშვილი ამ ტერმინ-

¹⁹² ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, I, ქუთაისი, 1919, გვ. 23; ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, II, თბ., 1928, გვ. 9-10, 15-16, 22-24-25.

¹⁹³ И. А. Джавахов. Государственный строй древней Грузии и древней Армении.-Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. VIII, т. I. СПб. с. 51.

¹⁹⁴ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937, გვ. 22.

¹⁹⁵ ი. აბულაძე. დასახ. ნაშრ., 1978, გვ. 51.

ის მხოლოდ უადრინდელესი ხმარების საკითხს არკვევდა და ტერმინ „გუარს“ XI საუკუნემდე არსებულ წყაროებში ვერ ადასტურებდა. ი. აბულაძე იქვე შენიშნავდა, რომ იმ დროს ივ. ჯავახიშვილის განსაზღვრა მართებული იყო თუ მხედველობაში მივიღებთ გამოქვეყნებულ წერილობით წყაროებს. გამოუქვეყნებელი ხელნაწერი წყაროების მიხედვით კი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, „გუარის“ ხმარებას ქართულ მწერლობაში ადრეც ვხვდებით¹⁹⁶. აქარიანი ეხებოდა რა აღნიშნული ტერმინის სომხურ შესატყვისს, მიუთითებდა ამ ლექსემის ქართულ „გვართან“ მჭიდრო კავშირზე და სომხურ სიტყვას ქართულიდან შეთვისებულად თვლიდა, რასაც შემდეგ ა. აბულაძეც იზიარებდა. მას გუარო, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ქართულად მიაჩნდა, ხოლო მის სომხურ ფონეტიკურ შესატყვისს, სომხურში ქართულიდან ნახესხებად მიიჩნევდა¹⁹⁷. აქარიანი თავის „სომხურ ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ წერდა, რომ მნიშვნელობით ქართულთან ახლოს მდგომი ეს სიტყვა სომხურში შეთვისებული იყო ქართული ენიდან იმიტომ, რომ ქართულში ამ სიტყვის ვარიაციებს (გგაროი|გგარიანო|გგარობა|გგარტომობა) უფრო ზოგადი და პირვანდელი მნიშვნელობა გააჩნიაო. ილ. აბულაძეს აქარიანის მიერ შემოთავაზებული ეტიმოლოგია მართებულად მიაჩნდა იმ გარემოების გამო, რომ სომხურ ანალოგს მისი გამოკვლევებით, გვერდით დაუდგა ქართული „გუარის“ უძველესი ფორმა გოფარი. ავტორის დასკვნით აშკარაა, რომ სომხურ ენას ეს სიტყვა ადრევე, VIII საუკუნემდე, შეუთვისებია, რაც, მისი თქმით, იმას მოწმობს, რომ გოფარი ქართული ენის ერთი უადრინდელესი სიტყვათაგანია.

შეცნიერთა ნაწილი „გვართან“ დაკავშირებით ზემოთ შემოთავაზებულ შეხედულებებს არ იზიარებს. ირანისტიკაში მომუშავე ცალკეული ლინგვისტი თვლის, რომ სიტყვა გოფარი – გუარი – გვარი, მიუხედავად მისი ღრმად ტრადიციულობისა და ქართულბუნოვნობისა, ქართულსა და სომხურ ენებში საშუალო სპარსულიდანაა შეთვისებული, რაც ამ უკანასკნელთა საშუალო და ახალ სპარსულ სიტყვებთან –

¹⁹⁶ ი. აბულაძე. დასახ. ნაშრ., 1953, გვ. 368-369.

¹⁹⁷ ი. აბულაძე. დასახ. ნაშრ., იქვე.

gohrligohar — ფონეტიკური და სემანტიკური სრული იდენტურობის ფაქტით მტკიცდება. სპარსული gōhr — gohar ქართულში კანონზომიერად გოგარი>გუარი>გგარი ფორმებად გადაიქცა¹⁹⁸. მ. ანდრონიკაშვილის მიხედვით, ძველი ირანული ფორმა ჩანს gau ra (შდრ. სკრ. gōtra — family), რომელსაც იგი ჰ. ბეილის კვალდაკვალ — gav ძირიდან წარმოებულად თვლიდა, რაც აღმოცენებას, წარმოშობას ნიშნავს¹⁹⁹. ახალი სპარსული gōsīar და მისი შესატყვისი ფონეტიკური ვარიანტები კი ნიშნავს არსს, ბუნებას, მატერიას, წარმოშობას, ელემენტს, ასევე, კეთილშობილს, გვარიანს. ფალაური gōhrik და მისი სომხური ვარიანტი კი — პროვინციას, ოლქს, ქვეყანას, მამულს, სამშობლოს (საგვარეულომემკისამშობლო), ხოლო საშუალო სპარსული gōhar — ბუნებას, მატერიას, არსს, წარმოშობას, რასას, გვარეულობას, შთამომავლობას, გარდა ამისა, ძვირფას ქვას, მარგალიტს, თვალი პათიოსანს, კეთილშობილს²⁰⁰. მსგავსი განსაზღვრებები გაშოსქვივის იუსტინე აბულაძის ნაშუშეერებშიც. მას „ვისრაშიანის“ ლექსიკონში სიტყვა „გუართან“ მითითებული აქვს ირანული გოგმარ — ჯიშის მნიშვნელობით. საერთო კონტექსტში იგი მას განმარტავს როგორც „გვარონობას“, „წარმოშობას“, „ჩამომავლობას“, ხოლო „ვისრაშიანში“ ხმარებულ და იქვე მოხმობილ „გოარის“ კი — როგორც „მარგალიტის თვალს“. სხვათა შორის, ირანულ-სომხური „გოპარის“ კავშირ-ურთიერთობაზე კავკასიოლოგიურ ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ ადრე და ალბათ პირველადაც ყურადღებას სწორედ იუსტინე აბულაძე ამახვილებდა²⁰¹. გ. ჩიტაია სიტყვა „გვარის“ ქართული პარალელების შუქზე განხილვის პროცესში იზიარებდა ილ. აბულაძის მოსაზრებას, რომელიც ამ სიტყვას ქართული ენის ერთ-ერთი უძველეს სიტყვათაგანად, მისი ძირითადი ფონდის კუთვნილებად განიხილავდა და უსაფუ-

198 მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, თბ., 1966, გვ. 207, 302-304.

199 H. Bailey. *Agua I*, Bsoas, vol, XXI, part 3, 1958.

200 მ. ანდრონიკაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 207, 302-304.

201 იუსტ. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან. — შრომები, თბ., 1976. შდრ. ილ. აბულაძე. დასახ. ნაშრ., 1953, გვ. 367-368.

ძვლოდ მიიჩნეოდა იუსტინე აბულაძის ვარაუდს, რომელიც ქართულ გვარს ირანული „გოეპარიდან“ (ჯიში) და „გოპარიდან“ (პარგალიტის თვალი) მომდინარედ მიიჩნეოდა. გ. ჩიტაია შესაძლებლად თვლიდა ქართული „გვარის“ კავშირს „აგუარასთან“ (აგვარა||აგვართა||გვალ||გოში). ავტორის აზრით, გვარი აფხაზური „აგუარას“ მსგავსად თავდაპირველად საქონლის სადგურს, ადამიანის სადგურს აღნიშნავდა. იგი დასახელებულ სიტყვებთან სემანტიკურად ახლოს აყენებს ტერმინ „სახლის“ მნიშვნელობას, რომელიც ერთ დროს სოციალურ ტერმინს წარმოადგენდა, მაგრამ თავისი წარმოშობით ნაგებობასთან იყო დაკავშირებული (სა-ხლ-ი, ხულა, ხილ-ანი, ქორ)²⁰². სხვათა შორის, სახლის ეს ორი მნიშვნელობა დღესაცაა ასახული საქართველოს ტრადიციული საზოგადოების სოციალურ ლექსიკაში²⁰³. ამრიგად, გ. ჩიტაია გარკვეულად მიუთითებდა „გვარისა“ და „გორის“ კავშირ-ურთიერთობაზე და თვლიდა, რომ გვარი მომდინარეობდა ძველი ქართული ფორმებიდან, იგი შეთვისებული პქონდა სომხურს და წერილობით დასტურდება მეხუთე საუკუნიდან²⁰⁴.

უნდა აღინიშნოს, რომ სვანურ ენაში „გვარის“ შესატყვისი ლექსიკური ფორმა არ გავრავნიან, რაც შეიძლება ქართულ ენაში ტერმინ „გვარის“ შედარებით გვიანდელი წარმოშობის ან სესხების მტკიცებულებად გამოდგეს. ასეთი თვალსაზრისის მომხრეები თვლიან, რომ რამდენადაც წარმოშობის გამომხატველი ტერმინი გვარი ქართულში გვიან ჩნდება, ამდენად, ჩვენ არ გვაქვს უფლება იგი გვაროვნული საზოგადოების პროდუქტად განვიხილოთ²⁰⁵. სხვათა შორის, ამ თეზისის სასარგებლოდ უნდა შეტყვევებდეს ისიც, რომ ქართველებში, გვიან, ყოველ შემთხვევაში, შუა საუკუნეებიდან მაინც, გვარი პირველყოფილი

²⁰² გ. ჩიტაია. დასახ. ნაშრ., გვ.128-129.

²⁰³ შდრ. სახლეულის აღმნიშვნელ აჭარულ სიტყვა „ერთიანობის სახლს“ და სახლეულის უფროსის აღმნიშვნელი ტერმინ „სახლის დიდს“ (ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათ., 1973). „სახლის“ შესახებ ასევე იხ: ნ. მგელაძე. სიმონ ჯანაშია და ქართველი ხალხის სოციალური ორგანიზაციის ადრეული ფორმების ისტორიის ზოგიერთი საკითხი (სახლი). – აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია (მოხსენებათა მოკლე შინაარსები). თბ., 2000, გვ. 33-38.

²⁰⁴ იქვე, გვ. 128-129.

²⁰⁵ გ. მინდიაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 79.

გვაროვნული ტიპის სოციალურ გაერთიანებას კი არ ნიშნავდა, არამედ, თუ გავითვალისწინებთ ძველ წერილობით წყაროებს, აღნიშნავდა ზოგადად ჯიშს, შთამომავლობას, ხოლო შემდეგ გვარსახელში გამოხატული ნათესაური (გენეალოგიური) ორგანიზაციის სეგმენტირებად ფორმას, რომელიც ბატრონიმიულ სტრუქტურაში საკმაოდ ფართო თაობრივ საფეხურებს მოიცავდა. ამდენად ადრე ამ ცნებაში, ან შესაძლოა სხვა რომელიმე ტრადიციულ ტერმინში ასახული იყო არა ისეთი სოციალური ორგანიზაციის მნიშვნელობა, რომელიც სეგმენტირებადი და გვარსახელური ბუნების მატარებელი იყო, არამედ, როგორც ითქვა, ზოგადად — ჯიშის, შთამომავლობის. აქედან გამომდინარე, თავდაპირველად, ამდაგვარი სუსტად სეგმენტირებადი და შთამომავლობითი ერთობით ურთიერთდაკავშირებული სოცოუმის წარმომადგენლები, ბუნებრივია, საერთო წარმომავლობის ცნობიერებით, გორებზე დამკვიდრებული ინდივიდთა გაერთიანება უნდა ყოფილიყო, რომლებიც, ასევე, ერთმანეთს უფლება-ვალდებულებათა სისტემათა და წარმართული სალოცავით უკავშირდებოდნენ. საქართველოში გვარის ლოკალიზებული ფრაგმენტი ტერმინ „საგვარეულოთი“ აღინიშნებოდა. გვარის ტიპის გენეალოგიური სისტემა არა მარტო ურბანიზებული, არამედ ინდუსტრიალული, აგრარული თუ აგრარულ-ტრადიციული საზოგადოებების სოციალური მოდელისთვისაც იყო დამახასიათებელი. მართალია, საბჭოთა სამეცნიერო ლიტერატურაში გვარი პირველყოფილი ებოქის განსაკუთრებულ გვაროვნულ ერთობად იყო კვალიფიცირებული, მაგრამ სინამდვილეში „გვაროვნულობა“, როგორც ადამიანისა და საზოგადოების ბიოსოციალური უნივერსალური თვისება, გენეალოგიურ (ნათესაურ) ერთობას წარმოადგენდა და დროში უცვლელი იყო²⁰⁶. იმას, რასაც სამეცნიერო ლიტერატურაში „პირველყოფილი ფორმაციისათვის“ დამახასიათებელ „გვაროვნულ ორგანიზაციას“ უწოდებდნენ, წარმოადგენდა არა წმინდა ნათესაურ გაერთიანებას, როგორც ეს ხშირად იგარაუდებოდა, არამედ ლოკალურ ჯგუფს. ამიტომ მას უმჯობესია ეწოდოს „ლოკალურ-გვაროვნული ორგანიზაცია“. როგორც ნათესაური (გვაროვნული), ისე ლოკა-

206 ნ. მგელაძე. ადამიანის უნივერსალური ბიოსოციალური ნიშნები ანთროპოლოგენეზის შუქზე და ევოლუციის პრობლემები. — პროფესორ-მასწავლებელთა და სტუდენტთა I სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა გეგმა და მასალები, ბათ., 1994, გვ. 33-38.

ღური ჯგუფის ერთ რომელიმე კონკრეტულ ფორმაციაში მოქცევა დაუშვებელია, რადგან მათ გაშქოლი თვისება გააჩნდათ^{206ა}. მაგალითად, ნათესაობის ფენოშენი, მართალია დროთა განმავლობაში სტრუქტურულად და ფუნქციურად დავიწროვდა, ფორმებიც იცვალა, მაგრამ იგი დღესაც საზოგადოების წევრთა ურთიერთობების რეგლამენტაციისა და ქცევის ნორმების მნიშვნელოვან და, გადაქარბებული არ იქნება თუ ვიტყვი, განმსაზღვრელ ფაქტორადაც წარმოინდება. ისტორიულ ეპოქებში ევოლუციას განიცდიდა ნათესაური ორგანიზაციისა და ლოკალური გაერთიანების ფორმები და არა მათი საბაზისო ნიშნები. ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ გვარი ნათესაური (გენეალოგიური) ერთობა და ტიპოლოგიურად იგი ლოკალური ჯგუფის თანაბარ ცნებად არ უნდა გადავაქციოთ²⁰⁷.

ტერმინ „გვარი“ ქართული ენის დიალექტებში ბარალელები, საერთო ძირის მატარებელი სიტყვები შოებოვება, რომლებიც გარდა ფონეტიკური შესატყვისობისა, ერთმანეთში სემანტიკურ სიახლოვესაც ავლენს და საქართველოს სხვადასხვა ტრადიციულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში გვართან შედარებით სტრუქტურულად მცირე მოცულობის ნათესაურ ჯგუფებს – გენეალოგიურ სეგმენტებს, ღინიჯს ან უბრალოდ ცნება შთამომავლობას აღნიშნავს. ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში ამ ტიპის სოციალურ გაერთიანებას – „პატრონიმას“^{207ა}, ხოლო ქართულ ენათმეცნიერებასა და საერთოდ, ისტორიოგრაფიაში „შტო-გვარი“ უწოდებენ²⁰⁸. ქარ-

206ა ნ. შველაძე. საზოგადოებრივი განვითარების ფორმაციული კლასიფიკაციის სწავლების პრობლემები საქართველოს ისტორიაში. – ისტორია – ერის მესიერება და ქვეყნის ძლიერების ბაღაყარი (საქართველოს უმაღლესი სასწავლებლების საქართველოს ისტორიის კათედრათა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცის მასალები), ბათ., 2003, გვ. 27-39.

207 Н. В. Мигельдзе. Формы социальной организации и система терминов родства в традиционной культуре грузинского народа (этнокультурные аспекты, историческая и локально-региональная специфика). – Автор. докт. дисс... М., 1992.

207ა М. О. Косвен. Семейная община и патронимия, М., 1963; ალ. რობაქიძე. შთომლური კომპობის ზოგიერთი მხარე. – კკ (შთომლუთის ეთნოგრაფიული ნარკვევები), III, თბ., 1971; შდრ. ნ. შველაძე, ნ. მასანოვი. სოციალური ორგანიზაციათა ტიპოლოგიისა და მოდელირების თეორიული და მეთოდოლოგიური პრობლემები. – კიქს, I, ბათ., 1996, გვ. 13-36.

208 დაწერილებით იხ.: ნ. შველაძე. პატრონიმიული ორგანიზაცია: გენეზისის, სტრუქტურისა და ტიპოლოგიის პრობლემები. – ისტ. ინსტ.-ტი 60 წლისა, თბ., 2001.

თული ენის დიალექტებში აღნიშნული ლექსემის შესატყვისებია: ნოგრო (ნეგრო||ნაგრაში||ნაგრო||მონაგარება - აქარული, გურული), მონაგარი||მონაგარი||მონაგრობა), ნოგრი²⁰⁹||მონაგარი (იმერული), მონაგარი (რაჭული), მონაგარი||მონაგრობა (მთიულურ-გუდაშაყრული) და სხვა. სპეციალურ გამოკვლევებში ნაგრაში და ნოგრო შთამომავლობის მემკვიდრეობითი თვისებების გამომხატველ სიტყვებადაა მიჩნეული²¹⁰. ასევეა ახსნილი ეს სიტყვა სტ. მენტეშაშვილის ქართული ენის ქიზიყური დიალექტის ლექსიკონში²¹¹. ივ. ჯავახიშვილი ყურადღებას აქცევდა სიტყვა „ნოკრის“. ბიბლიის ქართული თარგმანით ირკვევა, რომ ძველად ნოკრი ქალის სქესს აღნიშნავდა. მკვლევარი უშვებდა ვარაუდის შესაძლებლობას, რომ იმერული ნოგრი ტერმინ „ნოკრის“ ფონეტიკურ ნაირსახეობას წარმოადგენდა. ამ ტიპის მონაცემების საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილი ასკენიდა, რომ იმ სიტყვებიდან, რომლებიც ნათესაობასა და მდებრობით სქესს აღნიშნავდნენ, ზუთი — ნეზგი, ნერბი, ნურა, ნუკრი და ნერჩი ბგერა „ნ“-თი იწყება. ამ ავტორის თქმით, ბუნებრივია, ისმის კითხვა, ხომ არ აღნიშნავდა ქართულში ოდესღაც — ნ ქალის სქესს?²¹².

ნოგრო||მონაგარი და სხვა მათი მსგავსი დიალექტური ფორმები ერთი წარმომავლობის სიტყვათა რიგს განეკუთვნება. მოცემულ ლექსიკურ ერთეულებში -გარ ფუძე გამოიყოფა. -ნო (-ნე||-ნა) პრეფიქსს წარმოადგენს. -გარ ფუძე დასაშვებია ჩრდილო-კავკასიურ — ვაინახურ (ჩეჩნურ-ინგუშურ) სიტყვას „გარს“, ან „გარ(ა)“-ს უკავშირდებოდეს, რომელიც დასახელებულ ეთნოლინგვისტურ და ეთნოსოციალურ არეალში გენეალოგიური (ნათესაური) ჯგუფების აღმნიშვნელად გამოიყენებოდა. ჩეჩნურ-ინგუშურში გარ მორის ნაფოტს აღნიშნავს²¹³, ხოლო ჩეჩნური გარ(ა) — გვარს, თაობასა და ამასთანავე, განაბობი მორის

209 ი. ქყონია. დასახ. ნაშრ., გვ. 82-84.

210 ივ. ჯავახიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 184-186.

211 ს. მენტეშაშვილი. ქიზიყური დიალექტის ლექსიკონი, თბ., 1943, გვ. 128.

212 ივ. ჯავახიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 184.

213 Чечено-ингушско-русский словарь (составители: А. Г. Мацнев, И. А. Оздоев, З. Д. Жамалханов), Грозный, 1962, с. 99.

ნაფოტსაც ნიშნავს²¹⁴. მოცემულ შემთხვევაში ჩვენ მაინც მხოლოდ ქართული ტერმინების – ნოგრო||„მონაგარისა“ და ჩრდილოკავკასიური „გარ(ა)“-ს გარკვეული თანხედრილობის კონსტანტირებას ვახდენთ, თუმცა გამორიცხული არაა აღნიშნულ ლექსიკურ ერთეულთა საერთო წარმომავლობაც, რამდენადაც კავკასიის ეთნოლინგვისტურ არეალებში აგებულებით და ტიპოლოგიურად მსგავსი ტერმინები მთიან ზონაში დაახლოებით ანალოგიურ ტრადიციულ სოციალურ გარემოში ფუნქციონირებდა და თანაბარ ნათესაურ ორგანიზაციებს აღნიშნავდა. საქართველოში გვარი ფართო გენეალოგიურ გაერთიანებას წარმოადგენდა, რომლის წევრებს, თუ ისინი განსაზღვრულ ტერიტორიაზე არ იყვნენ ლოკალიზებული, ურთიერთმონათესაობის ცნობიერება შესუსტებული, ან სულ არ კქონდათ, ხოლო ნოგრო და მისი მსგავსი გენეალოგიური სემენტები, როგორც უახლოესი წინაპრიდან წარმომდგარი ნათესაური ჯგუფები, რომლის წევრებს ურთიერთმონათესაობის რეალური აღქმა გააჩნდათ, ლოკალიზებული გვარის მცირე სტრუქტურული, ასევე ლოკალიზებული უჯრედები იყო, თუმცა ეს ლოკალიზაცია სრულებითაც არ ნიშნავდა იმას, რომ საგვარეულოს ან ნოგროს წევრებს არ შეეძლოთ სოციალურ ორგანიზმს მოწყვეტოდნენ და სხვა ტერიტორიულ გაერთიანებაში დაედოთ ბინა. ლოკალიზებული გვარი და ლოკალიზებული ნოგრო არსით, შემადგენლობითა და, საერთოდ, ტიპოლოგიურად განსხვავდებოდა ლოკალური ჯგუფისაგან. ლოკალიზებული გვარი ანუ საგვარეულო, მათ შორის, ლოკალიზებული ნოგრო, წარმოადგენდა განსაზღვრულ, ზოგჯერ სხვადასხვა ტერიტორიულ სივრცეში გაფანტულ-განსახლებული გვარისა და ნოგროს წევრთა კომპაქტურ ფრაგმენტებს. საქართველოში გვარი, როგორც გარკვეული ფორმის გენეალოგიური გაერთიანება, ცალკეულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში, მაგალითად, აჭარაში, „ნოგროს“ ტიპის

214 Чечено-русский словарь (под редакцией А. Г. Машиева), М., 1961. შდრ. А. И. Робакидзе. Жилища и поселения горных Ингушетии. КЭС, Тб., 1968; Р. Л. Харалдзе. Некоторые стороны селыско-осишного быта горных ингушей. -КЭС (очерки этнографии горной Ингушетии), II, Тб., 1969. с. 165-198.

ნათესაური ჯგუფის ზრდით მიიღებოდა. უფრო ზუსტად, ნოგროს სეგმენტაციითა და განვითარებით ახალი ნოგროები ჩნდებოდა, რაც საბოლოოდ გვარის ჩამოყალიბებას იწვევდა. ამდენად, ნოგროთა გაერთიანებით საერთო სამოსახლო ტერიტორიაზე ახალი სტრუქტურული დონის ნათესაური უჯრედი იქმნებოდა, რომელსაც ტრადიციულ ყოფაში, როგორც ზემოთაც ითქვა, გვარისგან ნაწარმოები სიტყვით — „საგვარეულოთი“ აღნიშნავდნენ. გვარმა, დროთა განმავლობაში, წერილობითი წყაროების მიხედვით ადრეშუასაუკუნეებიდან, საქართველოში გვარსახელის ფუნქციის შექმნა დაიწყო. სწორედ ამ ნიშნით ქართულ სოციალურ დაჯგუფებათა გენეალოგიური წარმოების წესი განსხვავდებოდა ცალკეული მეზობელი ხალხის გენეალოგიური სისტემისაგან. მაგალითად, თურქეთსა და ირანში უახლოეს წარსულამდე არ არსებობდა გვარის ტრადიცია. იქ, შვილი მამის სახელს ატარებდა. ამიტომ, შვილიშვილების თაობაში ბაბის გარდაცვალებასთან ერთად ქრებოდა სახელიც, მაშინ, როცა საქართველოში ნათესაურ დაჯგუფებაში გამორჩეული წინაპრის სახელი თაობებს გადაეცემოდა და მრავალმუხლობრივი გენეალოგიური გაერთიანების საერთო სახელწოდებად იქცეოდა²¹⁵. შუასაუკუნეების ქართულ წერილობით წყაროებში დამოწმებული ბევრი გვარსახელი დღესაც აგრძელებს არსებობას.

ამრიგად, ბუნებრივია, რომ აგებულებით ერთნაირი და შინაარსით ახლოს მდგომი ჩვენს მიერ საკვლევი ორი სიტყვა — ნოგრო და გვარი — სხვადასხვა სტრუქტურული დონის იმ ნათესაური ჯგუფების აღმნიშვნელად ჩამოყალიბდა, რომელთაც ერთი საერთო გენეალოგიური ამოსავალი ჰქონდათ.

აღნიშნულ სოციალურ (ნათესაურ) ტერმინოლოგიასთან კონტექსტში ყურადღებას იქცევს ქართული ენის დიალექტებში არსებული სამეურნეო შინაარსის სიტყვებიც: მოგენება (მოგანება|მოგანგება|მონ-აგება)|მოგერება, რომლებშიც გამოიყოფა ფუძე -გენ-|-გან-|გინ და -გერ-|-გარ-. სპეციალისტთა აზრით, აღნიშნული სიტყვების [მოგანება (მო-გან-ებ-ა)|მოგანგება (მო-გან-გ-ებ-ა)] და მათი ფონეტიკური ვარიანტების

²¹⁵ იხ.: მ. ბექაია. ძველი და ახალი ტრადიციები აქარაში, ბათ., 1974, გვ. 22; ნ. შველაძე. ნოგროს ნათესაური სტრუქტურისათვის, გვ. 80.

[მოგენება (მო-გენ-ებ-ა; გენ-გ-ა)], როგორც ძირეული მასალის (-გენ||-გან||-გინ და -გერ||-გარ)²¹⁶ ამოსავალი, ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის უნდა აღდგეს²¹⁷. ასევე ვარაუდობენ, რომ ქართული ენის დასავლურ კილოებში (აჭარულში, გურულში, იმერულში და —) მოცემული სიტყვის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური სახესხვაობანი ზანური გენ>გან ძირიდან მომდინარე ფორმებია²¹⁸. ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს -გინ ფუძის ქართულში სალანძღავი სიტყვის აღმნიშვნელად ჩამოყალიბებულ ტერმინ „გინებასთან“ დაკავშირება²¹⁹. გენ||გინ ხბოს აღნიშნავს²²⁰. უფრო ზუსტად, ზანური ენის სპეციალისტთა მონაცემებით, ხბოს ლაზურში „გენი“, ხოლო მეგრულში „გინი“ გამოხატავს. ამ ფორმებიდან მეგრულში გვაქვს განუა||მოგანუა წოვის, მოწოვის, წუწნის მნიშვნელობით²²¹. ტერმინი მოგენება (||მოგანება||მოგანგება||მოგერება) აჭარულში, უმეტესად ხელგაჩაურისა და აჭარის ზემო რაიონებში იხმარება და მოწველის წინ ხბოსგან ძროხის ცურის გამოწოვას ნიშნავს²²². ქობულეთის მიდამოებში სიტყვა ნაგერა (მონაგერება),

216 არნ. ჩიქობავა. ქანურ-მეგრული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938; აღ. ღლონტი. ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, I, თბ., 1974, გვ. 151; ზ. თანდილავა, ც. ნარაკიძე. ზანური ლექსიკური სუბსტრატის კვალი აჭარულ დიალექტში ადღღ, X, თბ., 1988, გვ. 10.

217 ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.

218 ზ. თანდილავა, ც. ნარაკიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 10-13.

219 ნ. შველაძე. დასახ., ნაშრ., გვ. 114.

220 Г. Климов. Сравнительный словарь картвельских языков, М., 1964; შდრ. И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, СПб., 1914.

221 ზ. თანდილავა, ც. ნარაკიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. გვ. 10-13.

222 ნ. სურმაგა. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკიდან.—ადღღ, I, თბ., 1978, გვ. 18; შდრ. შ. ნიქარაძე. ქართული ენის აჭარული დიალექტის ლექსიკა, ბათ., 1971. ქობულეთის მიდამოებში ამ მნიშვნელობით ტერმინი მომოცება გამოიყენება (შდრ. „მოცედი“-ს I წლის ხბოს მნიშვნელობით — იხ: ნ. ნოღაიდელი. აჭარის საველე-დიალექტოლოგიური მასალები.—საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დიალექტოლოგიური არქივი, 1969-1983, დოკუმენტი 5.

რომელშიც, ასევე, ფუძე -გერ გამოიყოფა, მოსავლის აღების შემდეგ დარჩენილი მოსავლის ნაწილის თავიდან შეგროვებას გულისხმობს²²³. გვაქვს ვარიანტებიც: „ნა-გერ-ალ-ი“, ანუ დაუთესლად მოსული. ქართული ენის გურულ-იმერულ დიალექტებში დასტურდება გენგა ანუ ხბოს მიერ ძროხის ძუძუს გამოწოვა²²⁴, ხოლო საკუთრივ გურულში ამ სიტყვას ხშირად მოგვნიება ენაცვლება²²⁵. ასევე, გურულში გეხვდება სიტყვა „მო-ნა-გერ-გ-ა“: მოსავლის აღების შემდეგ ყანაში ნარჩენების შეგროვება. პ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის აზრით, როგორც ეს უკვე აღინიშნა, -გარ არქეტიპი ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის უნდა აღსდგეს. ამ ავტორთა მასალებით, ქართული „მო-ნა-გარ-ი“, სადაც -გარ ძირეული მასალაა, გულისხმობს გარჯილობით ნაშოვნს, მეგრული „გორ-უ-ა“ — ძებნას, პოვნას, ამორჩევას, გარჩევას²²⁶, ხოლო ლაზური „გორ-ო“||„გორ-უ“ (შდრ. „ბ-გორ-ი“-ს) კი — ძებნას. დასახელებულ მკვლევართა მონაცემებით -გარ ძირი ძველქართულ წერილობით ძეგლებში ჯერჯერობით არ ჩანს. ქართულისათვის ამოსავალი -გარ არის, რომლისგანაც გარკვეულ ბოზიციებში უძველესი გზით მიღებულ -გერ და -გარ ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული და ლაზური -გორ. მათი დასკვნით, „როგორც ქართული, ისე მეგრული და ლაზური ძირების მნიშვნელობათა სხვაობა არ უნდა წარმოადგენდეს დაბრკოლებას ერთმანეთთან მათი დაკავშირებისათვის“²²⁷. უფრო ადრე დადგენილი იყო, რომ ქართული ენის დასავლურ კილოებში (აჭარულში, გურულში, იმერულში) მოგანგა||მოგანგება და სხვა მათი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური სახესხვაობანი ზანური გან>გენ ძირიდან მომდინარე ფორმებია. მოგანება||მოგანგება იგივეა, რაც მეგრული განუა||მოგანუა.

223 ნ. ნოღაიდელი. დასახ. ნაშრ., დოკ. 58.

224 ალ. ღლონტი. დასახ. ნაშრ., გვ. 151.

225 ს. უღენტი. გურული კილო, თბ., 1938, ს. უღენტი. ზანიზმები გურულ ზმნებში.—ენიშკის მოამბე, V-VI, თბ., 1940, გვ. 225.

226 პ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის მიერ სიტყვა „მო-ნა-გარ-ი“ს ახსნის ამოსავალია მოცემული ტერმინის საბა ორბელიანისეული განმარტება.

227 პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 74-75.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არსებობს საფუძველი აღნიშნული ძირის მატარებელ სიტყვებსა და მათ მონათესავე ვარიანტებს შორის - გენ, ასევე, დაუკავშიროთ ინდოევროპული ენების უძველეს ბლასტის ამსახველ სიტყვა *gens* -ის. ქართულში გენი ჯიშის, მემკვიდრეობითი თვისებების გამომხატველი ცნებაა. ინდოევროპულ ენებში არსებობს გვარის, ტომის, წარმოშობის, შთამომავლობის აღმნიშვნელი მრავალი ისეთი სიტყვა, რომლებიც ავლენს ტიმოლოგიურ და გრამატიკულ სიახლოვეს ჩვენს მიერ აღწერილ სიტყვებთან. ამის დასტური უნდა იყოს ძველი ინდოევროპული საზოგადოების - ძველი ინდური, ძველი ლათინური, ბერძნული, ძველი გერმანული, გოთური, ძველი ინგლისური - ისეთი ენობრივი სტრუქტურული ერთეული, როგორიცაა *K'en(t[h])*, რომელიც ნათესაური ურთიერთობებით დაკავშირებულ ადამიანთა ერთობლიობას - გვარს, ტომს - აღნიშნავდა. მაგალითად: იტალიურში ძირი წარმოდგენილია ლათინური *gens*-ის, ნათესაობით ბრუნვაში *gentis*-ის ფორმით „*род*“-ის, „გვაროვნული თემის“, ტომის მნიშვნელობებით. ლიგვისტთა აზრით, გვარისა და ტომის ინდოევროპული სახელწოდება ჩამოყალიბდა *K'en* ძირიდან -*t[h]* სუფიქსის დართვით. ეტიმოლოგიურად, აღნიშნული სიტყვის ფუძე *K'en* ძირს ებმება „დაბადების“ მნიშვნელობით, რომელიც საყურადღებო შეხვედრებს ავლენს ძველ ინდურ *janati*-სთან, ძველ ლათინურ *gigni*-სთან (გბადებ - *Рождая*), ბერძნულ - *γενναι* (წარმოვიშობი - *Происхожу*). თ. გამყრელიძისა და ვ. ივანოვის მიხედვით, გერმანულში აღნიშნული ფუძე იხსნება გოთური *kindins*-დან წარმოების ნიადაგზე, რაც „გვარის წინამძღოლს“ (*Предводитель рода*) - ნიშნავს (შდრ. *k'ent[h]i-nos*). აღნიშნული ავტორები, თავიანთ ფუნდამენტურ ნაშრომში - «*Индоевропейский язык и индоевропейцы*» - დასახელებული მნიშვნელობით (*род, племя*) ამ სიტყვის სუფიქსის გარეშე სხვა თემატურ ფორმებსაც აღადგენენ. მაგალითად: ძველი ინდურში *jana* (*род*), ბერძნულში *genos* (*род*), ლათინურში - *genus* და *generis* (*род, племя*), რაც შეიძლება შედარდეს გერმანულში ამავე ძირიდან *i*-ზე ნაწარმოებ სიტყვებთან: გოთურში *kunis* -ს, ძველგერმანულში *chuni* -ს, ძველი ინგლისურში *cunni* -ს (*род, ინგლისური kin*). მითითებულ მკვლევართა მიერ გარკვეულია ისტორიულ დიალექტებში *k'en* ძირიდან სხვა სუფიქსური წარმონაქმნები სატომო გაერთიანებებისა და ისეთი

მსგავსი მნიშვნელობებით, როგორიცაა „შთამომავალი“, „წარმოშობა“. მაგალითად: ლათინური *nātiō* (род, племя, народность) *llgnātiō*-დან, ძველინდური *jāti* – рождение, семья, ძველინგლისური (*ge*)*cynd* (род, природа, происхождение), ინგლისური *Kind*²²⁸. ამდენად, ტერმინი **გვარი** თავის დროზე ქართულში ინდოევროპული გარემოდან უნდა იყოს მოხვედრილი. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ბოლოდროინდელი ლინგვისტური და ისტორიულ-ფილოლოგიური გამოკვლევები ადასტურებს, რომ სწორედ ინდოევროპელები, ქართველური ტომები და სემიტები იყვნენ ის ეთნიკური ერთეულები, რომელთაც ჩვენს წელთაღრიცხვამდე IV-III ათასწლეულებში ურთიერთობა ჰქონდათ ერთმანეთთან წინა აზიის გარკვეულ არეალში. ეს ურთიერთობები კი იმდენად ინტენსიური იყო, რომ სიტყვები ერთი ენიდან მეორეში გადადიოდა, რის გამოც მკვლევრები ამ ენებში საერთო სიტყვებისა და გამოთქმების მთელ ლექსიკურ ბლასტებს ადასტურებენ²²⁹. თ. გამყრელიძის მიერ განვითარებული ეს მოსაზრება მრავალმხრივია საყურადღებო, უპირველეს ყოვლისა, იმ თვალსაზრისით, რომ ქართველურ ენებსა და მათ დიალექტებში გამოვლენილი არაერთი სიტყვა დღეს ახსნას წინარე-ქართული ენის ფუნქციონირებისდროისთვის სწორედ ინდოევროპელებთან მაშინ არსებულ ურთიერთობებში უნდა ბოულობდეს. აღნიშნულ გამოკვლევებში ბევრს საუბრობენ იმის თაობაზეც, რომ ძვ. წ. V-IV ათასწლეულებში კულტურისა და სოციალურ-ეკონომიკური წყობის მთელი კომპლექსი, რომელიც რეკონსტრუირებულია წინარეინდოევროპული ტერმინოლოგიური ლექსიკონის ანალიზის საფუძველზე, ტიპოლოგიურად დამახასიათებელი იყო ძველი აღმოსავლეთის ადრეული ცივილიზაციებისთვის. აქედან გამომდინარე, მიიჩნევენ, რომ წინარეინდოევროპული კულტურა ტიპოლოგიურად განეკუთვნება ძველადმოსავლურ ცივილიზაციათა წრეს²³⁰. ძნელი სათქმელია ტერმინ

228 Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы. - Семантический словарь общиндоевропейского языка и реконструкция индоевропейской протокультуры, кн. II, Тб., 1984, с. 748-749.

229 თ. გამყრელიძე. ინდოევროპელები, ქართველები, სემიტები. — ყურნ. „მნათობი“, №4, თბ., 1984.

230 თ. გამყრელიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 150.

„გვარის“ ფონეტიკურ სახესხვაობებში გამოყოფილი ძირეული მასალა ქართულში ინდოირანულიდანაა მოხვედრილი, თუ — ძველირანულიდან, მაგრამ ერთი რამ ფაქტია, რომ იგი წარსულში ქართველურ ენებში ქართველური ტომების ინდოევროპულ ტომებთან მჭიდრო ურთიერთობების საფუძველზე გავრცელდა. როგორც ჩანს, აღნიშნული ძირის მატარებელი სიტყვები ქართული ენის დიალექტებში სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ეთნოლინგვისტური. არეალიდან, სხვადასხვა ლექსიკური ფორმით აისახა და დროთა განმავლობაში იმდენად გაქართულდა, რომ დაკარგა თავდაპირველი სახე და ნაწილობრივ — შინაარსიც. ამდენად, უნდა გივარაუდოთ, რომ მონათესავე ძირებიდან ნაწარმოები სიტყვები ქართულში ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად გავრცელდა. მაგალითად, ნათესაური გაერთიანების გამომხატველი ცნება **გვარი** შესაძლოა სპარსულიდან ჯერ აღმოსავლურ ქართულში მოხვედრილიყო, ხოლო შედარებით მოგვიანებით იგი არა მარტო სამწერლობო ენაში აისახა (**გოგარი** > **გუარი** > **გვარი**), არამედ ამ ტერმინის ფონეტიკური სახესხვაობანი დიალექტებშიც დამკვიდრდა (**ნოგროსი** > **ნაგრაში** ...), მაშინ, როცა -**განი** > **გენ** და -**გარი** > **გერ** ძირიდან წარმომდგარი სამეურნეო მნიშვნელობის სიტყვები (**მოგენება** > **მოგანება** და **მოგერება** ...) და მათი მონათესავე ვარიანტები ქართულში ბერძნულ-რომაულიდან (ლათინურიდან) ქართველთა მონათესავე ტომების — სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მცხოვრები კოლხების (ზანების: ლაზ-ქანებისა და მეგრელების) სამეტყველო ენის მეშვეობით უნდა შესულიყო და ქართულ-სვანური ენობრივი ერთობის შლის პერიოდში ქართულში ზანურის მეშვეობით გაფორმებულიყო.

ამდენად, ქართული **გვარი**, რომელშიც გამოიყოფა ძირი -**გარ** (**გარი** > **გოარი** > **გოგარი** > **გუარი**) ფონეტიკურად უკავშირდება ქართული ენის დიალექტებში გავრცელებულ ტერმინებს: **ნოგრო** (**ნოგროსი** > **გოროსი** > **ნოგროსი** > **მონაგარი** > **მონაგარი** > **მონაგრობა** > **ნაგრაში** > **ნაგრო**), ხოლო ძირეული მასალა — (-**გორ** > **გარ** > **გვარ**) ჩრდილოკავკასიურ ტერმინ „**გარ**(ა)“-სთან ბოულობს არა მარტო ფონეტიკურ, არამედ სემანტიკურ შესატყვისობასაც. ისე, როგორც ტერმინი **გვარი** ქართულსა და სომხურში, ასევე „**გარ**(ა)“-ც ჩრდილოკავკასიურში, სხვადასხვა დიალექტური ფორმის მეშვეობით გამორიცხული არაა სპარსულიდან იყოს შესული. ქართველური ენების ზანურისა და ქართულის დასავლურ კილოებში სამეუ-

რნეო (სამესაქონლეო და სამიწათმოქმედო) ლექსიკაში დადგენილი ძირები (-გარ-||-გერ- და -გინ||-გან-||-გენ) კიდევ უფრო შორეული ენობრივი კავშირების რეკონსტრუქციის საფუძველს გააძლევს და ინდოევროპული genus და gens ლექსიკურ ერთეულებთან მათი მიმართების ობიექტურობას ასაბუთებს. ისინი სამეურნეო ყოფაში მესაქონლეობასთან (ხბოს მიერ ძროხის ცურის გამოწოვა) და მიწათმოქმედებასთან (მოსავლის ნარჩენების შეგროვება) დაკავშირებულ მნიშვნელობებს შეიცავს და ნათესაობის სისტემის გენეალოგიური დაჯგუფების არქაულ ცნებათა ვარიაციებსაც ასახავს. გარდა ამისა, მართალია, სიტყვების „გვარისა“ და „ნოგროს“ ძირეულ ფენას ინდოევროპულ ენათა ოჯახის სპარსულ-ირანულ და ლათინურ შტოებში მივყავართ, მაგრამ ძველი აღმოსავლეთის ენობრივ პლასტებთან კიდევ უფრო ფართო შეხვედრებია მოსალოდნელი.

ამრიგად, ნოგრო (ნეგრო||ნაგრა||მიონაგარი ...) ქართულში „გვარის“ ფონეტიკურ ვარიანტს წარმოადგენს და „მოგენებასთან“ (მოგანგება||მოგერება ...) ძირეულ ნათესაობას ავლენს, თუმცა, როგორც აღინიშნა, არაა გამორიცხული, რომ იგი ზანურ-ქართულში ინდოევროპულის სხვადასხვა ენობრივი განშტოებიდან განსხვავებულ ქრონოლოგიურ საფეხურებზე დამკვიდრდა.

3. ბატონიშვილი ორგანიზაციის სტრუქტურა

აჭარული სისხლით ნათესაობის ნომენკლატურათა სისტემის სტრუქტურულ-ფუნქციურ და ტიპოლოგიურ ანალიზთან ერთად აუცილებელია იმ ტრადიციული სოციალური ორგანიზაციის დახასიათება, რომელმაც აღნიშნულ რეგიონში დასაბამი მისცა ნათესაობის ტერმინთა ტიპებისა და ქვეტიპების ფუნქციონირებას. ასეთი ორგანიზაციის სამეურნეო და სოციალური მაინტეგრირებელი ნიშნების გამოვლენა და მათი სისტემური ანალიზის დონეზე შესწავლა მოითხოვს მის შიგნით გამოყვით მცირე და ფართო ნათესაური გაერთიანებები — სტრუქტურული უჯრედები. უბირველესად უნდა დადგინდეს ამ უჯრედების წყობა, იერარქიული

აგებულება და საზოგადოებრივი ფუნქცია. ბუნებრივია, ამის მისაღწევად ყურადღება უნდა მიექცეს ნათესაობის იმ ნომენკლატურას, რომელიც ამ კუთხეში პატრონიმიული ორგანიზაციისა და ორგანული და განვითარებადი უჯრედების აღსანიშნავად შემოგვრჩა. ასეთი ტერმინოლოგია წარმოშობითა და არსით დიდი სახლეულის გენეალოგიური გაერთიანების აღმნიშვნელ დეფინიციათა რიგს განეკუთვნება. ერთ ჭერქვეშ მცხოვრები გაუყრელი ოჯახების, ანუ ოჯახთა ჯგუფის სემგმენტაცია და ახალი ტაქსონომიური დონის საზოგადოებრივი უჯრედების ჩამოყალიბება ტერმინთა სოციალურ მნიშვნელობას აფართოებდა.

ამ ბოლო ხანებში სამეცნიერო ლიტერატურაში საცსებით სამართლიანად მიუთითეს, რომ XIX საუკუნიდან მოყოლებული ქართულ ისტორიოგრაფიას არ გააჩნდა ზუსტი დეფინიცია ძველი „საზოგადოების სოციალურ ტერმინოლოგიაზე, რის გამოც მის აღსანიშნავად სხვადასხვა სახელწოდებას იყენებდნენ — თემი, ფამილია, გვარი, ტომი და სხვა²³¹“. სოციალური ორგანიზაციების აღმნიშვნელი ნომენკლატურა არც XIX საუკუნის ქართულენოვან კავკასიოლოგიურ და ევროპულ, მათ შორის, რუსულ სამეცნიერო ლიტერატურაში იყო ერთგვაროვანი და სრულყოფილად ჩამოყალიბებული. აქაც, ხშირად ერთმანეთთან იდენტიფიცირებული იყო პატრიარქალური გვარი, ტომი, ფამილია, კლანი, ბრატსტვო და სხვა²³². სოციალური ტერმინოლოგიის მოუწესრ-

231 ა. ბარამიძე. ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიიდან, თბ., 1979, გვ. 154.

232 М. М. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, т. 1, с. 10; т. 2, с. 4, 7; Н. Дубровина. История войны и владычества русских на Кавказе. ОННН (Очерк Кавказа и народов его населяющих, Кавказ). СПб, т.1, кн. I, 1871; М. О. Косвен. Проблема общественного строя горских народов Кавказа в ранней русской этнографии.-СЭ, №1, М.-Л., 1951, с. 7-21.

იგებლობამ XX საუკუნის ლიტერატურაშიც შემოინახა თავი²³³. ტერ-
მინოლოგიაში ასეთი გაურკვევლობა და ქაოტურობა, რომელიც დამა-
ხასიათებელი იყო კავკასიის შესახებ არსებული ძველი და ნაწილო-
ბრივ, ბოლოდროინდელი ეთნოლოგიური ლიტერატურისათვის, ერის
მხრივ, განპირობებული იყო იმითაც, რომ ამ პერიოდიდან მოყოლებული
მრავალი ავტორის მიერ ფაქტიურად აღიარებული იქნა კავკასიის
ხალხთა ყოფაში წარმოდგენილი საზოგადოებრივი ინსტიტუტების
კავშირი გვაროვნულ ორგანიზაციასთან. უკვე XIX საუკუნიდან და-
წყებული, კავკასიოლოგიურ ლიტერატურაში ჩამოყალიბდა და ტრა-
დიციულად დაშკვიდრდა შეხედულება კავკასიის მთიელებში გვარო-
ვნული წყობის არსებობის შესახებ²³⁴. სოციალური სტრუქტურის ასეთი
არქაიზაცია ხელოვნურად ამდაბლებდა კავკასიის ხალხთა სოციალურ-
ეკონომიკური განვითარების დონეს, რაც, ბუნებრივია, ამ რეგიონის
მოსახლეობის საზოგადოებრივი წყობილების შეუსწავლევლობით იყო
განპირობებული. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში „გვაროვნული თეორი-
ის“ ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელი იყო მ. კოვალ-
ევსკი, რომელიც, საგსებით ლოგიკურად, იმდროინდელ ამერიკულ და

²³³З. Ванетт. Индивидуализм и коллективизм в родовом быту осетин (общественный строй осетин).-ИОНИИК, вып. 2, Владикавказ, 1926; А. А. Самоило. К вопросу о родном строе у северных осетин в эпоху завоевания Россией (конец XVIII – начало XIX вв.).-ТГПИИ (Труды Горьковского государственного института), VII, Горький, 1940; М. Мамакаев. Чеченский тайп (род) и процесс его разложения, Грозный, 1962. , с. 3-45.

²³⁴М. М. Ковалевский. Современный обычай и древний закон. Обычное право осетин, М., 1886; მისივე, Указ. раб., т. 1; т. 2; Л. Б. Панек. Следы родового строя у мтиулов.-СЭ, №2, М., 1939; მისივე, Социальные отношения мтиулов.-КСИЭ, М., 1946, с. 35-36; М. Мамакаев. Указ. раб., 1962; А. Г. Булатова. Лакцы (XIX - XX вв.).-Историко-этнографические очерки, Махачкала, 1971, с. 21, 163.

ევროპულ კულტურულ ანთროპოლოგიაში, მათ შორის, ეთნოლოგიაში მთავარი კონცეფციების გაგენას გერ ასცდა. რამდენადაც მოგვიანებით, სპეციალურ ლიტერატურაში კავკასიის ხალხთა შესახებ არსებულ მასალაზე დაყრდნობით მ. კოსვენმა ჩამოაყალიბა დებულება პატრონიმიული ორგანიზაციის შესახებ, ამანაც მკვლევართა ერთ ნაწილს მისცა საბაბი ეს ინსტიტუტი კავკასიის მთიანეთში გვაროვნული წყობილების არსებობის ფაქტად მიეჩნია.

ქართულ ეთნოლოგიაში პატრონიმიის პრობლემა ინტენსიურად შეისწავლება. გაირკვა, რომ კავკასიის ხალხთა პატრონიმიული ორგანიზაცია წარმოადგენდა არა გვაროვნული წყობილების დროინდელი გვარის განაყოფს, არამედ შედარებით გვიანდელ წარმონაქმნს, განვითარებულს ოჯახის სეგმენტაციის შედეგად²³⁵. დღეს ქართველ ისტორიკოსთა მიერ გაზიარებულია დებულება იმის შესახებ, რომ თანამედროვეობამდე მოღწეული მონოგენური სოფლები არაა კავშირში გვაროვნულ წყობილებასთან, ანუ პირველყოფილ ეპოქასთან. ესენი პატრონიმიული დასახლებებია და მეორეულ მოვლენას წარმოადგენს²³⁶. როგორც ცნობილია, მ. კოსვენმა პატრონიმიის პრობლემა ძირითადად დაამუშავა კავკასიის მასალებზე დაყრდნობით. კავკასიის ხალხები იმდროისათვის და, საერთოდ, სამეცნიერო ლიტერატურაში ეთნოგრაფიული წყაროების გაჩენის პერიოდისათვის და უფრო ადრეც, განვითარების საკმაოდ მაღალ დონეზე იმყოფებოდნენ. ამიტომაც აღინიშნა, რომ „ეს გარეშობა გამორიცხავს კავკასიაში აღწერილი პატრონიმიის უშუალო კავშირს გვაროვნულ საზოგადოებასთან“²³⁷.

²³⁵ А. И. Робакидзе. Особенности патриимической организации у народов горного Кавказа, с. 5-22.

²³⁶ გ. მელიქიშვილი. ქართველ მთიელთა სოციალურ-ეკონომიკური წყობის დასახიათებისათვის.—მაცნე, №1, თბ., 1979, გვ. 123.

²³⁷ А. И. Робакидзе. Некоторые черты горского феодализма на Кавказе, СЭ, М., 1978, с. 63, 81; Р. Л. Харалдзе, А. И. Робакидзе. Свадебное село в прошлом. Тб., 1964, с. 23.

სამეცნიერო ლიტერატურაში პატრონიზმის, როგორც გარკვეული ტიპის სოციალური ორგანიზაციის ქვეშ იგულისხმება განაყარი ოჯახების ისეთი გაერთიანება, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო სამეურნეო ინტერესების თანხვედრილობა, ტერიტორიული, სოციალური, იდეოლოგიური ერთობა და ნათლად გამოკვეთილი რამდენიმეთაობიანი გენეალოგია, ერთიანი წარმოშობის მტკიცე შეგნება, პატრონიზმის ფუძემდებელი, თავდაპირველი დიდი ოჯახის უფროსი წინაპრის ვინაობის ცოდნა. პატრონიზმის, როგორც ნათესაობის განსაკუთრებული საზოგადოებრივ-ისტორიული ფორმის გენეზისის შესახებ არაერთი მოსაზრება გამოთქმულა. მ. კოსვენის დაკვირვების თანახმად, სოციალური ორგანიზაციის ეს ტიპი დამახასიათებელი იყო პატრიარქალური გვაროვნული წყობისათვის. მონათესავე პატრონიზმების ერთობლიობა ქმნიდა პატრიარქალურ გვარს. იგი წარმოადგენდა დიდი და პატარა ოჯახების ჯგუფს, რომელიც ჩამოყალიბებული იყო საოჯახო თემის განვითარებისა და სეგმენტაციის შედეგად. პატრონიზმის გენეზისისა და მისი ბუნების საკითხს შემდეგში საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა მიეძღვნა. გაჩნდა აზრთა სხვადასხვაობაც. თავდაპირველად იგი გაუთანაბრეს „როდს“, სლავური „ზადრუგას“ ტიპის „დიდ ოჯახსა“, თუ „საოჯახო თემს“, „ტერიტორიულ-სამეზობლო თემს“ და სხვა²³⁸. თანდათანობით, პატრონიზმის გენეზისისა და სოციალური თავისებურებების ირგვლივ ჩამოყალიბებული დებულებები ლიტერატურაში კიდევ უფრო გამრავალფეროვნდა. ძველ მონაცემებს ახალი საკითხები და თვალსაზრისები დაემატა. მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი პატრონიზმულ ორგ-

238 Б. Д. Греков. Большая семья и вервь русской правды и полицкого статута.-Вопросы истории, М., 1951; Ю. И. Рапов. Была ли вервь «русской правды» патронимией?.-СЭ, №3, М., 1963, с. 115; И. Я. Фроянов. Семья и вервь в Киевской Руси (по поводу статьи Ю. М. Рапова).-СЭ, №3, М., 1972; М. М. Фрейденберг. К истории общины на Балканах (проблемы общины в югославских историографии).-Византийский вестник, т. 21, М., 1962: с. 198-209.

ანიზაციას გვარის რელიქტად თუ გადმონაშთად, ან მის დანაყოფად მი-
იჩნეეს, ხოლო მეორე ნაწილი, მის წარმოშობას დიდი ოჯახის სეგ-
მენტაციას უკავშირებს და ამით განასხვავებს მას, ერთის მხრივ, გვარ-
ისაგან, ხოლო მეორეს მხრივ — ოჯახისაგან. ასეთი ფორმულირება პატ-
რონიმიის გენეზისის პრობლემებისადმი მიძღვნილი დისკუსიის პროცე-
სში ჩამოყალიბდა ალ. რობაქიძისა²³⁹ და ა. დავიდოვის მიერ. ა. დავი-
დოვის თვალსაზრისით, ნებისმიერი რიგის პატრონიმია არ წარმოა-
დგენდა პირველყოფილ გვარს, არამედ იგი იყო ნათესაური ინსტიტუ-
ტების განვითარების შესაშე სტადია. პირველყოფილი გვარის დაშლა
პატრიარქალურ ოჯახებად და ამ უკანასკნელის განვითარება-სეგმენ-
ტაცია იყო ის ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათის ტენზილი,
რამაც პატრონიმიის წარმოშობა განაპირობა. ამასთან, ა. დავიდოვმა
დამატებით შეჰოგვთავაზა ფორმაციული, მაგრამ რიგი ასპექტით საყუ-
რადღებო შეხედულება პატრონიმიის გენეზისთან დაკავშირებით. მისი
აზრით, პატრიარქალური ოჯახების ადრეულ ხანაში დაშლისა და პატ-
რონიმიების წარმოშობის პერიოდი დაემთხვა ადრეკლასობრივი საზოგ-
ადოების ჩამოყალიბებას. სხვადასხვა იერარქიული დონის პატრონიმია
ჩნდებოდა უკვე ფორმირებული კლასობრივი საზოგადოების პირობებ-
შიც და იგი ჩნდება დღესაც. ავტორის თანახმად, ეს უკანასკნელი
შტრიხი ასეთი ორგანიზაციის შეტად საინტერესო თავისებურებას წარ-
მოადგენს²⁴⁰. ბოლო დროის გამოკვლევებიც ახალ მასალას შეიცავს იმ
თეზისის სასარგებლოდ, რომლის მიხედვით პატრონიმიული ორგანი-
ზაციის ჩამოყალიბების პროცესი სათავეს უნდა იღებდეს დიდი ოჯახის
დაშლა-სეგმენტაციის ვითარებაში. ამდენად, აღნიშნულ ავტორთა
დასკვნები შეტყვევებს, რომ პატრონიმია შეიძლება განვითარებულიყო

239 А. И. Робакідзе. Особенности патронимической организации у народов горного Кавказа, с. 93-104.

240 А. Д. Давыдов. Афганская деревня (сельская община и расселение крестьянства), М., 1969, с. 8.

ყველგან. სადაც კი საამისო ოჯახის ფორმა არსებობდა თავისი ბირველადი და გადმონაშთური ფორმით. ადრე წარმოქმნილი პატრონიმიდან გვიან ჩამოყალიბებული ასეთი ორგანიზაცია შემდგომში თავად იწყებდა გვიანპატრონიმიული წარმოშობის ნათესაური ჯგუფების გაერთიანებას. კავკასიის ხალხთა შესახებ არსებული ეთნოგრაფიული მასალის შესწავლის შედეგად დადგენილია, რომ გვარი — „ფამილია“ პატრონიმიების გაერთიანებას წარმოადგენდა, რაც, ფაქტობრივად, უბირისპირდება დებულებას, რომლის მიხედვით პატრონიმია ბირველყოფილი გვარის განაყოფს წარმოადგენდა. ამგვარად, არაერთი მეცნიერის აზრით, გვიანდელი საგვარეულოც, რომელიც მიღებული იყო ძველი პატრონიმიის განვითარებით, აერთიანებდა არა მის დანაყოფებს, არამედ დიდი ოჯახისაგან წარმოქმნილ პატრონიმიებს. აღნიშნულ ვარაუდში, ურთიერთსაწინააღმდეგო ასპექტებს ვაწყდებით. თუ საგვარეულო, ამდენად გვარი, მიიღებოდა პატრონიმიულ შტოთა ზრდით, მაშინ ბუნებრივია და ლოგიკურიცაა, რომ ისინი გვარის სეგმენტებს წარმოადგენდნენ, მიუხედავად იმისა, იყვნენ თუ არა ისინი ოჯახის ზრდა-სეგმენტაციით წარმოქმნილნი, რაც ასევე დაზუსტებას საჭიროებს, რადგან თუ ჩვენ პატრონიმიას განვიხილავთ როგორც ნათესაურ ორგანიზაციას, მაშინ ფაქტია, რომ ნათესაური ჯგუფის მინიმალური ფორმა უკვე წარმოდგენილი იყო დიდი სახლეულის, რიგი ავტორის ტერმინოლოგიით საოჯახო თემისა თუ მისი გადმონაშთური ფორმის — დიდი ოჯახის ფარგლებში. ეს იყო პატრონიმიული ორგანიზაციის ბირველი რიგის დაჯგუფება. ამდენად, ნათესაური გაერთიანებები, ანუ პატრონიმიული ორგანიზაციის განშტოებები დიდი სახლეულის სეგმენტაციის საფუძველზე კი არ წარმოიქმნებოდა, არამედ დიდი სახლეულის ფარგლებში მოქცეული მინიმალური ნათესაური ჯგუფის ზრდითა და გაყოფით, სახლეულში წარმოდგენილი ბირველი ტაქსონომიური დონის ნათესაური ჯგუფის მეორე რიგის პატრონიმიულ განშტოებაში გადაზრდით. სხვათა შორის, ამის გამო ხდებოდა ყოფაში ნათესაური ჯგუფების მემკვიდრეობითი სახელები ხშირად სახლეულის ფარგლებშიც რომ ყალიბდებოდა, რასაც, მაგალითად, მთიულეთში კომის სახელს უწოდებდნენ, და

არა მხოლოდ სახლეულში წარმოდგენილი გენეალოგიური ჯგუფის გაყოფის შედეგად, რომელიც წარმოქმნიდა მედიალურ პატრონიმიულ განშტოებებს და, შესაბამისად, წინაპართა საკუთარი თუ მეტსახელიდან — თიკუნიდან მათ აღმნიშვნელ მეშკვიდრეობით სახელწოდებებს. კომის ანუ კომლის, ე. ი. კომლში მოაზრებული ოჯახის უფროსის საკუთარი ან მეტსახელის თავად სახლეულშივე მეშკვიდრეობით სახელად ქცევა უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ ნათესაური ჯგუფის მინიმალური უჯრედი ჯერ ჩანასახის, ხოლო შემდეგ ფუნქციური სახით სახლეულშივე არსებობდა. იმის გამო, რომ მ. კოსვენმა პატრონიმია გეარის განაყოფად ჩათვალა. მან შესაძლებლად მიიჩნია პატრონიმიის მიხედვით პირველყოფილი პატრიარქალური გეარის რეკონსტრუქცია, თუმცა ამავე დროს არ უარყოფდა მის წარმოშობას დიდი ოჯახისაგან. მ. კოსვენი აღნიშნულ სქემამდე კავკასიის ხაღხთა სოციალური სტრუქტურის თავისებურებამ, კერძოდ, პატრონიმიისა და საგვარეულოს სტრუქტურული წყობის პირველყოფილ გვართან გარეგნულმა მსგავსებამ მიიყვანა. საკითხის ამ მიმართულებით გადაჭრაზე ზეგავლენა უნდა მოეხდინა დიდი ოჯახის გენეზისის იმ გაგებასაც, რომლის მიხედვით დიდი ოჯახი გათანაბრებული იყო საოჯახო თემთან, ხოლო ეს უკანასკნელი მიიჩნეოდა პირველყოფილი გეარის შემადგენელ და ორგანულ ნაწილად და არა პირველყოფილი გეარის დაშლა-სეგმენტაციის პროდუქტად.

ამრიგად, ჩვენ ვფიქრობთ, და ამის შესახებ ნაწილობრივ ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ პატრონიმიული — ნათესაური ორგანიზაცია უნდა წარმოქმნილიყო არა საოჯახო თემის, თუ დიდი ოჯახის, ჩვენი ტერმინოლოგიით დიდი სახლეულის სეგმენტაციის შედეგად. არამედ დიდ სახლეულში წარმოდგენილი მინიმალური ლინიჯის სეგმენტაციის საფუძველზე. თუ პატრონიმიული — ორგანიზაციის იერარქიულ სისტემაში მინიმალური, მედიალური და მაქსიმალური ლინიჯების — გენეალოგიური ჯგუფების განვითარებით ყალიბდებოდა საგვარეულო ანუ ლოკალიზებული გვარი შესატყვისი მეშკვიდრეობითი სახელით, მაშინ ჩვენ პატრონიმიული ორგანიზაციის აღნიშნული სტრუქტურული უჯრედები ყველა შემთხვევაში ფართო გენეალოგიური გაერთიანების და-

ნაყოფებად უნდა მივიჩნიოთ. საერთოდ, ოჯახი, სახლეული, მათ შორის დიდი სახლეული, პატრონიპიული ორგანიზაცია უნდა აღვიქვათ სოციალური ორგანიზაციის დამოუკიდებელ ტიპებად. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ურთიერთგადახლართულნი იყვნენ და ძალზე ახლოს იდგნენ ერთმანეთთან, მაინც რიგი ტიპოლოგიური ნიშნით ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ, რაც გვაძლევს საფუძველს თითოეული მათგანი ავტონომიური რეჟიმით განვიხილოთ. აქედან გამომდინარე, შეუძლებელია ერთი ტიპის სოციალური ორგანიზაციის სეგმენტაციით, მაგალითად, დიდი ოჯახის, მეორე ტიპის სოციალური ორგანიზაცია, პატრონიპია წარმოქმნილიყო. ტიპის ფარგლებში, როგორც დიაქრონულ, ისე სინქრონულ კრილში, შეიძლება გაჩენილიყო მხოლოდ ფორმა და სახეობა, ე. ი. გენეალოგიური სისტემის სტრუქტურულ განვითარებას დასაშვებია წარმოექმნა პატრონიპიული ორგანიზაციის მინიმალური და მაქსიმალური ფორმები ან ამა თუ იმ ტიპის სოციალური ორგანიზაციის უჯრედები სხვადასხვა ტაქსონომიურ დონეზე გარკვეული სახის გაერთიანებად ჩამოყალიბებულიყო. ეს ეხება საოჯახო თანაცხოვრების ფორმებსაც. ადამიანთა ერთ ჭერქვეშ ხანგრძლივი თანაცხოვრების განვითარების საფუძველზე წარმოქმნილ მრავალფეროვნებას შეეძლო გამოეწვია ამა თუ იმ ფორმისა და სახეობის სახლეულის ჩამოყალიბება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა თვით ტერმინ „პატრონიპიის“ გარშემოც²⁴¹.

²⁴¹ М. О. Косвен. Очерки по этнографии Кавказа.-СЭ, №2, М.-Л, 1946, с. 119; М. М. Фрейденберг. Родственные коллективы в долматинской Хорватии в XI-XVI вв.-СЭ, №1, М., 1967, с. 69; მისივე. Род и семейная община в югославской научной литературе за последние десять лет.-СЭ, №2, М., 1972, с. 146; Ю. В. Бромлей. Становление феодализма в Хорватии, М., 1964, с. 182-183; М. В. Крюков. О соотношении родовой и патристической (клановой) организации (к постановке вопроса).-СЭ, №6, М., 1957, с. 87; А. И. Периниц. Динамика традиции и возможности их источниковедческого истолкования (традиция и новация).- НАА №5, М., 1981: с. 61-62; Г. Е. Марков. О терминах и понятиях в этнографии.-СЭ, №5, М., 1983, с. 73-77.

თავის დროზე ტრადიციულ კულტურებში გვარიისაგან და ოჯახისაგან განსხვავებული განსაკუთრებული ფორმის სოციალური ორგანიზაციის არსებობა ევროპელმა და ამერიკელმა ეთნოლოგებმა და ანთროპოლოგებმაც შენიშნეს. მას ხშირად უწოდებდნენ „სიბს“, „კლანს“, „კომპრომისულ ნათესაურ ჯგუფს“, „ლოკალიზებულ კლანს“, „რემიჯს“, „ლინიჯს“ და სხვა²⁴². როგორც ვხედავთ, ტერმინოლოგიურ აბრატურაში ერთგვაროვნება და სტაბილურობა არც უცხოურ სპეციალურ ლიტერატურაშია მიღწეული. უცხოელი, ისე როგორც მრავალი ქართველი მეცნიერი, პატრონიზმის მსგავსად, ნათესაობის დასახელებულ ფორმებს ბირველყოფილ თემურ წყობილებას უკავშირებს. საერთო გარეგანი და შინაგანი მახასიათებლებით კლანი, რემიჯი, ლინიჯი და სხვა აღნიშნული საზოგადოებრივი ფორმები, მართლაც, ძალიან ემსგავსება პატრონიზმის, მაგრამ მათ სრულ, მით უმეტეს ტიპოლოგიურ შესატყვისობაზე საუბარი კონკრეტულ დასაბუთებას საჭიროებს.

აჭარაში აგნატური ხაზით მიმართული სისხლით ნათესაური გაერთიანებების აღმნიშვნელი სახელწოდებებია: გვარი, ნეგრო (ნოგროი-ნაგარი-ნაგრაში), მოძმიანობა, ერთი ნამზაგლი, მამაშვილობა, ერთი ნესლი, თესლი, ერთი ნატაშალი, ერთი ჯილაგი, ერთი ჯიგერი (ჯიგრები), ერთი ჯიში, ერთი მოჭრა, ბიძაშვილობა, ერთი ტამარი, ჩგენი კე-დარო, განაყრები, ერთი თორაბა, თოხუმი (თახუმი), ჯინსი, ჯიბილეთი, ყუბილე და სხვა. აქვე ყურადღებას იქცევს ნათესაობის და ლოკალური ჯგუფის გამომხატველი სხვა ცნებებიც: ნათესაგი, განათესი, ჩგენი-

242 R. H. Lowie. Primitive society, London, 1947, pp. 60-76, 105-138.; Family and sib.-Lowie's selected papers in anthropology, Berkeley and Los Angeles, 1960; G. P. Merdock. Social structure. New York, 1949, pp. 65-78; R. We. Ferth. The Tikopia. London, 1938. pp. 344-372; Э. Э. Эванс-Причард. Нуэры (описание способов жизнеобеспечения и политических институтов одного из нилотских народов (пер. с англ. О. Л. Орестова), М., 1985, с. 169; A. Wallace, G. Atkins. The meaning of kinship terms.-American anthropologist, №1, vol. 62. 1960, pp. 21-24; A. Gurle. Kinship structure in an English village, Man, vol. LII, 1952, pp. 68-69.

ანი (ჩვენები, ჩვენებაანთი), მკვიდრეული (მკვიდროული), ახლოკვიდრი, განაყოფი, ძველით განაყოფი, გამრიგო, გამრიგოს გამრიგო ან ძველით გამრიგო, ახლით გამრიგეობა და ძველით გამრიგეობა, მორიგეები, ერთი სინსილა (შდრ. გამოთქმას — „შენი სინსილა გაწყდა“)²⁴³ — დასახელებულ ტერმინთა ერთი ნაწილი, როგორც ზემოთაც მივანიშნეთ, უშუალოდ ნათესაური გაერთიანებების — გენეალოგიური ჯგუფების ცნებებს გადმოგვცემს, ხოლო ნაწილი ლოკალურ ერთობებს აღნიშნავს.

ამა თუ იმ რეგიონის მაგალითზე სხვადასხვა ავტორის მიერ შესრულებულ გამოკვლევებში ერთი და იგივე ტრადიციული სოციალური ორგანიზაციის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის მრავალფეროვნება, თავის დროზე, თვალნათლივ შენიშნა ნ. კისლიაკოვმა²⁴⁴. ტერმინთა სიჭრელე, ერთი შეხედვით, თითქოს საკითხის წარმატებითი კვლევის ხელის შემშლელ ფაქტორად უნდა ჩაითვალოს, მაგრამ ეს ასე არაა. საქართველოში, ქართულ დიალექტებში, ტერმინთა გარკვეული ნაწილი საზოგადოების ისტორიული განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, უცხო გარემოდან სესხებით ან პოლიტიკური ზეგავლენებითაა შემოსული და დამკვიდრებული. ანალოგიური ვითარება აჭარაშიც ფიქსირდება. ნათესაურ გაერთიანებათა აღმნიშვნელი ნომენკლატურა — **ჯინსა**, **ყუბილე**, **ჯიბილეთი**, **თოხუმი** და სხვა ამათი მსგავსი სიტყვები, არაა ტრადიციული, მაგრამ ისინი აღნიშნავენ იმ ტრადიციულ სოციალურ ორგანიზაციებს, რომლებიც, საუკუნეების მანძილზე, ჯერ ქართველური ტომების საზოგადოებრივ ურთიერთობათა წიაღში ყალიბდებოდა, ხოლო შემდეგ, როგორც ფუნქციური ინსტიტუტები, ქართველი ხალხის

²⁴³ ტერმინ „სინსილას“ აჭარაში გავრცელებულობის შესახებ ცნობა მოგვაწოდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფოლკლორისა და დიალექტოლოგიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელმა ნანული ნოღაიდელმა, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასხენებთ.

²⁴⁴ Н. А. Кисляков. О сущности понятия «патронимия». — Страны и народы Востока (СНВ), т. 18, М., 1976, с. 271.

ეროვნულ ორგანიზმში ვითარდებოდა და ასრულებდა უაღრესად მნიშვნელოვან სოციო-კულტურულ როლს. სამხრეთ საქართველოში ზემოთ გამოყოფილი რამდენიმე ტერმინი, მაგალითად, **ჯინსო**, **ჯიბილუთი**, **ყებილე**, **თოხუმი** ოსმალთა სამასწლოვანი მმართველობის შედეგად დამკვიდრდა. გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ აჭარა მთავორიანი, ხევაბად დაყოფილი რეგიონია, სადაც თითოეული ხეობის მოსახლეობას საერთოსთან ერთად, ამა თუ იმ სახით, ლოკალური სპეციფიკურობა ახასიათებდა. შიდასახეობო თავისებურებებს ვერტიკალური ზონალობა, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მეტ-ნაკლებად განსხვავებული დონე და სამეურნეო ბროფილიც განსაზღვრავდა. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, მთისა და ბარის ბირობებში, გენეტიკურად ერთმანეთთან დაკავშირებული, მაგრამ სხვადასხვა ქრონოლოგიურ საფეხურზე გაჩენილი და ხშირად ტიპოლოგიურად ერთი, თუმცა ფორმით განსხვავებული სოციალური ორგანიზაციები ფუნქციონირებდა. ერთმანეთის გვერდით თანაარსებობდა სხვადასხვა დროსა და საზოგადოებრივ-ისტორიულ ბირობებში მინიმალური გენეალოგიური ჯგუფის ამა თუ იმ ფორმისაგან წარმოქმნილი ბატონიმიული განშტოებები. თითოეულ მათგანს თავისი აღმნიშვნელი ტერმინი გააჩნდა. ასეთი ტერმინოლოგია უცვლელი დარჩა და თავი შემოინახა მაშინაც, როცა კაპიტალისტური ურთიერთობების შემოჭრისა და ურბანიზაციული პროცესების გაღრმავების ნიადაგზე არქაულმა სოციალურმა ყოფამ ინტენსიური რღვევა დაიწყო. სწორედ დასახლებული ფაქტორები განაპირობებდა ტერმინოლოგიურ სიჭრელეს და ქმნიდა შთაბეჭდილებას, რომ ფორმითა და შინაარსით ერთი და იგივე ნათესაური ერთობების აღმნიშვნელად აჭარაში ტერმინთა სიმრავლეს პქონდა ადგილი.

მ. კოსვენი ადრე მიუთითებდა, რომ კავკასიური ტრადიციული სოციალური ორგანიზაციების აღმნიშვნელი ტერმინების ერთი ნაწილი სემანტიკით უკავშირდებოდა ოჯახს. ასეთ ნომენკლატურაში ხაზი ესმებოდა წინაპარი ოჯახიდან და თავდაპირველი კერიიდან წარმოშობას. ტერმინთა მეორე ნაწილის სემანტიკა „წინაპარ მაზიდან“ საერთო წარმომავლობაზე მიუთითებდა, ხოლო მესამე — ნაწილი მოძმეთა

ერთობაზე მიაწინებდა²⁴⁵. სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ კონკრეტულ სოციალურ-ისტორიულ გარემოში, ტრადიციული საზოგადოებრივი ფორმების სახელწოდებები, რომელთაც ერთ შემთხვევაში საფუძვლად ედო „ძმა“, მეორე შემთხვევაში — „ოჯახი“, ხოლო მესამე შემთხვევაში — „მამა“, მიაწინებდა მათ მიერ აღნიშნული სოციალური ორგანიზაციების თუ არა ტიპოლოგიურ, სტადიურ განსხვავებულობაზე მაინც²⁴⁶. უდავოდ, ამ რიგის ტერმინოლოგია უნდა მიუთითებდეს პატრონიმიული ორგანიზაციის, როგორც სოციალური გაერთიანების დამოუკიდებელი ტიპის, განვითარების ეტაპებზე, მათ თანმიმდევრულ და გარდამავალ ფორმებზე²⁴⁷. აჭარის სხვადასხვა ხეობაშიც რამდენიმე ფორმის პატრონიმიული ორგანიზაციის აღმნიშვნელი ტრადიციული სახელწოდება დასტურდება. ესენია: გვარო, ნოგრო, ბიძაშვილობა, მოძმე-ანობა, და მამაშვილობა. ამ ტერმინებში გაცილებით მეტი შესაძლებლობაა — მივიღოთ მათში დაფარული გენეტიკური ინფორმაცია პატრონიმიული ორგანიზაციის ფორმათა ეტაპობრივი განვითარებისა და სტრუქტურული წყობის შესახებ, ვიდრე აჭარაში ფიქსირებული ასეთივე გაერთიანებების აღმნიშვნელი სხვა ტერმინოლოგიიდან.

აჭარაში „ბიძაშვილობის“, როგორც პატრონიმიული ტიპის სოციალური ორგანიზაციის გარკვეული სტრუქტურული ნაირსახეობის წარმოშობა დიდი სამშო-საბიძაშვილო სახლეულის ფარგლებში წარმოდგენილი ბიძაშვილთა ერთობის სეგმენტაციის ტრადიციებთან იყო დაკავშირებული. ჩვეულებრივ, მინიმალური ნათესაური უჯრედის სეგმენტაცია ემთხვეოდა სამშო-საბიძაშვილო სახლეულის გაყოფასა და ბიძაშვილთა შორის ქონების განაწილების პროცესს. ტერმინი ბიძაშე-

245 М. О. Косвен. Патронимия и проблема структуры рода. - ВЭК, Тб., 1952, с. 257-265.

246 А. И. Робакидзе. Пути развития грузинской советской этнографии (1922-1982 гг.), Тб., 1983, с. 76.

247 С. И. Окруаваლი-Бахиа. Абхазская «Абшпара» - патронимия (историко-этнографическое исследование).- Дис ... канд. ист. наук, Тб., 1983, с. 152.

იღობა აჭარის თითქმის ყველა ხეობაში დასტურდება. სამშო-საბიძაშვილო სახლურულში გაერთიანებული მინიმალური გენეალოგიური ჯგუფის სეგმენტაციით ჩამოყალიბებული ანალოგიური ნათესაური გაერთიანებები ანალოგიურივე სახელწოდებებით დამოწმებულია გურიაში, იმერეთში, მთიულეთ-გუდამაყარში...

აჭარაში მოძმანობა, როგორც ბიძაშვილობისაგან განსხვავებული პატრონიმიული ორგანიზაციის ერთ-ერთი სტრუქტურული ნაირსახეობა ჩამოყალიბებული ჩანს სამშო სახლურულში დამკვიდრებული მინიმალური ნათესაური უჯრედის სეგმენტაციის საფუძველზე აღნიშნული ფორმის ნათესაობის სტრუქტურული უჯრედები ძირითადად ზემო აჭარაში იყო გავრცელებული, კერძოდ იქ, სადაც უკეთ შემოინახა თავი სამშო სტრუქტურაზე აგებულმა დიდმა სახლურებმა. ასეთი სახლურების აღმნიშვნელი სახელწოდებებიც მოცემული თეზისის დამადასტურებელი ერთ-ერთი ფაქტია. ამ რიგისაა: მოძმეში ცხოვრება, სამშო სახლი, რომლებიც სიტყვასიტყვით მიუთითებს ძმების ერთ ჭერქვეშ თანაცხოვრებაზე²⁴⁸. აჭარული „მოძმანობის“ ანალოგიად გვესახება მეგრული მოჯიბალეფი²⁴⁹, (საჯი-მალე), სვანურ სამშუბ, (ლამშუბ)²⁵⁰, ინგუშური გომალა²⁵¹, ლაკური უსურსუ²⁵², აბაზური ტლეუბ²⁵³, სლაფური ბრატსტეო²⁵⁴ და სხვა²⁵⁵.

248 Т. А. Ачугба. Семья и семейный быт в Аджарии (вторая половина XIX — начало XX вв.).-Дис... канд. ист. наук, Тб., 1983, с. 31.

249 თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1956, გვ. 72.

250 რ. ხარაძე. დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, თბ., 1939.

251 Р. Л. Харадзе. Некоторые стороны сельско-общинного быта горных ингушей.-КСИЭ, т. 2, Тб., 1969, с. 173.

252 М. О. Косвен. Патронимия и проблема структуры рода, — Вопросы этнографии Кавказа, Тб., 1952, с. 257-265.

253 М. М. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, т. 1, с. 10; В. К. Гарданов. Общественный строй адыгейских народов (XVIII — первая половина XIX в.), М., 1967, с. 244-264.

254 М. О. Косвен. Семейная община и патронимия, М., 1963.

255 М. М. Фрейденберг. К истории общины на Балканах (проблемы общины в югославской этнографии).-ВВ, М., т. 21, 1962, с. 198-209.

აჭარაში დამოწმებული ტერმინი **მაშაშვილობა** მიუთითებდა შვილების, ჩამოშავლების კავშირ-ურთიერთობაზე მაშასთან. იგი წარმოშობით სამამო სახლელში მცხოვრები მინიშალური გენეალოგიური უჯრედის წევრთა ზრდა-გაყოფასთან ჩანს დაკავშირებული, რომლის საფუძველზეც ნათესაობის სტრუქტურულ იერარქიაში აღნიშნული სახელწოდებით იქმნებოდა ახალი ტაქსონომიური დონის სოციალური გაერთიანება. ტერმინი **მაშაშვილობა** დაფიქსირებულია ხევში²⁵⁶, მთიულეთ-გუდამაყარში, რაჭაში ... აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში იგი „მაშიშვილობის“ სახითაც გვხვდება. ხევსურულში მას შეესატყვისება **მამანი**²⁵⁷, მეგრულში — **მუმაშ გ(ა)მნარყი**, აფხაზურში — **აბიფარა**²⁵⁸, ოსურში — **ფიდი-ფირტ**²⁵⁹, ინგუშურში — **დოოლ**²⁶⁰ და სხვა.

აჭარის ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე დადგენილია სახლელის ორი სახეობა: დიდი და ბატარა. თავის მხრივ, შეიძლება გამოიყოს დიდი სახლელის ორი ქვესახეობა: დემოკრატიული (საძმო) და ავტორიტარული (სამამო). დემოკრატიული ბუნების დიდი სახლელის თავის მხრივ ორ ქვესახეობად შეიძლება დაიყოს. პირველი: როცა სახლობაში უფროს თაობას შეადგენდნენ ღვიძლი ძმები და ბიძაშვილები. მას პირობითად შეიძლება ეწოდოს „საბიძაშვილო სახ-

²⁵⁶ ვალ. ითონიშვილი. ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960.

²⁵⁷ რ. ხარაძე. ბირიქით ხევსურეთში მივლინების მოკლე ანგარიში. — ენიშკის მოამბე, XI, თბ., 1941; მისივე, ხევსურული „ძირი“ და „გვარი“. — მიმოშხილველი, I, თბ., 1949, გვ. 187-206.

²⁵⁸ Ш. Д. Ипал-ина. Некоторые черты абхазского патриархального общества. КСИЭ, т. 32, М., 1959, с. 56; მისივე, Абхазы, Сухуми, 1965.

²⁵⁹ З. Д. Гаглойти. Очерки по этнографии осетин, т. 1, Тб., 1974.

²⁶⁰ Р. Л. Харадзе. Некоторые стороны сельско-общинного быта горных ингушей. КЭС, т. 2, Тб., 1969, с. 114.

ლეული“ და, მეორე: როცა უფროს თაობას განეკუთვნებოდნენ მხოლოდ ღვიძლი ძმები — „საძმო სახლეული“. სოლიდარულ პრინციპებზე აგებული სახლეულის ორივე ქვესახეობა ავტორიტარულ-სამამო სახლეულთან შედარებით აღრინდელი წარმოშობის უნდა იყოს. ქრონოლოგიურად დიდი სახლეულის აღნიშნული სახეები და ქვესახეები ასე შეიძლება დალაგდეს: საბიძაშვილო, საძმო და სამამო²⁶¹. ამის შესაბამისად, აჭარაში გამოიყოფოდა სახლობის აღნიშნულ ფორმათა და სახეობათა ფარგლებში წარმოქმნილი მინიმალური ნათესაური ჯგუფების განვითარებით წარმოქმნილი პატრონიმიული ორგანიზაციის სემენტები შემდეგი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით: 1. ბიძაშვილობა, 2. მოძმიანობა და 3. მამაშვილობა. უნდა ითქვას, რომ მამაშვილობა, როგორც ნათესაური გაერთიანება, რომელსაც საფუძვლად ედო ტერმინი მამა და მამის საკუთარი სახელის მიხედვით იწოდებოდა, მოძმიანობასთან შედარებით გვიანდელი წარმოშობისა იყო. ამიტომ, სრულიად ლოგიკურად გამოიყურება საძმოსთან შედარებით მისი უფრო მასობრივი სახით დამოწმება საქართველოსა და კავკასიის სხვადასხვა კუთხეში. აჭარაში ეს ტერმინი ძირითადად მის ქვემო ნაწილში დასტურდება, კერძოდ, იქ, სადაც დიდ საძმო სახლეულებს მამისეული სჭარბობდა. მოგვიანებით, მთაშიც კი, იქ, სადაც დიდი საძმო და სამამო სახლეულები ერთმანეთის პარალელურად ფუნქციონირებდა, ნებისმიერი სტრუქტურული აგებულების სახლეულისაგან წარმოქმნილი ლოკალური ჯგუფი და შესაბამისად, ასეთ ლოკალურ ჯგუფებში გაერთიანებული პატრონიმიული ტიპის სოციალური ორგანიზაციის გენეალოგიური განშტოებები, ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ აღინიშნებოდა, როგორც მოძმიანობით, ისე ბიძაშვილობით და მამაშვილობით, ე. ი. მოსახლეობაში ნაწილობრივ აღრეული იყო საზოგადოებრივი გაერთიანებების წარმომავლობითი ფესვების სოციალური მნიშვნელობების გააზრება, უფრო ზუსტად, ჩვენს მიერ წარმოდგენილ სოციალურ ორგ-

261 Т. А. Ачугба. Семья и семейный быт в Аджарии (вторая половина XIX – начало XX вв.).-Дис... канд. ист. наук, Тб., 1983, с. 39.

ანიზაციათა სახეების აღმნიშვნელი ტერმინი, მოსახლეობაში თანაბარი მნიშვნელობებით გამოიყენებოდა და ტერმინოლოგიური დეფინიცია მათ ფორმებისა და სახეობების მიხედვით აღარ არჩევდა, რადგან უკვე XIX საუკუნის/ ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში ნათესაური გაერთიანებებისა და ლოკალური ჯგუფების სტრუქტურულ უჯრედებს დაკარგული ჰქონდათ სოციალური და სამეურნეო-ეკონომიკური ერთიანობის რიგი ნიშანი. ამ პერიოდისათვის სოციალური ორგანიზაციის საბიძაშვილო, საძმო და მამისმიერი ფორმები წარმოიქმნებოდა მამის ქონებრივი და სამართლებრივი დომინირებადი და პრიორიტეტული უფლებების საფუძველზე, რის გამოც სახლეულთა თანამიმდევრული სახეობების წარმოქმნა ადრინდელ მოდელთან მიმართებაში უკუტრანსფორმაციული იყო. მსგავს ვითარებაში სწორედ გვიან ჩამოყალიბებული სამამო სახლეულებისაგან შეიძლებოდა განვითარებულიყო ჯერ — საძმო, ხოლო შემდეგ — საძმო-საბიძაშვილო სახლეული, რითაც დასახელებული სტრუქტურული თანმიმდევრობა, ალბათ განსხვავდებოდა სოციალური ორგანიზაციის აღნიშნული ფორმების ადრეული ურთიერთმიმართებითი იერარქიული აგებულებისაგან, რომელთა განლაგება, ბირიქით, საძმო-საბიძაშვილო სახლეულის განვითარებითა და სეგმენტაციით განისაზღვრებოდა. ეს ის ადრეული დრო უნდა ყოფილიყო, როცა არასეგმენტირებადი პირველყოფილი და ლოკალიზებული გეაროვნული რგოლების დაშლის საფუძველზე გამოყოფილი საბიძაშვილო სახლეულები ზრდის შედეგად დანაწილებას იწყებდა საძმო სახლებად, ხოლო ამ უკანასკნელთა შემდეგი პარცელაცია ცალკეული სახლობის სათავეში მამის და, არა მამის ძმისა, თუ მამის ბიძაშვილის მოსვლას განაპირობებდა, რაც საბოლოოდ მამისეული სახლეულის ფორმირებას იწვევდა. ეს პროცესი კი დროში საკმაოდ ხანგრძლივი უნდა ყოფილიყო.

აჭარაში მინიმალური ნათესაური უჯრედის სეგმენტაციის შემდეგ ჩამოყალიბებული მედიალური და მაქსიმალური, ანუ სხვადასხვა იერარქიული რიგის ლინიჯის გამომხატველი ტერმინებია: ღვიძლი ბიძაშვილობა, გარეთა ბიძაშვილობა, ძველით ბიძაშვილობა ან მოძმი-

ანობა, გარეთა მოძმიანობა. ძველით მოძმიანობა. ღვიძლი ბიძაშვილობა და მოძმიანობა — ბირველი რიგის, გარეთა ბიძაშვილობა და გარეთა მოძმიანობა — მეორე რიგის, ხოლო ძველით ბიძაშვილობა და ძველით მოძმიანობა — მესამე რიგის ისეთი ნათესაური უჯრედებისა თუ პატრონიმიული დაჯგუფებების აღმნიშვნელნი იყვნენ, რომლებიც — 3-5 თაობის, ხოლო ზოგჯერ 7 და 12 თაობის ინდივიდებსაც აერთიანებდა. თაობათა გარკვეული საფეხურების გასვლის შემდეგ მინიმალური უჯრედები გადაიზრდებოდა „გარეთა ბიძაშვილობაში“ ან „გარეთა მოძმიანობაში“, შემდეგ „ძველით ბიძაშვილობასა“ და „ძველით მოძმიანობაში“, კერძოდ, მეორე თუ მესამე რიგის გენეალოგიურ განშტოებებში და, საბოლოოდ, რომელიმე ძველი, მონათესავე და დომინირებადი პატრონიმიული გაერთიანების სახელწოდებით ყალიბდებოდა განვითარებულ ისეთ სოციალურ ორგანიზაციად, ანუ ლოკალიზებულ გვარად, რომელიც საქართველოს სხვა მხარეების მსგავსად, აჭარაშიც „საგვარეულოდ“ იწოდებოდა. საგვარეულოს წევრები ერთმანეთის „მოგვარეებად“ მიიჩნეოდნენ. ამ ფაქტის საილუსტრაციოდ საყურადღებოა სოფელ აგარაში (ღორჯომის ხეობა, ხულოს რ-ნი) განსახლებულ გელაძეთა საგვარეულოში გვიანდელი წარმოშობის ნათესაური ჯგუფების გენეალოგიური მონაცემები. გენეალოგიაში წარმოდგენილია თანაბარი და სხვადასხვა დონის სტრუქტურული უჯრედები. ესენია, ჭყარტიენტები, ყურბანიენტები, ყასშაღიენტები, ბანკიენტები, ყოჩები, ენგერემიენტები, ჯინაშვილები, შაქირდედიენტები (აღიენტები), შუღებდედიენტები (ყარსლები, ყარსლენთი) და ისკენდერდედიენტები. გადმოცემით, სოფელ აგარაში გელაძეთა საგვარეულოს წინაბარი დიდაჭარის თემიდან გადმოსულა და სოფელ აგარის ტერიტორიაზე, ერთ-ერთ ფერდზე დასახლებულა. მას ოთხი შვილიშვილი ჰყოლია: შემში (ზედმეტ სახელად მაშუჭაიშუჭა), ყასუშაღაიყასშა, ყურბანა და ჭყარტი. სოფელ აგარაში ამ ოთხი ძმის დიდი სახლეული უბან „სერობაში“ ცხოვრობდა. ძმების გაყოფამ გვარეულობაში საფუძველი ჩაუყარა და დასაბამი მისცა თანაბარი რიგის ოთხი ლოკალური გაერთიანებისა და ამ გაერთიანებაში წარმოდგენილი ოთხი ნათესაური ჯგუფის — ჭყარტიენტების, ყურბა-

ნიენტების, ყასმაღიენტების და მუჭიენტების წარმოშობას²⁶². მართალია, ეს გენეალოგიური სეგმენტები თანაბარი რიგის იყო, მაგრამ გელაძეთა საგვარეულოში ისინი უმცროს-უფროსობითაც იყოფოდნენ. მუჭიენტ ნოგროს შიგნით ებონიმ ისმეილას შთამომავლობას დროთა განმავლობაში ყოჩები ეწოდა, ხოლო ისმეილას ძმის ჩამომავლებს ბანკიენტები. მოცემულ საგვარეულოში ასეთივე პრინციპით ჩამო-

²⁶² სახლეულისა და ნათესაური ორგანიზაციების ფორმათა განვითარების თანმიმდევრულ საფეხურებზე გარკვეულ წარმოდგენას თავად პატრონიმიული ორგანიზაციის გენეალოგიური სეგმენტების სახელწოდებათა წარმოების თავისებურებებიც გვაძლევს. მათ უმრავლესობას, რომლებიც ნაწარმოები იყო წინაპრის საკუთარი და მეტსახელებისაგან, ჩამოყალიბება უნდა დაეწყო არა საბიძაშვილო, ან საძმო, არამედ მამისმიერ სახლეულში წარმოდგენილ მინიმალური გენეალოგიური უჯრედების მამამთავრის სახელებისაგან. საძმო სახლეულის სეგმენტაციის შედეგად ცალკე გასული თითოეული მოწილე ძმა, ახლად წარმოქმნილი სახლეულის მამამთავარი ხდებოდა და, ამიტომაც, სახლობის ფარგლებში, ან მისი პარცელაციის შემდეგ პატრონიმიული ორგანიზაციის ფარგლებში საფუძველს ახალი დონის გენეალოგიურ განშტოებას უყრიდა. ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულია ფაქტები, როცა სამამო გაერთიანებები საძმოში გადაიზრდებოდა ან, პირიქით. თანდათანობით, საძმო სახლების სამამოში გადაზრდის პროცესში, ხშირად, ძველი სამამო სახლის მამამთავრის, უფროსი წინაპრის საკუთარი სახელისაგან ნაწარმოები გენეალოგიური უჯრედის სახელწოდების შემონახულობა ხდებოდა. გვექონდა შემთხვევები, როცა მრავალმხრივი ურთიერთობების საფუძველზე ახალი სახელწოდებები და თიკუნები წარმოიქმნებოდა. ამ უკანასკნელ ფაქტს არცთუ ისე იშვიათად პქონდა ადგილი. ამიტომ იყო, რომ ჯგუფს თავდაპირველად, ებონიმისაგან ადრე მიღებული პატრონიმიული სახელწოდება გენეალოგიური სისტემის ზრდასთან ერთად არა მარტო ხუთ, არამედ შვიდ თაობამდეც მიჰყვებოდა და, ზოგჯერ, სხვა ანალოგიური ნათესაური უჯრედების აღმნიშვნელი სახელების გამაერთიანებელი სახელწოდებაც კი ხდებოდა. სახლობაში მამა საკუთარ სახელს უმკვიდრებდა მის ჩამომავლებს და არა გვერდითი ზაზის წარმომადგენლებს: ძმა-ბიძაშვილებს. საძმო-საბიძაშვილო სახლში ძმას ან ბიძაშვილს, თუნდაც მათ ასაკით და უფლებრივადაც პრიორიტეტული მდგომარეობა სჭეროდათ, მმართველობაში უფროსები

ყალიბდა სხვა ნათესაური განშტოებებიც, რომელთა სახელწოდებები მათი ფუძემდებელი წინაპრის საკუთარი, ან მეტსახელებიდან წარმოსდგება (იხ.: გენეალოგია №1). მეტ-ნაკლებად მსგავსია აჭარაში გამოვლენილი სხვა გენეალოგიური ჯგუფების სტრუქტურა. საზოგადოებრივ ფორმათა განვითარებად იერარქიაში ახლო — ბირველი და მეორე რიგის და შორეულ — მესამე და მეოთხე რიგის ნათესაურ ჯგუფებად

ყოფილიყვნენ, შეუძლებელია ძმა-ბიძაშვილებისათვის და მათი შთამომავლობისათვის სახელი მიეცათ. სპეციალურ ლიტერატურაში ამ რიგის სირთულეთა ახსნას ის გარემოებაც აფერხებს, რომ ეთნოლოგიისათვის დღემდე არაა ცნობილი და აღწერილი ტიპური, კლასიკური ნიშნის სამო სახლის ყველა ძირითადი ნიშანი. ი. ბრომლის მიერ შემთხვევით არ გამოითქვა ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ნათესაურ კოლექტივს, რომელიც წარმოიქმნებოდა, ავტორის ტერიმინოლოგიით სამამო ოჯახის დაშლით, დასაშვებია პქონოდა პატრონიმიული სახელწოდება, ხოლო ისეთ კოლექტივს, რომელიც ჩამოყალიბებული იყო დემოკრატიული სამმო ოჯახიდან, ასეთი არ უნდა პქონოდა (Ю. В. Бромлей. Становление феодализма в Хорватии, М., 1964, с. 182-183), თუმცა თავის დროზე მ. ფრედენბერგმა შენიშნა, რომ სამმო ოჯახის დემოკრატიული ხასიათი სრულიადაც არ უშლიდა ხელს მის წევრებს, რათა გათვითცნობიერებული პყოლოდათ მამა (М. М. Фрейденберг. Родственные коллективы в долматинской Хорватии в XI-XVI вв. — СЭ, т. 1, М., 1967, с. 69). მართალია, სამმო სახლში შვილებს პყავდათ მამა, მაგრამ ამასთან პყავდათ მამის ძმებიც. როგორც ცნობილია, პატრონიმიული სახელწოდება სახლეულში წარმოდგენილ ნათესაურ უჯრედში შექმნას იწყებდა დაღმავალი ხაზის ბირველ, მეორე, ან მესამე თაობაში. მაშ, რა უპირატესობით უნდა ესარგებლა და რა კრიტერიუმით უნდა მიეცა საკუთარი სახელი პატრონიმიულ სახელწოდებად ძმა-ბიძაშვილთა ჩამომავლებისათვის რომელიმე მამას, ან მამის ძმას? თავდაპირველად, ბირველყოფილ პატრიარქალურ გვარს ეყოფოდა არა მამა-შვილების გაერთიანება, არამედ ძმა-ბიძაშვილთა წრე. ასეთი ძმა-ბიძაშვილთა სახლეული საოჯახო-თემური საკუთრებით, წარმოებისა და მოხმარების ობიექტებით წარმოდგენდა ერთიან სოციალურ ორგანიზმს, რომლის ფარგლებში ძმათა შვილებს არ შეეძლოთ დამოუკიდებლად შეექმნათ თავიანთი მამების სახელისაგან ნაწარმოები სახელწოდებები, რადგან ეს ფაქტი დიდ სახლეულში

დაყოფის ფაქტები საქართველოსა და კავკასიის არაერთ კუთხეშია დამოწმებული. ავღანური სოფლის სოციალური სტრუქტურის კვლევისას ა. დავიდოვი მიუთითებდა, რომ ავღანეთში ნებისმიერი რიგის პატრონიმიული გაერთიანების, უფრო მეტიც, თვით რთული პატრონიმიული წარმონაქმნის აღსანიშნავადაც კი, ზოგადად გამოიყენებოდა ერთი და იგივე სოციალური ტერმინი, რაიმე გამოკვეთილი დიფერენციაციისა და

ავტონომიისაკენ სწრაფად აღიქმებოდა. ამდენად, სახლობაში თითოეულ წევრს ახსოვდა და გათვითცნობიერებული ჰყავდა მამა, მაგრამ განვითარების გარკვეულ ეტაპზე მამათა და მამის ძმა-ბიძაშვილთა დემოკრატიული საოჯახო ერთობა საკუთარი სახელებისაგან წარმოქმნილ პატრონიმიულ სახელწოდებებზე დიფერენციაციის საფუძველს ვერ ქმნიდა. ეთნოგრაფიულ მასალებში მოჩანს ტრადიციული საზოგადოების თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც მამის სიცოცხლეში სახლეულის გაყოფა სირცხვილი იყო. მითუმეტეს საძმო-საბიძაშვილო სახლეულში შეუძლებელი იქნებოდა ძმებს გამოყოფოდა ძმათაშვილები, რაც, ბუნებრივია, შექმნიდა წინაპირობას, რათა თითოეული გამოყოფილი წევრის ჩამოშავალთა წრეს მამის საკუთარი სახელი პატრონიმიულ სახელწოდებად ექციათ და დაემკვიდრებინათ. ამ ფაქტს, ხშირად და უბირველესად, სახლობაში საძმო საკუთრების არსებობა გამოიწვევდა. საძმო სახლეულის სეგმენტაციისას ქონება შვილებზე კი არ იყოფოდა, არამედ უფროსი თაობის ძმა-ბიძაშვილებზე, ე. ი. მემკვიდრეობაში დაცული იყო საკუთრების უფლების პორიზონტალური ხაზი.

ამრიგად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ საზოგადოების განვითარების ადრეულ საფეხურზე, კერძოდ, ბირველყოფილი პატრიარქალური და არასეგმენტირებადი გვარის საძმო-საბიძაშვილო სახლეულებად დაშლისა და ამ უკანასკნელთა სეგმენტაციით წარმოქმნილი ლოკალური ჯგუფების გაჩენის პერიოდიდან პატრონიმიულ სახელწოდებათა წარმოებას ჯერ კიდევ არ აქონდა ადგილი და სოციალური ორგანიზაციის იდეოლოგიური საყრდენი ტოტემი და ტოტემური სახელწოდება უნდა ყოფილიყო. პატრონიმიული სახელები უფრო გვიან ჩნდება, მაშინ როცა მამისმიერი სახლეულები საზოგადოების ტიპურ უჯრედებად იქცნენ. ამდენად, ამ ფორმის სახლეულებში, მამის, როგორც თაობათა გასვლის შემდეგ ჩამოყალიბებული ნათესაური ჯგუფის წინაპრის საკუთარი და მეტსახელისაგან მემკვიდრეობითი სახელწოდება წარმოიქმნებოდა. გენეალოგიური სისტემის განუხრელი ზრდის საფუძველზე, იგი, შესაძლოა, სხვადასხვა ნათესაური უჯრედების გამაერთიანებელი კონკრე-

ტაქსონომიის გარეშე. ავტორის თვალსაზრისით, სოციალური ტერმინოლოგიის დიფერენციაციის უქონლობა პატრონიმიული წყობის ერთ-ერთი დამახასიათებელი მანკეებელი იყო, რომელიც ასახავდა ამ წყობის შინაგან ბუნებას, რის საფუძველზეც ფართო და მცირე პატრონიმიები ბრინციბში არაფრით განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან გარდა სიდიდისა. ა. დავიდოვი ამაში ხედავს ძირეულ განსხვავებას ისტორიულად გვიანდელ პატრონიმიულ და პირველყოფილ-გვაროვნულ ორგანიზაციებს შორის²⁶³. ერთგვარად, მისი ეს დაკვირვება არ შეიძლება გაეაყრცელოთ სხვა ხალხთა პატრონიმიული ორგანიზაციის სტრუქტურული იერარქიის თავისებურებებზე. რ. ხარაძისა და ალ. რობაქიძის, ასევე, სხვა კავკასიათმცოდნეების სამეცნიერო გამოკვლევებში შესწავლილია პატრონიმიის განვითარებადი სტრუქტურა და ამ სტრუქტურის სხვადასხვა ტაქსონომიური დონის აღმნიშვნელი სოციალური ტერმინოლოგია. საერთოდ, ამის სანიშნო საილუსტრაციო მაგალითად ითვლება ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული მონაცემები. ამ მონაცემების თანახმად, პატრონიმიული გაერთიანებები სტრუქტურულად იყოფოდა ახლო და შორეულ ნათესაურ ჯგუფებად და თითოეულ ამ ჯგუფს ტრადიციული ტერმინი აღნიშნავდა.

აქარაში პატრონიმიული ორგანიზაციის ყველა იერარქიული სტრუქტურული უჯრედი, ე. ი. სხვადასხვა რიგის სისხლით ნათესაური ჯგუფი,

ტული პატრონიმიული ორგანიზაციის ზოგად სახელწოდებად ქცეულიყო. თუ რამდენიმე თანაბარი რიგის გენეალოგიური ჯგუფის მამამთავრებად ბიძაშვილები გადაიქცეოდნენ, მაშინ ერთად აღებული ყველა მამაშვილობა მთლიანობაში „ბიძაშვილობად“ იწოდებოდა, თუ ასეთებად ძმები გახდებოდნენ — „მოსმინაობად“, წინაპრად სახელდებული მამისაგან კი ერთი კონკრეტული ნათესაური ჯგუფი, სხვა მონათესავე, მაგრამ იერარქიულ სტრუქტურაში სხვადასხვა დონეზე მდგარ გენეალოგიურ უჯრედებთან მიმართებაში „მამაშვილობად“ განიხილებოდა.

263 А. Д. Давылов. Афганская деревня (сельская община и расслоение крестьянства), М., 1969, с. 9-10.

დიფერენცირებული ტერმინოლოგიის პარალელურად, აღინიშნებოდა ერთი საერთო ტერმინითაც. ეს ტერმინი **ნოგრო** იყო, რომელიც კლასიკური ნიშუშის სახით ზემო აჭარაში, უმთავრესად ღორჯომის თემში იყო გავრცელებული. **ნოგრო** პატრონიმიულ წყობაში რომელიმე კონკრეტულ უჯრედს კი არ აღნიშნავდა, არამედ იგი ზოგადად სისხლით ნათესაობის ცნებას გამოხატავდა და ინდივიდთა საერთო წარმოშობაზე მიუთითებდა. ამდენად, ნოგრო მთლიანად აღნიშნავდა პატრონიმიული ორგანიზაციის ყველა რიგს იმ საფეხურამდე, ვიდრე სოციალური ორგანიზაციის წევრებს შორის სისხლით ნათესაობისა და საერთო ძირიდან წარმომავლობის რეალური შეგნება არსებობდა. ნოგრო სოციალურ მნიშვნელობას მაშინ კარგავდა, როცა შემდგომი განვითარების ნიადაგზე, ტერიტორიული ნათესაობისთვის დამახასიათებელ ფუნქციებს იძენდა. ღვიძლი და გარე ბიძაშვილობის ან მოძმიანობის და გარე მოძმიანობის სახით წარმოდგენილი ნოგროები საგვარეულოსთან შედარებით გიწრო ნათესაური დაჯგუფებები იყო. ეს ერთობები ნოგროს ტიპის ტრადიციულ სოციალურ ორგანიზმში ასრულებდნენ სტრუქტურათწარმოშობი ნათესაური გაერთიანებების ფუნქციებს. მედიალური ნოგრო წინაპრებით სახლეულში წარმოდგენილ მინიმალურ ღინიჯს უკავშირდებოდა, ხოლო შთამომავლობით — საგვარეულოს. ასეთ სოციალურ სისტემაში ნათესაური ორგანიზაციების წარმოქმნისა და განვითარების უწყვეტი პროცესი მიმდინარეობდა. ამა თუ იმ სახეობის სახლეულის სეგმენტაციითა და, შესაბამისად, მინიმალური ღინიჯის გაყოფით, შემდეგ განვითარებას აღწევდა პირველი რიგის ნოგრო (**ღვიძლი ბიძაშვილობა, მოძმიანობა**). იგი თანდათანობით ტრანსფორმირდებოდა მეორე რიგის ნოგროში (**გარეთა ბიძაშვილობა, გარეთა მოძმიანობა**) და, საბოლოოდ, გარკვეულ ტერიტორიაზე ლოკალიზებულ საგვარეულოდ ყალიბდებოდა. სხვათაშორის, მეორე რიგის პატრონიმიული დაჯგუფების წარმოსაქმნელად სრულებითაც არ იყო აუცილებელი დიდი სახლეულის სეგმენტაცია. საერთოდ, ახლო ნათესაეები, მაგალითად ძმათაშვილები (**ბიძაშვილები**) და ზოგჯერ, მათგან ერთი ან ორი საფეხურით მოცილებული ინდივიდთა

წრეც „ღვიძლ ბიძაშვილებად“ ითვლებოდნენ. ე. ი. წარმოადგენდნენ ბირველი რიგის პატრონიმიული სეგმენტის წევრებს არა მარტო დიდი სახლეულის ფარგლებში, არამედ სახლეულის გაყოფის შემდეგაც. ამაზე სხვადასხვა ავტორის მიერ ადრე გამოვლენილი ეთნოგრაფიული მასალებიც მეტყველებს. მაგალითად, ზემო აჭარაში XX საუკუნის 50-იან და 60-იან წლებში შეკრებილი მონაცემები გვიდასტურებს, რომ საცხოვრებლად ცალკე გასული ძმები და ბიძაშვილები გაყრის დღიდან ერთმანეთის „გამრიგოები“ ხდებოდნენ და ხშირად, გაყრამდე და გაყრის შემდეგაც „მოძმეებად“ იწოდებოდნენ. ასე, რომ დედამამიშვილთა „განუყოფელი სახლობა“, ანუ „მოძმეში ცხოვრება“, ადგილობრივთა შორის „მოძმეობით“ მოიხსენიებოდა, თუმცა ზოგჯერ ამ ცნებით განაყოფებიც — გამრიგოებიც აღინიშნებოდნენ²⁶⁴. გამრიგო კი ყოველთვის უშუალოდ განაყოფს კი არ აღნიშნავდა, არამედ ამ ძმათა შთამომავლებსაც 3-4 თაობიდან²⁶⁵. არსებობს ტერმინი „გამრიგოს-გამრიგოც“. ჩვეულებრივ, ერთ ჭერქვეშ მცხოვრები ძმები და ძმათაშვილები (ბიძაშვილები) ერთმანეთის მოძმეები იყვნენ, ხოლო გაყოფის შემდეგ ყველა შემთხვევაში „გამრიგოები“ ხდებოდნენ, რომლებიც, ასევე, „მოძმეებადაც“ იწოდებოდნენ²⁶⁶. აქედან გამომდინარე, უნდა ვიფიქროთ, რომ სახლეულის პარცელაცია ყოველთვის არ იწვევდა ბირველი დონის პატრონიმიული გაერთიანების მეორეში გადაზრდას და იგი, ზოგჯერ, ბირველ სტრუქტურულ საფეხურზე რჩებოდა, ისე როგორც ბირიქით, სახლეულის გაუყოფლობა ყოველთვის არ გულისხმობდა ბირველი რიგის უჯრედის მეორე დონის უჯრედში გადაუსვლელობას. ეს ფაქტი იმაზე უნდა მეტყველებდეს, რომ პატრონიმიული ორგანიზაცია სათავეს სახლეულის სეგმენტაციის პროცესში კი არ ღებულობდა, ან

264 ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათუმი, 1973, გვ. 78.

265 გ. ბექაია. აჭარელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან.—საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები, თბ., 1964, გვ. 212.

266 შდრ. ვლ. მგელაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 92.

სახლეულის გაყოფის საფუძველზე დანაწილებული ოჯახების გაერთიანებით კი არ ყალიბდებოდა, არამედ მინიმალური ნათესაური ჯგუფის ზრდა-განვითარებითა და მისი სეგმენტაციით. ნათესაური გაერთიანების ზრდა-განვითარება ბუნებრივი მოვლენა იყო. მაქსიმალური ლინიჯის წარმოქმნა საგვარეულოს ფორმირებას განაპირობებდა. თავის მხრივ, საგვარეულოც იზრდებოდა, ვითარდებოდა და წარმოქმნიდა ახალ ნოგროებს, რაც მონათესავე საგვარეულოების ფორმირებასაც კი უწყობდა ხელს. ხელოვნურად დანათესავებული პირებისაგან წარმოქმნილი ნათესაური ჯგუფებისა და ბუნებრივად აღმოცენებული ნათესაური გაერთიანებების ერთი საგვარეულოს შემადგენლობაში მოქცევა, ან თვით ამ საგვარეულოს განუხრელი ზრდა, დროთა განმავლობაში, მათ ტერიტორიულ ორგანიზმში მჭიდრო ინტეგრაციას იწვევდა და თემისათვის დამახასიათებელ ახალ ფუნქციებს სძენდა.

ტერმინ „ნოგროს“ მსგავსი ფორმები, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, გამოვლინდა გურულში „ნოგროს“ (ნეგროს||ნაგრაძის||მონაგარება||ნაგრო), იმერულში — „ნოგრის“²⁶⁷, რაჭულში — „მონაგარის“, მთიულურ-გუდამაყრულში — „მონაგარის“ (მონაგრობა) სახით, მაგრამ განსხვავებით, ზემო აჭარაში, კერძოდ, ღორჯომის ხეობაში დამოწმებული „ნოგროსა“, თუ „ნეგროსაგან“ დასახელებულ მხარეებში ზოგადად ნამრავლს, შთამომავლობასა და ჯილაგს აღნიშნავდა.

ამრიგად, აჭარაში XIX საუკუნის მეორე ნახევრისთვის საზოგადოებრივი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე გაჩენილი რამდენიმე სახეობის ნოგრო — პატრონიმიული ორგანიზაციის გენეალოგიური ჯგუფები დასტურდებოდა. ისინი გარკვეული სტრუქტურული თავისებურებებით ხასიათდებოდა. აღნიშნული სახის ნათესაურ ჯგუფთა (ბიძაშვილობა, მოძმიანობა, მამაშვილობა) წარმოშობა გენეტიკურად დაკავშირებული იყო საბიძაშვილო, საძმო და სამამო ტიპის გენეალოგიურ უჯრედთა მინიმალურ ფორმებთან. სოცო-კულტურული განვი-

²⁶⁷ ილ. ჭყონია. დასახ. ნაშრ., გვ. 82-84; ს. უდენტის. ქართული ენის გურული კილო (გამოკვლევები, ტექსტები, ლექსიკონი), თბ., 1936, გვ. 125.

თარების ადრეულ საფეხურზე გაჩენილი დიდი სახლეულები, მისი გვიანდელი ფორმებით და პატრონიმიული ორგანიზაცია, სხვა ტიპის სოციალურ ორგანიზაციებთან ერთად განაპირობებდა განსაზღვრული ტიპის ნათესაობის ტერმინოლოგიური მოდელის ფუნქციონირებას. აჭარაში გავრცელებული იყო აღწერილობითი ნათესაობის ტერმინოლოგია, რომელიც არსებითად განსხვავდებოდა ბირველყოფილი ლოკალურ-გვაროვნული ორგანიზაციისათვის დამახასიათებელი ნათესაობის ტერმინთა სისტემისაგან. არქაული ლოკალურ-გვაროვნული ორგანიზაციის სოციალურ სისტემაში ნათესაობის პირდაპირი და კოლატერალური ხაზი ერთმანეთისაგან ტერმინოლოგიურად არ იყო გამიჯნული, მაშინ, როცა აღწერილობითი ნათესაობის ტერმინები, რომლებიც ხშირად ერთი, ან რამდენიმე ნათესაური კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინებისაგან იწარმოებოდა, ეყრდნობოდა ბირველყოფილ გვართან შედარებით სტადიურად განვითარების გვიანდელ საფეხურზე წარმოქმნილ სოციალურ უჯრედებს. ნათესაობის აღწერილობით სისტემაში პირდაპირი და გვერდითი ხაზის ნათესაობა ტერმინოლოგიურად, ძირითადად, დიფერენცირებული იყო. ერთი კონკრეტული, ძირეული ტერმინით აღინიშნებოდა განსაზღვრული ნათესავი, მაგალითად, მამა, იგივე, ბაბო, ან დედა (ნენე), ძმა, და, ხოლო დანარჩენები უმეტესად მათგან იწარმოებოდა, მაგალითად, მამიდა, დეიდა, მამიდაშვილი, დეიდაშვილი, ძმისშვილი, დისშვილი და სხვა. აჭარაში დამოწმებული ნათესაობის III ტიპისა და III-ა ქვეტიპის წარმოქმნაში უმთავრესი ფუნქცია უბირველესად შეასრულა არა მხოლოდ სოციალური ორგანიზაციის წევრთა ქცევის ნორმებმა, ფსიქოლოგიურმა ფაქტორებმა, ენის მორფოლოგიურმა თავისებურებებმა²⁶⁸, არამედ საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონემაც. აჭარაში ნათესაობის სისტემათა ტრანსფორმაციის საფუძველი სწორედ საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურის ევოლუცია იყო. აქედან გამომდინ-

²⁶⁸ A. L. Kroeber. Classificatory systems of relationship.-The journal of the royal anthropological institute, vol. 39, London, 1909, pp.77-84.

ნარე, გვიანფეოდალური ხანის ზემო აჭარაში III (ე. წ. არაბული) ტიპის ტერმინოლოგიის დამკვიდრებას გარკვეულმა ისტორიულ-პოლიტიკურმა სიტუაციამ და, ამასთანავე, მხარის საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების დონემ შეუწყო ხელი. ზემო აჭარაში სამშო სტრუქტურის დიდი სახლეულები და მოძმიანობის სახის პატრონი-მიული დაჯგუფებები III ტიპის ნათესაობის ჩამოყალიბების ძირითადი საფუძველი იყო, ხოლო ქვემო აჭარაში დიდი სამშო და მამისმიერი სახლეულების დაშლა და ნუკლეარული ოჯახების გაბატონება განაპირობებდა III ტიპის IV ტიპისკენ განვითარების ტენდენციას. პატრონი-მიული ორგანიზაცია აჭარაში რამდენიმე სახეობის იყო. იგი შესატყვისი ტრადიციული ტერმინოლოგიით აღინიშნებოდა. პატრონიმიული ორგანიზაციები იყოფოდა ახლო და შორეულ ნათესაურ ჯგუფებად (მაგალითად, ღეძლო, გარეთა და ძველით ბიძაშვილობა; მოძმიანობა, გარეთა და ძველით მოძმიანობა). პირველი რიგის პატრონიმიული დაჯგუფების სტრუქტურული საფეხურები მოიცავდა 3-5-თაობიან გენეალოგიას. მისი განვითარების ნიადაგზე მოცემული სოციალური ორგანიზაცია გადაიზრდებოდა ხუთ, შვიდ, ან ცხრათაობიან მეორე და ცხრა-თორმეტთაობიან მესამე რიგის პატრონიმიულ სეგმენტებში და საბოლოოდ საგვარეულოდ ყალიბდებოდა. სოციალურ ორგანიზაციათა აღნიშნული სახეობები ლოკალური ჯგუფის ფარგლებში გარკვეული ეკონომიკური სტრუქტურით ხასიათდებოდა. ამდენად, აღნიშნულ გაერთიანებათა არსის გამოვლენისათვის აუცილებელია მათი სამეურნეო ერთიანობისა და წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი ნორმების სრულყოფილი შესწავლა.

უზღუბა—მოგალეობები ქონებრივ ურთიერთობათა სფეროში

I. „ნობროსა“ და ლოკალური ჯგუფის ფაზრთა
ქონებრივ-უზღუბარიზი ნორმები

ა) დიდი სახლეულის სეგმენტაცია და საოჯახო ქონების გაყოფა

ქართული ფეოდალური სამართლის ძეგლების წარმოდგენილი კანონები, რომლებიც საწყისებით ხალხურ ჩვეულებებს უკავშირდებოდა²⁶⁹, საცსებით ითვალისწინებდა ნათესავთა ქონებრივი ურთიერთდამოკიდებულების ხასიათს. ბუნებრივად აღმოცენებული ადათობრივი ნორმები ცხოვრების მოთხოვნილების შესაბამისად მოგვიანებით კანონად იქცა. ამიტომ, აჭარაში, ისე როგორც, საერთოდ, ქართველ მთიელებში, სოციალური ორგანიზაციის წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობის შესწავლისას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა არა მარტო იურიდიულ კანონებსა და წერილობით წყაროებს უნდა მიენიჭოს, არამედ ყურადღება უნდა დაეთმოს ცოცხალ ყოფაში შეკრებილ ეთნოგრაფიულ მასალებსაც. თავის მხრივ, ეთნოგრაფიული მასალები მიგვანიშნებს, რომ დიდი სახლეულის ერთ ჭერქვეშ ცხოვრებისა და ქონების განაწილების წესები, მემკვიდრეობის ფორმები და წილისყრის ადგილობრივი ხერხები ოჯახის, სახლეულისა და ოჯახთა ჯგუფის სოციალური ბუნების, მათი თავისებურებებისა და ეკონომიკური საფუძვლების უმთავრესი წარმომჩენია. ამდენად, დიდი სახლეულიდან სეგმენტირებული ოჯახების გაერთიანების ნიადაგზე წარმოქმნილი

269 უდრ. Энгельс Ф. К жилищному вопросу.—Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 18, с. 207-284.

ლოკალური ჯგუფისა და ამ ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილი მედიალური ლინიჯის — „ნოგროს“ წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების საკითხთა კვლევისას, ბუნებრივია, ბირველ რიგში, უნდა გაირკვეს სახლობისა და შემდეგ ლოკალიზებული ნოგროს საკუთრების ფორმა, ცალკეულ წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი სტატუსი და ამ სტატუსის მარეგულირებელი ადათ-წესები, ზნე-ჩვეულებანი და სამართლებრივი ნორმები²⁷⁰. აჭარაში ამის დადგენისათვის გასათვალისწინებელია საზოგადოებრივ და საოჯახო ყოფაში „ოსმალობის“ შედეგების, ყურანის დოგმებისა და შარიათის მეტ-ნაკლები გავლენის გარკვევა²⁷¹. ასევე, ცალკეულ ტერმინთა წარმომავლობისა და მათი სოციალური მნიშვნელობის განსაზღვრა.

აჭარაში ცნობილი დიდი სახლეულები, ტრადიციული ტერმინებით ერთიანობის სახლი²⁷², განუყოფელი სახლობა, ჯალაბი თჯახში, საძმო სახლი, ჯარისკული თჯახი²⁷³, ისე, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეების საოჯახო დაჯგუფებები, XIX საუკუნიდან რღვევას იწყებს. იგი ამ დროისთვის მხოლოდ აქა-იქ ფუნქციონირებდა და უკვე აღარ წარმოადგენდა საზოგადოების ძირითად საწარმოო-ეკონომიკურ უჯრედს. ეთნოგრა-

²⁷⁰ ვლ. მგელაძე. აჭარელთა შიგასაოჯახო ურთიერთობა, ბათ., 1966, ხელნაწერი. — იხ.: ბირადი არქივი.

²⁷¹ А. Массе. Ислам (очерк истории), пер. с франц. М., 1982; Р. Шарль. Мусульманское право, М., 1959; Г. Ш. Керимов. Шарият и его социальная сущность, М., 1978, М. Н. Серебрякова. О некоторых представлениях, связанных с семейно-обрядовой практикой сельских турок.-Символика культов и ритуалов народов зарубежной Азии, М., 1980; Д. Е. Еремеев. На стыке Азии и Европы (очерки о Турции и турках), М., 1980.

²⁷² ვლ. მგელაძე. შრომის ორგანიზაცია და მმართველობა აჭარელთა ოჯახში ძველად—ამჟამს, თბ., 1967, გვ. 73.

²⁷³ თ. აჩუგბა. ოჯახის სტრუქტურა ზემო აჭარაში (ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით) .— სდსყკ, VIII, თბ., 1980, გვ. 90.

ფიული მასალები გეიდასტურებს, რომ იგი ადრე არსებობდა ტერიტორიული გაერთიანებისა და სოფლის თემის ბირობებში და ლოკალური ტიპის საზოგადოებრივ-წარმოებითი ორგანიზაციის შემადგენლობაში შედიოდა. აქარული დიდი სახლეული სამი, ან ოთხი თაობის მონათესავე მამაკაცებისგან, მათი ცოლებისა და გაუთხოვარი დებისგან შედგებოდა. ასეთ გაერთიანებაში საკუთრება — კოლექტიური, ხოლო წარმოება საზოგადოებრივი იყო²⁷⁴. თითოეული საქორწინო წყვილი მხოლოდ ბირადი საქუთრების უფლებით სარგებლობდა. ბირადი საკუთრება განსხვავდებოდა კერძო საკუთრებისგან²⁷⁵. სამშო სტრუქტურის სახლეულის უფროსი მამა, სახლობის დანარჩენი წევრების დაუკითხავად საოჯახო ქონების უმთავრეს ობიექტებს ყერ გაყიდდა, რადგანაც ოჯახის საკუთრება არ იყო კერძო, არამედ, როგორც ლიტერატურაშია მიჩნეული, იგი წარმოადგენდა „საოჯახო თქუერი საკუთრების გადმონაშოურ ფორმას“²⁷⁶. სარგებლობის, მფლობელობისა და საკუთრების ძველ ფორმათა შესახებ საკმაოდ სოლიდური ლიტერატურა არსებობს, სადაც ასახულია ჩვენი წარსულის მრავალი საყურადღებო მხარე²⁷⁷.

²⁷⁴ ულ. მეელაძე, ზემო აქარული სოფელი ძველად, გვ. 103.

²⁷⁵ Р. Л. Харадзе. Проблема неразделенной семьи по грузинским этнографическим данным.- КСИЭ, т. 36, М., 1962, с. 161.

²⁷⁶ აღ. რობაქიძე. მთიულური კომობის ზოგიერთი თავისებურება. — კეკ, III, თბ., 1971, გვ. 176.

²⁷⁷ М. В. Колганов. Собственность (докапиталистические формации), М., 1962; А. И. Першиц. О коллективной собственности на скот у кочевников-скотоводов.-СЭ, №6, М., 1959, с. 37-42; მისივე, Развитие форм собственности в первобытном обществе как основа периодизации его истории.- ПНПО, М.-Л., 1960, с. 151-172; И. М. Дяконов. К проблеме общины на Древнем Востоке (реплика М. О. Косвену).- ВДИ, М., №4, 1964, с. 66; Г. Ф. Хрустов. К вопросу об отношениях собственности в первобытном обществе (о характере земельной собственности у австралийцев), - СЭ, №6, М., 1959, с. 16-36.

გვიანშუასაუკუნეებამდე, და XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც, აჭარაში სახლეულის სეგმენტაციისას საოჯახო ქონება იყოფოდა გარკვეული თაობის წევრებს შორის. სამშო სტრუქტურის მატარებელი სახლეულის გაყრის პერიოდში საწილო ქონებაზე საკუთრების უფლება უფროსი თაობის ძმებს პქონდათ. განაწილებას არ ექვემდებარებოდა პირად საკუთრებაში მოქცეული საგნები და ნივთები: ტანსაცმელი, სამკაული, იარაღი, მზითევი, სათაფლი, ანუ მოძრავი სამზითეო ქონება და სხვა. მაშისპიერი სახლეულის ქონების მოწილეებად და მაშის უშუალო მემკვიდრეებად შვილები ითვლებოდნენ. სამშო-საბიძაშვილო და სამშო სახლში, რომელიც სამამოსთან შედარებით გაცილებით ადრეული წარმოშობისანი უნდა ყოფილიყვნენ, ძმების და ძმა-ბიძაშვილების გაყოფისას შესაძინევ როდეს თამაშობდა საზოგადოებრივი თანასწორობა და დემოკრატიზმი, თუმცა, მოგვიანებით, ძმების კუთვნილი თანაბარი ქონების გვერდით განსდა დამატებითი საწილოებიც, ე. წ. საუმფოსო და დამასახლებელი (დასასახლებელი). დასასახლებელი ეს იყო უმცროსი, უცოლშვილო ვაჟისათვის საოჯახო ქონებიდან გამოყოფილი საქორწინო ხარჯისათვის განკუთვნილი წილი. საქართველოს სხვა კუთხეებიდან მას საქორწინო და საუმცროსო შეესატყვისებოდა²⁷⁸. სახლეულის უფროსი ძმისათვის საუფროსო გამოიყოფოდა მისი შრომისა და მზრუნველობის დაფასების მიზნით. მიჩნეულია, რომ ყველა შემთხვევაში „დამსახურების პოტივით საუფროსო წილის გამოყოფის წესი წარმოქმნილი უნდა იყოს საოჯახო თემის დაშლის საფეხურზე, როდესაც მის შიგნით გზას იკაფავდა შრომის კოოპერაციის ნორმები“²⁷⁹. აჭარაში სახლეულის წევრები და მედიატორები უფროს ძმას დამატებით აკუთვნებდნენ ხარს, ცხენს, რამდენიმე სულ ცხვარს, შენობას — მთის სახლს, ყიშლას, სამშენებლო მასალასა და, მოგვიანებით, ზოგჯერ — ფულსაც. ამ წილს „საემეგოს“ უწოდებდნენ, რაც მას

278 ვალ. ითონიშვილი. საოჯახო ყოფა მთიულეთ-გუდამაყარში.— კეკ. ტ. III, თბ., 1971, გვ. 130.

279 ვალ. ითონიშვილი. კავკასიის ხალხთა საოჯახო ყოფა (ისტორიოგრაფიული ნარკვევი), გვ. 142.

ოჯახისათვის გაწეული ამაგისათვის ეძლეოდა მამის გარდაცვალების შემდეგ გაყოფისას, ხშირად, უფროსი ძმა ფუძე სახლში რჩებოდა და „ძველ მამაბაბურ კერასთან განაყრების კავშირის სიმტკიცისათვის ზრუნვა მომავალში მის ფუნქციაში რჩებოდა“. მშობლების სიცოცხლეში კი მამაბაბური სახლი უმცროს ძმას რჩებოდა²⁸⁰. სამხრეთ საქართველოში ძველად უფროსი შვილის ზედმეტ სარგოს საუხუცესო ეწოდებოდა²⁸¹. საუხუცესო „საუფროსოს“ სახით ვახტანგ VI-ის სამართალშიც გვხვდება. ვახტანგ VI-ის სამართალში საუფროსოს გვერდით საშუალო და საუმცროსო წილიც მოიხსენიება²⁸². საქართველოში საუფროსო წილში იძლეოდნენ ნაგებობას²⁸³, საუკეთესო ცხენს, საქონელს, მიწის ნაკვეთს ზოგიერთ სახლეულში საუფროსო გამოიყოფოდა არა უფროსობის, არამედ მშართ-ველობის მიხედვით, რის გამოც ტერმინი საუფროსო ხშირად შეცვლილი იყო „საგამძღოლოთი“²⁸⁴. გ. ჩიტაიას შენიშვნით, აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ქართლში „ერთობის სახლის“, ანუ „დარბაზის“ გაყრის დროს სახლის მეუფროსეს — გუთნისდედას წილში ჩაუდებლად მიჰქონდა დიდი გუთანი თავისი მოწყობილობითურთ. ერთობის სახლში შრომის განაწილებასთან ერთად ჩნდებოდა ქონებრივი განსხვავებულობაც²⁸⁵. მთიულეთ-გუდამაყარში სხვა ქონებასთან ერთად საუფროსოში დაახლოებით ერთი დღიური სახნავი ნაკვეთის ე. წ. „საუფროსო ყანასაც“ გადასცემდნენ²⁸⁶. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს მნიშვნელობით

280 თ. აჩუგბა. ხალხური საოჯახო სამართლის ნორმები აჭარაში (ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა), — სდსკკ, X, თბ.; 1983, გვ. 55-56.

281 ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, თბ., 1953, გვ. 341, 365.

282 ვახტანგ VI-ის სამართალი, თბ., 1955, გვ. 76.

283 გ. ჩიტაია. გლეხის სახლი ქვაბლიანში (დარბაზული ტიპი). — მიმომხილველი, I, თბ., 1926, გვ. 151.

284 P. Л. Харадзе. Грузинская семейная община, т. I, с. 70; т. II, с. 47-48.

285 გ. ჩიტაია. ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია 1948 წლისა. — მიმომხილველი, I, თბ., 1949, გვ. 386.

286 ვალ. ითონიშვილი. საოჯახო ყოფა მთიულეთ-გუდამაყარში, გვ. 129.

საუფროსოს ანალოგიური სვანური ნამზოშიერ, რაც, ჩვეულებრივ, ერთ დღიურ ყანას უდრიდა²⁸⁷. კავკასიის სხვა ხალხებში და, მათ შორის, ოსებშიც არსებობდა ქონების გაყოფის თაობრივი პრინციპი. ეს პრინციპი იმაში მდგომარეობდა, რომ საოჯახო ქონება იყოფოდა არა ერთ ჭერქვეშ და კარ-მიდამოში მომუშავეთა რიცხვზე, არამედ ძმებზე. აქაც, უფროსი და დაუქორწინებელი ძმები დამატებით წილს ღებულობდნენ²⁸⁸.

აჭარაში ძმების გაყრისას უცოლშვილო უმცროსი ძმა ოჯახში რჩებოდა. ასეთ პირობებში მოხუცებულ ცოლ-ქმარს, ანუ „ბერ-დედაბერს“ წილში გამოეყოფოდა ე. წ. მშობლების საჩრთო. ისინი „გარიგებაში ასწევდნენ“ ერთ ძროხას, ან ქონების გარკვეულ ნაწილს, რომელიც მათ მოსავლელ და დასამარხ სახარჯო ქონებას წარმოადგენდა. ამ მხრივ გამოვლენილია საინტერესო ტერმინოლოგია, რომელიც აღნიშნავს მშობლებისათვის განკუთვნილ ქონებას. ასეთია: ასამწევრო, მოსამღელლო, სამარხო და სხვა. სპეციალურ გამოკვლევებში დაზუსტდა ამ ტერმინთა ჩამოყალიბების საოჯახო-ქონებრივი ურთიერთობის ფარგლები და მათი განვითარების თანმიმდევრული საფეხურები²⁸⁹. ასამწევროში მიწის გადაცემას ერიდებოდნენ. იგი წარმოადგენდა „ასამწევად“ — მოხუცების დასაკრძალავად განკუთვნილი ქონების გარკვეულ ნაწილს, რომელიც მათი გარდაცვალების შემდეგ იყიდებოდა, ხოლო ფული მშობლების დაკრძალვას ხმარდებოდა. „ასამწევროს“ გვერდით მოსამ-

287 ბ. ნიჟარაძე (თავისუფალი სვანი). ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, ტ. 1, თბ., 1962, გვ. 113; რ. ხარაძე. დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, გვ. 59; А. И. Робакидзе. Особенности патронимической организации у народов горного Кавказа (в связи с вопросом о соотношении патронимии, рода и семьи), с. 103; Р. Л. Харაдзе. Грузинская семейная община, с. 47.

288 З. Д. Гаглойти. Семейно-родственные коллективы у осетин. - КЭС, т. 5, вып. 2, Тб., 1979, с. 11.

289 თ. აჩუგბა. ხალხური საოჯახო სამართლის ნორმები აჭარაში (ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა), სდსკ., X, თბ., 1983, გვ. 57-58.

ლელო იმით იქცევს ყურადღებას, რომ მასში მაშისა და დედის მოვლისათვის საჭირო ქონებიდან, ბირუტყვთან ერთად, უძრავი ქონებაც (სახნავი-სათიბი²⁹⁰, მთის სახლი, ყიშლა) ერთიანდებოდა. ასეთი ქონება, ჩვეულებრივ, „ბაბას საწილოდაც“ იწოდებოდა. მშობლების გარდაცვალების შემდეგ, ხშირ შემთხვევაში, შვილები საქონელს ჰყიდდნენ და აღებულ ფულს მშობლების დასაკრძალავად იყენებდნენ. ხოლო მიწის ნაკვეთებს ერთმანეთში იყოფდნენ, ან საზიაროდ იტოვებდნენ, მაგრამ, ზოგჯერ, ქონების ამ ობიექტებს იმ ძმას აკუთვნებდნენ, ვისთანაც მშობლები გაყრის შემდეგ ცხოვრობდნენ²⁹¹. მსგავსი მონაცემები დამოწმებულია სამეგრელოში, რაჭაში და საქართველოს სხვა მხარეებში. აჭარულში „სამარხოსა“ და „მოსამლელოს“ მშობლებზე გადაცემის ანალოგიური ფაქტები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, კერძოდ, მთიულეთ-გუდამაყარში — ჭართალსა და ხანდოს თემშიც გამოვლინდა. აქ მაშის საწილოდ განკუთვნილ მიწის ნაკვეთს — სანახი, ანუ შესანახი, ხოლო ცხვარ-ძროხასა და სურსათს სამარხი, ანუ დასამარხი ეწოდებოდა²⁹². საქართველოში „სამარხის“ არსებობა ძველი წერილობითი წყაროებითაც დასტურდება²⁹³. ამ სიტყვას სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავდა როგორც „დასამარხავს“²⁹⁴. საოჯახო ქონების განაწილებასთან დაკავშირებული მსგავსი სამართლებრივი ნორმები აფხაზეთშიცაა დამოწმებული²⁹⁵.

ამრიგად, მემკვიდრეობის არსებული წესი, კერძოდ, საოჯახო ქონების ძმათა შორის თანაბრად განაწილება, განაწილების დროს

²⁹⁰ იქვე, გვ. 57.

²⁹¹ იქვე, გვ. 57-58.

²⁹² ვალ. ითონიშვილი. საოჯახო ყოფა მთიულეთ-გუდამაყარში, გვ. 131.

²⁹³ ქართული სამართლის ძეგლები, V, თბ., 1974, გვ. 506.

²⁹⁴ სულხან-საბა ორბელიანი. სიტყვის კონა, თბ., 1949, გვ. 295.

²⁹⁵ ს. ბახია. ოჯახის გაყოფის წესი აფხაზეთში ძველად.—ისტორიული კრებული, 2, თბ., 1971.

კენჭისყრის ტრადიცია, დემოკრატიული პრინციპების მტკიცე დაცვა და სხვა იურიდიული და ტრადიციული ნორმები, ერთ შემთხვევაში, უნდა მიუთითებდეს საძმო სტრუქტურაზე აღმოცენებული დიდი სახლეულის სოლიდარულ ბუნებაზე, მეორე შემთხვევაში კი, სხვა რიგის მონაცემებით, საოჯახო ურთიერთობების განვითარება საძმო სახლეულიდან სამამოზე გადასვლისა და მაქისმიერ სახლეულში წარმოქმნილი სამარ-თლებრივი ნორმების თავისებურებებს უნდა ასახავდეს. დამატებითი საწილო ქონების გამოყოფის პრაქტიკა (საუფროსო, საუმცროსო), მშობლების მოვლისა და დაკრძალვისათვის განკუთვნილი ქონება და სხვა ამ ტიპის საკუთრებასთან დაკავშირებული ქონებრივი ნორმები, ზეგავლენას ახდენდნენ ლოკალურ ჯგუფთა ეკონომიკურ სტრუქტურაზე და პატრონიმიული ორგანიზაციის წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი ურთიერთდამოკიდებულების ხასიათზე. დამატებითი საწილო ქონების, განსაკუთრებით სახმარი ნაკვეთების გამოყოფის პრაქტიკაში დამკვიდრება ხელს უწყობდა განაწილებულ ოჯახებსა და პატრონიმიული ორგანიზაციის გენეალოგიურ სეგმენტებს შორის ქონებრივი უთანასწორობის გაღრმავებას.

ბ) ქალის ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა

ნოგროს წევრთა ქონებრივ ვალდებულებებში გათვალისწინებულია ქალის უფლებრივი ნორმებიც. აჭარული, ისევე, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეების დიდ სახლეულთა ძირძველი ქართული ტრადიციები, ქალს ბირადი საკუთრების უფლებას ანიჭებდა, მაგრამ სახლობის გაყოფისას მას საძმო წილს არ აკუთვნებდა. საოჯახო-თემურ საკუთრებაზე დაფუძნებულ ქალის ბირად საკუთრებას აჭარაში გზითი წარმოადგენდა²⁹⁶. იგი ქალის ბირადი ნივთებისაგან, ნიშნობისა და ქორწილის პერიოდში „პირსანა-

²⁹⁶ მ. ბეჟაია. ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში, ბათუმი, 1972.

საგში“ შეძენილი ქონებისაგან შედგებოდა. მზითევი აჭარაში გაუყოფელი იყო და იგი სახლეულის სეგმენტაციისას წილში არ ვარდებოდა. გასათხოვარ ქალს ნოგროს წევრები ხშირად საქონელს აჩუქებდნენ. მაშისეულ ოჯახში დანიშნულ საქონელს ხელს ვერაფერს ახლებდა, გათხოვებისას კი პატარძალს სამზითვო ქონებასთან ერთად პირუტყვს თან ატანდნენ. ამ სახის ბირადი საკუთრება ქალის უფლებრივი მდგომარეობის მატერიალურ ბაზას წარმოადგენდა. მზითევში მოყოლილი საქონლიდან დედა (სათაგნო) ქმრის ოჯახშიც რძლის საკუთრებად რჩებოდა, ზოლო ნამატო (ნამრავლი) საერთო-საოჯახო სარგებლობაში გადადიოდა. დიდი სახლეულის უფროსი თავის მოვალეობად მიიჩნევდა საქონელი „დაეხსნა“ და რძლისთვის მისი საფასური გადაეხადა. რძალს შეეძლო სამზითვო საქონელი ერთიანობის სახლის გარეთ შეენახა, სხვისთვის მიეზარებინა, ფულად ექცია. ქმრის სახლში მოყოლილი საქონლის გაყიდვა რძლის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული, მაგრამ საქონლის ნამატის საერთო-საოჯახო საკუთრებაში გაერთიანება მისგან დამოუკიდებლად ხდებოდა. მზითევში მოყოლილი მოძრავი ქონება საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ კუთხეში „სათაგნოს“, ან „სათაოს“ სახელწოდებით გვხვდება²⁹⁷. ეს ინსტიტუტი ხელს უწყობდა არა მარტო ქალის ქონებრივი მდგომარეობის განმტკიცებას, არამედ განაპირობებდა დიდი სახლეულის რღვევასაც. აჭარაში სათაგნო არ იყო გამოყოფილი მზითევისაგან, აღნიშნულ რეგიონში არც სათაგნოს შესატყვისი ტერმინი იყო ფეხმოკიდე-

297 Р. Л. Харалдзе. Грузинская семейная община, т. 1, с. 55-56; т. 2, с. 58-59; მისივე, Проблема неразделенной семьи по грузинским этнографическим данным, с. 27; ვალ. ითონიშვილი. ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 232-237; ილ. კყონია. ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში, გვ. 59, 68, 91; ნ. მაჩაბელი. ქართველი ხალხის საოჯახო ყოფის ისტორიიდან (მზითვის ინსტიტუტი აღმოსავლეთ საქართველოში), თბ., 1976, გვ. 10-33; მისივე, ქორწინების ინსტიტუტი ქართლში, თბ., 1978, გვ. 56-68, 54, 66-68; ლ. მელიქიშვილი. ქონებრივი ურთიერთობის ზოგიერთი ფორმის შესახებ მთიულეთში — სათაგნო.-კეკ, III, თბ., 1971.

ბული, თუმცა ეს სიტყვა განსაზღვრული მნიშვნელობით დიალექტოლოგიური კვლევა-ძიების პერიოდში ავტორთა ერთი ნაწილის მიერ ზემოაქარაში მაინც დამოწმდა²⁹⁸.

მართალია, მზითევის გამჟღავნებით აქარაში უშუალოდ ქალიშვილის მამისეული ოჯახი იყო დასაქმებული, მაგრამ იგი ლოკალური ჯგუფისა და ამ ჯგუფში წარმოდგენილი ნოგროს საერთო ინტერესებისა და მისი ზოთოეული წევრის ყურადღების სფეროში ექცეოდა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მზითევში მამულის გარკვეულ ნაწილს აერთიანებდნენ. მზითევში მამულის გადაცემის წესი, რომელიც ეთნოგრაფიული მასალებით იშვიათად, მაგრამ მაინც დასტურდება, სისხლით ნათესაური ორგანიზაციის სამეურნეო და სოციალური ერთიანობის რღვევის მანიშნებელი იყო. ამ წესს უფრო ნუკლეარული, ან უგაჟოდ დარიჩენილი ოჯახები მმართავდნენ მაშინ, როცა დიდი სახლეულის ტრადიციები მამულის გასხვისებას გამოიციხავდა, თუმცა ცალკეულ დარღვევას აქაც პქონდა ადგილი — ერთიანობის სახელში საბატარძლოს მამას განსაკუთრებული დამსახურება უნდა პქონოდა, რომ საერთო-საოჯახო მიწის ფონდიდან სამზითვო მამული მიეღო. სათავნოსთან ერთად მზითევში მიწის ნაკვეთების გადაცემა საქართველოს სხვა რეგიონების ეთნოგრაფიულ სინამდვილესაც ახასიათებდა²⁹⁹. ეს ფაქტი ძველქართულ სამართლებრივ ძეგლებსა³⁰⁰ და სხვა სახის წერილობით წყაროებში, ლიტერატურულ, თუ ისტორიულ თხზულებებშიც მოწმდება³⁰¹.

298 ნ. ნოღაიდელი. ქორწინების ლექსიკა.—ადღლ, 2, თბ., 1979.გვ. 3-25.

299 Р. Л. Харацис. Проблема неразделенной семьи по грузинским этнографическим данным, с. 27-28.

300 ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნ. 2, ნაწ. 2, ტფ., 1929, გვ. 373-374, 376, 389; ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, თბ., 1953, გვ. 306.

301 ა. შანიძე. ქართული მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი (ტიპიკონის ქართული რედაქცია), თბ., 1971, გვ. 99-101; ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, თბ., 1940, გვ. 110; ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. 4, ნაწ. 2, გვ. 277.

აქარულ განუყოფელ სახლობაში მზითევის გარდა ქალის პირად საკუთრებას შეადგენდა ქორწინების შექმნა შექმნილი ტანსაცმელიც. ქმართან გაყრისას ქალი თავისი მზითვითა და მის მიერ შექმნილი საოჯახო ქონების უმნიშვნელო ნაწილით მაშისეულ სახლსა და ნოგროს უბრუნდებოდა. ფეოდალური ხანის ბექა მანდატურთუხუცესის სამართალში, რომელიც მესხეთის, უფრო ზუსტად, სამხრეთ საქართველოს სხვადასხვა მხარის, მათ შორის სამცხის განვითარებული მუასაუკუნეების ვითარებას უნდა ასახავდეს, მითითებულია: კაცმა „თუ ბოზობისათვის დააგდოს“ ცოლი, „მისი მზითევი მაშინ მისცეს: თუ დიაცი ბოზია, მზითევიც ბოზია“, მაგრამ „თუ კაცმა უბრალოდ ცოლი დააგდოს, ნახევარი სისხლი მისცეს და მისი მზითევი სრულად“³⁰². აქარაში არსებული წესის მიხედვით, განქორწინებული ქალი ქმრულში თავის მიტანილს მაშისეულ სახლში წაპოილებდა და, ამასთან, ქმარს ე. წ. „ნიქაპს“ მოსთხოვდა. ნიქაპი, იგივე ახტილადი ნიშნობისა და ქორწინების განმამტკიცებელ ოფიციალურ საბუთს, ანუ აქტს წარმოადგენდა (შარიათის მიხედვით — ნ. მ.), რომელშიც პატარძლისა და სასიძოს მაშისეული ოჯახების უფლებები და ვადიდებულებები იყო ჩამოყალიბებული. მასში გათვალისწინებული იყო განქორწინების ფაქტიც³⁰³. სასიძო და პატარძალი აქტის გაფორმებას არ ესწრებოდნენ. მათ მაგივრობას ვეპილები და მოწმეები ასრულებდნენ. მოწმე-ვეპილების როლში ქალისა და ვაჟის მამები, ძმები, ბიძაშვილები და სხვა ნათესავ-მოყვრები გამოდიოდნენ³⁰⁴. აღდში მითითებული იყო გარკვეული თანხა. როცა ქმარი ცოლს უშიზეზოდ დატოვებდა, ვადიდებული იყო მისთვის აღდში აღნიშნული თანხა გადაეხადა და მზითევი დაებრუნებინა. ცოლ-ქმრის გაყრისას შვილი წესის მიხედვით მამასთან

302 ი. დოლიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 298.

303 თ. სახოკია, მოგზაურობა (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი), თბ., 1950, გვ. 100; ივერია, №205, 1899.

304 ვლ. მგელაძე. ქორწინება და საქორწინო წესწვეულებანი აჭარაში.— კიეჟს, ბათ., 1996, გვ. 228-229.

რჩებოდა, განსაკუთრებით გაუიშვილი, რომელიც ნოგროსა და გვარის გენეალოგიის გამგრძელებლად ითვლებოდა. საქართველოს სხვა კუთხე-ებშიც ქვრივი და საერთოდ ქალი, მეძევადრეუ პრეტენზიას ვერ აცხადებდა³⁰⁵.

ლოკალურ გაერთიანებასა და ამ გაერთიანებაში წარმოდგენილ ნოგროს ტიპის ნათესაურ ჯგუფში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ქვრივის ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა. ქვრივი ქალის უფლებრივი სტატუსი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ლევირატის, მზითევისა და ურვადის ინსტიტუტებთან. დაქვრივებულ ქალს „გამგზავრებისას“, — მაშისეულ ოჯახში დაბრუნებისას, თუ ხელშეორედ გათხოვებისას უფლება ეძლეოდა მიეღო მზითევი, მაგრამ მოკლებული იყო საკუთრების უფლებას ქმრის მიწაზე. ერთიანობის სახლის გაყოფისას უშვილო ქვრივს, ან უვაჟო ქვრივს, საოჯახო ქონებიდან წილის გარკვეული რაოდენობა ეკუთვნოდა, ისიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ საცხოვრებლად ლოკალიზებული ნოგროს სამოსახლო უბანში რჩებოდა. ლოკალურ ჯგუფში გაერთიანებული ნოგროს სამოსახლო უბანში დარჩენილი უშვილო ქვრივი სამოსახლოს წევრების მხრიდან საერთო პატივისცემისა და ყურადღების ობიექტი ხდებოდა. სხვა ქონებასთან ერთად მას აკუთვნებდნენ არსებობისათვის საწყოფ მიწის ნაკვეთს, რომელიც ქვრივის გარდაცვალების, ან ხელშეორედ გათხოვების შემდეგ კვლავ გარდაცვლილი შეუღლის უახლოესი ნათესაების სარგებლობაში გადადიოდა. ქვრივი, რომელსაც მეძევადრე — გაუი შყავდა, სახლეულის გაყოფისას ქმრის სამშო-საწილო ქონებაზე თითქმის სრული უფლებით სარგებლობდა. აქარაში ქვრივი მეძევადრეთი დიდ სახლეულსა და, საერთოდ, გარდაცვლილის ბიძაშვილობაში სარგებლობდა თითქმის იმავე ქონებრივი უფლებებით, რომლითაც სიცოცხლეში მისი ქმარი. მიუხედავად ამისა, აქარაში დასტურდება გარკვეული ქონებრივ-სამართლებრივი ნორმა, რომლის არსი დიდი სახლეულის გაყოფისას მაშის

³⁰⁵ ვალ. ითონიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 150.

ძმების მხრიდან ობოლი ვაჟის (ძმისწულის) უწილოდ დატოვების მცდელობაში მდგომარეობდა. ეს მოვლენა „დედეეთიშის“, ანუ ბაბის ობლის სახელწოდებით იყო ცნობილი³⁰⁶.

აქარაში ქვრივს არ შეეძლო გარდაცვლილი ქმრის ოჯახში ზედსიძედ უცხო გვარეულობის წარმომადგენელი შემოეყვანა. ასეთი საქმე შესაძლოა მკვლელობით დასრულებულიყო. ამის თავიდან აცილების მიზნით გარდაცვლილის ძმაზე დაქორწინების აუცილებლობა იქმნებოდა. მაზლზე დაქორწინება არ ატარებდა ძალდატანებით ხასიათს, იგი ნებაყოფლობით ხდებოდა. ეს კი ლეგიონის ოჯახისა და ნოგროს შიგნით ქონების შენარჩუნებას უწყობდა ხელს.

ნუკლეარულ ოჯახში დაობლებული ბავშვების აღზრდას, ვაჟის დაოჯახებას, ქალიშვილის გათხოვება-გამზითვებასა და მათი ქონების დაცვას საგანგებოდ დანიშნული მეურვე, ე. წ. გესი ემსახურებოდა. „ვესობა“-ს, ანუ ობლის მფარველობას მამის ძმა, ზოგჯერ რომელიმე გარეთა ბიძა კისრულობდა. ცალკეულ შემთხვევაში, თუ მამის ნათესაობიდან ობლების ქონების მითვისების საშიშროება შეიქმნებოდა, ბავშვებს მომვლელად და მეთვალყურედ დედის ძმა, ან დედის ნათესაობიდან გამოყოფილი პირი დაუდგებოდა. ვესად დადგომა რთულს, მაგრამ ამავე დროს საპატიო და საბასუხისმგებლო მოვალეობას წარმოადგენდა³⁰⁷. ამიტომ, მისი გამოყოფის თაობაზე საგანგებოდ მსჯელობდნენ ნოგროს უხუცესი წევრები, ზოგჯერ მთელი უბნის, სოფლის, წინაიბირები, იგივე წინაიბაკცები. ნოგროს წევრების ქონებრივ-უფლებრივი და მორალური ვალდებულებები ადათით განსაზღვრული იყო ობოლი ქალიშვილების მიმართაც. ობლად დარჩენილი ქალიშვილის

³⁰⁶ აღ. რობაქიძე. მასალები პატრონიმიული ორგანიზაციის ისტორიისათვის აქარაში.-სდსკკ, II, თბ., 1974.

³⁰⁷ ლ. კალანდარიშვილი. კინტრიშის ხეობის კოლმეურნეთა საოჯახო ურთიერთობის ზოგიერთი მხარე.-ამყკ, თბ., 1967, გვ. 46, 48-50; ჯ. მიქელაძე. მასალები აქარულ საცხოვრებელსა და კარ-მიდამოზე.-სამხრეთ-საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხები, ბათ., 1978, გვ. 146, 116.

ქონებრივი მდგომარეობა, მართალია, არ იყო ობოლი ვაჟის ქონებრივი მდგომარეობის თანაბარი, მაგრამ მის აღზრდასა და გათხოვებასაც დიდი ყურადღებით ეპყრობოდნენ. ობოლ ქალიშვილს უმეტესად საგვარეულოს გარეთ ათხოვებდნენ, მაგრამ თუ მის დაოჯახებას წინ ქონებრივი სირთულეები გადაეღობებოდა, მაშინ მას საგვარეულოს შიგნით ხელოვნურად დანათესავებული, ან თაობებით მოცილებული მოგვარის ოჯახის წევრზე ათხოვებდნენ. ამით თავიდან იცილებდნენ ქალიშვილის მამისეულ ოჯახში ზედსიძის შემოყვანის საშიშროებას. თუ ნოგროს წევრები მზითვეისა და ქორწინებისათვის საჭირო ქონებრივი ხარჯების გაცემაზე საერთოდ უარს იტყოდნენ, მაშინ შესაძლოა, ქალიშვილი ბიძაშვილზეც მიეთხოვებინათ. ამას, პირველ რიგში, ობოლი ქალიშვილის მამისეული ოჯახის ქონება უწყობდა ხელს, რომელსაც კუზნური ქორწინების პირობებში ბიძაშვილი თავის ქონებასთან აერთიანებდა. კუზნურ ქორწინებას ნოგროს შიგნით ძალზე იშვიათად და ისიც გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფი ოჯახები მიმართავდნენ, რის გამოც ნოგრო, რომლის სოციალური მთლიანობის ერთ-ერთ გამოხატულებას ეგზოგამია წარმოადგენდა, დათმობაზე მიდიოდა.

გ) უმკვიდრო ოჯახი და ბარტახი.

აჭარაში ისეთ დიდ სახლეულსა და ნუკლეარულ ოჯახს, რომელიც უმემკვიდროდ — უვაჟოდ იყო დარჩენილი და სადაც მხოლოდ გასათხოვარი ქალიშვილები ცხოვრობდნენ შირასი ეწოდებოდა. მას ზოგჯერ „დარჩენილ ოჯახსაც“ ეძახდნენ. ამგვარ ოჯახს გურიის მთიანეთში, კერძოდ, სურების ხეობაში უკაცო ოჯახი, უძირო, ან უმომავლო ოჯახი ეწოდებოდა, ხოლო მთიულეთ-გუდამაყარში — უწილო ოჯახი. ძველ ქართულში მას უმკვიდრო შეესატყვისებოდა³⁰⁸.

308 ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნ. I, ქუთაისი, 1919, გვ. 13.

აჭარაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს „ნოგროსა“ და „დარიჩენილი ოჯახის“ ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი. დიდ სახლეულში ზედსიძე არ შემოჰყავდათ. ზედსიძეობას უმემკვიდრეო, უვაჟო ოჯახი მიმართავდა. მირასში ჩასიძებულ ბირს მირასზე მისული, მირასზე დამჯდარი, ან ოჯახზე მისული ეწოდებოდა. ქალიშვილის მამის სურვილით გამოწვეული ზედსიძეობის თავიდან ასაცილებლად ნოგრო ცდილობდა საბატარძლოდ გამზადებული ქალიშვილი ნოგროს და საერთოდ, საგვარეულოს გარეთ გაეთხოვებინათ ან უკიდურეს შემთხვევაში კუზენურ ქორწინებაში ჩაებათ. ზედსიძესა და ცოლის ნოგროს შორის წარმოქმნილი დავა ზოგჯერ სისხლის ღვრითაც სრულდებოდა. ზედსიძესა და ცოლის ბიძაშვილებს შორის მიწის თუ სხვა კატეგორიის ქონების თაობაზე წამოჭრილი კონფლიქტები ხეშოცაა გამოვლენილი, სადაც ქალის ბიძაშვილები საკუთარი უბნის შიგნით, „უცხო ბირის ჩამოსახლებას და ამ გზით ახალი მოწილის გაჩენას არ დაუშვებდნენ“³⁰⁹. ანალოგური ვითარება ძველქართულ წერილობით წყაროებშიც დასტურდება³¹⁰. ნუკლეარულ ოჯახში, სადაც მამა განაგებდა ქონებას, უფლება ეძლეოდა მიწა-ნაფუძარი, მამული და, საერთოდ, საოჯახო უძრავ-მოძრავი ქალიშვილებისათვის მემკვიდრეობით დაეტოვებინა, მაგრამ ამ საკითხს იგი ნოგროსთან შეუთანხმებლად მაინც ვერ წყვეტდა. ჩასიძების ინსტიტუტი, მემკვიდრეობით მიღებული მამული, მშითვეი და ბირადი გარჯით შეძენილი ქონება აჭარაში ის საშუალებები იყო, ქალის ბიროვნებას, მის თავისუფლებასა და მდგომარეობას რომ იცავდა. ლიტერატურული წყაროების მიხედვით, ფეოდალურ საქართველოში ქალი შეიძლებოდა მამულის მოწილე და მისი მშობლების ქონებაზე მემკვიდრეობის უფლების მატარებელიც ყოფილიყო³¹¹.

³⁰⁹ ვალ. ითონიშვილი. ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 102.

³¹⁰ გ. ნადარეიშვილი. ქართული საოჯახო სამართლის ისტორიიდან, თბ., 1965, გვ. 15, 134.

³¹¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, გვ. 110.

აქარაში უშვილო ოჯახი წყვეტდა თავის არსებობას და ნათესაობის მამის ხაზს ვეღარ აგრძელებდა. აქედან გამომდინარე, „მირასი ოჯახის“ პარადულურად არანაკლებ ინტერესშიმცველია სოგრის წყევრთა დამოკიდებულების გარკვევა ბეთოელმანად დარჩენილი მამულისა და ქონებისადმი. უბატრონოდ დარჩენილი ოჯახის დასაკუთრებაში სოგრის თითოეულ წევრს დაწესებული უფლებები ენიჭებოდა. პარტახად დარჩენილი ოჯახები აქარაში გამოფუჭულ, გამოფსებულ, გამოფსილ, გადასულ და ნამსობა ოჯახებად იწოდებოდნენ. სურების ხეობაში მისარსობრივად მათ დაფსებული, მომხბარი, გადაშენებული ოჯახები შეესატყვისებოდა, ხოლო მთოულეთ-გუდამაყარში — გატიალებული (ტიალა), ნატიალევი. რაქაში იგი უბატრონო, „გაცივებული ოჯახის“ ხანით იყო ცნობილი, სამეგრელოში კი — „გუმოცილები ოჯახის“ სახელწოდებით. ძველ საქართველოში მსტოვებულ, უბატრონო ქონებას ოხერი, ოხერქმნილი, ნახარი ერქვა¹². „გადასული ოჯახის“ უძრავ-მოძრავი ქონების დაპატრონების უფლება აქარაში „ახლო მექციდრეს“, იგივე „ახლოკეიდრს“ აქონდა. მსგავს სიტუაციაში ხშირე-სიახლოვის მსხედვით ქონების დაუფლების უბინარტყხობით ძმა, ძმისშვილი, ბიძაშვილი და სიახლოვით მომდევნო საფეხურის ნათესავები - გარეთა ბიძები, გარეთა ბიძაშვილები და ძველით განაყოფები ხარკებლობდნენ. ქონებრივ ვადლებულებებში გამოსატყველი სისხლით ნათესაობის საფეხურები მხეუთე-მეშვიდე, ზოგჯერ მეცხრე და უფრო მეტ თაობებამდე აღწევდა. ავსტურე ნათესაობის ეყვლა ამ საფეხურის გათვალისწინების შემდეგ ბეთოელმანად დარჩენილი ოჯახი და მისი კუთვნილი მიწები შესაძლოა მოსათესავე სოგრის, თუ მსოგარის ან დედის ნათესაობის რომელიმე წევრის ხარკებლობაშიც კი მოქცეულიყო, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ეს უკანასკნელი ისევე ხოფელსა და თქმში ცხოვრობდა. საბოლოოდ ქონების გასაკუთრების უფლება ხოფლის არამოსათესავე ოჯახებს გა-

¹² იხ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნ. 2, ნაწ. 2, ტფ., 1909, გვ. 303

აჩნდათ. ხშირად ასეთი მამული საერთო-სახყოლო და სათემო მიწების ფონდში გადადიოდა. ს. ანისიმოვის ცნობით, მოცემული რეგაციის ადმინისტრაციის წარმომადგენლები თვლიდნენ, რომ მუხაჯირად წასული ოჯახების დარჩენილ მიწებზე უპირველესი უფლება პეტონდათ მის ნათესავებს, ხოლო მათი არყოფის შემთხვევაში უპატრონოდ მიტოვებული მიწები იმ თემის სარგებლობაში უნდა გადასულიყო, რომელსაც ეკუთვნოდნენ გაქცეული ოჯახები³¹³. დ. ბაქრაძის მიერ მიცემულ საგვარეულო აქტებსა და დოკუმენტებში ხაზგასმულია მისი უპირატესი უფლება ძმის ქონებაზე. მამია გურიელის მიერ გაცემულ ერთ აქტში მითითებულია, რომ არავის არა აქვს უფლება უმემკვიდრეოდ გარდაცვლილი ძმის ქონება ძმას წაართვას³¹⁴. ეს შეტად საინტერესო ფაქტია და ყველაფერი საკუთრების პირობებში ტრადიციული თემობრივი ნორმების შემონახულობაზე უნდა მიუთითებდეს. აღნიშნულ ცნობაში მინიშნებულია ძმის ქონებრივ-უფლებრივი სტატუსი, ხაზგასმულია მისი მემკვიდრეობითი უფლება. თუ უძეოდ და უმემკვიდრეოდ დარჩენილ ოჯახს განაყოფი მამა ეპატრონება, ძის ყოლის შემთხვევაში ეს უფლება ვაჟიშვილისა იყო, ე. ი. ამ დროს ძმობაზე წინ სიანდლოვით პირველი რიგის ნათესაობა მამა-შვილს შორის არსებული ურთიერთობა იდგა. მეორეზე იყო — ძმობა, ხოლო მესამეზე — ბიძაშვილობა, ბიძა-ძმიშვილობა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, აჭარის მთის მოსახლეობაში, XIX საუკუნის მეორე ნახევრისთვის, უფრო ზუსტად ეთნოგრაფიულად ხელმისაწვდომი პერიოდისთვის დიდი სახლეულო ძმათაშვილებზე კი არ იყოფოდა, არამედ ძმებზე. ასევე, ტერიტორიულ თემში, ან ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილი პატრონიზებული გაერთიანების ე. წ. საძმო ნაკვეთებიდან მოსავალი ძმობის შინედავით

313 С. Анисимов. Земельный вопрос в Багумской области. Труды съезда деятелей Черноморского побережья Кавказа в ЦО. т. 2. 1913. с. 124.

314 Д. З. Бакрадзе. Археологическое путешествие по Гурии и Абхазии. СПб, 1878, с. 208.

ნაწილდებოდა³¹⁵. ამ პერიოდისთვის ქონებრივ ურთიერთობათა სფეროში, მართალია, სტრუქტურული სიახლოვით პირველი იყო ძმობა, მაგრამ სოციალურ ურთიერთობათა და ურთიერთდახმარების სფეროში ხშირად ძმობაზე წინ მამაშვილობა იდგა. მაგალითად, მამის მკვლელობის შემთხვევაში მამის ძმაზე ადრე სისხლის აღება სრულწლოვან გაუს ევალებოდა, თუმცა არანაკლებ როლს ასრულებდნენ მამის ძმებიც³¹⁶. სავარაუდოა, ამ ფაქტში საზოგადოებრივი განვითარების სხვადასხვა საფეხურები იყოს წარმოდგენილი. უფრო ადრეული ჩანს ძმათა შორის არსებული ურთიერთობის მარეგულირებელი ნორმები. იგი სოლიდარული ბუნების დიდი საძმო სახლეულისა და პატრონიმიულ ორგანიზაციაში მოძმეთა ერთობაზე დაფუძნებული გაერთიანების ფუნქციონირების დროინდელი სინამდვილის ანარეკლი უნდა იყოს. რაც შეეხება ძმობისაგან ნათესაობის სიახლოვით განსხვავებულ მამაშვილურ ურთიერთობას, იგი უფრო გვიანდელია. დ. ბაქრაძის მიერ მოწოდებულ ცნობაში მინიშნებულია ძმის უფლებები და ფუნქციები, თუმცა დასავლეთ საქართველოში ნათესაობის მუხლობრივ სტრუქტურაში XIX საუკუნისათვის ძმობა ყოველთვის უკვე არ წარმოადგენდა პირველი საფეხურის ნათესაობის კატეგორიას, თუმცა ადრეული პერიოდისათვის მისი არსებობის შესახებ ინფორმაცია ზემოთ დასახელებულმა წყაროებმა მაინც შემოგვინახეს. თუ შემოთავაზებული ვარაუდი წარმოდგენილი ვითარების რეალური სურათის ასახვაა, მაშინ ჩვენ ხელთ აღმოჩნდება კიდევ ერთი ეთნოგრაფიული ფაქტი, რომელიც დიდი საძმო სახლეულისა და მისგან წარმოქმნილი გაფართოებული სოციალური ორგანიზაციის სტრუქტურის შესწავლის ერთ-ერთ წყაროდ გამოდგება. ი. ბრომლეი განიხილავდა საოჯახო თემის სტრუქტურასა

315 ნ. მგელაძე. მასალები სათემო მიწისმფლობელობის საკითხისათვის აჭარაში.—სდსყკ, ტ. II, თბ., 1985, გვ. 101-110.

316 ნ. მგელაძე. ნათესაურ ურთიერთობათა ზოგიერთი საკითხი აჭარაში აღათობრივი ნორმების შუქზე.—მაცნე, ისტორიის სერია, №3, თბ., 1984, გვ. 46-61.

და მისი განვითარების საფეხურებს. საოჯახო თემის ერთ-ერთი არქაული ტიპი დემოკრატიული საოჯახო თემის სახით, ი. ბრომლეის აზრით, აერთიანებდა მამის ხაზის უახლოეს ნათესავეებს. ასეთი პატრიარქალური ოჯახის სამი თაობა შედგებოდა რამდენიმე ძმისა და მათი ცოლებისაგან. თუ უფროსი გარდაიცვლებოდა, მის ადგილს იკავებდა ერთ-ერთი ძმა, მაგრამ არა ასაკით ყველაზე უფროსი, არამედ საქმისთვის შედარებით ყველაზე უნარიანი. ავტორი ეყრდნობოდა ამ ფაქტის ამსახველ სხვადასხვა ხალხთა წერილობით წყაროს და ასკენიდა, რომ გარკვეულ პერიოდში მამრობითი სქესის უახლოეს ნათესაობად ითვლებოდა არა მამაშვილობა, არამედ ძმობა. ამის მამტიკიცებელ ერთ-ერთ არგუმენტად ი. ბრომლეი ასახელებდა კლასობრივი საზოგადოების ბირობებში მრავალი ხალხისათვის დამახასიათებელ მემკვიდრეობის წესს. აქ უმაღლესი მმართველის ადგილიც კი მემკვიდრეობით გადადიოდა არა ბირდაბირი, არამედ პორიზონტალური ხაზით. მემკვიდრეობის გადასვლის ამ თავისებურებებიდან და სხვა მონაცემების შესწავლიდან გამომდინარე, ი. ბრომლეი დიდი საძმო ოჯახის წარმოშობას აფუნკულოკალურ ქორწინებას უკავშირებდა³¹⁷. ამით ავტორმა სოციალური ორგანიზაციის ევოლუციის რთულ თანმიმდევრობაში ოჯახის ამ ტიპს თავისი ადგილი მიუჩინა. ეს დასკვნები გამოიყენებს პატრონიზმის გენეზისის დაკავშირების შესაძლებლობას პატრიარქალური არასემენტირებადი გვარის ოჯახებად თუ სახლეულებად დაშლის პროცესთან. მოსაზრებები ოჯახის საძმო სტრუქტურის შესახებ მეტად საგულისხმოა და მართებული, მაგრამ გამოთქმული გარაუდო ასეთი ოჯახის გენეზისის თაობაზე, პატრონიზმიული ორგანიზაციის წარმოშობის დროისა და ბირობების საკითხსაც სვამს და ზოგიერთ განმარტებასა და დაზუსტებას საჭიროებს.

317 J. V. Bromleu. The archaic form of the communal family proceeding of VIII-th international congress of anthropological and ethnological sciences, vol. 7, Tokyo and kyoto, 1968, pp. 2-6.

როგორც ჩანს, მექკვიდრეობითობის პორიზონტალური ხაზი და შესატყვისი ნათესაურ ურთიერთობათა ფორმებიც, რომლებიც წერილობით წყაროებსა და ეთნოგრაფიულ მასალებშია ასახული, იმ პერიოდის რელიქტს წარმოადგენს, როცა პატრიარქალური არასეგმენტირებადი გეარის დიდ საძმო-საბიძაშვილო სახლეულებად დაშლის შემდეგ სახლეულის უპირველეს მექკვიდრეებად ძმები და ბიძაშვილები ითვლებოდნენ. გაყოფილი, ანუ გარიგებული ძმა-ბიძაშვილების კომპაქტური დასახლება, დასახლების წევრთა სამეურნეო ინტერესების თანხედრილობა, საზოგადოებრივი და იდეოლოგიური ერთობა გაფართოებული ლოკალური ჯგუფისა და „მოძმიანობის“, — პატრონიმიულ ორგანიზაციაში საძმო სტრუქტურაზე აღმოცენებული გენეალოგიური ჯგუფის წარმოშობისა და ფუნქციონირების ძირითადი პირობა იყო. ამ ტიპის სოციალურ გაერთიანებებში პარტასად დარჩენილი ოჯახის დაპატრონების უპირატესი უფლება ძმებსა და ბიძაშვილებს აქონდათ. საფიქრებელია, რომ ეს უფლებაც თავისი საწყისებით დაკავშირებული იყო სწორედ იმ არქაული ოჯახისა და მისი ზრდით მიღებული, ერთ ჭერქვეშ მცხოვრები ოჯახთა ჯგუფის სეგმენტაციის შედეგად წარმოქმნილი ლოკალური ერთობისა და, ასევე, ნათესაური უჯრედების გაფართოებით ჩამოყალიბებული პატრონიმიული ორგანიზაციის ტრადიციებთან, რომლებიც საძმო საკუთრების ინსტიტუტიდან მომდინარეობდა.

ბეთელმანად დარჩენილ მიწებზე სამექკვიდრეო უფლების შესწავლის საკითხი დიდი ხანია დგას ეთნოლოგებისა და ისტორიკოსების წინაშე³¹⁸. ამ პრობლემისადმი მიძღვნილ ლიტერატურაში ხაზგასმულია ქონების გადაცემისას ნათესაობის ფაქტორის დიდი როლი, მაგრამ, ასევე, გათვალისწინებულია ტერიტორიულ თემში მოქმედი სხვა ტრადიციული ნორმებიც. გარკვეულ სიტუაციაში მიწა შეიძლებოდა გადაცემულიყო ან გასხვიების პირობებში გაყიდულიყო მხოლოდ სოფლის

318 Н. А. Кисляков. Наследование и раздел имущества у народов Средней Азии и Казахстана. Л., 1977, с. 37.

თემის ფარგლებში. ეს ბუნებრივიც იყო. რადგან თემა „ამა თუ იმ ზომით ანხორციელებდა საერთო უზენაესი საკუთრების უფლებას მიწის ფონდზე“³¹⁹. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გარდა. გასასხვისებელი თუ გასაყიდი მამული უახლოეს ნათესავს რჩებოდა საქართველოს სხვა კუთხეების მოსახლეობაშიც³²⁰. მაგრამ ასეთი მიწების ერთი ნაწილი ზოგჯერ ხატს გადაეცემოდა. მთლიანად საგვარეულოს ამოწყვეტის შემთხვევაში, კი საგვარეულო მამულების მთელი ფონდი ჯვარ-ხატის სარგებლობაში გადადიოდა³²¹. თუ ამოწყვეტილი ოჯახის მიწები ხატზე წინასწარ არ იყო შეწირული, მაშინ ნათესავებისა და თემის უფლებები ძალაში რჩებოდა³²². თუმცა უკვე „განჩინების“ დროინდელი ფეოდალური სახელმწიფოებრივი ნორმები გაყრილი ძმების მიერ უშეშკვიდროდ დარჩენილი მამულის დასაკუთრებას ებრძვის. ი. ფუტკარაძის დაკვირვებით, როგორც ჩანს აქ კანონმდებელს სურს, რომ ამოწყვეტილი ოჯახის მამული მხოლოდ მისი ნებართვით გაიცეს და იგი თვითნებურად არ დაისაკუთროს ამოწყვეტილი ოჯახის ვარჯის მცხოვრებმა ნათესავებმა³²³. ანალოგიური თვალსაზრისია გატარებული ვახტანგ VI-ის სამართალშიც³²⁴. მიუხედავად ამისა, როგორც უძველესი სამართლებრივი ძეგლებიდან ჩანს, გასასყიდი მიწის ნაკვეთი პირველ რიგში უნდა მიეყიდოს გამყიდველის ნათესავს. ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ რამდენიმე ერთად მოისურვებდა მის ყიდვას, უპირატესობა ენ-

319 გ. მელიქიშვილი. ქართველ მთიელთა სოციალურ-ეკონომიკური წყობილების დახასიათებისათვის.—მაცნე. ისტორიის სერია. №1, თბ., 1979, გვ. 22.

320 ც. ჩართოლანი. ნათესაური ურთიერთობანი სვანეთში. მაცნე. ისტორიის სერია, №2, თბ., 1980, გვ. 117-102.

321 ყ. ერიაშვილი. უძველესი სოციალურ-რელიგიური ინსტიტუტები საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1982, გვ. 31.

322 რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე. მთიულური სოფელი ძველად, თბ., 1965, გვ. 46.

323 ი. ფუტკარაძე. ქართველ მთიელთა სამართლის ისტორიისათვის, თბ., 1964, გვ. 83.

324 ვახტანგ VI-ის სამართალი, თბ., 1955, გვ. 100.

იქებოდა უახლოეს ნათესავს. აქ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ნათესავი მიწას ნამდვილ ფასთან შედარებით ფასდაკლებით ყიდულობდა. მიწის გაყიდვის მსგავსი წესი დამოწმებულია ბაბილონის მეფის, ხამურაბის კანონებშიც— ძვ. წ. XVIII საუკუნის წინარე ხანაში³²⁵.

ამრიგად, აქარის ეთნოგრაფიული მასალები, საქართველოს სხვა კუთხეების პარალელური მონაცემები და ძველქართული წერილობითი წყაროები საშუალებას გვაძლევს ტერიტორიულ-სამეზობლო თემის ფარგლებში განვსაზღვროთ ბეითელმანად დარჩენილი მიწების დასაკუთრების უპირატესი უფლების მატარებელ ნათესავთა სტრუქტურული თანმიმდევრობა. მოცემული უფლებები თავისი საწყისებით დაკავშირებული იყო საზოგადოებრივი ევოლუციის ამა თუ იმ საფეხურზე ჩამოყალიბებული ოჯახის, სახლუელისა და პატრონიშიული ორგანიზაციის სხვადასხვა სახეობის ტრადიციასთან.

2. ლოკალური ჯგუფისა და „ნოგროს“ სამეურნეო ერთიანობის ნიშნები

ლოკალიზებული ნოგროს ტიპის სამეურნეო-ნათესაური ჯგუფის ქრონოლოგიურ-სტადიური, უფრო ზუსტად, დიაქრონული, ისე როგორც სინქრონული თავისებურებების განსაზღვრა პირველ რიგში მოითხოვს მისი სოციალურ-ეკონომიკური ერთობლიობის გამომხატველი ძირითადი ნიშან-თვისებების სრულყოფილ დახასიათებას. ლოკალური ჯგუფისა და ნოგროს საწარმოო-სამეურნეო ფუნქციის დადგენა შესაძლებელია დასახელებული ნათესაური გაერთიანების ეკონომიკური ერთობისა და უმთავრესი მაინტეგრირებელი ელემენტების გამოვლენით. ნოგროს გან-

³²⁵ გ. ნადარეიშვილი. ძმის ადგილმამულის ფასდაკლებით ყიდვის უფლება ძველ ქართულ იურიდიულ ბრაქტიკაში.—მაცნე, სამართლისა და ეკონომიკის სერია, №4, თბ., 1981, გვ. 79-83.

ვითარების შესაბამისად იცვლებოდა მისი შინაარსი, იცვლებოდა ლოკალური ჯგუფის საკუთრების ფორმაც. ლოკალური ჯგუფისა და ამ ჯგუფში გაერთიანებული ნოგროს სამეურნეო-ეკონომიკურ საფუძველს განვითარების ადრეულ საფეხურზე წარმოების ზოგიერთ საშუალებებზე საზოგადოებრივი საკუთრება შეადგენდა. სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციები, კერძოდ, სოციალური და ეკონომიკური ინსტიტუტების ფორმათა ცვალებადობა დროში განსაზღვრავდა ნოგროს წევრთა სამეურნეო ერთიანობის მოდიფიკაციას და მოდიფიცირებული სახით მათ სტაბილურობას. ეს ბუნებრივი პროცესი იყო, რადგან, როგორც ცნობილია და ამას XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ევოლუციონისტთა რადიკალური ფრთაც ადასტურებდა, ნებისმიერ ეთნოსში მატერიალური წარმოების წესი ის ერთ-ერთი ფაქტორი იყო, რომელიც განაპირობებდა საზოგადოებისა და საზოგადოებრივი წეს-წყობილების განვითარებას³²⁶.

ქართველ მთიელებში, ისე როგორც კავკასიის უმეტეს ხალხებში, დიდი სახლეულის სეგმენტაციისას გაყოფას ექვემდებარებოდა მთელი საოჯახო ქონება, საოჯახო ქონების ზოგიერთი სახეობა კი გაუყოფელი რჩებოდა და მონათესავე ოჯახების საერთო სარგებლობაში გადადიოდა. გაუყოფლად დარჩენილი ქონების ამ ნაწილს შეადგენდა თავდაცვითი კოშკი, მამისეული სახლი, ბოსელი, ლუდისა და არყის გამოსახდელი ქვაბები, წისქვილი, საფუტკრეები, ნაკლებმოსახმარი სათიბები და სხვა³²⁷.

აქარაში დიდი სახლეულის სეგმენტაციისას ნათესავთა ურთიერთკავშირსა და სოციალური ორგანიზაციის ეკონომიკურ ერთობას განამტკიცებდა განაწილებულ ძმა-ბიძაშვილებსა და, საერთოდ, დროთა

326 შდრ. Ф. Энгельс Происхождение семьи, частной собственности и государства.-Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения в 2-х т. т. 2, М., 1952.

327 А. И. Робакидзе. Особенности патронимической организации у народов горного Кавказа, с. 94.

განმავლობაში გაფართოებული ნოგროს საერთო სარგებლობაში დარჩენილი მიწის ნაკვეთები: საძმო, საძმუები, მოძმანობის ზიარი, ზიარი, საერთო მიწები. „ძმობაში“ ან „განაყრობაში“ გაუყოფლად დარჩენილი მიწების აღმნიშვნელი ეს ტერმინები აქარის სხვადასხვა ხეობის სოფლებშია გამოვლენილი. ტერმინი საძმო და, საერთოდ, საძმო საკუთრება ძველქართულ წერილობით წყაროებსა და ისტორიულ-ლიტერატურულ თხზულებებშიც დასტურდება³²⁸. გურიის მთიანეთში გამოვლენილია საძმო საკუთრების ფაქტები ჭურებსა და მარნებზე, რომელთაც საძმო მარნები ეწოდებოდა. გურიის სინამდვილის ამსახველ საგვარეულო აქტებსა და დოკუმენტებში საძმოს არსებობა თავის დროზე დ. ბაქრაძესაც აქონდა დამოწმებული³²⁹. სამეგრელოში საძმო საკუთრებაში ხშირად ექცეოდა ტყე-ბუჩქნარი, საძოვარი, სახნავი. ეს უკანასკნელი „საჯიმალო ღიხად“ იწოდებოდა. საჯიმალოდან აღებული მოსავალი მოძმეთა შორის „ჯუშალურად“ ანუ ძმურად იყოფოდა. საჯიმალო გაუნაწილებელი მიწები მონათესავე ოჯახების მიერ კოლექტიურად მუშავდებოდა³³⁰. აფხაზეთისა და სამეგრელოს ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე კიდევ ერთხელ დასაბუთდა საძმო საკუთრების შინაარსობრივი და ფუნქციური კავშირი ლოკალურ ჯგუფთან და ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილ პატრონიზებული ორგანიზაციის სტრუქტურულ უჯრედებთან. სამეგრელოში საოჯახო ქონების განაწილების დროს ძმათა შვილებს ხშირად სალოცავი ქვეყრი გაუყოფლად რჩებოდათ. ასეთ ქვეყრსაც საჯიმალო, ე. ი. საძმო

³²⁸ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები (V-X სს), I, თბ., 1963, გვ. 328, 497; ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნ. 2, ტფილ., 1928, გვ. 154; დ. გვრიტიშვილი. ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 196; გ. მამულაია. კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში, თბ., 1979, გვ. 26.

³²⁹ Г. Бакрадзе. Указ. раб., с. 208.

³³⁰ ი. გელაძე. შრომის ორგანიზაციის ფორმები სამეგრელოში.-მასალები სამეგრელოს ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის, (მსეშ), თბ., 1979, გვ. 57.

ეწოდებოდა³³¹. როგორც ვხედავთ, დასახელებული ტერმინები საკუთრების გამომხატველი იყო და განაყარი ოჯახების გაერთიანების საფუძველზე წარმოქმნილი სოციალური ორგანიზაციის წყურთა სამეურნეო ერთობლიობის ამსახველ მონაცემებს შეიცავდა. აქარაში ტერმინ „საძმოთი“ აღინიშნებოდა არა ნათესაური გაერთიანება, არამედ ასეთი გაერთიანების საკუთრება. მისი წარმოქმნა-ფორმირება საძმო სტრუქტურის სახლეულისა და მასში წარმოდგენილი მინიმალური გენეალოგიური ჯგუფის სეგმენტაციისა და საოჯახო სარგებლობაში მოქცეული ზოგიერთი ქონების გაუყოფლად დატოვების ტრადიციებს უკავშირდებოდა. ამგვარად, თუ აქარაში ტერმინი მოძმიანობა გარკვეული სახის სოციალური გაერთიანება იყო, საძმო, პირიქით, მოძმიანობის ტიპის სოციალური ორგანიზაციის კოლექტიურ საკუთრებად უნდა მივიჩნიოთ. ქართველ მთიელთა, მათ შორის, ხევსურთა მაგალითზე ვ. ბარდაველიძე სათემო მიწისმფლობელობის უძველეს ფორმებად ორი სოციალური ჯგუფის — პატრონიმიისა (შაშანი) და საძმოს მიწისმფლობელობას ასახელებდა³³². ამით ავტორი მართებულად სევამდა ფორმალური განსხვავების ნიშანს შაშანსა და საძმოს შორის, თუმცა მას შაშანი მიაჩნდა პატრონიმიად, ხოლო საძმო — დამოუკიდებელი სახის ნათესაურ გაერთიანებად.

აქარაში წარმოების ობიექტზე საძმო საკუთრებას, როგორც აღინიშნა, დიდი საძმო სახლეულისა და მასში გაერთიანებული მინიმალური გენეალოგიური უჯრედის გაყოფით შექმნილი მოძმიანობის სახის ნორმ წარმოქმნიდა. ეს შეტად საგულისხმო დასკვნად მიგვაჩნია, რამდენადაც წარმოების ობიექტთა გაუყოფლად დატოვების პრაქტიკა მამისმიერი სახლეულის სეგმენტაციას იშვიათად ახასიათებდა, ამდენად,

331 ს. ბახია. პატრონიმიის იდეოლოგიური ერთობის საკითხისათვის აფხაზეთში ძველად. — საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1982, გვ. 182-193.

332 В. В. Бардавелидзе. Древнейшие формы землевладения в свете грузинских этнографических материалов. — VII КАЗН (Москва, изд-во, 1964 г.). М., 1964.

ხშირ შემთხვევაში, არც ლოკალურ ჯგუფში მამაშვილობის სახის ნოგროს გააჩნდა პატრონიმიული საკუთრება მიწაზე და წარმოების სხვა საშუალებებზე. ამ ფაქტს თავისი ახსნაც მოეძებნება. აჭარაში სამამო სახლეულისა და შესაბამისი ნათესაური უჯრედის გაყოფა სახლის უფროსი მამის ნება-სურვილით არ ხდებოდა. მამის სიცოცხლეში ოჯახის, ან ერთ ჭერქვეშ წარმოდგენილ ოჯახთა ჯგუფის სეგმენტაციას ტრადიციულად სირცხვილად მიიჩნევდნენ. ძმები არც მამის გარდაცვალების შემდეგ იყოფოდნენ. ასეთი მამისმიერი სახლეულები უმეტეს შემთხვევაში კვლავ საძმო სახლში გადაიზრდებოდა ხოლმე. მამის სიცოცხლეში გაყრის დროს სახლეულის დოვლათი და საოჯახო ქონება ნაწილდებოდა. გარკვეულ ვითარებაში სახლეულის მამამთავარს შიდასაოჯახო კონფლიქტიც აიძულებდა შვილები გაეყო და ცალცალკე დაესახლებინა. ცხადია, კონფლიქტზე დაფუძნებული გაყრის ბირობებში ქონების საზიაროდ დატოვებაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტი იქნებოდა. აღნიშნული წინააღმდეგობრივი ვითარება შედარებით მკვეთრად მაშინ ვლინდებოდა, როცა სახლეული მისი მამამთავრით ამა თუ იმ სახით დესპოტიზმის ელემენტების მატარებელი იყო, ე. ი. როცა სახლის უფროსი განუსაზღვრელი ხელისუფლების მოპოვების სურვილს ავლენდა, ან ერთმმართველობას ესწრაფვოდა. აჭარაში კლასიკური ხასიათის დესპოტური ოჯახები და სახლეულები არ დასტურდება. არსებობდა მხოლოდ დესპოტური ელემენტის მატარებელი საზოგადოებრივი ერთობები, რომლებიც აჭარაში ოჯახის განვითარების შედარებით გვიანდელ საფეხურზე გაჩნდა და რასაც ამა თუ იმ სახით განაპირობებდა შარიათის გავრცელებაც. მართალია, მმართველობაში მომხდარმა ცვლილებებმა და ოჯახის უფროსის გაზრდილმა როლმა არსებითი ზეგავლენა ვერ მოახდინა ძირძველ ქართულ ტრადიციებზე დაფუძნებული დიდი სახლეულის ხასიათზე, მაგრამ, როგორც ითქვამს, სხვადასხვა ნიშნით გამოხატული განუსაზღვრელი ხელისუფლების გამოყენების ფაქტებს გარკვეული ოჯახების მაგალითზე აჭარაში აქაიქ მაინც ჰქონდა ადგილი. ოჯახის წევრების მიერ უფროსის ხელისუფლების უგულებელყოფის ნიადაგზე დაშლილი სამამო სახლებიდან

და მათში შემაჯავლი მინიმალური ნათესაური უჯრედებისგან წარმოქმნილი მამაშვილობის სახის გენეალოგიური სეგმენტები, ჩამომავალთა გამრავლებისა და ახალი თაობების შექმნატიების საფუძველზე თანდათანობით აღადგენდა თავის სოციალურ და იდეოლოგიურ ერთიანობას რაც შეეხება სამეურნეო კავშირებს, რამდენადაც ასეთ ერთობაში მისი ტრადიცია თავიდანვე არ არსებობდა, ბუნებრივია, მამაშვილობის გაზრდის შემდეგაც ვერ იჩენდა თავს, თუმცა ეს კანონზომიერებას როდი წარმოადგენდა. ხშირად, განაწილებული ინდივიდუალური ოჯახების, უფრო ზუსტად, ნუკლეარული ოჯახების ზრდა-სეგმენტაციით ჩამოყალიბებული ლოკალური ჯგუფებისა და, შესაბამისად, პატრონიზებული ორგანიზაციის გენეალოგიური შტოების მონათესავე ოჯახებს შორის სამეურნეო კავშირები კვლავ იწყებდა აღდგენას, მაგრამ მას უკვე სულ სხვა ეკონომიკური საფუძვლები გააჩნდა. ნუკლეარულ ოჯახებში მუშახელის შემცირება აიძულებდა ოჯახის წევრებს წამოჭრილი სამეურნეო პრობლემები მონათესავე ოჯახებთან ერთად გაერთიანებული ძალებით გადაეჭრათ, მითუმეტეს, რომ მთელი XIX საუკუნის მანძილზე, მიუხედავად სოციალურ სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებებისა, აქარული სოფლის ეკონომიკა ძველებურად ნატურალურ ხასიათს ატარებდა, ხოლო ტრადიციული მეურნეობა რთულ კომპლექსურ და მრავალბროფილიან სახეს ინარჩუნებდა.

აჭარაში ლოკალური ჯგუფისა და მასში გაერთიანებული პატრონიზებული ორგანიზაციის სტრუქტურული უჯრედების წევრთა მიერ სახნავი მიწების სარგებლობა სამი-ოთხი ან ხუთი თაობის განაყრების ძალებით ზორციელდებოდა და იგი აღარ გადადიოდა ნოგროს ყველა ჩამომავალის საზიარო სარგებლობაში. ბირველი რიგის ნოგრო, როგორც მინიმალური გენეალოგიური ჯგუფი, ემთხვეოდა მამის ხაზის ორისამი ან ოთხი თაობის ნათესაობას. იგი უმეტესად დიდი სახლეულის ფარგლებში იყო წარმოდგენილი. მეორე რიგის ნოგრო — მედიალური გენეალოგიური ჯგუფი, მოიცავდა ოთხ-შვიდ, ზოგჯერ, ცხრა-თორმეტ თაობასაც, მაშინ, როცა ასეთი გაერთიანების სამეურნეო ბირთვი — სამშო ოთხი-ხუთი თაობის ფარგლებს იშვიათად სცილდებოდა. გენე-

ალოგიურ ჯგუფში იგულისხმებოდა ერთი წინაპრიდან წარმოშობილი ყველა ცოცხალი და გარდაცვლილი ჩამომავალი. საწარმოო-სამეურნეო ბირთვი კი შედგებოდა რეალურად არსებული განაყოფი ოჯახების წევრებისაგან. მათ გააჩნდათ საერთო, ჯგუფური საკუთრება. ეს იყო ნოგროს შიგნით წარმოდგენილი „მომქეთა“ საძმო საკუთრება. ასეთი ნათესაური ორგანიზაციის ცალკეული ეკონომიკური უჯრედი გაყოფილი ოჯახების წევრებისაგან შედგებოდა. წარმოების ობიექტები, მაგალითად, ხეხილის ბაღი ზოგჯერ მთლიანად ნოგროს შვიდთაობიანი სოციალური ორგანიზაციის სარგებლობაში ექცეოდა და მისი მფლობელი ნოგროს მექვეიდრეობით სახელწოდებასაც კი ატარებდა. სოფელ თხილვანაში ასეთი იყო ე. წ. „ჯაბიენთების ბაღი“. აქ უკვე ნოგროს სამეურნეო ბირთვი და გენეალოგიური ჯგუფი ემთხვეოდა ერთმანეთს, მაგრამ ასეთ დამთხვევებს იშვიათი გამონაკლისის გარდა ადგილი არ ჰქონდა. სამეურნეო ბირთვისა და გენეალოგიური ჯგუფის ცოცხალი და გარდაცვლილი წევრების მთლიანობის ერთ-ერთი დამადასტურებელი ფაქტია ნოგროში მოსავლისა და წარმოების პროდუქტების განაწილების საინტერესო წესის არსებობა. მოსავალი ჯერ იყოფოდა ნოგროს იმ წინაპართა რაოდენობაზე, თუნდაც ისინი ცოცხლები არ ყოფილიყვნენ, რომლებმაც საფუძველი ჩაუყარეს სოციალური ორგანიზაციის სამეურნეო ერთობას. ნოგროს ეს წინაპრები შესაძლოა ყოფილიყვნენ აღმავალი ხაზის III და IV თაობის ნათესაეები. ამის შემდეგ წინაპართა საწილო მოსავალი რიგდებოდა მათ უახლოეს განაყოფებში. ასე რომ, ნოგროს მიერ განაწილებული საზოგადო საკუთრება ბოლო განაყოფ ოჯახამდე აღწევდა. მოსავალს თანაბრად ღებულობდა როგორც სამშვილიანი, ისე ექვსშვილიანი ოჯახი. თუ ორი განაყოფი ძმიდან ერთს ოთხი შვილი ჰყავდა, ზოლო მეორეს — ხუთი, საძმო-საზიარო მიწიდან აღებული მოსავალი მაინც ორად იყოფოდა. ოთხშვილიანი ძმის მიღებული წილი თავის მსრივ ოთხად იყოფოდა იმ შემთხვევაში, თუ შვილები განაწილებულნი და ცალკე დასახლებულნი იყვნენ, ზოლო ხუთშვილიანისა — ხუთად.

საერთოდ, ოთხ-შვიდთაობიან ნათესაურ ორგანიზაციაში ძმებსა და ბიძაშვილებში გაუყოფლად დატოვებული მიწის ნაკვეთები ნოგროს

განვითარების გარკვეულ საფეხურზე, შესაძლოა შეოთხე, ან შეშვიდე თაობიდან დანაწილებულიყო შემკვიდრობის უფლების მატარებელ ოჯახებზე. შიწაც იმავე პრინციპით იყოფოდა, როგორც ეს მოსავლის განაწილებისას ხდებოდა. აქედან გამომდინარე, ერთის მხრივ, შეგვიძლია ვაშტყიციოთ, რომ ნოგროს განვითარების ადრეულ საფეხურზე საწარმოო კავშირი მოიცავდა სისხლით ნათესაურ ურთიერთობათა ფარგლებს. შოგ-ვიანებით, ნოგროს საწარმოო ფუნქციები დავიწროვდა და იგი დაეშთხვა ოთხი-შეიდი თაობის გენეალოგიურ წრეს, შაშინ, როცა სისხლით ნათესაური კავშირები სოციალური ურთიერთობებისა და იდეოლოგიური ერთობის სფეროში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული იყო ცხრა და უფრო მეტი თაობის ნათესავეებს შორის. შეორეს მხრივ, ირკვევა, რომ ნოგროს საფუძველს ადრიდანვე წარმოადგენდა საძმო საკუთრება, რომელიც თავდაპირველად საოჯახო-თეშური ანუ ჯგუფური საკუთრებიდან შეიდთაობიან ნოგროს გაუყოფელ, ასევე, ჯგუფურ საკუთრებაში გადაზარდა, ხოლო მოგვიანებით, საზოგადოებაში სოციალურ-ეკონომიკური გარდაქმნებისა და ტექნიკური განვითარების შედეგად ნოგროს ნათესაურ გაერთიანებაში ხუთ და სამ-ოთხ თაობამდე დავიწროვდა. ამის დამადასტურებელია ის ფაქტიც, რომ „საძმოდ“ იწოდებოდა როგორც სოლიდარული ბუნების დიდი სახლეულის შიწები, ისე გარიგებულ შმა-ბიძაშვილებში გაუყოფლად დატოვებული სახშარი ნაკეთებიც.

ამრიგად, როგორც ეხედავთ, ლოკალური ჯგუფისა და შასში გაერთიანებული, ასევე, ლოკალიზებული პატრონიშიული ორგანიზაციის გენეალოგიური სეგშენტების საკუთრება უშუალოდ უკავშირდებოდა საოჯახო-თეშურ საკუთრებას, ლოკალურ გაერთიანებაში წარმოდგენილი ნოგროს საძმო საკუთრების ფორშირება კი დიდი სახლეულისა და ნათესაური უჯრედის ისეთი სახეობების სეგშენტაციის რეზულტატს წარმოადგენდა, რომელიც ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში საძმო ოჯახად, ჩეენი ტერმინოლოგიით საძმო სახლეულად და ძმობის პრინციპებზე აგებულ შინიშალურ ნათესაურ დაჯგუფებად შიინევა.

აქარაში შექონახულია მონაცემები საოეშო, ე. წ. ჯუშალი შიწების ლოკალური ჯგუფების შიერ სარგებლობის შესახებაც. სოფლად მოსახ-

ლე ცალკეული ოჯახი, ან ერთმანეთთან შეზიარებული განაყოფი ძმა-ბიძაშვილი სათემო მიწებს კენჭისყრით პერიოდულად ინაწილებდა და წლების განმავლობაში ერთობლივი ძალებით ამუშავებდა, ხოლო შემდეგ ნაკვეთს გარკვეული დროით ასვენებდა.

აჭარის მთიანეთში საზაფხულო საძოვრები საერთო-სასოფლო, სათემო საკუთრებაში იყო. თითოეულ სოფელს თავისი საძოვარი და სეზონური სამოსახლო ბუნქტი გააჩნდა, სადაც ცალკეულ ოჯახს, შესაძლოა განაყოფ ოჯახთა ჯგუფსაც, საკუთარი თის სახლი ჰქონოდა.

საძოვრების გარდა სასოფლო და სათემო საკუთრებად ითვლებოდა ტყისა და სათიბის ტერიტორიები. სასოფლო და სათემო სათიბებისა და ტყეების გვერდით აჭარაში წარმოდგენილი იყო საოჯახო და ლოკალურ ერთობაში შემავალი პატრონიმიული განშტოების სარგებლობაში მყოფი სათიბები და ტყეებიც. სასოფლო ტყეები მასივების სახით განლაგებული იყო სახნავის, სათიბებისა და საძოვრების ზონაში. ტყეებს უპირატესად ეკავა მთებისა და ხეობების მიუდგომელი, ციცაბო ფერდობები. მათი მოვლა-პატრონობა ყველა მცხოვრების თანაბარ მოვალეობად მიიჩნეოდა. ხეობების ტერიტორიაზე არსებული ტყეები საზოგადოებრივ სარგებლობას ექვემდებარებოდა. ესა თუ ის სოფელი ტყის იმ მასივით სარგებლობდა, რომელიც მისთვის უფრო მისაღებოდა იყო. სვანეთში, ისე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, ტყეების გარკვეული ნაწილი სასოფლო და სათემო მფლობელობის გარდა საოჯახო სარგებლობაშიც იმყოფებოდა³³³. აჭარაში უკვე დამოწმებულია ტყის საოჯახო, ასევე, სახლეულის გაყოფის შემდეგ მისი საერთო სარგებლობაში დატოვების წესი. ეს ტყეები მდებარეობდა ყანების გვერდით და მათ ძმები თავიანთ კუთვნილებად თვლიდნენ. ამიტომ, ყანის გაყოფასთან ერთად, თავისთავად ტყეც ნაწილდებოდა, ან

³³³ გ. ჯალაბაძე. მეზინდგერეობა სვანეთში.— მასალები სვანეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის (მსვეშ), თბ., 1970, გვ. 4.

გაუყოფლად ძმების სარგებლობაში რჩებოდა³³⁴. ტყეში ხის დასანიშნავად ნოგროსთან დაკავშირებულ ოჯახებს საერთო ნიშანი, თარჯი, იგივე, ხაჩი პქონდათ. იგი შეიძლება ყოფილიყო ჯვრის, რომაული ათის და რომაული სამის მსგავსი. ხის დაჯვარება ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოსა და, საერთოდ, კავკასიაში³³⁵. იგი ხეზე და მიწაზე საკუთრების გამომხატველ ნიშნად ითვლებოდა. მას ხშირად მმართავდნენ საახოედ შერიეული ადგილის დასაკუთრების მიზნით. მიუხედავად ამისა, ნიშნის დასმა არ გულისხმობდა მიწაზე საკუთრების სრული უფლების მობოვებას — ამისთვის გარკვეული სამეურნეო სამუშაოების ჩატარება იყო აუცილებელი³³⁶. გ. ბარდაველიძისა და გ. ჩიტაიას მიერ ჩაწერილი მასალებით, ხაჩი აჭარელში საგვაროვნო საკუთრების ნიშანს ეწოდებოდა. ქართველების სამხრეთ ტომებში ჯვარისთვის ხაჩი იყო გავრცელებული. მის პარალელურ სახელწოდებას თარჯი წარმოადგენდა³³⁷. ამ ფაქტს ადრე ზ. ჭიჭინაძემაც მიაქცია ყურადღება³³⁸. გ. შამილაძის დაკვირვებით, ძველად თაჯი „თოხუმის“ (პატრონიმიული დაჯგუფების — ნ. მ.) ნიშანს წარმოადგენდა, რომელიც შვიდი თაობის შემდეგ უნდა წაშლილიყო³³⁹.

განაწილებული ძმა-ბიძაშვილები გაუყოფლად დატოვებულ სათიბებს ზოგჯერ მორიგეობით, ან ერთობლივი ძალებით თიბავდნენ.

334 ალ. რობაქიძე. მასალები პატრონიმიული ორგანიზაციის ისტორიისათვის აჭარაში.—სდსყკ, ტ. 2, თბ., 1974, გვ. 39.

335 ბ. გამყრელიძე. ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ალბური მესაქონლეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა), თბ., 1982, გვ. 193-194.

336 ნ. ჩიჯავაძე. ახოობა აჭარაში. — ამყკ, თბ., 1967, გვ. 59-61.

337 გ. ბარდაველიძე. გ. ჩიტაია. ხევსურული ორნამენტი (ქართული ხალხური ორნამენტი), I, თბ., 1964, გვ. 5.

338 ზ. ჭიჭინაძე. ქართველთა გამამაღიანება ანუ ქართველთა გათათრება, ტფ., 1915, გვ. 103.

339 В. М. Шамидзе. Скотоводство в Западной Грузии (по этнографическим материалам Грузии).— Дис... канд. ист. наук. Тб., 1964, с. 128-129.

ლოკალურ ჯგუფში შემაგალი ნოგროს საზოგადოებრივი საკუთრება წარმოდგენილი იყო არა ერთდროულად წარმოების ყველა ობიექტზე, არამედ მის ნაწილზე და ზოგჯერ მეორეხარისხოვანი მოხმარების იმ ნაკვეთებზე, რომლებიც მოუსაგლიანობითა და უნაყოფობით ხასიათდებოდა. სათიბებით სარგებლობა უმეტესად განაყართა საერთო ძალებით ხდებოდა და თივაც თანაბრად ნაწილდებოდა. მოძმეებს შორის სათიბების რიგრიგობით მოხმარებას განაპირობებდა ნაკვეთის მოცულობის სიმცირე, რომელიც განაყოფებს შორის მისი პარცელაციის შემთხვევაში კიდევ უფრო მცირდებოდა და ბალახის უმნიშვნელო რაოდენობით მოთიბვის გამო ფაქტიურად უსარგებლო ხდებოდა. ამიტომ, მოზიარეები ამჯობინებდნენ ნაკვეთი ყოველწლიურად მორიგეობით მოეთიბათ. სათიბების სარგებლობასთან დაკავშირებით ანალოგიური მასალები საქართველოს სხვა კუთხეებშიც შეინიშნება. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესო პარალელები მოგვეპოვება რაჭიდან. საქართველოს ამ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ რეგიონში სათიბთა გარკვეული ნაწილი — ნაახოები, ზოლო ნაწილი — ნაყიდი იყო. ნაკვეთები იყოფოდა „ბაბუიშვილობების“ — პატრონიმიული განშტოებების შესაბამისად. ლოკალურ ჯგუფში გაერთიანებულ თითოეულ ოჯახს თავისი კუთვნილი, მიზომილი მიწები გააჩნდათ. ასე განაწილებული სათიბების გაყიდვა მიწით მოსარგებლე ოჯახს შეეძლო მხოლოდ ბაბუიშვილობის შიგნით. ან გასხვისების დროს ლოკალურ ჯგუფში შემაგალი ოჯახების, მათ შორის ბაბუიშვილობის ყველა სრულასაკოვანი წევრის თანხმობით. სოფლის გაუყოფელ, საერთო სათიბთა ზოგად სახელწოდებად რაჭაში დამოწმდა ტერმინი საერთო. ალბურ ზონაში მდებარე მიწების გათიბვა ხშირ შემთხვევაში მოსწრების პრინციპებზე იყო დამყარებული. სათიბებში პირველი ვინც ავიდოდა, საერთო ადგილსაც ის მოთიბავდა, ან ადგილს შემოსაზღვრავდა და წინასწარ დაიკავებდა. დღის განმავლობაში რასაც მოთიბავდა, მისი ოჯახის კუთვნილებაში რჩებოდა. საერთო სათიბებში ადგილის დაკავების მიზნით ღამითაც მიდიოდნენ. სათიბს „გამოთარჯავდნენ“ — პატარა ლესურით წრიულად შემოთიბავდნენ. შემოთარჯული ადგილი წინასწარ დაკავებულად ითვლებოდა და მას ვერაფერი ახლებდა ხელს. ხშირად, ნაახოები სათიბი

რაქაში ერთ ოჯახს ეკუთვნოდა. გამრავლებისა და, შესაბამისად, დიდი ჯალაბის გაყრის შემდეგ კი ასეთი ნაკვეთები გაუყოფლად რჩებოდა და თანდათანობით ბაბუიშვილობის საერთო სარგებლობას ექვემდებარებოდა. მონათესავე ბაბუიშვილობათა ნაკვეთებიც გვერდიგვერდ იყო განლაგებული. მოცემულ ნათესაურ გაერთიანებათა წევრები ერთმანეთის ტერიტორიებში არ იქრებოდნენ. აქ ერთი მეტად საინტერესო თავისებურებაც შეინიშნება. თიბვის დაწყების პერიოდში სოფლის საგვარეულოთა ბაბუიშვილობების წარმომადგენლები, შრომისუნარიანი მამაკაცები ერთად მიდიოდნენ სათბ ზონაში. სათბი მიწის მთელ ფართობს თავაკაცები სოფლის ყველა წევრის მონაწილეობით წინასწარ დაყოფდნენ სოფელში მცხოვრებ საგვარეულოთა რაოდენობის მიხედვით. საგვარეულოზე მიზომილი ნაკვეთები კი საგვარეულოში გაერთიანებულ ბაბუიშვილობათა რაოდენობაზე ნაწილდებოდა. თავის მხრივ, თითოეული ბაბუიშვილობა მასზე გამოყოფილ სათბ ტერიტორიას დაანაწილებდა იმდენად, რამდენი ოჯახიც, ე. ი. რამდენი მოწილ-ეც იყო წარმოდგენილი სოციალური ორგანიზაციის შემადგენლობაში. მიწები იზომებოდა ცუდის ტარით. საგვარეულოთათვის მიკუთვნებული სათბები ინომრებოდა და კენჭისყრის წესით ნაწილდებოდა. მიწის გადასანაწილებლად საგვარეულოს შიგნით კენჭს უყრიდნენ ჯერ ლოკალურ ჯგუფებში შემავალ ურთიერთმონათესავე ბაბუიშვილობებს, ხოლო ბოლოს — ბაბუიშვილობებში ასოცირებულ მოწილე ოჯახებს, რის შემდეგაც ყველა სამეურნეო ბირთვს თიბვის უფლება ეძლეოდათ. ასე გრძელდებოდა ყოველწლიურად, რაც მიწების თანასწორუფლებიანი მოხმარების საშუალებას იძლეოდა მოწილე ოჯახებს შორის სახნავი მიწების კენჭისყრით განაწილების ანალოგიური წესი აჭარაშიც დასტურდება. ასეთ მიწებს გარკვეული წლების მანძილზე ამუშავებდნენ არა მარტო ცალკეული ოჯახები, არამედ, ზოგჯერ, განაყოფი და მიწის დამუშავების პროცესში შეზიარებული მოძმეები. სვანეთშიც სახნავ-სათბი კომპლობრივ მფლობელობაში იყო, მაგრამ შეინიშნებოდა საგვარეულო და სათემო სათიბების არსებობაც³⁴⁰.

340 გ. შამილაძე. მსხვილფეხა მესაქონლეობა სვანეთში. — სდსყკ, ტ. 4, თბ., 1976, გვ. 23-30.

აჭარაში ლოკალურ ჯგუფში შემავალი ნოგროს საერთო სარგებლობაში რჩებოდა წისქვილი³⁴¹, ყიშლა³⁴². განაყოფი ოჯახები ზიარად იტოვებდნენ ჯილღას, ფარცხს, მარხილს, სელს და სხვა.

საერთო სარგებლობაში რჩებოდა მუშა საქონელიც — ხარები. კინტრიშის ხეობაში ასეთი ხარები „ზიარ ხარებად“ იწოდებოდა. გაყრისას ძმები თითო ხარსაც იტოვებდნენ მოსავლელად, რადგან მათი ცალ-ცალკე შენახვა ეკონომიკურად შედაგათიანი იყო. თავის დროზე, ი. ვორონოვს ქვემო აჭარაში დაუფიქსირებია რამდენიმე კომლის საერთო სარგებლობაში ხარების დატოვების ფაქტები, რაც, ავტორის აზრით, აადვილებდა მათ მოვლას და ოჯახებსაც თავიდან აცილებდა ზამთარ-ზაფხულ საქონლის კვებასთან დაკავშირებულ სირთულეებს³⁴³. ი. ლისოვსკიმ ართვინსა და არტანუჯში რამდენიმე ოჯახის სარგებლობაში დატოვებული ცხენისა და ვირის არსებობაც დაადასტურა³⁴⁴. აჭარაში გამოვლენილია ტერმინი სათაფზიარო³⁴⁵, რომელიც განაყარი ოჯახების საზიაროდ დატოვებულ ძროხის აღმნიშვნელიც იყო. ძროხის ნაშატი ძმების საერთო სარგებლობაში რჩებოდა ან თანაბარი რაოდენობით იყოფოდა.

ბირუტყვისთვის თითოეულ ოჯახს სპეციალური დამლა, ე. წ. სერი გააჩნდა. სერო საკუთრების გამომხატველი ნიშანი იყო. ლოკალური ჯგუფისა და პატრონიმიული ორგანიზაციის დაჯგუფებისათვის ცალკე გამოყოფილი სერი უკვე XIX საუკუნისთვის აღარ არსებობდა, რადგან ბირუტყვთა უმეტესი რაოდენობა საოჯახო საკუთრებაში იმყოფებოდა

341 В. Я. Лисовский. Чорохский край. Военно-статистический очерк, Тифл., 1887, с. 97, 126; ვლ. მგელაძე. სოფელ დარჩიძეების დასახლების სტრუქტურისათვის.—ბსკიშ, ტ. 2, თბ., 1962, გვ. 113.

342 ვ. შამილაძე. ალბური მესაქონლეობა საქართველოში (აჭარის მესაქონლეობის ეთნოგრაფიული შესწავლა), თბ., 1960, გვ. 38, 62.

343 Ю. Н. Воронов. Батумская область.—ИКОИРГО, т. 21, Тифл., 1912, с. 98.

344 В. Я. Лисовский. Указ. раб., с. 127.

345 ვ. შამილაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 90.

და, ცხადია, ამის გამო მისი დასახელებული მიზნით გამოყენება აღარ იყო საჭირო.

აქარაში სასოფლოსა და საოჯახოს გვერდით არსებობდა პატრონი-იმიული ორგანიზაციის ცალკეული ჯგუფის სარგებლობაში მოქცეული სახმარი — სარწყავი და სასმელი წყლები. ამიტომაც, რომ ზოგჯერ წყაროები ნოგროს სახელწოდების მიხედვით იხსენიებოდა. ასეთი იყო, მაგალითად, მუთველიენტ წყარო (ღორჯომი), ხიმშაგრიენტ ყვი, ანუ ხიმშაგრიენტების ქა (სოფელი აგარა, ხულოს რ-ნი), ბახალიენტების ყვი, ბერიენტების წყარო (სოფელი მეხალაშვილები, ხულოს რ-ნი) და სხვა³⁴⁶.

სარწყავი წყლები „რუს“ საშუალებით გამოპყავდათ. რუ გამოპყავდა ოჯახს, ლოკალურ ჯგუფსა და მასში წარმოდგენილ ნოგროს, სოფელს და ტერიტორიულ თემს. ხდებოდა ისეც, რომ სოფლად მოსახლე სხვადასხვა საგვარეულოსა და ჩამომავლობის ნოგროები რუს საერთო ძალებით გამოიყვანდნენ, მაგრამ ამის შემდეგ თითოეულ სამეურნეო-ნათესაურ ჯგუფს წყალი თავისი თავისთვის გაპყავდა. ამას ხელს უწყობდა პატრონიიმიული ნიშნით ლოკალურ ჯგუფებად განსახლებისა და დასახლების ტრადიცია. იმ სოფლებში, სადაც არხი საერთო იყო, ქალების მორწყვისას სირა — რიგი წესდებოდა „წილით“. ტერმინ „წილი“ იგულისხმებოდა ის ფაქტი, რომ მორწყვა შეეძლო მხოლოდ იმ მეკომურს, რომელსაც არხის გამოყვანასა და მორწყვაში ედო წილი. ოჯახების მიხედვით წყლის განაწილებასა და რიგის დაცვას მოსახლეობის მიერ საგანგებოდ არჩეული ბირი, ე. წ. ცუტენტო, იგივე, მეწყლე (მერუე) აწესრიგებდა. მეწყლე მიკერძოებას არ იჩენდა და თითოეულ ოჯახს ყველასათვის მისაღებ რიგს უწესებდა. მეწყლე გაწეული შრომის საფასურად სათანადო ნატურალურ და ფულად ანაზღაურებას იღებდა. მის საქმიანობაში შედიოდა აგრეთვე სასოფლო და

346 Н. В. Мгеладзе. Из истории общественных отношений в Верхней Аджарии.- ОЭА, Тб., 1982, с. 249.

სათემო გზების მეთვალყურეობა, მონაუერ წყლებზე კვალის გაწარბება. სოციალურ გაერთიანებათა მიერ სარწყავი წყლების გამოყენების წესების შესწავლას აჭარაში ადრეც ექცეოდა სათანადო ყურადღება³⁴⁷. საქართველოს სხვა რეგიონების მაგალითზე მორწყვის უძველეს ტრადიციებს და მის დიდ მნიშვნელობას ქართველი ხალხის ტრადიციულ სამეურნეო კულტურაში სხვადასხვა ავტორის მიერ არაერთხელ გაესვა ხაზი³⁴⁸. როგორც ცნობილია, ქართული სოფლების ხევისბირულობის ჩამოყალიბების საქმეში ნ. ბერძენიშვილი მორწყვის ძირძველ ტრადიციებს განმსაზღვრელ მნიშვნელობას ანიჭებდა³⁴⁹. აჭარაშიც სოფლები, ძირითადად, ღელე-წყაროებით მდიდარ ხეობებშია გაშენებული. სოფლის სათიბების სარწყავად გამოყენებულია სწორედ ამ ხევთა ღელეები და მდინარეები, ცალკეულ შემთხვევაში კი ადგილზე გამომდინარე თუ მოყვანილი წყაროები.

შეიძლება ითქვას, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, აჭარის მთიელებში XIX საუკუნის ბოლომდე მოაღწია ლოკალურ გაერთიანებაში წარმოდგენილმა პატრონიმიული ორგანიზაციის სამეუ-

347 В. Я. Лисовский. Указ. раб., с. 183; ნ. ჩიჯავაძე. ნიადაგის მორწყვა-გაბატივება ზემო აჭარაში (1958 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის წინასწარი სამეცნიერო ანგარიში).—ბსკიშ, ტ. 2, ბათ., 1960, გვ. 106; მისივე, ჭალების მორწყვა ზემო აჭარაში.—ბსკიშ, ტ. 2, თბ., 1962, გვ. 107; მისივე, სამიწათმოქმედო ყოფის ისტორიიდან აჭარაში, თბ., 1971, გვ. 121, 88-145; Т. А. Ачугба. Семья и семейный быт в Аджарии (вторая половина XIX — начало XX вв.).—Дис... канд. ист. наук, Тб., 1983.

348 ი. კიკვიძე. მორწყვა ძველ საქართველოში (ისტორიულ-არქეოლოგიური ნარკვევი), თბ., 1963; მ. გეგეშიძე. მორწყვის ხალხური წესები ზემო სვანეთში.—მსე, ტ. 1, თბ., 1960; ნ. ჩიჯავაძე. ტერასული მიწათმოქმედება საქართველოში, ბათ., 1976, გვ. 53.

349 ნ. ბერძენიშვილი. ერთი ფურცელი ისტორიულ-გეოგრაფიული დღიურიდან.—საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული (სიგკ), თბ., 1960, გვ. 168.

რნეო ერთობის რელიქტებმა. ამ პერიოდისთვის დიდი სახლეული და ნოგროს ტიპის ნათესაური ჯგუფი არ წარმოადგენდა ძირითად და მითუმეტეს ერთადერთ საწარმოო-ეკონომიკურ უჯრედს. სამეურნეო ფუნქციები სხვა სოციალურ გაერთიანებებს, მაგალითად, ნუკლეარულ ოჯახსა და თემსაც გააჩნდა. სახლეულში წარმოდგენილი ნუკლეარული ოჯახების გაბატონებას ხელს უწყობდა გლეხის ბაზართან კავშირის გაფართოება და ნატურალური მეურნეობის რღვევა, ოჯახის ზოგიერთი წევრის გასვლა გარე სამუშაოზე, დიდ სახლეულში მცხოვრებ ცალკეულ წყვილთა ლტოლვა განკერძოებული საკუთრების შექმნისაკენ და, აქედან გამომდინარე, დამოუკიდებელი საოჯახო ცხოვრების მოწყობისაკენ, რაც არაიშვიათად დიდი სახლეულის ნაადრევი დაშლით სრულდებოდა³⁵⁰. ლოკალურ ერთობაში შემავალი ნოგროს ტიპის სამეურნეო-ნათესაური ჯგუფი ადრე სოფლის თემის და იმავდროულად ფეოდალური საკუთრების პირობებშიც ფუნქციონირებდა. აჭარის ფეოდალურ საზოგადოებაში სათემო ტრადიციის ხვედრითი წილი დიდი იყო. ეს კი სრულიად ლოგიკურ სიცოცხლისუნარიან ბაზას უქმნიდა ნოგროს პირველადი და გვიანდელი ფორმების ხანგრძლივ შემონახულობას. ცნობილია, რომ საქართველოში, ისე როგორც სხვა ქვეყნებში, თემური საკუთრება არსებობას განაგრძობდა ფეოდალიზმის მფარველობის ქვეშ. იგი კონკრეტულ საზოგადოებაში სხვადასხვა პერიოდისთვის დამახასიათებელ ნიშან-თვისებებსაც ინარჩუნებდა. განვითარების სხვადასხვა ეტაპისთვის დამახასიათებელი ელემენტების გარკვეულ სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებში გადახლართვა. თუ თანაარსებობა ბარისგან განსხვავებით XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს მთიანეთმა შედარებით ხელშესახებად შემოგვინახა, სადაც, როგორც გ. მელიქიშვილი მიუთითებდა, „საქმე გვაქვს განვითარებული სახელმწიფოებრიობის ფარგლებში უფრო ჩამორჩენილი

350 Т. А. Ачугба. Семья и семейный быт в Аджарии (вторая половина XIX – начало XX вв.). - Дис... канд. ист. наук, Тб., 1983, с. 118.

სოციალურ-ეკონომიკური წყობის ავტონომიურ ფუნქციონირებასთან³⁵¹. ცენტრალური ხელისუფლების პერიოდული შესუსტება ხელს უწყობდა მთიელთა სეპარატიზმს და თემური ყოფის ზოგიერთი ფორმის კონსერვაციას³⁵².

ამრიგად, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ნოგროს წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი ურთიერთობა და სამეურნეო ინტერესების თანხვედრილობა განსაზღვრავდა ნათესავთა ურთიერთდაშოკიდებულების ხასიათს. მონათესავე ოჯახებს შორის არსებული ქონებრივ-სამართლებრივი ურთიერთობები თავისი ფესვებით უკავშირდებოდა საოჯახო და ნათესაურ დაჯგუფებათა პირველადი უჯრედების წევრთა ქონებრივ-უფლებრივ ნორმებს. დიდი სახლეულებისა და ნათესაობის მინიმალური რგოლების — მინიმალური ღირებულების სეგმენტაცია, საოჯახო ქონების გაყოფა და ქონების ნაწილის გაუყოფლად დატოვების პრაქტიკა აფართოებდა ლოკალური ჯგუფებისა და ნათესაური გაერთიანებების სტრუქტურულ წყობას, რაც, ბუნებრივია, წარმოქმნიდა საოჯახო ყოფიდან მომდინარე ახალი სახის ქონებრივ ღირებულებებს და ზრდიდა მასთან დაკავშირებული ურთიერთობების სამართლებრივ საზღვრებს.

³⁵¹ გ. მელიქიშვილი. ქართველ მთიელთა სოციალურ-ეკონომიკური წყობის დახასიათება. - მაცნე, ისტორიის სერია, №1, თბ., 1970, გვ. 19.

³⁵² Р. Л. Харадзе. Характер сельской общины грузин-горцев по этнографическим материалам - VII КАЭН, Москва, август 1964 г., М., 1964, с. 1.

**უფლება-მოგალეობები სოციალურ
პროტიერტოებათა სფეროში**

ნოგროს სოციალური მთლიანობის ერთ-ერთ გამოხატულებას ეგზოგამია წარმოადგენდა³⁵³.

აქარაში, ერთის მხრივ, ნოგროს ეგზოგამიურობის, ლოკალური ჯგუფის შემადგენელ ოჯახებს შორის საქორწინო უფლებების, ხოლო, მეორეს მხრივ, ნათესავთა საქორწინო ურთიერთდამოკიდებულებების გამოკვლევა სხვადასხვა სიძნელესთანაა დაკავშირებული. მეტნაკლებად ეს აიხსნება ყოფაზე შარიათის გავლენით, მაგრამ მაინც აღნიშნული სირთულე განპირობებულია იმით, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევრისთვის და, ბუნებრივია, უფრო ადრეც, ამ რეგიონის სოფლებსა და უბნებში მრავლად მოსახლეობდა ნოგროები, რომელთა წევრებიც ე. წ. „მოპარულ“ თუ „ნაყიდ“, ე. ი. შეცვლილ გვარ-სახელსა და ბუდე-ნათესაობის სახელწოდებებს ატარებდნენ, ან ნათესაურ ორგანიზაციებში „მიწით მოძებობით“ იყვნენ შესულ-შეკედლებულნი. ამის გამო ბუდე-ნათესაობებში გვხვდებოდა ერთი და იგივე პატრონიმიული სახელწოდებებისა და გვარ-სახელის მატარებელი ოჯახები, რომლებიც, ფაქტურად, სხვადასხვა ჩამოშავლობას ეკუთვნოდნენ. ბუნებრივია, ამ მიზეზითაც, საზოგადოებრივ ფორმათა წევრები მკაცრად არ იცავდნენ ნათესაურ რეგლამენტაციას ოჯახის შექმნასა და ქორწინების სფეროში.

³⁵³ ნ. მგელაძე. ეგზოგამიის ზოგიერთი თავისებურება ქართველი ხალხის ტრადიციულ საზოგადოებაში.—ოჩხარი (ჯულიეტა რუხაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და ფილოლოგიური ძიებანი), თბ., 2002.

მითითებული პროცესების გაღრმავების ნიადაგზე თანდათანობით ნოვროები და საგვარეულოები მოჩვენებითი ერთგვაროვნების ხასიათს იძენდნენ. აღნიშნულმა პროცესებმა საგვარეულოთა სტრუქტურულ შემაღგენლობაზე იქონია შედარებით ძლიერი გავლენა, რამდენადაც საგვარეულოს ფარგლებში იგი შედარებით მეტ ხელოვნურად და ბუნებრივად აღმოცენებულ ნოვროებს აერთიანებდა და თაობათა საკმაოდ დიდ რიცხვს მოიცავდა. გვიანფეოდალურ აჭარაში მოსახლეობის მიგრაციებისა და სხვადასხვა სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორის მიზეზით (მიწის ყიდვა-გაყიდვა, სისხლ-მესისხლეობა და ამის ნიადაგზე გვარსახელის გამოცვლა თუ მფარველის საგვარეულოში ძმობით შესვლა ...) დასახლებულ პუნქტებში გვარეულობაშეცვლილი ოჯახები იმდენად მომრავლდნენ, რომ საგვარეულომ ფაქტიურად დაკარგა სისხლით ნათესაობის ნიშან-წყალი, მისთვის დამახასიათებელი უფლებამოვალეობები და ეგზოგამიის ტრადიციული თვისებები. მიუხედავად ამისა, მოცემული რეგიონის ზოგიერთი კუთხის საგვარეულო მაინც ინარჩუნებდა სოციალურ მთლიანობას. მაგალითად, ზემო აჭარისგან განსხვავებით, კინტრიშის ხეობაში გვარსახელის შეცვლის დასახელებული პროცესები შედარებით ნელი ტემპით მიმდინარეობდა, რაც გასაგებიცაა, რადგან გვიანფეოდალურ ხანაში შიშიანობის, კლასობრივი ბრძოლისა და დამპყრობთა წინააღმდეგ გამუდმებული ბრძოლების პირობებში მოსახლეობა უმეტესად ბარიდან მთაში იხიზნებოდა. ასეთი მიგრაცია ხიზან-მიგრანტთა დიდი ნაწილის შემკვიდრებითი სახელის გამოცვლით, მფარველის საგვარეულოში შესვლითა და, ხშირად, მათი მიწის ყიდვით სრულდებოდა. ამ სახით, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ცალკეულ საგვარეულოს, როგორც გამონაკლისს, აჭარაში მოგვარეებს ნება ეძლეოდათ ურთიერთშორის ეთნოგათ ქალი, თუმცა ეს სრულებითაც არ გულისხმობდა ეგზოგამიის არარსებობის ფაქტს აჭარაში, რადგან, ხშირ შემთხვევაში, აქ სისხლით ნათესაურ ერთეულად წარმოდგენილი იყო არა საგვარეულო, არამედ უახლოესი წინაპრიდან მომდინარე ნოვრო, რომლის V-VII თაობიან გენეალოგიურ ჯგუფში დაცული იყო ეგზოგამიის ტრადიციული წესი.

სხვათა შორის, ადრე ნათესავთა შორის შეუღლების აკრძალვას ჩვენს მიერ აჭარაში დამოწმებული ადათობრივ სამართალთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებაც ადასტურებს, რომელიც „ამოკირვის“ სახელწოდებით იყო ცნობილი³⁵⁴. ეს ჩვეულება დღესდღეობით მხოლოდ აჭარულ ზღაპრებშია ასახული³⁵⁵ და გადმოცემებშიღაა დაცული. ამოკირვა ჩაქოლვის თანაბარი იყო და მას მრუშობის, ნათესავთა ნებადაურთველი შეუღლების ან მათ შორის შემთხვევითი სქესობრივი კავშირის დამყარების დროს მიმართავდნენ³⁵⁶. ანალოგიურ ვითარებაში ხდებოდა ტერიტორიული თემიდან ბიროვნების მოკვეთაც. ეგზოგამიის დარღვევისათვის ბიროვნების თემიდან განდევნა, ისე როგორც ჩაქოლვა, ადრეული წარმოშობის სამართლებრივი ინსტიტუტები ჩანს, რომლებიც, როგორც ირკვევა, ეგზოგამიის დარღვევების ფაქტებთან კავშირში მოგვიანებით აჭარაში იშვიათად გამოიყენებოდა, რამაც მისი გაქრობა და XIX საუკუნისათვის მხოლოდ რელიქტის სახით შემორჩენა განაპირობა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, ისე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, სოფლის თემის ბირობებში ჩაქოლვა, როგორც სასჯელის უმაღლესი ფორმა და მოკვეთა, ანუ საზოგადოებისგან იზოლაცია, რომელიც ფიზიკური მოსბობის თანაბარი იყო, უმთავრეს შტრისებში, ტერიტორიული გაერთიანების შიგნით ადათით აკრძალული ნორმების უნებართვო დარღვევებთან, სისხლით ნათესავთა შორის დამყარებულ სქესობრივ კავშირთან ან შეუღლებასთან იყო თავის დროზე დაკავშირებული. ეს ფაქტიც ერთ-ერთი მყარი დამადასტურებელი არგუმენტია იმისა, რომ საქართველოს სხვა რეგიონების მსგავსად ძველად აჭარაშიც დაცული იყო ეგზოგამიის ტრადიციული წესი, თუმცა, როგორც ჩანს, მოგვიანებით საქართველოს ცალკეულ კუთხეში სოციალურ-ეკონომიკური და

354 ნ. მგელაძე. ნათესაურ ურთიერთობათა ზოგიერთი საკითხი აჭარაში ადათობრივი ნორმების შუქზე.—მაცნე, ისტორიის სერია, №3, თბ., 1984. გვ. 46-61.

355 საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი (ბსკიფა), №5, გვ. 13-14, 17.

356 ნ. მგელაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 52.

რელიგიური ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად იგი დაირღვა. აჭარაში ხელოვნური დანათესავების სიხშირემ საგვარეულოს დაუკარგა პირველსავე. მეორეს მხრივ, ერთი ძირიდან წამოსულ საგვარეულოთა დიდი ნაწილი იმდენად განვითარდა და დაიშალა სხვადასხვა მონათესავე საგვარეულო განტოტებებად და ნოგროთა გვიანპატრონიძეულ შტოებად, რომ მან ფაქტიურად დაკარგა საერთო წარმომავლობის შეგნება, რამაც საგვარეულო ეგზოგამიის რღვევამდე მიიყვანა. აჭარის გარდა, ეს უკანასკნელი ფაქტი სვანეთსა და რაჭაშიც შეინიშნებოდა.

გვიანშუასაუკუნეებში აჭარაში ჩნდება კუზენური ქორწინების სოციალურ-ეკონომიკური ბირობები, მაგრამ იგი არ ჩამოყალიბებულა ქორწინების აუცილებელ ფორმად. ამდენად, კუზენურ ქორწინებას პრაქტიკაში იშვიათად პქონდა ადგილი და თავს იჩენდა მხოლოდ მაშინ, როცა საერთო გენეალოგიის წევრები ცდილობდნენ სამემკვიდრეო ქონება ნათესაური ჯგუფის ფარგლებში შეენარჩუნებინათ. ასეთი ქორწინების დროს ურვადის (თაგნი³⁵⁷, სათაგრი, ბაშლუღი, რიშგეთი) გადახდა და მზითვის გაწყობა საჭიროებას აღარ წარმოადგენდა. ქონება (საცხოვრებელი, ეზო-კარ-მიდამო, სახნავ-სათესი და სათიბი ნაკვეთები) უფაჟო ძმის ოჯახიდან ნოგროს გარეთ გათხოვილი ქალის მეშვეობით უცხო ჩამომავლის ხელში არ უნდა მოქცეულიყო. მისი დაცვის საუკეთესო საშუალებას კუზენური ქორწინება წარმოადგენდა. ბიძაშვილებს შორის ქორწინების ფაქტი მიმართული იყო ზედსიძეობის წინააღმდეგაც³⁵⁸. სხვათა შორის, აჭარაში კუზენური ქორწინების ქორწინების

³⁵⁷ ნ. ნოღაიდელი. საქორწილო ლექსიკა.—ადლ., №2, თბ., 1979.

³⁵⁸ ვლ. მგელაძე. ქორწინება და საქორწინო წეს-ჩვეულებანი აჭარაში.—იქედს I, ბათ., 1996; მისივე, ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათ., 1973, გვ. 93; მ. ბექაია. საქორწინო ურთიერთობის ნორმები ზემო აჭარაში. სეს, თბ., 1964; მისივე, ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში, ბათ., 1972, გვ. 82; М. А. Бскана. Старые и новые брачные традиции в Аджарии, - ОЭА, Тб., 1982. с. 176-198.

აუცილებელ ფორმად აღიარების საწინააღმდეგოდ ნათესაობის ტერმინთა სისტემების თავისებურებებიც უნდა მეტყველებდეს. ცნობილია, რომ იმ ხალხებში, სადაც ქორწინების ეს ფორმა საკმაოდ ფეხმოკიდებული და ყოფაში გავრცელებული იყო, იგი განაპირობებდა ნათესაობის ტერმინთა გარკვეული ტიპის ფუნქციონირებასაც. მაგალითად, არაბი ქმრები თავიანთ ცოლებს ხშირად მოიხსენიებდნენ *bint' amn*-ის სახით, მაგრამ ამ ტერმინით ასევე აღნიშნავდნენ მამის ძმის ქალიშვილებსაც (*bint* - ნიშნავს ქალიშვილს, ხოლო *amn* - მამის ძმას). როცა არაბი მამაკაცი ცოლად ირთავდა თავის კუზენს, იგი მოშავალშიც იმავე სახელწოდებით მოიხსენიებდა მას, როგორადაც ბავშვობაში იყო მიჩვეული³⁵⁹. ნ. კისლიაკოვი კუზენური ქორწინების გენეზისს პატრიარქალურ ეპოქას უკავშირებდა ავტორის მიხედვით, პატრიარქალურ ეპოქაში დედის ძმისშვილებთან ქორწინების მსგავსად პრაქტიკაში შემოდის მამის ძმისშვილებთან ქორწინების ჩვეულება. ნ. კისლიაკოვმა პატრონიზმის ეგზოგამიურობისა და ენდოგამიურობის საკითხების კვლევასთან დაკავშირებით მისეული თვალსაზრისი შემოგვთავაზა. ავტორის დაკვირვებით, პატრონიზმი წარმოიქმნა გვაროვნული კოლექტივების, კერძოდ, დიდი პატრიარქალური ოჯახების დაშლის შედეგად, რაც წარმოადგენდა ნატურალური მეურნეობის სასაქონლო მეურნეობაში, სათემო-გვაროვნული საკუთრების კერძოში გადაზრდის შედეგს. ქონებრივი დიფერენციაციისა და კლასობრივი ურთიერთობის ბირობებში აქედან გამომდინარეობდა საკუთარი ოჯახისა და სისხლით ნათესაური ჯგუფის ფარგლებში ქონების დამაგრების ტენდენცია. ამიტომ შიდაჯგუფობრივი ენდოგამია ამ პერიოდისათვის ხშირად ვლინდებოდა ორი ძმის შვილებს შორის ქორწინების სახით. ნ. კისლიაკოვის დასკვნით, ძველთაგანვე მოყოლებული ქორწინების ეს სახე ჩამოყალიბდა წესად და უნდა მიიჩნეოდეს არცთუ ისე დიდი სისხლით ნა-

359 A. M. Hogart. Kinship systems.-Anthropos. №3-4. 1937, p. 547.

თესაური ჯგუფის (პატრონიზმის) დამახასიათებელ მოვლენად³⁶⁰. ა. დავიდოვიც ავღანეთის მოსახლეობის საზოგადოებრივი სტრუქტურის ანალიზის საფუძველზე ძმათაშვილებს შორის ქორწინების სოციალურ-ეკონომიკური პირობების ჩამოყალიბებას პატრონიზმების გაჩენის ეტაპს აკუთვნებდა და მათ ფუნქციონირებას სოციალური ორგანიზაციის აღნიშნული ტიპის თანმხლებ პროცესად მიიჩნევდა³⁶¹. მართალია, ორივე ავტორი — ნ. კისლიაკოვი და ა. დავიდოვი ამ საკითხებს სწავლობდა იმ მასალაზე დაყრდნობით, რომლებიც ისლამის მიმდევრებს ახასიათებდათ, მაგრამ მაინც მათ მიერ მიღებული დასკვნები ზოგადი ხასიათისაა. კუზენური ქორწინება შეიძლება არსებობდეს ან გადმონაშთის სახით გამოვლინდეს არა მარტო მაჰმადიანურ გარემოში, არამედ იმ ხალხებშიც, რომლებიც მუსლიმებისაგან განსხვავებულ იდეოლოგიურ და სოციალურ პირობებში ცხოვრობს, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთი ეთნოსის საზოგადოებრივ ყოფაში კუზენური ქორწინების კვალიც კი არ შეინიშნება. საერთო ჯამში უფრო ლოგიკურია მივიჩნიოთ, რომ კუზენური ქორწინება არ წარმოადგენდა ქორწინების აუცილებელ და, ამასთან, არც უნივერსალურ ფორმას; განსაზღვრულ კულტურებში მის არსებობას კონკრეტული ფაქტორები (ქონებრივი, რელიგიური, დინასტიური) განსაზღვრავდა.

მ. ბექაია ამჟამაში ეგზოგამიის საკითხების კვლევისას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ აჰარაში წინათ არსებული კუზენური და გვარშიდა ქორწინების ახსნისათვის გასათვალისწინებელია საერთოდ საქართველოში ადრე არსებული ეგზოგამიის დარღვევების შემთხვევების ზაზგასმა³⁶². „ქართლის ცხოვრებაში“ მოი-

360 Н. А. Кисляков. О сущности понятия «патронимии». - СНВ, т. 18, М., 1976; მისივე, Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана, Л., 1969. с. 140.

361 А. Д. Давыдов Социально-экономическая структура деревни Афганистана (особенности эволюции), М., 1976, с. 10.

362 მ. ბექაია. 1960 წლის კინტრიშის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის ანგარიში (ქორწინება). — ბსკოშ, ტ. 2, თბ., 1962; მისივე, ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჰარაში, ბათ., 1972.

ბოგება სისხლის აღრევითი ქორწინების დამამტკიცებელი სხვადასხვა ხასიათის ცნობა³⁶³. ისტორიულ წყაროებში დადგენილია სისხლით ნათესავთა და გვარშიდა ქორწინების შემთხვევები, ძირითადად, ფეოდალურ წოდებაში, რაც დინასტიური ინტერესებით იყო შეპირობებული³⁶⁴. შეიძლება ვარაუდის დაშვება, რომ ასეთ შემთხვევებს, რომლებიც უცილობლად განპირობებული იქნებოდა ეკონომიკური — ქონებრივი ფაქტორებით, ქვეყნის შიგნით დაბალ ფენებშიც უნდა ჰქონებოდა ადგილი. საწინააღმდეგო ვითარებაში ქართველი მემკვიდრეები სამეფო დინასტიის მაგალითზე კუზენებსა და მოგვარეებს შორის ქორწინების აღნიშვნისას გაითვალისწინებდნენ მოსახლეობის მოსალოდნელ რეაქციას და ფეოდალური წრის ავტორიტეტის დაცვის მიზნით მოერიდებოდნენ მის წარმოჩენას. აქვე მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ სპარსული ტრადიციების გავლენის შესაძლებლობა, რამდენადაც გარკვეული პერიოდის ამსახველ წყაროებში ქორწინების ამ ფორმათა ფაქტები ხშირად ფიგურირებს ირანულ სამყაროსთან კონტექსტში. ირანული მოდგმის ტომებში კი, როგორც ცნობილია, კუზენურმა ქორწინებამ საკმაოდ დიდხანს შემოინახა თავი³⁶⁵.

სოციალურ-ეკონომიკურ ფაქტორებთან დაკავშირებულ ეგზოგამიის დარღვევებს გვიანფეოდალური ხანის აჭარაში ისლამიც დაემატა, რომელიც ყოფის სხვადასხვა სფეროში კულტურის არა მარტო რელიქტური და ფუნქციური ელემენტების კონსერვაციას³⁶⁶, არამედ ზოგიერთი ტრადიციული ფასეულობის ახალ პირობებთან ადაპტაციასა და განვითარებასაც იწვევდა. აჭარაში სისხლით ნათესავთა შორის

³⁶³ ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, თბ., 1955, გვ. 13-15, 16-17, 132; ტ. 2, თბ., 1959, გვ. 111-112; კ. გრიგოლია ნარკვევები საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობიდან (ახალი ქართლის ცხოვრება, 1), თბ., 1954, გვ. 13.

³⁶⁴ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნ. 2, ტფ., 1928, გვ. 164-165.

³⁶⁵ Э. Г. Гафферберг. Формы брака и свадебные обряды у джемшишдов и хазар.-СЭ. №1, М.-Л., 1936. с. 81-104.

³⁶⁶ ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათ. 1978, გვ. 99.

ქორწინების ცალკეულმა დარღვევამ ოსმალთა გაბატონების შემდგომ შარიათის ძალით მორალურად გაძარტებული შინაარსი შეიძინა მაშინ, როცა საქართველოს სხვა ქრისტიანულ პროვინციებში, ბირიქით, ადათობრივმა და რელიგიურმა პირობებმა იგი, მართალია, ვერ აღმოფხვრა, მაგრამ სხვადასხვა სანქციისა და სასჯელის ზომებით შეეცადა კიდევ უფრო შეეზღუდა, თუმცა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესებმა თაობებით დაცილებულ მოგვარებებს შორის ქორწინების ფაქტები მაინც ვერ შეაჩერა. შეიძლება ითქვას, რომ კავკასიის ზოგიერთი კუთხის მსგავსად, აქარაში კუზენური ქორწინება ბატრიარქალურ და არასეგმენტირებად ლოკალიზებულ გვარში ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ბირველყოფილ საქორწინო წესებს უკავშირდებოდა, მაგრამ, მოგვიანებით, რელიგიური და იდეოლოგიური ზემოქმედების ვითარებაში სხვადასხვა ხალხში იგი სხვადასხვა მიმართულებით განვითარდა. იქ, სადაც ისლამი და შარიათი უკომპრომისოდ ბატონობდა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ზნეობრივ-მორალურსა და სამართლებრივ სფეროს განსაზღვრავდა, ენდოგამიას სათანადო ნიადაგი გააჩნდა, ხოლო ქრისტიანულ სამყაროში, ბირიქით, მიუხედავად იმისა, რომ ქორწინების ამ ფორმას განსაზღვრულ შემთხვევაში გარკვეული სოციალური და ეკონომიკური გამართლება ჰქონდა, იგი ბრინციში აკრძალული იყო და საზოგადოების გაკიცხვას იმსახურებდა. ეგზოგამიაზე იდეოლოგიური ფაქტორის ძლიერი ზეგავლენა ნათლად გამოკვეთილი დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ბარისა და მთიანეთის მაგალითზე, სადაც წინაქრისტიანული და ქრისტიანული გარემოცვის პირობებში ნათესავეებს შორის ქორწინების აკრძალვა მტკიცედ იყო დაცული³⁶⁷. ხშირად, იგი არ მიყვებოდა ისტორიულად ჩამოყალიბებულ საქორწინო აკრძალვებს ისე, როგორც ზოგ შემთხვევაში ქორწინების დაშვების თაობრივ ბრინციბებს. აღმოსავლეთ საქართ-

³⁶⁷ М. М. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, т. 1, М., 1890. с. 22; т. 2, М., 1890. с. 6, 72, 90; ს. შაკალათია. სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941, გვ. 260; მისივე, თუშეთი, 1983, გვ. 162.

გელოს მთიანეთში „ხატები“ ეგზოგამიის საკითხის მოწესრიგებაში სოციალური ფუნქციის მატარებელ ძლიერ სალოცავებადაც ჩამოყალიბდა. რამდენიმე ურთიერთმონათესავე გენეალოგიური სეგმენტისაგან შემდგარი საგვარეულო, რომელიც, ასევე, ერთი რომელიმე ნათესაური ჯგუფის განვითარებით იყო ჩამოყალიბებული, ერთიანდებოდა ამა თუ იმ ხატის ირგვლივ. სოციალური ორგანიზაციების ზრდისა და ხელოვნური შემონათესავეების ნიადაგზე ამ ხატებმა ტერიტორიული ნიშნები შეიძინეს და თემში შემავალი სოფლების გამაერთიანებელ იდეოლოგიურ ცენტრებად იქცნენ. ასეთ ბირობებში ნათესაური ჯგუფები, რომლებიც წარმოშობით სხვადასხვა ჩამომავლობას ეკუთვნოდნენ, მაგრამ საერთო ხატის მფარველობაში შედიოდნენ, ურთიერთშორის ქორწინებას მაინც კრძალავდნენ. ამდგომარი „ტერიტორიული ეგზოგამია“ მრავალგვარიან დასახლებაშიც იმავე სახით იყო წარმოდგენილი, როგორადაც ერთგვაროვან დასახლებულ პუნქტებში. კავკასიოლოგიურ ლიტერატურაში ეთნოგრაფიული მასალებისა და ისტორიული წყაროების ანალიზის საფუძველზე დადგენილია ეგზოგამიის დარღვევის რამდენიმე უმთავრესი მიზეზი: 1. დემოგრაფიული (როცა საგვარეულო იზრდებოდა, იშლებოდა და კარგავდა საერთო წარმოშობის შესახებ შეგნებას); 2. იდეოლოგიური (მაგალითად, ისლამის გავლენა); 3. სოციალურ-ეკონომიკური (ქორწინება საზოგადოების მაღალი წოდების კუზენებს შორის), ასევე, გათვალისწინება საგვარეულოში ნათესავთა ქორწინების თვითნებურად დაშვების ფაქტორისა და სხვა.³⁶⁸

ყველა ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ აჭარაში ჩაქოლვის ჩვეულება მომდინარეობდა ბირველყოფილი არასეგმენტირებადი ლოკალურ-გვაროვნული გაერთიანების ეგზოგამიური ცხოვრების წესიდან. ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ ბირობებში,

³⁶⁸ Л. Ш. Меликишвили. Свадебная обрядность горцев Восточной Грузии (по этнографическим материалам Тушетии, Пшави, Хевсуретии XIX-XX вв.). - Дис ... канд. ист. наук, Тб., 1983, с. 37.

კერძოდ, გვიანდელი პატრონიზებული ორგანიზაციებისა და ტერიტორიული გაერთიანებების — თემისა და სოფლის თემის ფორმირების ხანიდან იგი ადაპტირებული სახით განაგრძობდა არსებობას ნოგროს ტიბის სისხლით ნათესაური ორგანიზმის ფარგლებში. თანდათანობით, ახალი ურთიერთობის შესაბამისად და ეკონომიკური თუ რელიგიური ფაქტორების ზემოქმედებით ამ სახის ნათესაურ-სამეურნეო ჯგუფში გაჩნდა ძმათაშვილებს შორის ქორწინების საჭიროების ტენდენცია. თავდაპირველად, აჭარაში ქრისტიანობა ზღუდავდა მას, მაგრამ ცალკეულ დარღვევას მაინც უნდა პქონოდა ადგილი, რამაც უკვე გვიანფეოდალურ ხანაში ისლამის ხელშეწყობით საოჯახო ურთიერთობების სფეროში მაინც მოიკიდა ფეხი. ამის პარალელურად გაქრობა დაიწყო ჩაქოლვისა და მოკვეთის ადრე არსებულმა ტრადიციამ, რის გამოც XIX საუკუნის მეორე ნახევრისთვის აღნიშნულ სამართლებრივ სანქციებს „წინაი კაცები“, ანუ ადათის საფუძველზე გამოტანილი განჩინების აღმსრულებლები ფაქტიურად აღარ მიმართავდნენ. სწორედ ამიტომ რთულდება დღეს ჩვეულებით სამართალთან დაკავშირებული ჩაქოლვის იმ ჩვეულების დადასტურება აჭარაში, რომელიც „ამოკირვის“ სახელწოდებას ატარებდა. „ამოკირვის“ იურიდიულმა პრაქტიკამ ჩვენამდე მხოლოდ გადმოცემების სახით მოაღწია. მიუხედავად ისლამისა და ეკონომიკური ფაქტორების ზემოქმედებისა, მოცემული პერიოდისათვისაც ნოგროს ტრადიციული ეგზოგამიურობა იმდენად ძლიერი იყო, რომ სისხლით ნათესავთა შორის ქორწინება შვიდ თაობაში მაინც არასასურველ ფაქტად ითვლებოდა. საგვარეულო აერთიანებდა მრავალ თაობას, მაშინ როცა შვიდი თაობა სისხლით ნათესავთა ის გენეალოგიური წრე იყო, რომლის ფარგლებშიც წევრები აცნობიერებდნენ ურთიერთმონათესაობასა და ერთმანეთთან დაკავშირებული იყვნენ უფლება-მოვალეობათა ტრადიციული სისტემით. ჩვენი აზრით, აჭარაში ეგზოგამიის შვიდი, ან თაობათა უფრო მეტი რიცხვი პატრონიზებული ჯგუფის განვითარების ინტენსივობასთან ჩანს ორგანულად დაკავშირებული. თაობათა ამ საზღვრების მიახლოებითი დაცვით შესაძლებელი ხდებოდა უახლოესი წინაპრის ვინაობის ცოდნა და სისხლით

ნათესავეებისათვის ნიშანდობლივი კავშირ-ურთიერთობების მტკიცედ შენარჩუნება. მსგავსად აჭარისა ხევში³⁶⁹, მთიულეთსა და რაჭაში ადგილობრივთა წარმოდგენით ეგზოგამია შვიდი თაობის ფარგლებში უნდა დაცულიყო, გურიასი — ცხრა, ხოლო სამეგრელოში — თორმეტ თაობაში. სამი ან ხუთთაობიანი, შვიდთაობიანი და, ასევე, ცხრა-თორმეტთაობიანი მუხლობრივი სტრუქტურა კავკასიის სხვა რეგიონებშიც არის დამოწმებული³⁷⁰. თუ გავითვალისწინებთ ქართველ მთიელთა ნათესაური ორგანიზაციის დინამიკის თავისებურებებს, რომლის ძირითადი ევოლუციური ჯაჭვი იწყებოდა დიდი სახლელულის ფარგლებში და ვითარდებოდა მის სეგმენტაციასთან შესაბამისობაში, შემდეგ გადადიოდა პატრონიმიული ორგანიზაციის უფრო მაღალი ტაქსონის გენეალოგიურ ჯგუფში და საბოლოოდ ყალიბდებოდა საგვარეულოდ, მაშინ ცხადი გახდება, საიდან უნდა შემორჩენილიყო ყოფაში წარმოდგენები ეგზოგამიის შვიდი, ცხრა და თორმეტთაობიანი სტრუქტურის შესახებ. თუ საგვარეულო ერთი რომელიმე პატრონიმიული ორგანიზაციის მინიმალური უჯრედის განვითარებით მიიღებოდა, მაშინ შეუძლებელია აღნიშნულ მინიმალურ გაერთიანებას მისთვის დამახასიათებელი ეგზოგამიურობის კვალი არ დაეტოვებინა საგვარეულოს შიდა სოციალურ წყობაში. ამდენად, საგვარეულოში ეგზოგამია წარმოადგენდა გარკვეული ტიპის ისტორიულად ჩამოყალიბებული სოციალური ორგანიზაციის — პატრონიმიის წარმოშობა-ჩამოყალიბებისა და განვითარების-დროინდელი ეპოქის ანარეკლს. პატრონიმიული ორგანიზაციის მინიმალური და მედიალური გენეალოგიური ჯგუფებისათვის დამახასიათებელი ეგზოგამიის აღნიშნული სტრუქტურული მიჯნები საგვარეულოს მრავალთაობიანი გენეალოგიით დაიფარა, მაგრამ სისხლით ნა-

³⁶⁹ ვალ. ითონიშვილი. ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 53.

³⁷⁰ М. М. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, т.1; С. П. Зелинский. Народно-юридический обычай армян Закавказского края. - ИКОИРГО, т. 12, вып. 3, 1899, с. 162; Народы Кавказа (этнографические очерки), т.1, М., 1960, с. 368; т. 2, М., 1962, с. 27.

თესაობრივი ერთობის შვიდი, ცხრა, ან თორმეტთაობიანი ეგზოგამიის შესახებ ხსოვნა გადმოცემებს მაინც შემორჩა. უდავოა, მოცემული სოციალური უჯრედები დამახასიათებელი თაობრივი საფეხურებით განსაზღვრული საზოგადოებრივი ფორმების პროდუქტები იყო. თუ ჩვენი გარაუდი მართებულია, მაშინ მათი ფესვები უნდა ვეძებოთ ოჯახის, სახლეულისა და პატრონიმიული ორგანიზაციის იმ სხვადასხვა სახეობის მინიმალურ რგოლებში, რომლებმაც საფუძველი დაუდეს მათ წარმოშობა-განვითარებას.

უცოლშვილო, ახალგაზრდა მოძმის დაქორწინება ნოგროს საერთო ინტერესების სფეროში იყო მოქცეული. სისხლით ნათესავთა პერსონალური და ჯგუფური ვალდებულებები მკაფიოდ ვლინდება ქორწინებასთან დაკავშირებული უფლება-მოვალეობების შესწავლისას. ქორწინება, რომელიც მოყვრობითი ურთიერთობების წარმოქმნის წინაპირობა იყო, გულისხმობდა სოციალური უჯრედის ფორმირებას, ნოგროსთან დამოკიდებულებაში ახალი ნათესავ-მოყვრების გაჩენასა და, ბუნებრივია, შესაბამისი ურთიერთობების წარმოშობასაც. მოყვრობით სისტემაში საქორწინო წეს-ჩვეულებებისა და რიტუალების აღწერა ცალკე კვლევის საგანია. აჭარული ქორწინების ინსტიტუტის შესახებ არსებობს მონოგრაფიული გამოკვლევა³⁷¹ და ცალკეული დაკვირვება, რომლებიც სპეციალურ კრებულებში³⁷², გამოცემებსა³⁷³ და ხელნაწე-

371 მ. ბეჟაია. ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში, ბათ., 1972.

372 მ. ბეჟაია. 1960 წლის კინტრიშის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის ანგარიში (ქორწინება) —ბსკიშ, ტ. 2, თბ., 1962; მისივე, „ნიშანლობა“ აჭარაში.—მესამე სამეცნიერო სესია (მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები), ბათ., 1964; მისივე, ქორწინება აჭარაში (ნიშნობა).—ამკყ, თბ., 1965; მისივე, ქორწინება და საოჯახო ინტერესები აჭარაში.—მაცნე, №6, თბ., 1969; გვ. 23-36, მისივე, Старые и новые брачные традиции в Аджарии.—ОЭА, Т6., 1982. გვ. 176-198.

373 ჯ. ნოღაიძელი. ეთნოგრაფიული ნარკვევი აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, თბ., 1935; მისივე, ნარკვევები და ჩანაწერები, ბათ., 1971.

რებშია³⁷⁴ ასახული. ჩვენი ინტერესი განისაზღვრება საქორწინო რიტუალებისა და ცერემონიალების, საქორწინო ტრადიციული წეს-ჩვეულებების შესრულების პროცესში ნოგროს წევრთა ურთიერთდამოკიდებულებისა და უფლება-მოვალეობების წარმოჩენით.

აჭარაში ქორწინება გარკვეულ შეზღუდვებს ექვემდებარებოდა. ქორწინებაში მნიშვნელოვანი ბარიერი ეთნიკური და რელიგიური მიკუთვნებულობა, დასამზახლებელ ოჯახთა სოციალური, ეკონომიკური და წოდებრივი მდგომარეობა იყო. წყვილთა შერჩევისას დასამოყვრებელ ოჯახთა და ნოგროთა წარმომადგენლები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ მომავალი ცოლ-ქმრის, მათი მშობლების, ნათესავების, წინაპრებისა და ჩამომავლების სულიერ, ფიზიკურ და ზნეობრივ-მორალურ მხარეს³⁷⁵. ნოგროს რომელიმე წევრის დაქორწინება სოციალური ორგანიზაციის ავტორიტეტულ პირებთან მოთათბირების გარეშე არ წყდებოდა. ის ბირი, რომელიც დასაქორწინებელ წყვილთა შეკავშირებისათვის უშუალო მოლაპარაკებას აწარმოებდა, ზემო აჭარაში „ელჩის“ (შდრ. ხევსურულ „ელჩს“³⁷⁶), ხოლო კინტრიშის ხეობაში „შემაფალის“ და „მურავის“ სახელწოდებით იყო ცნობილი. ელჩები უპირატესად საპატარძლოს დედის მხრიდან ირჩეოდა. ცნობილია, რომ საზოგადოების განვითარების ადრეულ პერიოდში დედის ძმა ყოველთვის თამაშობდა დიდ როლს და გარკვეულად ცვლიდა თავისი დისშვილების მამას³⁷⁷. არსებული ტრადიციის თანახმად, შუამავალი უნდა

³⁷⁴ ვლ. მგელაძე. ქორწინება და საქორწინო წეს-ჩვეულებები აჭარაში.—ხელნაწერი, იხ: ავტორის პირადი არქივი. ეს ხელნაწერი შემდეგ დაიბეჭდა კრებულში — კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში, ბათ., 1996, გვ. 203-241.

³⁷⁵ ვლ. მგელაძე. ქორწინება და საქორწინო წეს-ჩვეულებები აჭარაში, გვ. 203.

³⁷⁶ აღ. ოჩიაური. სტუმარმასპინძლობა ხევსურეთში, თბ., 1980, გვ. 40.

³⁷⁷ М. М. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, т. 1, М., 1890; т. 2; R. H. Lowie. Primitive society, London, p. 82; М. О. Косвен. Кто такой крестный отец.—СЭ, №3, М., 1963. с. 101-103; ხ. მაკალათია. სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941; აღ. ოჩიაური, დასახ. ნაშრ., გვ. 94-98.

ყოფილიყო ორივე მხარისთვის სანდო ადამიანი. საპატარძლოს დედის ნოგროდან ელჩების გამოძებნა პრაქტიკული თვალსაზრისითაც არ იყო შემთხვევითი. საპატარძლოს დედის ძმა ოჯახში განსაკუთრებული პატივისცემით სარგებლობდა. ამის გამო ორმაგად სასურველი იყო საპატარძლოს დედის ძმის შუამავლად გამორჩევა, რაც ქორწინების წარმატებით დასრულების წინაპირობად მიიჩნეოდა. თუ დედის ძმა საქმეს ხელს მოჰკიდებდა, ცხადია, ამით თავის თანხმობასაც გამოხატავდა. მისი ზეგავლენა და ავტორიტეტი დისშვილის (საპატარძლოს) ძამას აიძულებდა დათანხმებულიყო შემოთავაზებულ პირობებს. იმ შემთხვევაში, როცა ოჯახის უფროსი ან მისი ნოგრო პრინციპულად არ იყო ქორწინების მომხრე, მაშინ დედის ძმა, ბუნებრივია, საბოლოოდ დის ქმრის — სიძის მხარდამჭერი ხდებოდა.

ქორწილში ნოგროს წევრთა ერთობა გამოხატული იყო მატერიალური დახმარებითაც. მატერიალურ დახმარებასა და მორალურ მხარდამჭერაში დიდი იყო დედის სანათესაოს — „ბებრევის“ როლი. დახმარება, ანუ შეწყვენა ხდებოდა როგორც ფულადი, ისე ნატურის სახით, რასაც ძღვენი ეწოდებოდა. ძღვენიში შედიოდა საკლავი — ფრინველი, პირუტყვი და სხვა. მექორწილე ოჯახისთვის განკუთვნილი ფულისა და საჩუქრების რაოდენობა ძამისა და დედის ნოგროთა ოჯახების ნათესაურ სიახლოვეზე იყო დამოკიდებული, თუმცა ბოლო პერიოდში მექორწილე ოჯახებმა უკვე სიების წერილობითი შედგენა დაიწყეს, რათა ზუსტად ყოფილიყო დაფიქსირებული, ვის რამდენი თანხა პქონდა მორთმეული. შემდგომში ოჯახის უფროსს ამ სიით უნდა ეხელმძღვანელა და სხვებთან გამართულ ქორწილში სათანადო რაოდენობის თანხითა და საჩუქრებით გადაეხადა სანაცვლო ვალდებულება.

აჭარაში საქორწინო ცერემონიალის პროცესში „ნეფისა“ და „დედოფლის“ უმცროსსა და უფროს ძმებს თავიანთი განსაკუთრებული საძმო ფუნქციები და მოვალეობები ეკისრებოდათ. მაგალითად, ვაჟის ოჯახში გაწყობილი ბოხჩა³⁷⁸ (მდრ. „საცვეთ ბოხჩას“³⁷⁹) ნიშნობის

³⁷⁸ მ. ბეჟაია. ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები, გვ. 41.

³⁷⁹ ნ. ნოღაიდელი. ქორწინების ლექსიკა. — ადღლ, ტ. 2, თბ., 1979, გვ. 3-25.

დროს ან ნიშნობის შემდეგ, სასიძოს უმცროს ძმას მიჰქონდა საბატარძლოს ოჯახში. კონკრეტულ გითარებაში ძმას ხშირად ბიძაშვილი, ზოგჯერ ნათლია, მუსლიმანურ გარემოში — ქარგა ცვლიდა. ბოხჩის წამლებს თან ახლდა ორი ნათესავი — სიძის დეიდა ან ბიცოლა. ბატარძლის გამყოფ მამრიონში ერთ-ერთი უმთავრესი პასუხისმგებლობა დედოფლის უფროს ძმას ეკისრებოდა. იგი ქალის „ხელისმტაცენლად“, ე. ი. „ხელისმომკიდედ“ ითვლებოდა. ხელისმომკიდებები ორნი უნდა ყოფილიყვნენ — ბატარძლის ძმა და დედიდან ბიძაშვილი. ბატარძალთან ურთიერთდამოკიდებულებაში ძმის უფლება-მოვალეობები საქორწინო რიტუალის ყველა საფეხურზე თვალსაჩინო იყო. მეფის ოჯახში „ბირის ახდის“ წესსაც დედოფლის ძმა, ძმის არყოლისას ბიძაშვილი, ე. წ. ბირის ამხდელი ხანჯლის წვერით ასრულებდა. „პირასამხდელოში“ იგი გარკვეულ საჩუქარს ღებულობდა.

ძმა-ბიძაშვილების გვერდით, საქორწინო რიტუალში როგორც ვაჟის, ისე ბატარძლის ნოგროს მდებრობითი სქესის წარმომადგენლებიც (დები, ბიძაშვილები, დეიდა-მამიდები —) მნიშვნელოვან მონაწილეობას ღებულობდნენ. დასაქორწინებელ წყვილთა მიმართ მათაც გარკვეული ვალდებულებები ეკისრებოდათ. აჭარაში ქალები უცხო მამაკაცებს ერიდებოდნენ, სახეს არ უჩვენებდნენ, ამდენად, რძლის მსურველი ოჯახისა და ნოგროს წევრთა მიერ ქალიშვილის შეთვალეირება, მისი ფიზიკური, ზნეობრივ-სულიერი თვისებების დაზუსტება-გაგება უკეთ შეეძლოთ ქალთა წარმომადგენლებს. ამიტომ, ქალ-ვაჟის დაქორწინების საქმეში დის, ბიძაშვილის, დეიდის, მამიდის დახმარება განსაკუთრებით ფასდებოდა. ნოგროს ვაჟებისადმი ასეთ მხარდაჭერას ქალთა ნათესაური წრე თავის კომპეტენციად მიიჩნევდა. ახალგაზრდა ვაჟი, მისი დები, დეიდები და მამიდები საბატარძლოს არჩევდნენ ქალების ნადის, ქორწილის, დღეობა-გართობების, განსაკუთრებით კი — „შუამთობის“³⁸⁰ დღესასწაულის პერიოდში.

380 შუამთობის დღესასწაულის შესახებ იხ. ზ. თანდილაგა. შუამთობის ტრადიცია და ფოლკლორი, თბ., 1980.

დეიდა-მამიდების ფუნქციებში „მდადიობაც“ შედიოდა. კინტრიშის ხეობაში „მდადეს“ „დადიანსაც“ უწოდებდნენ. პატარძლის წამოყვანის ორგანიზაციას სათავეში მაყრების წინამძღოლი — სასიძოს ბიძა ან მამა ედგა, ხოლო ქალთაგან — ნეფის მდადე³⁸¹. მამისა და დედის და ლა-ზურში ტერმინ „დადიო“ აღინიშნებოდა. აჭარისა და საქართველოს სხვა კუთხეების მოსახლეობის ქორწინების ლექსიკაში ამ სიტყვის აღნიშნული ფორმით დამკვიდრება სრულიად ბუნებრივად გამოიყურება, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მდადეს ფუნქციას აუცილებლად მამიდა ან დეიდა ასრულებდა. თავდაპირველად მდადეები სიძის მხრიდან კი არ იგზავნებოდა, არამედ ისინი დედოფლის ნოგროში გამოი-ყოფოდა. მაყრიონში პატარძლის მამაკაც მხლებლებთან ერთად ნოგროს წინაშე მდადეებიც პასუხისმგებლები იყვნენ დედოფლის უცნებლობასა და მოვლა-პატრონობაზე. მდადეები გათხოვილი ქალები უნდა ყოფილიყვნენ. გაუთხოვარი მდადეს ხლება სირცხვილადაც კი მიიჩნეოდა. როგორც ჩანს, საქორწინო წეს-ჩვეულებებში ქალის მდადედ ხლება პრაქტიკული მოსა-ზრებითაც იყო განხირობებული. მდადეები დამრიგებლის როლს ასრულებ-დნენ, რაც პატარძალს მამაკაცთან ურთიერთობების პირველ დღეს და მით უმეტეს, პირველ ღამეს, განსაკუთრებით ესაჭიროებოდა. მდადეთა რაოდ-ენობა კენტი რიცხვით განისაზღვრებოდა. ადრე კი ამ მოვალეობის შემს-რულებელი მხოლოდ ერთი ქალი იყო. უნდა ვიფიქროთ, რომ დროთა გან-მავლობაში მათი რიცხვი თანდათან გაიზარდა. მდადედ შეიძლებოდა გამო-ყოფილიყო სამი, ხუთი, შვიდი³⁸² ან მეტი ქალიც კი. მათგან ერთი „დედო დადედ“³⁸³, ანუ „დიდ დადედ“, „უფროს დადედ“ იწოდებოდა, ხოლო ერთი-ანად მდადეთა ჯგუფი „დადეწვეულების“ სახელს ატარებდა³⁸⁴.

381 ვლ. მგელაძე. ქორწინება და საქორწინო წეს-ჩვეულებები აჭარაში. — კიემს, ბათუმი, 1906, გვ. 227.

382 აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის არქივი, №88, გვ. 4.

383 მ. ბეჟაია. დასახ. ნაშრ., გვ. 59.

384 ნ. ნოღაიდელი. დასახ. ნაშრ., გვ. 4.

საქორწინო ურთიერთობის სფეროში განსაკუთრებული უფლება-
გაღებულებებით სიძისა და პატარძლის მშობლები გამოირჩეოდნენ.
დედოფლის შამისიულ ოჯახში ნათესავ-მეზობლებისა და სიძის მაყრი-
ონის პატივსაცემად გამართული პურობის დასრულების შემდგომ დე-
დოფალთან დადევნებულებს მიიყვანდნენ³⁸⁵. დედოფალი თავისი ოთახი-
დან სასიძოს მაძას გამოჰყავდა. ამ დროს საპატარძლოს და ამო-
ბრუნებულ ხელის გულს თავზე იდებდა, რაც კარის ჩაკეტვის თაობაზე
ნიშნის მიცემად ითვლებოდა. პატარძლის სამამამთილო მას ფულს აჩუ-
ქებდა. „შეძუძურად“ წოდებული პატარძლის დედა სასიძოს მაძას წინ
გადაუდგებოდა და დედოფლის გაზრდისათვის სადედო საჩუქარს —
„სანძუძურს“ მოითხოვდა. დედის ზრუნვისა და ამავის დაფასების მიზ-
ნით, სანძუძურის სავალდებულო თანხისა თუ საჩუქრის გაცემა აჭარაში
„ძუძუს“ ან „რძის ფარის“ სახელწოდებით შემორჩა³⁸⁶. მთიულეთში
დიდი ნიშნობის დროს ნეფის სახლიდან სადედო საჩუქარი — უხვარი
მიჰყავდათ. ეს საჩუქარი პატარძლის დედის საკუთრებას წარმოადგ-
ენდა. მასში ხაზგასმული იყო დედის, როგორც აღმზრდელის როლი, ე.
ი. ფასდებოდა პატარძლის აღზრდაში მისი დამსახურება³⁸⁷. ანალოგი-
ური ჩანს გურული საძუძური||ნაძუძური, მეგრული ნაძუძური³⁸⁸||მაძუ-
ძური, რაჭული და ლეჩხუმური საძუძური, თუმცა ზოგიერთი რაჭველი
მოხრობელის განმარტებით, საძუძური არის სასიძოს ოჯახის მიერ ქალ-
ის საქორწილოდ გამოწყობისათვის მირთმეული თანხა ან სხვა სახის
ქონება. სხვათა შორის, „სანძუძურის“ ანალოგიური ტერმინი აჭარაში
მოქმდება რძით დანათესავებასთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებშიც.
დედობილი, რომელიც გარკვეული მიზეზების გამო სხვის ბავშვს ძუძუს
აწოვებდა, მშობლების მხრიდან „სანძუძური“ საჩუქრდებოდა. ეს ტე-
რმინი საქართველოს სხვა კუთხეებშიც არა მარტო საქორწინო

385 მ. ბექაია. დასახ. ნაშრ., გვ. 187.

386 ვლ. მგელაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 230; მ. ბექაია. დასახ. ნაშრ., გვ. 149.

387 ი. ჭყონია. ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში, თბ., 1955, გვ. 49.

388 ს. მაკალათია. სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941, გვ. 269.

ურთიერთობების, არამედ მამამშუკუების, ბავშვის სხვის ოჯახში აღზრდასთან დაკავშირებული ხელოვნური დანათესავების პროცესშიც იჩენდა თავს.³⁸⁹ როგორც ჩანს, სანძუპური განმსაზღვრელი საჩუქარი იყო, რომელიც იმ პირს ერგებოდა, ვინც ბავშვს საჭიროების გამო რძით კვებავდა, ან ხელოვნური ნათესაობის დამყარების მიზნით ძუძუს სიმბოლურად აწოვებდა, უფრო ზუსტად, ძუძუს წოვების სიმულაციის საფუძველზე სასურველ ოჯახს უნათესავებოდა. ამდენად, ქორწინების პერიოდში საჩუქარს სანძუპურის სახით ძირითადად პატარძლის დედა ღებულობდა, ხოლო რძით დანათესავების შემთხვევაში — დედობილი. როგორც აღინიშნა, აქარულ ქორწილში სანძუპურის ჩუქების შემდგომ ის კარი, რომლიდანაც სტუმრები უნდა გაეტარებინათ, წინასწარ იკეტებოდა. ჩაკეტილი კარის ნებაყოფლობით გახსნისათვის სიძის მამას ან ძმას კარისა, იგივე, კარდასამყრელო უნდა გადაეხადა.

სიძის მამისაგან განსხვავებით დედის ფუნქციები საქორწინო ცერემონიაში მაყრიონის გაეის ოჯახში დაბრუნების პერიოდიდან იწყებოდა. დედა, ისე როგორც საპატარძლოს მოყვანისას — სიძე, მაყრიონს თან არ ახლდა. სიძის კარ-მიდამოში შემოსული მაყრიონი ჩერდებოდა და პატარძლის ცხენიდან ჩამოზრძანებას ელოდებოდა. ცხენს ერთი მხრიდან დადიანი (მდადე) ედგა, ხოლო მეორე მხრიდან — ძმა ან ბიძაშვილი. დამხვედრ მასპინძელთა წრეს სიძის დედა გამოეყოფოდა და სარძლოს ტკბილეულობას აყრიდა თავზე. შემდეგ, როცა დედოფალი სახლში შემოპყავდათ, უფროსი დიასახლისი — სასიძოს დედა პატარძალს კარის ზღურბლთან თაფლიანი თევზით ხვდებოდა. სარძლო თაფლს ხელს შეახებდა და მას ბუხრის კედელს ან კერას შეაწმენდდა. ზოგიერთ ხეობაში დედოფალს საქმროს დედა თაფლითა და პურის მარცვლებით

389 მამამშუკუების, ანუ ათალიკობის შესახებ საქართველოში იხ.: Н. В. Мгеладзе. К истории Аталычества в Грузии. - Этнографические параллели (материалы VII республиканской сессии этнографов Грузии - 5-7 июня 1985 г. Сухуми), Тб., 1987, с. 115-117; ნ. მგელაძე. მამამშუკობა დასავლეთ საქართველოში. — სსსკ, XVI, თბ., 1989.

სავსე თეფშით ეგებებოდა. პატარძალს მარჯვენა ხელს თაფლიან ჯამში ჩააყოფინებდნენ, მარცხენაში კი — პურის მარცვლიან თეფშს მისცემდნენ. იგი პურის მარცვალს ირგვლით მიმოაბნევდა. ტრადიციული წარმოდგენით, ამ ჩვეულების შესრულება ოჯახს სეავსა და ბარაქას მოუტანდა. ქალი ითვლებოდა გამრავლებისა და ნაყოფიერების სიმბოლოდ. საქორწინო ცერემონიალის პერიოდში ოჯახში ახალი ბირის ინკორპორაციისას ანალოგიურ წეს-ჩვეულებებს იცნობდა საქართველოს სხვა კუთხეების ეთნოგრაფიული სინამდვილეც³⁹⁰.

ნაყოფიერება, მრავალშვილიანობა და გამრავლება აჭარაში ნოგროს სიძლიერესა და სიმტკიცეს უწყობდა ხელს. ამიტომ, ნოგროს სოციალური ერთობის რღვევის პერიოდში მისი ყველა წევრი საქორწინო ცერემონიალის დროს განსაკუთრებით იცავდა ნაყოფიერებასთან და გამრავლებასთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებს. ამის დამადასტურებელი იყო ის ფაქტიც, რომ სიძის ოჯახში შემოყვანილ პატარძალს ნოგროში ან სამეზობლოში გამოუძებნიდნენ დედამიან, ჯანსაღ, მცირეწლოვან ვაჟს და კალთაში სამჯერ ჩაუგორებდნენ, ქმრისა და პატარძლის ნოგროს წევრები კი შესძახებდნენ: „წლამდი ბიჭი, წლამდი ბიჭი, წლამდი ბიჭი!“.

აჭარაში ძლიერი იყო ნოგროს წევრთა სოლიდარობა ბავშვის დაბადების, განსაკუთრებით ვაჟის შეძენის დროს, რაც სხვადასხვა ხასიათის უფლება-ვალდებულებებში და საერთო მხარდაჭერაში ვლინდებოდა. მამა-ბიძები ამ ღირსშესანიშნავ მოვლენას თოფების სროლით ხვდებოდნენ. „ძიობისას“³⁹¹, რომელიც ბავშვის შეძენიდან მესამე ან მეშვიდე დღეს იმართებოდა³⁹² ოჯახს ნოგროს წევრები, მოგვარეები, მეზობელ-მოყვრეები,

390 რ. ხარაძე. დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, თბ., 1939, გვ. 105; გ. ჩიტაია. „სიცოცხლის ხის“ მოტივი ლაზურ ორნამენტში.—ენიმკის მოამბე; X, თბ., 1941, გვ. 310; ლ. მელიქიშვილი. ქართველ მთიელთა საქორწინო ურთიერთობის ისტორიიდან. —მაცნე, ისტ. სერია, პ31, თბ., 1972, გვ. 74-77.

391 აღ. მსხალაძე. აჭარის საოჯახო საწესჩვეულებო პოეზია, ბათ., 1989, გვ. 10-34.

392 აღ. მსხალაძე. აჭარის საოჯახო საწესჩვეულებო პოეზიის ზოგიერთი საკითხი.—ამკყ, თბ., 1965, გვ. 45-48.

ანუ მნახველები სხვადასხვა საჩუქრით სტუმრობდნენ. ახალდაბადებულის დედის ნათესაობა — დედისოული (დედის კუთხე, დედის საშშობლო), სპეციალურად ემზადებოდა სტუმრობისთვის და ახალდაბადებულისთვის აკვანი მიჰქონდა. აკვნის მიტანისას გაძაროთულ წვეულებას ბაიჯულობა (ბაიჯულობაზე წასვლა) ერქვა. აკვნის მიტანა აჭარის ყველა ხეობაში კოგნატური ნათესაობის მოვალეობა იყო. აკვანი „ბაღნის საჩუქრად“ ითვლებოდა. შემდგომ ამ აკვანში მომდევნო ახალდაბადებულებიც იზრდებოდნენ. აკვნის მიტანის წესი საქართველოს არაერთ კუთხეში დასტურდება. მაგალითად, სიძის ოჯახში სტუმრობის დროს ლაზებში ბავშვს „ონწელით“, ანუ აკვნით დედის ნათესაობა ასაჩუქრებდა. ანალოგიურია სამეგრელოსა და გურიის მონაცემებიც. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, კერძოდ, ზანდოს ხევი გამოვლენილი მასალებით, დედა-მამანი ახალდაბადებულის ოჯახში მიემგზავრებოდნენ „მოსაკითხითა“ და აკვნით. საქართველოს ზოგიერთმა რეგიონმა მითითებული სიმბოლიზებული ტრადიციის უძველესი ფენებიც შემოგვინახა. ამ რიგის წყაროების თანახმად, ბავშვი დედის მამისეულ ოჯახში უნდა დაბადებულიყო. ეს წესი აჭარაშიც შეინიშნება. საქართველოს სხვა კუთხეებმა კი უკეთ, უფრო ზუსტად, შედარებით მრავალფეროვანი რიტუალიზებული სპექტრით შემოინახა. აღმოსავლეთ საქართველოს ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ორსული ქალი ადრევე იჭერდა თადარიგს და მშობიარობამდე მიემგზავრებოდა მამისეულ ოჯახში. იგი, არსებული წესის თანახმად, სპეციალურად ამ მიზნისთვის განკუთვნილ ნაგებობაში მშობიარობდა. ეს ნაგებობა ხშირად კარ-მიდამოსგან მოცილებით, სოფლის განაპირას მდებარეობდა. ხევსურები მას — „ქოხს“³⁹³, „საჩენხს“³⁹⁴, ხოლო თუშები „მშობიარის ქოხს“³⁹⁵ უწოდებდნენ. ამ წესს მისდევდნენ მესხები³⁹⁶, ფშავლები

393 М. М. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, М. 1890, т. 1, с. 98.

394 აღ. ყაზბეგი. თხზულებათა სრული კრებული, V, თბ., 1950, გვ. 59.

395 ს. მაკალათია. თუშეთი, თბ., 1983, გვ. 170.

396 ს. მაკალათია. მესხეთ-ჯავახეთი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), თბ., 1938, გვ. 97.

და ქართველი ხალხის სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გაერთიანებები. მთიულეთ-გუდამაყრელი ქალებიც „მამისახლში“ ლოგინდებოდნენ მათთვის განკუთვნილ საშობიარო ნაგებობაში — ე. წ. „ბოსელში“. ასევე იყო რაქაშიც, სადაც ქალი პირველ ბავშვზე „თავისახლობაში“ შშობიარობდა, ხოლო ორი თვის შემდეგ „სამთილაობაში“ ბრუნდებოდა „სამშობლოში“ დასახლებული მიზნით ქალის გამგზავრება ქართლსა და კახეთშიც მოწმდება, მაგრამ მას, როგორც სპეციალური ლიტერატურიდან ირკვევა, ფართო გავრცელება არ აქონდა³⁹⁷. ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებით მსგავსი წესები შეინიშნება კავკასიის სხვა ხალხებშიც³⁹⁸. ადრე, დედის სანათესაოში დაბადებულ ბავშვს პატარძლის შშობლები აკვნით მისსავე სახლში ასაჩუქრებდნენ, მაგრამ მოგვიანებით, როცა შშობიარობის მიზნით ქალის მამისეულ ოჯახში გამგზავრების ტრადიციას ნიადაგი გამოეცალა, უცვლელი დარიჩა აკვნის ჩუქების წესი. ამიტომ დედის ნათესაობას აკვანი სიძის ოჯახში სპეციალური ვიზიტის დროს მიჰქონდა. ეს ჩვეულება თავისი პირველადი ფორმით მატრილოკალურიდან პატრილოკალურ დასახლებებაში გადასვლის გარდამავალ საფეხურს ახასიათებდა და მასზე ლიტერატურაში საგანგებოდაა ყურადღება გამახვილებული³⁹⁹.

აქარაში ქალიშვილის დაბადებას ვაჟის შეძენას ამჯობინებდნენ. ეს გასაგებიცაა, რადგან ჩამომავლობის გაგრძელების გარდა ვაჟი ნოვროს სიმტკიცისა და ძლიერების სიმბოლოდ ითვლებოდა. ქალიშვილები გათხოვების შემდეგ ნათესაობის წრეს ტოვებდნენ, ხოლო მამაკაცები

³⁹⁷ Л. Т. Соловьева. Родильная обрядность у грузин (конец XIX-начало XX вв).-Полевые исследования Института этнографии (ПИЭ), М., 1983, с. 125.

³⁹⁸ М. О. Косвен. Из истории родового строя в Юго-Осетии.-СЭ, №2, М.-Л., 1936, с. 10.

³⁹⁹ М. О. Косвен. Обычай возвращения домой (из истории брака).-КСИЭ. М., 1946, с. 125.

წინაპართა სოციალური ორგანიზმის სამოსახლოში რჩებოდნენ, მამა-პაპათა ტრადიციებს მემკვიდრეობით ღებულობდნენ და მას ახალ თაობებს გადასცემდნენ. მამაკაცს შეეძლო დაეცვა სოციალური ორგანიზაციის წევრები უცხო ნოგროთა და საგვარეულოთა შეურაცხყოფისაგან, დეენისგან, შურისძიებისა და მტრობისგან, რომ არაფერი ვთქვათ გარეშე, მომხდური მტრისგან თავდაცვაზე. ასეთ პირობებში განაყოფი მოძმის მატერიალური და მორალური მხარდაჭერა განსაკუთრებით ფასდებოდა. როგორც ჩანს, მთის საზოგადოებაში მოსისხლეების და სხვა კატეგორიის მტრის თავდასხმების მუდმივმა საშიშროებამ და თავდაცვის საჭიროებამ სხვა ფაქტორებთან ერთად განაპირობა არა მხოლოდ ლოკალურ ჯგუფში გაერთიანებული ნოგროს დასახლების კომპაქტურობა, არამედ სისხლ-მესისხლეობის პროცესში ტრადიციული და სოლიდარობის პრინციპებზე დაფუძნებული ფუნქცია-ვალდებულებების ჩამოყალიბება.

სისხლის აღების წესი — სისხლის გამოტანა (სისხლის გატანა||-სისხლება) ახლობლის მკვლელობისთვის ნოგროს თითოეულ წევრს აკისრებდა პასუხისმგებლობას, რაც მკვლელის მიმართ საპასუხო აქციაში გამოიხატებოდა. ნოგროს თითოეულ წევრზე ოჯახთან ერთად პასუხს მთელი კოლექტივი აგებდა, თუმცა, ძირითადად, ნათესაობის სისტემაში პასუხისმგებლობა დიფერენცირებული იყო. შურისმაძიებლად გვევლინებოდა არა მთლიანად ნოგრო, არამედ გარდაცვლილის უახლოესი ნათესავი, მისი არყოლის შემთხვევაში სიახლოვით მომდევნო საფეხურის ნათესავი და ასე შემდეგ⁴⁰⁰. მიუხედავად იმისა, რომ სისხლის აღებისას ადგილი ჰქონდა ნოგროს წევრთა დიფერენციაციას ნა-

⁴⁰⁰ ნ. მგელაძე. ნათესაურ ურთიერთობათა ზოგიერთი საკითხი აჭარაში ადამიანთა ნორმების შუქზე.—მაცნე, 1984, №3, ისტორიის სერია, თბ., 1984, გვ. 46-61. ბოლო პერიოდში აღნიშნულ საკითხებთან დაკავშირებით დაიბეჭდა საინტერესო ნაშრომი, სადაც ახალი მასალების საფუძველზე სამართლებრივი ასპექტებითა და ინტერპრეტაციით რიგი საკითხია გაშუქებული — იხ.: მ. ქაშადაძე. სისხლის აღების ჩვეულებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი აჭარაში, ბათ., 1997.

თესაური კატეგორიების სიშორე-სიახლოვის მიხედვით, მაინც მსხვერ-
ბლთა ზრდის შემთხვევაში და, შესაბამისად, საერთო პასუხისმგებლო-
ბის წარმოქმნის ბირობებში ასეთი გრადაცია ნოგროს სოციალური
ერთობის გამომხატველი იყო. საფრთხის ზრდასთან ერთად იზრდებოდა
ნოგროს ცალკეული უჯრედის შეკავშირების ტემპი. სისხლ-მესისხლე-
ობის პროცესს მთელი ნოგრო ადევნებდა თვალყურს, დიფერენცირე-
ბული პასუხისმგებლობა საერთო ვალდებულებებში გადადიოდა, რაც,
საბოლოოდ, საერთო ვალდებულებებით აღჭურვილი ინდივიდების გამ-
თლიანებას განაპირობებდა. ამიტომ, სისხლის აღებისადმი ნათესავთა
დიფერენცირებული მიდგომა განვითარების განსაზღვრულ ეტაპზე ნოგ-
როს სოციალური ერთობის დამახასიათებელი თვისება უნდა ყოფილიყო
და არა მისი დაშლის შედეგი.

აჭარაში განსაკუთრებით გამოკვეთილი იყო ნოგროს წევრთა უფ-
ლება-მოვალეობები ე. წ. კომპოზიციის სისტემაში. ხშირად მკვლელის
დანაშაულებრივ ტვირთსა და პასუხისმგებლობას თავზე მაშა, ძმა, ბიძა-
ბიძაშვილები იღებდნენ. მტრულად განწყობილი ოჯახებისა და ნოგ-
როთა შერიგებას აჭარაში „დარიგებას“ (შორიგება) უწოდებდნენ.
ნოგროში პყავდათ ასაკით უფროსი, გამორჩეული და ავტორიტეტული
პირები. სადავო საკითხების განხილვისას ისინი მატერიალურ სარგე-
ბელს არ ღებულობდნენ. თვალყურს ადევნებდნენ და თავად იყვნენ და-
ინტერესებულნი ნოგროს წევრთა ყოველდღიური ცხოვრებით. ნოგ-
როში, საგვარეულოში, სოფელსა და თემში ასეთ პირთა ხელმძღვანელი
მდგომარეობა არ იყო დაფუძნებული მეშვეიდრობითობაზე. ამ უფლე-
ბებსა და ავტორიტეტულ მდგომარეობას თითოეული აღწევდა პირადი
თვისებებით, გონიერებით, გამჭრიახობით, საჭიროების შემთხვევაში
სწორი გადაწყვეტილების მიღების უნარით. ისინი აგვარებდნენ და
აწესრიგებდნენ უსიამოვნების ნიადაგზე წარმოქმნილ სერიოზულ
კონფლიქტებს. მათ ჩვეულებრივ კარგად იცოდნენ, ინახავდნენ და ახალ
თაობებს სათუთად გადასცემდნენ მაშა-პაპათაგან ნაანდერძებ ზნე-
ჩვეულებებს, რიტუალებს, საოჯახო, საგვარეულო და სათემო ტრადი-
ციებს, ადათით მიღებულ სამართლებრივ ნორმებს, მითებს, ლექსებს,

ზღაპრებსა და ლეგენდებს. ისინი განასახიერებდნენ ცოდნისა და გამოცდილების ცოცხალ მატრიანებს და ცხადია, ავტორიტეტსაც ყველა ამ ღირსებით მოიპოვებდნენ.

სისხლ-მესისხლეობის პროცესში მოწინააღმდეგეთა შერიგების ორგანიზაცია უაღრესად დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული, მაგრამ იგი აუცილებლად უნდა გადაწყვეტილიყო, რათა საზოგადოებრივი ცხოვრება ნორმალური კალაპოტით განვითარებულიყო. გ. შამილაძის შენიშვნით, სისხლის აღების შემთხვევაში გამოსყიდვა-კომპოზიციას საკმაოდ ჩამოყალიბებული სახე ჰქონდა მიღებული. მოსისხლეთა შესარიგებლად გამოყოფდნენ გვარისა და სოფლის რამდენიმე უხუცესს (სამ-ხუთ კაცს), რომელთა შორის ყველაზე გავლენიან ბირს ეკისრებოდა შერიგების პროცესში წამოჭრილი პრობლემების მოგვარება⁴⁰¹. მოსისხლეთა შერიგების მიზნით, მკვლელს ხშირად ყელზე ბაწარს შეაბამდნენ და მოკლულის საცხოვრებლის ირგვლივ სამჯერ შემოატარებდნენ, რაც გარდაცვლილის სახელზე მკვლელის მსხვერპლად შეწირვის ინსცენირება იყო. შერიგების ერთი ვარიანტით, გავლენიან უხუცესს მოკლულის ოჯახში მიჰყავდა კისერში თოქწაბმული მკვლელი, რომელიც მოკლულის მოძმეთა წინაშე თავდახრილი მუხლზე ეცემოდა. მას მოკლულის ჭირისუფალი ფეხს წაჰკრავდა და ამით ბირად ღირსებას უღაზავდა⁴⁰². მეორე ანალოგიური ვარიანტით, შერიგების მიზნით მკვლელს კისერზე ბაწარს შეაბამდნენ და მოკლულის საფლაგზე სამჯერ შემოატარებდნენ ან მოკლულის სახლამდე ჩოქვით მიიყვანდნენ და სახლს შემოატარებდნენ. თუ მოსისხლე არ იყო თანახმა შერიგებაზე, ამ დროს შემრიგებლები თვითონ შეაბამდნენ მკვლელს ან მის ახლობლებს — მამას, ძმას კისერში ბაწარს და დაზარალებულის ძმა-ბიძაშვილებთან და მამა-ბიძებთან შეთანხმების

⁴⁰¹ გ. შამილაძე. გვაროვნული წყობილების ერთი გადმონაშთის შესახებ.—ეურნ. „ლიტერატურული აქარა“, პზნ, ბათ., 1965, გვ. 83.

⁴⁰² იქვე, გვ. 64.

გარეშე მიიყვანდნენ მოკლულის სახლში⁴⁰³. აჭარაში⁴⁰⁴, ისე როგორც საქართველოსა⁴⁰⁵ და კავკასიის⁴⁰⁶ სხვა კუთხეებში, დასახლებულ წესებთან ერთად შერიგების ერთ-ერთ ხერხს მოკლულის დედის ძუძუზე კბილის დადგმით, ძუძუს წოვების სიმულაციით თუ სხვა გზით მკვლე-ლის შეილაღ აყვანა წარმოადგენდა.

აჭარაში დაღვრილი სისხლის გათანასწოებისათვის აუცილებელი ყოფილა მატერიალური საზღაურის გადახდაც. სისხლის აღებისას დაზარალებული მხარის ოჯახისთვის სისხლის დასაურევებელი მატერიალური გადასახადის შემოღება სისხლით ნათესაური კავშირისა და ნოგროს სოციალური მთლიანობის შესუსტებაზე მიუთითებს. სისხლის აღების საფასურის ანაზღაურება ხდებოდა ნატურისა და ფულადი სახით. გადასახადის ერთი დადგენილი ნორმა არ არსებობდა. დაზარალებულის სისხლით ნათესავეებს ნატურის სახით უხდიდნენ პირუტყვს, ძეირფას საოჯახო ჭურჭელს. დამოწმებულია მიწისა და ფულის გადაცემის შემთხვევებიც⁴⁰⁷. ახლო განაყოფებში მორალური მხარდაჭერა და მატერიალური დახმარება უფრო მტკიცე იყო, ვიდრე ნათესაობრივად შედარებით დაცილებულ ოჯახებს შორის, მაგრამ თუ ოჯახს არ გააჩნდა შესაძლებლობა შესარიგებლად გადაეხადა პირუტყვი, მიწის ნაკვეთი, ფული და სისხლის საურაყს ვიწრო წრის ძალებითაც ვერ ანაზღაურებდნენ, მაშინ მიუხედავად ნათესავთა სიშორე-სიახლოვის მიხედვით დიფერენციაციისა, მკვლელის ოჯახის დამკვევლებად და მხარდამჭერებად მთელი ნოგრო, ხოლო ნოგროს ძალისხმევის უკმარ-

⁴⁰³ ლ. ბოჭორიშვილი. 1974 წლის აჭარის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში.—სდსყკ, IV, თბ., 1964, გვ. 152.

⁴⁰⁴ ჯ. ნოღაიძელი. მასალები აჭარული ზემირსიტყვიერებისა და ეთნოგრაფიისათვის, ბათ., 1964.—ხელნაწერი, იხ.: პირადი არქივი, ა. პი, ს. პიზ; ნ. მგელაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 57-58.

⁴⁰⁵ ს. მაკალათია. ხევი, ტფ., 1924, გვ. 100; ი. ჭყონია. დასახ. ნაშრ., გვ. 46.

⁴⁰⁶ М. М. Ковалевский. Закон и обычай, М. 1890, т. 1, с. 35-36.

⁴⁰⁷ ვ. შამილაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 64.

ისობის შემთხვევაში მოგვარებებიც კი გამოდიოდნენ. ისინი შერიგების პროცესში უთანხმდებოდნენ შუაგაყვებს და დაზარალებული ოჯახისა და ნოგროს მოთხოვნებს სიტყვიერად აკმაყოფილებდნენ, რის შემდეგაც მათ სასარგებლოდ იხდიდნენ დაწესებულ დასარიგებელ საზღაურს.

როგორც ვხედავთ, აჭარაში ნოგრო სოციალური ფუნქციითა და უფლება-გაღებულებათა სისტემით საგრძნობლად განსხვავდებოდა გვარისგან, რაზედაც სხვა ფაქტებთან ერთად ნათლად მეტყველებს სისხლის აღებისა და კომპოზიციის ყოფაში ხანგრძლივად შემონახული ტრადიცია. გვარის სისხლისმიერმა ნათესაობამ წარმოქმნა სისხლის აღების ვალდებულება, რაზეც ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში მიუთითებდნენ ევოლუციური და სხვა ტიპის სკოლის წარმომადგენლები⁴⁰⁸. ადრეულ ებოქებში არასეგმენტირებადი გვარის წევრთა მოვალეობები ჯგუფური იყო, მაშინ როცა ნოგროში პასუხისმგებლობის გრძნობა ნათესაური კატეგორიებისა და საფეხურების მიხედვით დიფერენცირებულ ხასიათს ატარებდა. მართალია, ბირველყოფილი, არასეგმენტირებადი გვარისთვის ნიშანდობლივი სისხლის აღების ტრადიციები ტერიტორიულ თემში გენეალოგიური სეგმენტებისა და განაყარი ოჯახების შეკავშირების საფუძველზე წარმოქმნილი სოციალურ-ეკონომიკური უჯრედების — ლოკალური გაერთიანებებისა და ნოგროს ფუნქციებში გადავიდა, მაგრამ იგი ახალ პირობებში მოდიფიცირებული იყო და, შესაბამისად, მოდერნიზებულ სოციალურ ინსტიტუტებთან შესატყვისობაში განაგრძობდა არსებობას. ამდენად, ზემოთ აღნიშნული არგუმენტები გვაძლევს სრულ საფუძველს დავასკვნათ, რომ აჭარაში სისხლის აღებისათვის ვალდებული სოციალური უჯრედი ადრე სახლეულში წარმოდგენილი გენეალოგიური ბირთვის უახლოესი ნათესავები იყო, ხოლო კონკრეტულ და განსაკუთრებულ სიტუაციებში — მთლიანად ნოგრო. იგი ფორმით განსხვავდებოდა გვიანდელი გვარისგ-

408 მაგალითისათვის იხ.: Маркс К. Капитал (критика политической экономии), т. I, кн. I: процесс производства капитала, М., 1983.

ან, „ფაშილას“ ტიპის წარმონაქმნისგან, რომელიც გვარსახელური ბუნების იყო. ამდენად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ნოგრო ნათესაურ ურთიერთობათა განვითარების ისტორიაში წარმოადგენდა ერთგვარ შუალედურ რგოლს არასეგმენტირებად და ძლიერ სეგმენტირებად სოციალურ ორგანიზაციებს შორის. ნათესაურ ორგანიზაციათა სტადიური განსხვავებულობა ფორმების განსხვავებულობაში იყო გამოხატული, რადგან ნათესაობა, როგორც ბაზისური ფენომენი, უნივერსალურ ხასიათს ატარებდა, დროში ტიპოლოგიურად უცვლელი იყო და ადამიანთა საზოგადოებას ახასიათებდა სოციოგენეზის დღიდან.

აქარაში ნოგროს წევრთა სოლიდარობა მატერიალური ურთიერთდახმარებაშიც იყო გამოხატული. მატერიალურ ურთიერთდახმარებას ადგილი ჰქონდა სოციალური ურთიერთობების სფეროშიც. მექორწილე, გლოვაში მყოფ, ან მტრისგან შევიწროებულ ოჯახებს მორალური მხარდაჭერის გარდა, ნოგრო მატერიალურადაც ეხმარებოდა. ურთიერთდახმარების სხვადასხვა ფორმის აღმნიშვნელად აქარაში დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა ტრადიციული ტერმინები, რომლებიც სემანტიკურად მათი ბუნებისა და არსის ამხსნელიცაა.

მიცვალებულის დაკრძალვის დღეებში დახმარება – შეწევნა ნატურით წარმოებდა⁴⁰⁹. ნოგროს წევრები და „ცეცხლის მეზობლები“ დაკრძალვის დღეს სტუმართათვის სადილს თავიანთ ოჯახებში ამზადებდნენ. ეს მატერიალური დახმარების ტრადიციულად მიღებული წესი იყო. ადამიანთა გარდაცვლილის ოჯახში „ქერაზე ცეცხლი არ დაინთებოდა“ და „ტაფა არ თებოდა“. ასეთი დახმარებით ოჯახი თავისუფლდებოდა იმ ხარჯებისგან, რასაც მიცვალებულის დაკრძალვა მოითხოვდა^{409ა}. ლაზებში არსებული

409 ნ. მგელაძე, ვ. შამილაძე, მიცვალებულის დაკრძალვასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები და წეს-ჩვეულებები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში – ხელნაწერი, საქართველოს მეცნ. აკადემიის ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივი; ნ. მგელაძე, მიცვალებულის კულტი და სამგლოვიარო რიტუალი აქარაში. ბსუ შრომები, IV, ბათ., 2002, გვ. 236-256, 247-248.

409ა გაზ. „ივერია“, №142, 1893.

წესით, მიცვალებულის ოჯახში თოთხშეტი დღის განმავლობაში არ მზადდებოდა სადილი. მიცვალებულის ოჯახი ამ პერიოდში მეზობლებისა და ნათესავების მხარდაჭერას ეყრდნობოდა⁴¹⁰. გურიაშიც მიცვალებულის დაკრძალვამდე ოჯახში „ცეცხლი არ ინთებოდა“, სადილი არ კეთდებოდა. გამზადებული სადილ-ვახშამი ყოველდღიურად რიგრიგობით მიჰქონდათ სახლიკაცებსა და მეზობლებს⁴¹¹. მგლოვიარე ოჯახისადმი მატერიალური და მორალური დახმარების გამომხატველ ტერიტორიულ-სოციალურ გაერთიანებად სამეგრელოში სამოხიო, იგივე, საოშო იყო ჩამოყალიბებული⁴¹². სამოხიო ლოკალური ჯგუფისა და მასში წარმოდგენილი საგვარეულოს, ასევე, არანათესავი მეზობელი ოჯახების კრებული იყო, რომელიც გარდაცვლილის ოჯახს სურსათითა და პროდუქტით (ლობიო, მჭადი, მწვანელი, ღვინო) უწევდა დახმარებას. სოფელში რამდენიმე სამოხიო არსებობდა, რომლებიც ხშირად ერთი ან რამდენიმე საგვარეულოთი დასახელებული უბნის — „კუნთხოს“ (მდრ. „საგანოს“) ტერიტორიულ მიჯნებში თავსდებოდა. თავდაპირველად ამ ტიპის გაერთიანება ნათესაურ ურთიერთობებზე უნდა ყოფილიყო დაფუძნებული. მოგვიანებით მის შემადგენლობაში არანათესავებიც გაერთიანდნენ, რამაც საბოლოოდ მისი შინაარსობრივი ცვლილებებიც გამოიწვია. ახლო განაყარის მატერიალური ვალდებულება ნატურის ოდენობის სახით გარდაცვლილის ოჯახისადმი გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე არანათესავი მეზობლისა, რაშიც სამოხიოს

⁴¹⁰ აქარის სახელმწიფო მუზეუმის არქივი (ასმა), №260, გვ. 88.

⁴¹¹ Т. Мамаладзе. Народные обычаи и поверья грузинцев.-СМОМПК, вып. XVII, Тифлис, 1893, с. 76; აბ. წულაძე. ეთნოგრაფიული გურია, თბ., 1962, გვ. 135.

⁴¹² ნ. მგელაძე. მატერიალური ურთიერთდახმარების ზოგიერთი საკითხი დასავლეთ საქართველოში (სამოხიო და ერისთაობა-შემწეობა).—საქართველოს ეთნოგრაფია XI რესპუბლიკური სესიის მუშაობის გეგმა და თეზისები (ზუგდიდი, 1989, 7-9 ივნისი), თბ., 1929, გვ. 25-28; მ. ფალავა, ნ. მგელაძე. მეგრული „სამოხიო“ — ეტიმოლოგია და სოციალური მნიშვნელობა. — ქუთაისური საუბრები (სიმპოზიუმის მასალები), VI, ქუთაისი, 1999, გვ. 149-150.

პირველდაწყებითი სოციალური ბუნების იერსახე ჩანს. ამ პერიოდისათვის ტერიტორიულად მოცილებულ ოჯახს, რომელიც ასევე სამოხიოს წევრად ითვლებოდა, შეეძლო ნატურის სახით არც კი გაეწია დახმარება, მაგრამ მისი მხრიდან ფულადი შეწევნა აუცილებელი იყო. ფულის რაოდენობა წინასწარ იყო განსაზღვრული და სამოხიოს ყველა წევრს მისი დადება თანაბრად ევალებოდა. ამასთან, სამოხიოს დასადები თანხის გარდა, მათ შეეძლოთ დამატებითი ფულადი დახმარებაც გაეღოთ, რასაც სამოხიოს საერთო ინტერესები არ ითვალისწინებდა და იგი მოცემულ ოჯახთან შორის არსებული ქონებრივი ურთიერთვალდებულების ხასიათზე იყო დამოკიდებული.

აჭარაშიც მგლოვიარე ოჯახს ფულითაც ეხმარებოდნენ. ასეთ დახმარებას გამოკვეთილად ქვემო აჭარაში ჰქონდა ადგილი. ზემო აჭარაში კი დახმარება უმეტესად ნატურის სახით ხდებოდა. მიცვალებულის დაკრძალვისას შემწეობა ნატურით საქართველოს სხვა კუთხეებშიც (გურია, სამეგრელო, რაჭა...) იყო ცნობილი, რომლის გვერდით ფულადი დახმარებაც იცოდნენ. სამეგრელოში ამ უკანასკნელს გინოფორუა ეწოდებოდა, გურიაში კი მას „გადახურვას“ ეძახდნენ⁴¹³. თ. მამალაძის ცნობით, გურიაში გარდაცვლილის ოჯახს ნატურით (ღომი, ფქვილი, დოქი ღვინო, ყველი, ღობიო) ეხმარებოდნენ, რასაც შესაწიერი ერქვა, მაგრამ მოგვიანებით დახმარების ეს ფორმა ფულით შეიცვალა, რომელიც ტერმინ „წასაბურავით“ აღინიშნებოდა⁴¹⁴. სხვათა შორის, დასავლეთ საქართველოს ცალკეული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონი და, მათ შორის, სამეგრელოც მატერიალური დახმარების ტრანსფორმაციის სანიშნურო სურათს იძლევა. მაგალითად, სამეგრელოში იცოდნენ ჩგეულებრივი და არაჩგეულებრივი ტირილი. სპეციალურ ბარათს ზოგადად ტირილი ეწერებოდა. თუ გლოვაში მყოფ ოჯახს სურდა

⁴¹³ გაზ. „ივერია“, №202, 1899.

⁴¹⁴ Т. Мамаладзе. Указ. раб., с. 83; ნ. ქაჯაია. მიცვალებულის კულტი გურიაში.—მასალები გურიის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის (მგეშ), თბ., 1980, გვ. 155-164.

დაკრძალვაზე მოწვეულ პირთაგან დახმარება ფულადი სახით მიეღო, მაშინ ბარათს აწერდნენ — „არაჩვეულებრივი“. საწინააღმდეგო შემთხვევაში მას სიტყვა „ჩვეულებრივი“ ეწერებოდა. ოჯახს წინასწარვე პქონდა განსაზღვრული იმ ოჯახთა რაოდენობა, ვისთანაც ჩვეულებრივი და არაჩვეულებრივი ბარათები უნდა დაეზავნილიყო. ბარათები არ ეგზავნებოდათ უბანში მცხოვრებ ნათესავ-მეზობლებს, რადგან ისინი ადამიანის გარდაცვალების დღიდანვე ოჯახისადმი დახმარების ძივნით ერთიანდებოდნენ ერთ სოციალურ უჯრედად, რასაც, როგორც უკვე აღინიშნა, სამოხიო ან საოშო ეწოდებოდა.

აქარაში ოჯახებს შორის მატერიალურ დახმარებას სტიქიური და სხვა სახის უბედური შემთხვევის დროსაც მიმართავდნენ. ასეთი დახმარება — შეწევნა ხდებოდა ფულით, ტანსაცმლით, შრომის იარაღებით, საშენი მასალით, პირუტყვით, შინაური ფრინველით. ე. ი. იმის მიხედვით, თუ რა სახის ზარალი პქონდა მიღებული ოჯახს. მაგალითად, თუ ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილ ნოგროს რომელიმე წევრს სახლი დაეწვებოდა, მას ნათესაური ჯგუფი საერთო ძალებით საშენი მასალის დაშხადებასა და საცხოვრებლის აგებაში ეხმარებოდნენ; თუ საქონელი გაუწყდებოდა — განაყოფი ოჯახები და არანათესავი მეზობლებიც ერთობლივად, შესაძლებლობის ფარგლებში, დანაკლისს უნაზღაურებდნენ. ტერმინი შეწევნა და თავად ურთიერთდახმარების ფაქტი, როგორც ამ კუთხის „ჩვეულება და წესი სოფლის დასაბამითგანი“ შუასაუკუნეების სამხრეთ საქართველოსა და, მათ შორის, აქარის სინამდვილის ამსახველ ერთ ლიტერატურულ ძეგლშიც იხსენიება¹¹⁵. ლოკალურ ჯგუფში შემაგალი მონოგენური ნოგროს დასახლების პირობებში, მართალია, მატერიალურ ურთიერთდახმარებას ძირითადად ნათესავები მიმართავდნენ, მაგრამ XIX-XX საუკუნეებში ასეთ ურთიერთობებში არანათესავების ჩართვამ სულ უფრო და უფრო ფართო ხასიათი მიიღო. ეს

¹¹⁵ აბუსერისძე ტბელი. ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და აბუსერისძეთა საგვარეულო მატთან (1233), თბ., 1941, გვ. 57-60.

ფაქტი შეუქმნეველი არ დარჩენიათ XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და გასული საუკუნის მოგზაურ-მკვლევრებს⁴¹⁶. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, დახმარების ანალოგიური ფორმები გავრცელებული იყო საქართველოსა და კავკასიის უმეტეს კუთხეში⁴¹⁷.

ამრიგად, ნოგრო ტრადიციულად ეგზოგამიური სოციალური ორგანიზაცია იყო, მიუხედავად იმისა, რომ მოგვიანებით მან აჭარაში ქონებრივი ფაქტორებისა და შაჰმადიანური რელიგიის ზეგავლენის გარემოცვაში ნაწილობრივ დაკარგა ეს თვისებები. ნოგროს ერთიანობა და სიმტკიცე დაშოკიდებული იყო მამის ხაზის გაგრძელებასა და ჩამოშავლობის გამრავლებაზე. ამიტომაც არსებითი ყურადღება ეთმობოდა ბავშვის, განსაკუთრებით ვაჟის დაბადებასა და აღზრდას, მოშავალში მისი დაქორწინების საკითხებს. ეს სისხლით ნათესავთა საერთო საზრუნავად ითვლებოდა და, ბუნებრივია, მათი ცხოვრებისეული ინტერესებიდან გამომდინარეობდა. ნოგროს თითოეულ წევრს ურთიერთობათა სხვადასხვა სფეროში განსაზღვრული ფუნქცია-ვალდებულებები ეკისრებოდათ. იგი ნოგროში დიფერენცირებული იყო ნათესავთა სიმორე-სიახლოვის მიხედვით. ასეთ პირობებში, კერძოდ, ქორწინების, ბავშვის დაბადების, სისხლ-შესისხლეობისა და მიცვალებულის დაკრძალვის დროს მორალური მხარდაჭერა და მატერიალური დახმარება ახლო განაყოფებში უფრო მტკიცე იყო, ვიდრე ერთმანეთისგან მოხსლობრივად შედარებით დაცილებულ ოჯახებს შორის.

⁴¹⁶ თ. სახოკია. მოგზაურობა (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი), თბ., 1950, გვ. 136; გაზ. „ივერია“, №44, 1877.

⁴¹⁷ М. М. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, I, М., 1890, с. 60; М. О. Косвен. Из истории родového строя в Юго-Осетии.-СЭ, №2, М., 1936, с. 16-17; ს. მაკალათია. ხევი, თბ., 1934, გვ. 109; მისივე, შესხეთ-ჯავახეთი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), თბ., 1938, გვ. 96; მისივე, თუშეთი, თბ., 1983, გვ. 106; მისივე, ხევსურეთი, თბ., 1984, გვ. 106; ვ. დონდუა. კალმასობა როგორც საყოფაცხოვრებო მოვლენა ძველ საქართველოში, თბ., 1949; ვ. ჯალაბაძე. მიწათმოქმედება თუშეთში.—მასალები თუშეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის (მთეშ), თბ., 1967, გვ. 36;

თაზი IV

უფლება-მოვალეობები შრომითი ურთიერთდახმარების სფეროში

აჭარაში ლოკალურ გაერთიანებაში წარმოდგენილ ნოგროს ტიპის სოციალურ ორგანიზაციაში გამოიყოფა ურთიერთდახმარების ორი ძირითადი სახე: 1. შრომითი ურთიერთდახმარება — შემინდვრეობასთან ან შესაქონლეობის წლიურ ციკლთან, თუ მატყლის რთვა-ქსოვასთან დაკავშირებული საქმიანობის პერიოდში; და 2. მატერიალური, ანუ არაშრომითი ურთიერთდახმარება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა საქონლის გაწყვეტის, საცხოვრებლის დაწვის, თუ სხვა სტიქიური უბედურების დროს დაზარალებული ოჯახისადმი გაწეული მატერიალური ხასიათის დახმარების, ასევე, ქორწილის, მიცვალებულის დაკრძალვის, ან სისხლმესისხლეობის დროს მოძმის ოჯახისადმი მატერიალური მხარდაჭერის სახით.

აჭარაში, ისე, როგორც საქართველოსა და კავკასიის სხვა კუთხეებში, ქონებრივი დიფერენციაციის გაღრმავების პარალელურად დიდი სახლეულების ეკონომიკური ერთობის შესუსტებასთან ერთად მეურნეობაში კოლექტიური ორგანიზაციის ახალი ფორმების გამოყენების აუცილებლობა წარმოიშვა⁴¹⁸. ტერიტორიულ-სამეურნეო კავშირებისა და მრავალგვარიანი დასახლებების წარმოქმნამდე, პატრონიმიული ჯგუფების ფარგლებში სოციალური გაერთიანებების ეკონომიკური საფუძვლები თანასწორუფლებიანობის პრინციპზე დამყარებულ ურთიერთობებში იყო გამოსატყუდი. შრომითი ურთიერთდახმარების კოლექტიური ფორმები გენეზისით და, აქედან გამომდინარე, გენეტიკურად

⁴¹⁸ Н. А. Кисляков. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана, Л., 1979, с. 121.

პატრიარქალური ლოკალიზებული და სუსტად სეგმენტირებადი გვარის დაშლის, სახლეულისა და პატრონიმიული ორგანიზაციის ახალი ფორმების წარმოშობის პერიოდთან ჩანს დაკავშირებული. სხვათა შორის, ჯერ კიდევ ადრე შრომის ორგანიზაციის აღნიშნული ფორმები განვითარების მოცემულ ეტაპთან დააკავშირა კ. ბიუხერმა. მისი თქმით, დახმარების, ანუ რუსული „ბომოშჩის“ წარმოშობა უკავშირდებოდა გვაროვნული ჯგუფების რღვევას, რომლებიც შედარებით პატარა საოჯახო კავშირებით შეიცვალა. ამ ოჯახებს ინდივიდუალურად არ შეეძლოთ გამკლავებოდნენ გაზრდილ მოთხოვნებს⁴¹⁹. აღნიშნული თეზისის ხაზგასმა საჭიროა იმდენად, რამდენადაც ადრე ურთიერთდახმარება გაგებული იყო, როგორც მეზობლურ თემში პირველყოფილი წყობისა და ურთიერთობების გადმონაშთი, მაშინ როცა არაერთი ავტორის აზრით, დახმარების გაცვლა პირველყოფილ კომუნას არ ახასიათებდა. იგი ითვლება მომდევნო ეტაპის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების წარმონაქმნად. გვარის კოლექტიური საკუთრების პირობებში წევრის შრომას ყოველთვის ჰქონდა საზოგადოებრივი ხასიათი იმისგან დაშორებით, გვარის წევრები ერთობლივად შრომობდნენ, თუ ინდივიდუალურად⁴²⁰. აღნიშნული მოსაზრებები რეალობას თუ ასახავს, მაშინ აქედან გამომდინარეობს, რომ პირველყოფილ საზოგადოებაში, სადაც ლოკალური გაერთიანების ნათესაურ ნაწილს გვაროვნული უჯრედი წარმოადგენდა, შრომითი და პატერიალური ურთიერთდახმარების აუცილებელი პირობები არ არსებობდა, რადგან ასეთ შემთხვევაში დახმარების ობიექტად უნდა ქცეულიყო მთელი გვარი, თუ ლოკალურ-გვაროვნული ჯგუფი. აქ დახმარებას დასახიჩრებული და ავადმყოფობის შედეგად დაგარდნილი გვარის წევრისადმი შეიძლება ადგილი ჰქონოდა მხოლოდ სისხლ-მესისხლეობის ან სხვა ხასიათის შუღლის დროს. გვარი მფარველობდა მათ, მაგრამ მოცემული მფარველობა დახმარების მხო-

419 К. Бюхер. Возникновение народного хозяйства. т. 2. Петроград. 1923, с. 11.

420 რ. ხარაძე. ხევსურული „რჯული“. — ანალები, ტ. 1, თბ., 1947, გვ. 25, 65.

ლოდ მორალურ ასპექტებს შეიცავდა. სისხლის აღების პირობებში მოქმედებდა არა გვარის ცალკეული წევრი, არამედ მთლიანად გვაროვნული უჯრედი. მსგავს სიტუაციაში გვარი ერთიანი სოციალური ორგანიზმის ყველა ძირითად თავისებურებას ავლენდა. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დაზუსტებას საჭიროებს ამ საკითხთან დაკავშირებით ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში გამოთქმული ყველა ის თვალსაზრისი, რომელიც მატერიალური და შრომითი ურთიერთდახმარების ფორმებს გენეტიკურად პირველყოფილ წყობილებას უკავშირებს და აღნიშნულ ინსტიტუტებს მის გადმონაშთებად თვლის. ამ პრობლემისადმი მიძღვნილ სპეციალურ გამოკვლევებში ხაზგასმითაა მითითებული, რომ ტერმინი „ურთიერთდახმარება“ ხშირად გამოიყენება პირველყოფილი საზოგადოების საწარმოო ურთიერთობების დახასიათებისათვის⁴²¹. მაგალითად, ნ. ბუტინოვი გვაროვნულ თემში დასაშვებად მიიჩნევდა შრომითი ურთიერთდახმარების კოლექტიურ ფორმათა არსებობას⁴²². მ. კოსვენის მიერ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილი ტერმინი „გვაროვნული ურთიერთდახმარება“, ბუნებრივია, უპირველესად, გვაროვნული საზოგადოების შესწავლისათვის გამოყენებულ დეფინიციას წარმოადგენდა. გვაროვნული ურთიერთდახმარების შესახებ დაახლოებით ანალოგიურ თვალსაზრისს ანვითარებდნენ ს. აბრამშონი, ა. პოტაპოვი⁴²³ და სხვა ავტორები⁴²⁴. ი. სემენოვი აანალიზებს ურთიერთდახმარების სტადიური განპირობებულობის მიზეზებს და ამ სახის ეკონომიკურ ურთიერთობას მისაღებად მიიჩნევს მხოლოდ განკერძოებული საკუთრების მატარებელ

421 Ю. В. Семенов. Первобытная коммуна и соседская крестьянская община.-Становление классов и государства, М., 1976, с. 56-57.

422 Н. А. Бутингов. Папуасы Новой Гвинеи (хозяйство, общественный строй), М., 1968, с. 80.

423 С. М. Абрамзон, А. П. Потапов. Значение идейно-теоретического наследия В. И. Ленина для советской этнографии.-СЭ, №2, М., 1970, с. 11.

424 Т. Ш. Гелაძე. Трудовые объединения в земледелии Восточной Грузии (по этнографическим материалам).-Дис ... канд. ист. наук, Тб., 1983.

უჯრედებს შორის. ასეთი უჯრედებით კი, მისი აზრით, ბირველყოფილი კომუნა არ ხასიათდებოდა⁴²⁵.

ბირველყოფილი ლოკალური ჯგუფისა და ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილი სუსტად სეგმენტირებული გვარის დიდ სახლეულებად და ლინიჯებად ბარცელაციის პერიოდში მეურნეობრივი ინტერესების თანხვედრილობა დახმარების გაცვლითი ფორმების ჩამოყალიბებას სრულად მაინც არ უწყობდა ხელს, რამდენადაც დიდი სახლეულების სტრუქტურა და მათი მრავალრიცხოვნება საშუალებას იძლეოდა დამოუკიდებელი ძალებით გადაჭრილიყო მემინდვრობასთან და მესაქონლეობასთან დაკავშირებული ყველა სახის სამეურნეო სამუშაო. მართალია, განვითარების ამ ეტაპზე ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილ „ნოგროში“ გაერთიანებული სხვადასხვა იერარქიული დონის ლინიჯს შორის არსებული ძლიერი სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები, მაგალითად, წარმოების ზოგიერთი ობიექტის და წარმოების საშუალებათა საერთო სარგებლობა, მათი ერთობლივი დამუშავება-მოსამარება, მოსავლის სახლეულებზე ძმობით განაწილდება და სხვა, შრომის ორგანიზაციის ისტორიულად ჩამოყალიბებული თავისებურებებით ხასიათდებოდა, მაგრამ ყველაფერი ეს ურთიერთდახმარების ფორმა კი არ იყო, არამედ იგი წარმოადგენდა საზოგადოებრივი მიწებით მოსარგებლე ლოკალური ჯგუფებისა და ამ ჯგუფებში შემაგალი გენეალოგიური გაერთიანებების წევრთა შრომით გაერთიანებას. ლოკალური ტიპის სამეურნეო-ნათესაურ გაერთიანებაში საერთოს გარდა წარმოების ობიექტთა მეორე ნაწილზე არსებობდა დიდი სახლეულების განკერძოებული საკუთრება, ე. ი. განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური უჯრედი სახლეული გახდა. დამოუკიდებლად აწარმოებდა რა იგი მეურნეობას, ლოკალური ჯგუფის სხვა სახლეულებთან ერთად კოლექტიურად ფლობდა წარმოების მხოლოდ ზოგიერთ

⁴²⁵ Ю. В. Семенов. Указ. раб., с. 56-57.

ობიექტს. სახლეული ანგარიშს უწევდა მონათესავე გაერთიანებებს და საჭიროების შემთხვევაში მათ შრომითაც ეხმარებოდა. ამიტომაც, საგარაუდოა, რომ შრომითი ურთიერთდახმარების წარმოშობა სტადიურად ისეთი საზოგადოების პროდუქტი იყოს, როცა პირველყოფილი, ე. ი. არასეგმენტირებადი ლოკალური გაერთიანებები სახლეულებად და სეგმენტირებად პატრონიმიულ ჯგუფებად შედარებით ინტენსიურად იწყებდა დიფერენციაციას. თავდაპირველად გაჩნდა შრომითი ურთიერთდახმარების ცალკეული ნიშანი, რაც სახლეულთა რიცხოზობრივი შემადგენლობის შემცირების პარალელურად ყოფაში მტკიცედ მკვიდრდებოდა. დროთა განმავლობაში, მან გეოგრაფიულ გარემოსთან, ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებთან, სამეურნეო და საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან ადაპტაციის პროცესში საკმაოდ დაღწეწილი სტრუქტურირებული იერსახე მიიღო. სოციალურ-ეკონომიკური საჭიროებით დახმარების აუცილებლობა ბუნებრივად იბადებოდა. როცა სამშო სტრუქტურის დიდი სახლეულები იშლებოდა და ჩამოყალიბებას იწყებდა შედარებით მცირერიცხოვანი სამამო დიდი და მცირერიცხოვანი სახლეულები, ზოლო მეურნეობა ძველებურად კვლავ კომპლექსურ და ნატურალურ ხასიათს ინარჩუნებდა, ჩნდებოდა შრომითი ურთიერთდახმარების სრული საჭიროება. ეს აღნიშნული პროცესის ლოგიკური გზა ჩანს, რამდენადაც სამეშო ძალის შემცირებასთან ერთად, სახლეულსა და მასში წარმოდგენილ ოჯახს აღარ შესწევდა ძალა დამოუკიდებლად გასძლოლოდა რთულ მეურნეობას, მით უმეტეს ისეთ სამეურნეო-გეოგრაფიულ რეგიონსა და ბუნებრივ-ეკოლოგიურ გარემოში, სადაც მეურნეობის ფორმათა მრავალფეროვნებასთან გვექონდა საქმე.

აჭარის მთაში ლოკალურ გაერთიანებაში წარმოდგენილ სახლეულებს შორის ურთიერთდახმარების ტრადიციული ფორმების გამოყენებას უფრო ხშირად ადგილი ჰქონდა მესაქონლეობის წლიურ ციკლთან დაკავშირებული სამეურნეო ცხოვრების სფეროში. ურთიერთდახმარების ერთ-ერთ ასეთ ფორმად „აბარების“ წესი ითვლებოდა. ამბარებელი საზაფხულო საძოვრებზე განაყოფი მოძმის საქონელს ისევე უვლიდა, როგორც თავისას. აბარების ანალოგიური იყო „ამანეთი“.

ტერმინი ამანეთი ბექა-აღბუღას სამართალშიც იხსენიება¹²⁶ და ნიშნავდა შიბარებულ ნივთს¹²⁷. ჩვენს საკვლევე რეგიონში ამან თი საქონლის შიბარებას გულისხმობდა. ასეთი შრომითი გაერთიანება ავალდებულებდა მასში შეკავალ სახლეულებს მორიგეობით მომსახურებოდნენ ერთმანეთს. იგი არ წარმოადგენდა სავალდებულო და სანაცვლო დახმარებას. აბარებას საქიროების დროს მიმართავდნენ. თუ საძოვარზე საქონლის მოვლა-პატრონობასა და რძის პროდუქციის დაშხადებაში მოძმის ოჯახს გარკვეული მიზეზებით წლების განმავლობაში ეშლებოდა ხელი, მაშინ ამბარებელი თავის მოვალეობად მიიჩნევდა ყოველგვარი სახლაურის გარეშე მთელი ამ ხნის მანძილზე მისთვის მხარი დაეჭირა და ხელი გაეშართა. ასეთი დახმარებისათვის შემთვერი,¹²⁸ ანუ ის ქალი, რომელიც საზაფხულო საძოვრებზე საქონლის მოვლით იყო დაკავებული და რძის ნაწარმს ამზადებდა, კაბით საჩუქრდებოდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ საქონლის აბარებას აქარაში ოჯახის ეკონომიკური პირობები განსაზღვრავდა. ეკონომიკურად სუსტი ოჯახი იძულებული ხდებოდა საქონელი შედარებით შეძლებული მეზობლისათვის აუბარებინა. აბარებას ადგილი უქონდა მაშინაც, როცა ოჯახს საკუთარი შემთვერი არ ჰყავდა¹²⁹. შემთვერად გამოყოფილ პირს კარგად უნდა სცოდნოდა საქონლის მოვლა-პატრონობა და რძის პროდუქტების დაშხადება¹³⁰. აღბურ საძოვრებზე საცხოვრებელს გააჩნდა სპეციალური ოთახი, რომელშიც შემთვე-

¹²⁶ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, თბ., 1953, გვ. 87-88, 147, 348.

¹²⁷ ნ. ჩუბინაშვილი. ქართული ენის ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ, თბ.: 1961, გვ. 135.

¹²⁸ ვ. შაშილაძე. აღბური შესაქონლეობა საქართველოში, გვ. 115; თ. ჩიქოვანი. ჯარგყალი — მთური საცხოვრებელი ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული მასალების შესახებ. — კიკი, თბ., 1964, გვ. 8.

¹²⁹ ვ. შაშილაძე. დასახ. ნაშრ., თბ. 1969, გვ. 115.

¹³⁰ ვ. შაშილაძე. მსხვილფეხა შესაქონლეობა ზემო აქარაში.—სეს (ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა ნაშრომები), თბ., 1964, გვ. 248.

ვრი რძის პროდუქტების დამზადებით იყო დაკავებული. იგი მომზარებულია და თავისი ოჯახის რძეს აერთიანებდა და შემდეგ პროდუქტს ყოფდა ან რძეს ცალ-ცალკე სპეციალურად ამ მიზნისათვის განკუთვნილ „გობებში“ ასხამდა და ნაწარმს („იაღს“) ცალკე ჭურჭელში — „კაბიწში“ ინახავდა. საქონლის ბარში ჩამორეკვისას მონაწილესა და მიღებულ ნაწარმს მეშთევი მეპატრონეთ უკლებლივ აბარებდა.

აჭარაში, ისე როგორც კავკასიის სხვა კუთხეებში⁴³¹, დიდი სახლეულის რღვევის შედეგად ერთი კერიიდან ნაყარი ოჯახები შრომის ორგანიზაციის ფორმებში კვლავ ინარჩუნებდნენ ერთიანობის ნიშნებს. მათ კოლექტიურად მიჰყავდათ საქონელი სამეურნეო ბაზებზე. საქონლის აბარებას, პირველ რიგში, მონათესავე ოჯახების ფარგლებში ჰქონდა ადგილი. ლიტერატურაში გამოთქმულია ვარაუდი, რომ შრომის ორგანიზაციის სწორედ ეს ფორმები უწყობდა ხელს გაყოფისას ყიშლებზე და იაილებზე მდებარე სამეურნეო ბაზების მონათესავე ოჯახების საერთო სარგებლობაში გადასვლას. ირკვევა, რომ სამეურნეო ბაზების მონათესავე ოჯახების საერთო სარგებლობაში დატოვება დროებით ხასიათს ატარებდა, რადგან შემდეგში ერთ-ერთი მოწილე მას თავის სასარგებლოდ დაიხსნიდა ხოლმე, სხვები კი ახალს აგებდნენ. მიუხედავად ამისა საჭიროების შემთხვევაში მოძმეთა ოჯახებზე საქონლის აბარებას განაყოფი ძმა-ბიძაშვილები შემდეგაც არ წყვეტდნენ. სამეურნეო ინტერესების თანხედრილობა განაპირობებდა განაყართა სამეურნეო ბაზების კომპაქტურობასა და ერთმანეთის გვერდით განლაგებას⁴³². ხშირად, მთის საცხოვრებელი მოძმეთა საერთო სარგებლობაში ექცეოდა არა მარტო სახლეულის სეგმენტაციისა და საოჯახო ქონების განაწილების საფუ-

431 ბ. გამყრელიძე. სამეურნეო ყოფის ზოგიერთი საკითხი პანკისის ხეობაში.—მაცნე, ისტ. სერია, თბ., 1977, გვ. 45.

432 ბ. გამყრელიძე. სამეურნეო ბაზების საკითხისათვის აჭარაში (აჭარული ჯარგვალი).—სდსკე, IV, თბ., 1976, გვ. 2; მისივე, ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ალაური მესაქონლეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა), თბ., 1982, გვ. 163.

ქველზე, არამედ გაყრის შეშდეგ. განაყოფი ძმა-ბიძაშვილები შეთანხმების ნიადაგზე ურთიერთხელშეწყობისა და ურთიერთდახმარების მიზნით იაილებზე სპეციალურად აგებდნენ საზიარო სახლებს და აბარებას მორიგეობით მიმართავდნენ.

ქვემო აქარაში აბარებას „ქესუმაღ“, „მოქრით აყვანა“ ეწოდებოდა, მაგრამ მნიშვნელობით ესენი საგრძნობლად განსხვავდებოდა საქონლის აბარების ტრადიციული წესისაგან. ქესუმაღ მიცემის დროს საქონლის პატრონი თავისუფალი იყო სამენახიეროს, აგრეთვე საძოვრებზე დაწესებული სხვა გადასახადებისა და ვალდებულებებისაგან⁴³³, ე. ი. საქონლის პატრონი თავისუფალი იყო ყველა იმ მოვალეობისაგან, რომლის შესრულება მას დაევალებოდა ჩვეულებრივი აბარების დროს⁴³⁴. აბარების ამ უკანასკნელ ფორმაში გაჩნდა ქირის ელემენტები. ამბარებელი საქონლის პატრონობა-შენახვაში გასაძრჯელოს ღებულობდა, რაც გასულ საუკუნეში თვალნათლივ კქონდა შენიშნული თ. სახოკიას⁴³⁵. საქონლის აბარების ანალოგიური ფორმები საქართველოს სხვა კუთხეებშიც დასტურდება⁴³⁶.

აქარაში შრომითი ურთიერთდახმარების ყველაზე გავრცელებულ ფორმას ნადი წარმოადგენდა. ნადი არაა ქართული წარმოშობის სიტყვა, მაგრამ მისი ტრადიცია ადგილობრივ ნიადაგზე, ქართულ ეთნიკურ გარემოშია შექმნილი და განვითარებული. შრომითი ურთიერთდახმარების ეს ფორმა თავდაპირველად ემყარებოდა თავისუფალი არჩევანის პრინციპს, ყოველგვარი ვალდებულებებისა და შრომა-მიგების გარეშე⁴³⁷. ტერიტო-

⁴³³ გ. შამილაძე. ალბური მესაქონლეობა საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 116.

⁴³⁴ გ. შამილაძე. შრომის ორგანიზაციის ფორმები — ბსკიშ, თბ., 1964, გვ. 166.

⁴³⁵ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 119.

⁴³⁶ ალ. რობაქიძე. მეფუტკრეობა საქართველოში.— მსე, ტ. 5, თბ., 1951, გვ. 14; გ. შამილაძე. მსხვილფეხა მესაქონლეობა სვანეთში.— სდსკკ, ტ. 4, თბ., 1976, გვ. 38, 42; მისივე, Хозяйственно-культурные и социально-экономические проблемы скотоводства Грузии (историко-этнографические исследования), Тб., 1979, с. 77, 79.

⁴³⁷ ნ. ჩიჯავაძე. მეზინდერეობა აქარაში.— აქარის სოფელი, თბ., 1969, გვ. 43.

რიულ გაერთიანებაში განსაზღვრული ტიპის დასახლების ფარგლებში ნადში იწვევდნენ ნათესაგებს, მოყვრებს, ახლო და შორ მეზობლებს. ადრე, ურთიერთდახმარების დასახელებული ფორმა ლოკალურ გაერთიანებაში წარმოდგენილი ნოგროს ტიპის სამეურნეო-ნათესაური ჯგუფში თავსდებოდა. მოგვიანებით მასში მეზობლობაში წარმოდგენილი არანათესაგებიც ჩაერთვნენ.

აჭარაში მონათესავე ოჯახების ნადური შრომითი გაერთიანება „ჩენიანების ნადის“ „ჩემიანების ნადის“ ან „შინაურული ნადის“ სახელწოდებითაც იყო ცნობილი. განაყარი ძმა-ბიძაშვილები თავის ვალდებულებად მიიჩნევდნენ საჭიროების შემთხვევაში ყოველგვარი სახდაურისა და სანაცვლო დახმარების გარეშე მოძმეს მიხმარებოდნენ. სახელწოდება ჩგენიანების ნადი გაჩენილი ჩანს განვითარებულ ტერიტორიულ თემში, მაშინ, როცა მრავალგვარიან დასახლებაში შეიქმნა აუცილებლობა არანათესაგებისაგან შემდგარი ნადისაგან შინაარსობრივად და ფუნქციურად გამოყოფილიყო ნადი, რომლის ორგანიზაციაც თემში წარმოდგენილ ერთგვაროვან უბნებში დასახლებულ ლოკალურ სტრუქტურებში შემაგულ ნოგროთა ფარგლებში მიმდინარეობდა. ტერიტორიულ გაერთიანებაში — თემში ცალკეული ოჯახის ქონებრივი მდგომარეობისა და სოციალური სტატუსის ამაღლება განაპირობებდა ნათესაური ორგანიზაციის წევრთა მიერ ძველი ერთობისა და სოლიდარობის შენარჩუნების მცდელობასა და მის გახანგრძლივებას. გური-აშიც არსებობდა ნადის ერთ-ერთი ფორმა, რომელშიც ნათესაური ფაქტორი გადამწყვეტი იყო. ასეთ ნადს მოყვრის ნადი ერქვა⁴³⁸.

ნადური გაერთიანება აჭარის არაერთ ხეობაში იყო დამოწმებული⁴³⁹. მაჭახლის ხეობაში ნადს უშუალოდ ოჯახის პატრონი იწვევდა

⁴³⁸ თ. გელაძე. შრომის კოლექტიური ფორმები გურიაში. — მგეშ. თბ., 1980, გვ. 46.

⁴³⁹ თ. ჟორდანია. ქრონიკები, წიგნ. 2, ტფ., 1897, გვ. 26; ალ. მსხალაძე. აჭარის ხალხური შრომის ლექსებისა და სიმღერების ზოგიერთი საკითხისათვის. — ბსკიშ, ტ. 2, თბ., 1962; ჯ. ჩხეიძე. შრომის ბოეზიის ძირითადი სახეები აჭარის ზემირსიტყვიერებაში, ბათ., 1961, გვ. 13.

ან მის შეკრებას რომელიმე ახლობელს დააგალებდა. ნადის წევრთა რაოდენობა მთლიანად ყოფილა დამოკიდებული სამუშაოს ოდენობაზე. ამის მიხედვით ნადი იყო პატარა და დიდი⁴⁴⁰. მართალია, ნადის საშუალებით ლოკალური ჯგუფის შემადგენელი ოჯახი შრომით დახმარებას ღებულობდა ყოველგვარი საზღაურის გარეშე, მაგრამ საქიროების შექმნევაში დახმარების მიმღები ნებისმიერ დროს შეიძლებოდა აღმოჩენილიყო დახმარების გამცემის ადგილზე. დასაშვებია, ასეთი ურთიერთობის მთავარ თავისებურებად შრომის გამცემი და მიმღები ოჯახების თანაბარი ქონებრივი და სოციალური მდგომარეობა ჩაგვეთვალა, მაგრამ ეს უკანასკნელი ვარაუდი ნათესაური ნადის სოლიდარობაზე დაფუძნებული ბრინციბის არსს ეწინააღმდეგება. დახმარება უფრო არამონათესავე მეზობელთა ნადის, უფრო ზუსტად, პოლიგენურ, სხვადასხვა წარმოშობის ლოკალიზებული გვარით წარმოდგენილ დასახლებულ ბუნქტში არსებული ნადის მახასიათებელი ჩანს. ნოვრო და ლოკალურ ჯგუფში შემავალი თითოეული ოჯახი, ქვრივის იქნებოდა იგი, ღარიბი თუ შეძლებული მოძმის, მუდამ დახმარებას ექვემდებარებოდა, თუმცა სოლიდარობის ტრადიციული საფუძველი ზოგჯერ, განსაზღვრულ სოციალურ გარემოში ხშირად ირღვეოდა და დახმარებაც ფორმალურ შინაარსს იძენდა. იგი გამოიყენებოდა მონათესავე ოჯახების ექსპლოატაციის მიზნით იმ ოჯახების მიერ, რომლებიც შენიღბულნი იყვნენ პატრონიზმის წევრის სახელით⁴⁴¹. ლოკალური ჯგუფის ეკონომიკურად შეძლებული ოჯახები ხშირად იწვევდნენ დიდ ნაღს, მაშინ, როცა მცირემიწიანი და მცირერიცხოვანი ღარიბი მოძმის ოჯახს ამისათვის ეკონომიკური სახსრები და წარმოების საშუალებები არ გააჩნდა და არც მიწის ისეთი დიდი ნაკვეთები აქონდა, ნადის მოწვევა რომ დასჭირებოდა. ასე რომ, მონათესავე ოჯახთა ერთ ნაწილს

⁴⁴⁰ ნ. კახიძე. მაქახლის ხეობა, ბათ., 1974, გვ. 40.

⁴⁴¹ M. O. Kosven. Patronymy and its role in social history.-VII international congress of anthropological and ethnological sciences (Moscow, august 1960), Moscow, 1964.

შეეძლო მხოლოდ უსასყიდლოდ გაეცა შრომა, ხოლო მეორე ნაწილს შრომა მიეღო. ეს ნადური შრომითი გაერთიანების აგებულებისა და განვითარების არსებითად პრინციპული მხარეა, რადგან იგი შრომის გამცემ და მიმღებ ოჯახებს შორის იწვევდა ქონებრივი განსხვავებულობის გაღრმავებას. დახმარების ასეთი თავისებურება შედარებით გვიანდელი წარმოშავლობის უნდა იყოს იმდენად, რამდენადაც ასეთ ურთიერთობაში იგი სრულად გამოირიცხავდა ნათესაური ჯგუფის სოლიდარულ ბუნებას, რაც მის წევრებს შრომაშიც ერთიან სამუშაოზე ორგანიზმად წარმოაჩენდა. ნადის სტრუქტურა ფორმით დემოკრატიულ იერსახეს ინარჩუნებდა, ხოლო შინაგანად აშკარად გამოხატული სოციალური უთანასწორობის მატარებელი იყო. იგი თანდათანობით ღარიბი მეთემეების ექსპლოატაციის მძლავრ საშუალებად ჩამოყალიბდა და სოლიდარობაზე დაფუძნებული ტრადიციული ურთიერთდახმარების ფორმებს ამოფარებული ლოკალიზებული ნოვროს ეკონომიკურად ძლიერი ოჯახების შემოსავლისა და იაფი მუშახელის შოვნის წყაროდ გადაიქცა. ნადი შემოსავლის წყაროდ იქცა ადგილობრივი ფეოდალების — „ბეგების“ და სოციალურად დაწინაურებული ფენის — „აღების“ ხელში. ერთი ცნობით, როდესაც ბეგის მამულები დამუშავებას თხოვლობდა, ისინი სოფლებში მოხელეებს დაგზავნიდნენ და მოსახლეობას ნადზე იწვევდნენ. ბეგი კვირაში სამ-ოთხჯერაც კი იწვევდა ნადს⁴⁴². ბეგის ნადზე წასვლა ყველასათვის საავალდებულო იყო⁴⁴³.

ამრიგად, შეძლებულ ოჯახებს გააჩნდათ ნადის მოწვევის ეკონომიკური საშუალება, ჰქონდათ სამყოფი მიწის ფართობი და სამუშაო ინვენტარი, მაშინ, როცა ღარიბი მეთემე ასეთს მოკლებული იყო. ჩვეულებრივი მეთემეც სოციალური უთანასწორობის მიზეზით დაწინაურებული ოჯახების ნადში მოწვევას ერიდებოდა. ნადის ეს ფორმა დახმარების თვალსაზრისით ცალმხრივ ხასიათს ატარებდა.

⁴⁴² აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის არქივი, №28.

⁴⁴³ აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის არქივი, №250.

აჭარაში ნადი 15-20 ადამიანსაც აერთიანებდა. ნადი იცოდნენ თიბგის, მკის, შეშის მოჭრის, სახლის მშენებლობის, სახლისა და სამეურნეო ნაგებობებისათვის მასალის მოჭრისა და დამზადების⁴⁴⁴, ახოსა და მოსავლის აღების, ხენა-თესვისა და შეშის მოზიდვის დროს. აბუსერისძე ტბელის ნაწარმოებში მინიშნებულია თანასოფელელთა ურთიერთდახმარებისა და შრომითი კოოპერაციის გარკვეული ფორმის არსებობის ფაქტი მშენებლობის პროცესში⁴⁴⁵.

საცხოვრებლის აგება შეტად რთულ და შრომატევად სამუშაოს წარმოადგენდა, რის გამოც სახლის მშენებლობა ნოვროს წევრთა საერთო შრომითი ძალებით მიმდინარეობდა. ხდებოდა ტყიდან საშენი მასალის ჩამოზიდვა-დამზადება. ოჯახის უფროსი ნადს სადილით შეძლებისდაგვარად უმასპინძლებოდა⁴⁴⁶. თ. ჩიქოვანის ცნობით, აჭარაში ნადში გამოირჩეული იყო ყოველგვარი ანგარიშსწორება. შენადე ვალდებული იყო მხოლოდ საქმლით გამასპინძლებოდა ნადის წევრებს. ნადში მთელი სოფელი იღებდა მონაწილეობას, მაგრამ ბირველ რიგში მაინც შენადის მოვგარეები გამოდიოდნენ⁴⁴⁷. საცხოვრებლის აგებისას პატრონიმეული ორგანიზაციის წევრებისა და, საერთოდ, ნათესავ-მოყვრების შრომით დახმარებას საქართველოს სხვა კუთხეებშიც საკმაოდ ფართო გავრცელება ჰქონდა⁴⁴⁸.

⁴⁴⁴ აღ. მსხალაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 49-51.

⁴⁴⁵ აბუსერისძე ტბელი. ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და აბუსერისძეთა საგვარეულო მატთანე (1233 წ.), თბ., 1941, გვ. 15, 57, 60.

⁴⁴⁶ ვ. შამილაძე. კინტრიშის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში.—ბსკიშ, ტ. III, თბ., 1962; ჯ. მიქელაძე. დასახ. ნაშრ., — სამხრეთ საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხები, ბათ., 1978.

⁴⁴⁷ თ. ჩიქოვანი. ზემო აჭარული სახლი (1958 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის წინასწარი სამეცნიერო ანგარიში).—ბსკიშ, I, ბათ., 1960, გვ. 95-102.

⁴⁴⁸ ვალ. ითონიშვილი. ხევი ძველად და ახლა. საცხოვრებელი ნაგებობანი ძველ და ახალ ხევში, თბ., 1967, გვ. 10-11; გ. ჯალაბაძე. მემინდვრეობა სვანეთში.—მსეშ, თბ., 1970, გვ. 19; ჯ. რუხაძე. საცხოვრებელი ნაგებობანი კახეთში.—მსე, თბ., 1950; გ. ვანილიში, დასახ. ნაშრ., — სდსყ, ტ. 6, თბ., 1978, გვ. 122.

ნადის მოწვევის აუცილებლობა განსაკუთრებით მაშინ ღგებოდა, როცა ნაკვეთი ახლობას უნდა დაქვემდებარებოდა. საქართველოს იმ მთიანი რეგიონების სოფლის მეურნეობაში, სადაც ახლობას გარკვეული ადგილი ეჭირა სამიწათმოქმედო სისტემაში, წარმოდგენილი იყო აჭარული ნადის ანალოგიური შრომითი გაერთიანებანი¹⁴⁹. აჭარაში ახოს აღებასთან დაკავშირებული სამუშაოები მხოლოდ ნადის ორგანიზაციულ ფორმასთან იყო დაკავშირებული. ხშირად ასეთი მიწების გაწმენდა-მოსუფთავება და დასამუშავებლად მომზადება ნოვროს ან ტერიტორიულად ახლოს მცხოვრები რამდენიმე მონათესავე თუ არამონათესავე ოჯახის შრომითი გაერთიანების ე. წ. „მოზიარნობის“ ძალებით სრულდებოდა. ნ. ჩიჯავაძის შენიშვნით, მოზიარეები ერთად კაფაგდნენ ტყეს, რის შემდეგაც ნაკვეთს გაყოფდნენ თანაბარ ნაწილად და ყველა თავისთვის იწყებდა თესვას. მაგრამ ისეც ხდებოდა, რომ შრომითი გაერთიანება მოსავლის აღებამდე რჩებოდა ძალაში, ე. ი. ახო ერთად აიღებოდა და ერთიანი ძალებით ითესებოდა, მოსავალი კი სათანადოდ ნაწილდებოდა. შრომის გაერთიანების ეს ფორმა საკმაოდ ძველი ჩანს¹⁵⁰. მიუხედავად იმისა, რომ მოგვიანებით მოზიარობაში არამონათესავე მეზობლებიც ჩაერთვნენ, თავდაპირველი ბუნებით იგი ლოკალური ჯგუფისა და მასში წარმოდგენილი პატრონიმიული ორგანიზაციის განსაზღვრული უჯრედების შრომითი გაერთიანება იყო. მოზიარობას ადგილი ჰქონდა არა მხოლოდ ახოს აღებისას, არამედ მეურნეობრივი ურთიერთობის სხვა სფეროებშიც. სხვათა შორის, დასავლეთ საქართველოს არაერთ კუთხეში, მათ შორის იმერეთში, სათემო ტყეში ახოს აღებას დიდი სახლეულისაგან წარმოქმნილი ლოკალური გაერთიანებებიც მიმართავდნენ, რომლებშიც „ბაბუიშვილობები“ — გან-

149 ალ. რობაქიძე. რაჭის ეთნოგრაფიული მივლინების ანგარიში.—ენიმკის მოამბე, IV, თბ., 1938-1939, გვ. 315; გ. ჯალაბაძე. მიწათმოქმედება ფშავ-ხევსურეთში, თბ., 1960, გვ. 47-48; Т. III. Геладзе. Трудные объединения ... с. 39.

150 ნ. ჩიჯავაძე. ახობა აჭარაში.—ამყკ, თბ., 1967, გვ. 70-71.

საზღვრული სახის გენეალოგიური სეგმენტები შედიოდნენ. ამ გზით მოპოვებულ ნაკვეთს ნატეხობა ერქვა. ნატეხობით ნაკვეთის მოპოვების შემდეგ ბაბუიშვილები მიწას ერთმანეთში ინაწილებდნენ ან ერთად ფლობდნენ, კოლექტიურად ამუშავებდნენ და მოსავალს იყოფდნენ⁴⁵¹. აჭარის ზოგიერთ ხეობაში გამოვლენილი წყაროებით, სათემო მიწებში ზიარ, ლოკალური ჯგუფისა და მასში შემაგალი პატრონიმიული ორგანიზაციის გარკვეული დონის უჯრედების საერთო სარგებლობაში მყოფ ნაკვეთებს განაყოფი ძმა-ბიძაშვილები — მოზიარეები სამი-ოთხი წლის განმავლობაში ამუშავებდნენ, შემდეგ რეა-ცხრა ან ათი-თხუთმეტი წელი ასვენებდნენ და კენჭისყრის საფუძველზე ახალ ნაკვეთებზე გადადიოდნენ. დაწესებული ვადების გასვლის შემდეგ დასვენებული ნაკვეთების დამუშავებას ის ძველი ან სხვა ლოკალური გაერთიანების და მასში წარმოდგენილი გენეალოგიური ჯგუფების წარმომადგენლები — მოზიარეები იწყებდნენ, რომელთაც ნაკვეთი კენჭისყრით შეხედებოდათ. მიწის ასეთ პერიოდულ ცვლასა და განაწილებას ყურუში ეწოდებოდა. ამ შემთხვევაში მოზიარობა ლოკალური გაერთიანებისა და მისი ორგანული ნაწილის — ნოგროს შრომითი გაერთიანება, სამეურნეო ბირთვი იყო, ხოლო ნადი — ურთიერთდახმარების ფორმა. მოზიარობის შრომითი გაერთიანების გარკვეულ ანალოგად ხევსურული ალღუში გვესახება, რომლის სტრუქტურა შეესატყვისებოდა „მამა“-დ⁴⁵², ანუ გენეალოგიურ უჯრედებად დაყოფას. რ. ხარაძის მიხედვით, მონათესავე ოჯახებს გააჩნდათ საერთო საკუთრება მიწაზე. ასეთი მიწები მოგვიანებით ალღუმის შიგნით ცალკეულ ოჯახს შორის განაწილდა⁴⁵³. ხევსურული „ალღუმიც“ ლოკალური გაერთიანებისა და ამ გაერთიანების შემადგენელი ნაწილის — პატრონიმიული ორგანიზაციის განსა-

451 თ. გელაძე. შრომის ორგანიზაციის ფორმები იმერეთში.— მიეშ (მასალები იმერეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის), თბ., 1978, გვ. 49.

452 გ. ჯალაბაძე. მიწათმოქმედება ფშავ-ხევსურეთში, თბ., 1963, გვ. 49.

453 Р. Л. Харацис. Хевсурское плу́ми — древняя форма общественно-экономического объединения.— КЭС, Тб., 1964, с. 51, 47-52.

ზღვრული იერარქიული უჯრედის შრომითი გაერთიანება და საზოგადო საკუთრების მატარებელი ბირთვი იყო. აჭარულ ლოკალიზებულ ნოგროშიც მოზიარეთა შრომითი გაერთიანება ამ ფუნქციის შემსრულებლად ითვლებოდა. შეიძლება ითქვას, რომ თუ ნოგრო (ბიძაშვილობა, მოძმიანობა, მამაშვილობა) ნათესაური ორგანიზმის გამომხატველ ცნებასა და, შესაბამისად, სოციალურ გაერთიანებას წარმოადგენდა, მოზიარობა ბირთვით — ეკონომიკურ სტრუქტურას ეყრდნობოდა და, აქედან გამომდინარე, ლოკალური გაერთიანებისა და აღნიშნულ გაერთიანებაში წარმოდგენილი ღინიჯის სამეურნეო-შრომითი ჯგუფი იყო, ხოლო საძმო — მოცემული საზოგადოებრივი ორგანიზაციის საკუთრების შინაარსს შეიცავდა. ასეთი საკუთრება თაობათა გასვლის გარკვეულ საფეხურზე მოძმეთა ოჯახებზე თანაბრად ნაწილდებოდა. მოძმე-ბიძაშვილები, რომლებიც მოზიარობის წევრებად ითვლებოდნენ, ზოგჯერ სათემო კატეგორიის საძმო სარგებლობაში მოქცეულ მიწებს ნადის საშუალებითაც კი ამუშავებდნენ. მას განსაკუთრებით მაშინ მიმართავდნენ, როცა ნაკვეთი ტერიტორიულად მოზრდილი და რთული დასამუშავებელი იყო ან უამინდობა, თუ სხვა სახის კლიმატური ხელის შემშლელი ფაქტორები მის სასწრაფო დამუშავებას მოითხოვდა. ნადში იწვევდნენ ნოგროს იმ წევრებს, მოვარეებსა და საჭიროების შემთხვევაში არაშონათესავე მეზობლის იმ წარმომადგენლებსაც კი, რომელთაც საძმო ნაკვეთში წილი არ ედოთ. თავად საძმო მიწებით მოსარგებლე ოჯახები თანაბრად და უკლებლივ ღებულობდნენ მონაწილეობას ნაკვეთის დამუშავებაში. ისინი ნადის ორგანიზატორები იყვნენ. ნადზე თითოეულ მომხმარებელს საკუთარი სამუშაო იარაღი გამოჰქონდა. სადილს მოზიარეთა ჯერ ერთი მოძმის ოჯახი ამზადებდა, ხოლო მეორე დღეს — სხვა, ან დღის განმავლობაში სადილს ერთი მოძმის ოჯახი დაამზადებდა, ხოლო გახშამს — მეორე. ნადის მოცემული ორგანიზაციული ფორმა ნათესაურთან ერთად არანათესაური ტერიტორიული გაერთიანების — თემის საზოგადოებრივი სტრუქტურის თავისებურებებსაც მკაფიოდ ასახავდა.

ნადური შრომითი გაერთიანება სქესობრივი დაყოფის მიხედვით ითვალისწინებდა შესასრულებელი სამუშაოს სიძნელეს და მეურნეობრივ

თავისებურებებს, რასაც ისტორიულად ტრადიციული წარმოებით გამოცდილება ედო საფუძვლად. არა მარტო აქარაში, არამედ საერთოდ ქართულ-კავკასიურ მთურ მიწათმოქმედებაში ქაღის შრომა საკმაოდ ფართოდ გამოიყენებოდა⁴⁵⁴. მოსახლეობის ემპირიულ ცოდნა-გამოცდილებაზე დაყრდნობით კოლექტიური შრომის ორგანიზაციული სტრუქტურა და შრომის საზოგადოებრივი სქესობრივ-ასაკობრივი დაყოფა, ინდივიდთა ერთობლივი დასაქმება მძიმე შრომას საგრძნობლად უმსუბუქებდა მეურნეს, უმაღლესადა შრომით აქტივობასა და მას გაცილებით ნაყოფიერსაც ხდიდა. შესასრულებელი სამეურნეო სამუშაო შექმსრულებლის ფიზიკურ, სქესობრივ და ასაკობრივ შესაძლებლობებსაც წინასწარ ითვალისწინებდა. ცხადია, ქაღისა და ბავშვის დატვირთვა ვერ გაუთანაბრდებოდა მამაკაცის რთულსა და შრომატევად მძიმე სამუშაოს, თუმცა აქარაში ქაღების შრომასა და მასთან დაკავშირებულ შრომის კოლექტიურ ორგანიზაციას საკმაოდ ფართო გავრცელება ექონდა. ქაღების ნაღს უმეტესად მატყლის ჩეჩვისა და რთვის დროს იწვევდნენ. მამაკაცებით მრავალრიცხოვანი დიდი სახლეულო, რომელიც, ბუნებრივია, სამოსისათვის შედარებით დიდი რაოდენობის მატყლის რთვა-ქსოვას მოითხოვდა, ნაღს გაცილებით ხშირად მიმართავდა. დანარჩენ შემთხვევაში ჩეჩვას ოჯახის ქალებიც ადვილად აუდიოდნენ⁴⁵⁵. დიდი სახლეულის მანდილოსნები მატყლს ჩეჩდნენ არა უშუალოდ თავიანთი ბირადი ოჯახის წევრთათვის (ქმრებისათვის, ვაჟებისათვის), არამედ ისინი საერთო საოჯახო ნართს ამზადებდნენ. ამის შემდეგ კი თითოეული უშუალოდ თავისი ქმრისთვის, ისე როგორც შვილებისათვის ზრუნავდა და სამოსს ქსოვდა, თუმცა ეს არ გამორიცხავდა ქაღების მიერ ნაქსოვის დამზადებას მაზლებისათვის, მაზლიშვილებისათვის და მამამთილისთვის. სახლეულის ყველა წევრის შემოსვისათ-

⁴⁵⁴ გ. ჯალაბაძე. მემინდერეობა სყანოში. - მსეშ, თბ., 1970, გვ. 19; 6. ჩიჯავაძე. სამიწათმოქმედო ყოფის ისტორიიდან აქარაში, თბ., 1971, გვ. 39.

⁴⁵⁵ 6. კახიძე. ხელოსნობა მაჭახლის ხეობაში.—სდსეკ, III, თბ., 1975, გვ. 104.

ის მატერიალური საშუალება და შრომაც კი თანაბრად ნაწილდებოდა. ლიტერატურაში მითითებულია, რომ აქარაში ქალების ნადი ადრე ვახშმობიდან მაშლის პირველ ყივილამდე (საშუალოდ 5-6 საათს) მუშაობდა. იმის მიხედვით, თუ რომელ ნადზე იყო დაბატიყებული ქალი, თან უნდა წაეღო საჩეჩელი, ხერტალი (ხელტარი)⁴⁵⁶. ქალების ნადის მოწვევა მატყლის რთვა-ქსოვის შრომატევადი სამუშაოთი იყო განპირობებული. ასეთ შრომით გაერთიანებას აქარის სხვადასხვა ხეობაში, მათ შორის, მაქახლის ხეობაში ხერტლის ნადი ეწოდებოდა⁴⁵⁷. აქარაში შეიძლება გამოიყოს ქალების ორგვარი ნადი: ნადი, რომელსაც მოძალეებული სამუშაოს დროს იწვევდნენ და 2. ნადი, რომელსაც იწვევდნენ შრომით გაერთიანებაში საკუთარი სამუშაოს შესრულების, გართობისა და, ამდენად, შრომის შემსუბუქებისა და გაადვილების მიზნით⁴⁵⁸. დამოწმებულია, ასევე, რთვაში ურთიერთდახმარების მეტად საინტერესო ფორმის არსებობა, რაც ნათესავეებსა და მეზობლებზე წინასწარ, ნადზე მისვლამდის „თითო ხერტალი მატყლის“ ჩამორიგებაში გამოიხატებოდა⁴⁵⁹.

საბატარძლოს საქორწინო ურთიერთობების პერიოდში უნდა გამოეყვლინა ბავშვობიდან შეთვისებული შრომითი ჩვევები, ხელსაქმისა და ხელგარჯილობის (ჭრა-კერვა, ქსოვა-ქარგვა ...) საფუძვლიანი ცოდნა. ეს მას ქმრის ნოგროში ავტორიტეტს უმაღლესდა, როგორც მოძავალ კარგ და გამრჯე დიასახლისს. თუ ქმრის ოჯახში იგი სურსათის მომჭირნედ ხარჯვის, კარგი სადილ-ვახშმის, ბავშვების აღზრდისა და სხვა ამდავარ დადებით თვისებებს გამოავლენდა, მაშინ იგი ოჯახის წევრთა საერთო სიყვარულს იხვეჭდა და ნოგროზე აღმოცენებული ლოკალური

⁴⁵⁶ ჯ. ჩხეიძე. შრომის პოეზიის ძირითადი სახეები აქარის ზეპირსიტყვიერებაში, ბათ., 1961, გვ. 76.

⁴⁵⁷ ნ. კახიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 103-104; ჯ. ნოღაიდელი, ჯ. ჩხეიძე. დასახ. ნაშრომი — ბსკიშ, 1, ბათ., 1960, გვ. 63.

⁴⁵⁸ ჯ. ჩხეიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 76.

⁴⁵⁹ ნ. კახიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 104.

გაერთიანების მანდილოსნებს შორის საპატიო ადგილს იშკიდრებდა. გოგონა გასათხოვად მომწიფების ასაკიდანვე ცდილობდა სანიშნო ნაქსოვ-ნაქარგები მოეშადებინა და რაც შეიძლება მეტი რაოდენობით დაეგროვებინა. სასურველი იყო საბატარიძლოდ გამწადებულ პირს თავისი შრომისმოყვარეობის დასაბუთების მიზნით ასაძღე წინდა მოექსოვა საჩუქრად საქმროს ნოვროს წვერთათვის. ბუნებრივია, ასეთი რაოდენობით წინდის მოქსოვა საკმაოდ შრომატევადი სამუშაო იყო, რისთვისაც საბატარიძლო უახლოესი ნათესავების დახმარებით ცდილობდა ამ პრიობლემის დაძლეუას. დაურიგებდა დარიული მატყლის ძაფს ან უმუალოდ მატყლს განაყოფი ოჯახების ახალგაზრდა ქალებს, რომელსაც ნართის და ნაქსოვის სახით რამდენიმე დღეში აბრუნებდნენ. უშუალოდ მომავალი საქმროსათვის, მაწლისათვის და მამამთილისათვის გადასაცემი ნაქარგ-ნაქსოვს საბატარიძლო თავისივე ხელით ამზადებდა. საბატარიძლოსადმი ნათესავ-მოყვარე ქალების ასეთი მხარდაჭერას და შრომით დახმარებას აქარაში საკმაოდ ფართო გავრცელება პქონდა. ხშირად, საბატარიძლო საქორწინო ნაქარგ-ნაქსოვების დროულად მომწადების მიზნით მაისიყულ ოჯახში ნადსაც კი იწვევდა. შრომითი ურთიერთდახმარების სხვადასხვა ფორმასთან დაკავშირებული ნადური გაერთიანება საქარიეელოსა და კავკასიის არაერთ კუთხეშია დადასტურებული, სადაც ნადი სქესობრივი დიფერენციაციის პრინციპებს ეფუძნებოდა.¹⁶⁰

¹⁶⁰ აბ. წულაძე. ეთნოგრაფიული გურია, თბ., 1961, გვ. 65; აღ. რობაქიძე. შრომის ორგანიზაციის ფორმები ძველი საქართველოს სახალხო მეურნეობაში (კოლექტური ნადირობის გადმოწამოები რაქაში), I, თბ., 1941; III. დ. Фина-Ина. Некоторые черты анхазского патриархального общества.-КСНЭ, XXXII, М., 1959, с. 58; მისივე, Анхазы, Сухуми, 1965, с. 400, მ. ჩიქოვანი. ქარიული ხალხური ზემარსიტყვიერების ისტორია, თბ., 1956, გვ. 240-241; ვაღ. ითონიშვილი. ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 18; Т. А. Чиковаи. Формы взаимомощи у пастских крестьян.-КСЭ, IV, Тб., 1972; მ. ქანსარია. კოლექტური შრომის ფორმები ოსეთის მათი-ანეოში.-მაცნე, ისტ. სურია, №4, თბ., 1971, გვ. 59-62; მისივე, ყაბარდოს სამე-

ქართულ-კავკასიური შრომითი ურთიერთდახმარების ფორმებს ზოგი ავტორი განიხილავს ტერიტორიულ-სამეზობლო გაერთიანებებთან ურთიერთკავშირში. აფხაზური სოფლის მაგალითზე სპეციალურ ლიტერატურაში მიიჩნევენ, რომ თუ გაყითავლისწინებთ XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში ზოგიერთი რეგიონის დასახლების ფორმის მონოგენურ ბუნებას, მაშინ ნაოიელი ვახლება ასეთი გაერთიანებების თავდაპირველი არსი და ძირითადი სტრუქტურა¹⁶¹. ბუნებრივია, მეზობლობის ცნება სრულებითაც არ გამოირიცხავს ნათესაობის ფაქტორს. რადგან მეზობელი შეიძლება ყოფილიყო არა მარტო ნათესავი, ე. ი. საერთო გენეალოგიის წევრი, არამედ არანათესავიც. ამასთან, ეგზოგამიურ საზოგადოებაში დასახლება მონოგენური არასდროს არ უნდა ყოფილიყო, რადგან დასახლებაში გამოთხოვილი ქალები, როგორც წესი, სხვა გენეალოგიური ჯგუფის წევრები იყვნენ. კავკასიის ხალხთა პატრონიმიული — ნათესაური ორგანიზაციის დასახლება კი არა, არამედ ლოკალური ჯგუფის წევრთა კომპაქტურობა და ტერიტორიული ერთობა, რომელშიც, ბუნებრივია, ერთიანდებოდა გენეალოგიური სიკვამენტებიც. იყო ის ერთ-ერთი საყურადღებო წინაპირობა, რომელიც ლოკალური უჯრედის შიგნით უსასყიდლო სამეურნეო-შრომითი კავშირების და ურთიერთდახმარების ტრადიციული ფორმების შექმნას ეწყობდა ხელს. თუკა დასახლების მრავალგვარობრივად განვითარება, პოლიგენურობის გაღრმავების ტენდენცია და ტერიტორიული გაერთიანების ფორმირება ურთიერთობათა ამ

ურნეო ყოფის ისტორიიდან, თბ., 1982; თ. გელაძე. კოლექტიური შრომის ფორმები გურიაში.—მგეშ, თბ., 1980, გვ. 145; მისივე, შრომის ორგანიზაციის ფორმები იმერეთში.—მეშ, თბ., 1978, გვ. 55; მისივე, შრომის ორგანიზაციის ფორმები სამეგრელოში.—მსეშ, თბ., 1979, გვ. 52; Т. Ш. Геладзе. Трудовые объединения в земледелии Восточной Грузии (по этнографическим материалам).—Дис ... канд. ист. наук, Тб., 1983, с. 27; С. И. Окруашили-Бахна. Абхазская «Абинара» - патронимия (историко-этнографическое исследование).—Дис ... канд. ист. наук, Тб., 1983, с. 100.

¹⁶¹ С. И. Окруашили-Бахна. Указ. раб., с. 100.

სფეროში მეზობლობაზე დაფუძნებულ სრულიად ახალი დონის კავშირებს აყალიბებდა, რაც სამეურნეო-შრომითი გაერთიანებისა და ურთიერთდახმარების ფორმათა სტრუქტურისა და ფუნქციების ცვლილებებსაც იწვევდა. ღრმავდებოდა ეკონომიკური უბირატესობის წარმოჩენის ის ნიშნები, რაც ადრე მონათესავე ოჯახებს შორის შეფარვითი სახით მიმდინარეობდა. აჭარული ნადის მსგავსად იმერული ნადის ფუნქციის შესწავლისას გარკვეულია, რომ ნადის ხასიათი ყოველთვის ერთნაირი არ იყო. თუ ერთ გითარებაში იგი წარმოადგენდა ურთიერთდახმარებას, სადაც ქონებრივ მდგომარეობას ჯერჯერობით გავლენა ვერ მოუხდინა შრომის ორგანიზაციაზე, სხვა შემთხვევაში პირიქით, მას ფაქტიურად ჩამოშორებული ჰქონდა ურთიერთდახმარების აუცილებელი პირობა, რამაც იგი გადააქცია სოფლის მოსახლეობის შეძლებული ნაწილის მხრიდან შუქით მუშახელის შოვნის საშუალებად⁴⁶². ანალოგიური გითარება შეინიშნებოდა მეგრული „ნოდის“⁴⁶³, იგივე, „ნოდალას“ შინაგან წყობაშიც. კავკასიის ხალხთა სოციალურ სტრუქტურაში, განვითარების გარკვეულ დონეზე მდგარი ურთიერთდახმარების სხვადასხვა ფორმა, როგორც წესი, ატარებდა არაეკვივალენტურ ხასიათს, განსხვავებით ისეთი ნათესაური ორგანიზაციის წევრთა კოოპერაციული შრომისაგან, რომელთაც საფუძვლად ბარიტეტული, ე. ი. თანასწორუფლებიანი საწყისი ედოთ⁴⁶⁴. კავკასიის უმეტეს კუთხეში, მონათესავე ოჯახებს შორის შრომითი ურთიერთდახმარება თავდაპირველად წარმოადგენდა აუცილებელ ნორმას, რომელიც გამორიცხავდა ყოველგვარი სახის ანგარებას. როგორც აღინიშნა, ლოკალური ჯგუფის და მასში შემავალი პატრონიმიული ორგანიზაციის გენეალოგიური სეგმენტის ეს თავისებურებაც გენეტიკურად დაკავშირებული იყო დიდ

⁴⁶² თ. გელაძე. შრომის ორგანიზაციის ფორმები იმერეთში, გვ. 56.

⁴⁶³ იქვე, გვ. 47-52.

⁴⁶⁴ А. И. Робакидзе. Особенности патронимической организации у народов горного Кавказа (в связи с вопросом о соотношении патронимии: рода и семьи).-СЭ, №5, М., 1968, с. 94.

სახლეულოთან და მასში შემაჯალ მინიშალურ ნაოესაურ ჯგუფთან, რომელთა სეგმენტაციის შემდეგ ყალიბდებოდა ახალი, შედარებით ფართო მოცულობის სოციალური ორგანიზაციები. ლოკალური ჯგუფი ფუძე სახლის სეგმენტაციის შემდეგ უკვე რამდენიმე სახლეულს, მათ შორის დიდ სახლეულებს აერთიანებდა. მათ შეურნეობრივი და ნათესაობრივი სპეციფიკიდან გამომდინარე ურთიერთდახმარების სწორედ ჩვენს მიერ ზემოთ აღწერილი ფორმები ესაჭიროებოდათ. სეგმენტირებადი სოციალური ორგანიზაციების ჩამოყალიბებისა და განვითარების გარკვეულ ეტაპზე, ნათესაურ ურთიერთობათა ტრადიციულ სისტემაში საზოგადოებრივ უჯრედთა მჭიდრო კავშირის მეშვეობით წარმოიქმნებოდა ურთიერთგაღებულებათა ურღვევი ნორმები⁴⁶⁵, რომლებიც თანდათანობით ცვალებადობასა და ტრანსფორმაციას განიცდიდა ახალი სოციალურ-ეკონომიკური პირობების შესაბამისად.

აჭარაში შრომითი გაერთიანების ერთ-ერთი მარტივი სახეობა იყო მოდგამი. ასეთ კოლპერაციულ მომუშავეთა ჯგუფის შექმნა უკავშირდებოდა წარმოების აუცილებელ საშუალებათა უქონლობას. ამიტომ „დამოდგმებას“ ეკონომიკურად სუსტი და ცალხარა, ხელმოკლე ოჯახები მიმართავდნენ. დამოდგმება ხდებოდა, როგორც ერთ ნოგროზე აღმოცენებულ ოჯახებს, ისე არამონათესავე მეზობლებს შორისაც. მხარეთა შეთანხმება აღრევე მიიღწეოდა. მოდგამი ურთიერთდახმარების ერთ-ერთი ფორმა იყო და იგი ანაზღაურების რაიმე სახეს არ შეიცავდა. მნიშვნელობა არ ჰქონდა სახნავ-სათესი ნაკვეთის მეტ-ნაკლებობას და თითოეული მხარე იმდენს ხნავდა, რამდენიც გათვალისწინებული ჰქონდა დასამუშავეებლად⁴⁶⁶. დიდი სახლეულების ოჯახებად და შედარებით მცირერიცხოვან სახლეულებად დაყოფა-სეგმენტაციის პირობებში მოძმეები საერთო სარგებლობაში იტოვებდნენ მუშა საქონელს — ხარებს დაიზიარებდნენ გაყრის შემდეგ წინასწარი შეთანხმების საფუძ-

⁴⁶⁵ С. И. Окрыашвили-Бахиа. Указ. раб., с. 102.

⁴⁶⁶ ნ. ჩიჯავაძე. მეზინდგრობა აჭარაში.—აჭარის სოფელი, თბ., 1969, გვ. 41.

ველზე. განაყოფი ძმა-ბიძაშვილები თითო ხარსაც იტოვებდნენ მოსავლელად. მოძმეთაგან ვინც პირველი „გასწევდა გუთანს“, იგი მოიხმარდა საზიარო ხარებსაც. მცირერიცხოვანი ოჯახების მიერ წყვილი ხარის შენახვას ხანგრძლივ ზამთარში და ცივ კლიმატურ პირობებში ბაგურ კვებაზე საქონლის მოვლა-პატრონობის სირთულეც ემატებოდა. თითო ხარის მოვლა კი ოჯახისათვის ეკონომიკურად მისაწვდომი იყო და იაფიც ჯდებოდა. საქიროების შემთხვევაში მათ შეაერთებდნენ და ხარების მოზიარე ოჯახები კუთვნილ ნაკვეთებს მორიგეობით ამუშავებდნენ. მოდგამის ანალოგიური ფორმები საქართველოსა და კავკასიის სხვა კუთხეებშიცაა დამოწმებული⁴⁶⁷. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, მოდგამი არის „მეკომე, ჯილდის მოზიარე“⁴⁶⁸. თავდაპირველად ასეთი მოზიარეები მონათესავე ოჯახები იყვნენ, რაზედაც სხვა მონაცემებთან ერთად თვით მოცემული ტერმინი უნდა მიანიშნებდეს. ქართულში ამ ტერმინს ბევრი ახლოს მდგომი სიტყვა მოეპოვება. მაგალითად, როგორიცაა მომდგომი, მიდგომა, თანადგომა და სხვა⁴⁶⁹, მაგრამ ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი კავშირი ნათესაობის აღმნიშვნელ ნომენკლატურასთან. წერილობითი წყაროებით დადგენილია, რომ მოდგამი არის „ნათესავ-მოდგამ-გვარ-ტომი“⁴⁷⁰. მოდგამი ჩამომავლობის აღმნიშვნელ საქართველოში საყოველთაოდ ცნობილ

⁴⁶⁷ აღ. რობაქიძე. მოდგამი, როგორც ექსპლოატაციის ერთ-ერთი ფორმა რევოლუციამდელ საქართველოში.—მიმოხილველი, 2, თბ., 1951; მისივე, ტრადიცია და ცხოვრების წესი, თბ., 1981, გვ. 29-30; Г. С. Чигай. Этнографические исследования в Грузинской ССР.-СЭ, №4, М., 1948, с. 63; გ. ჯალაბაძე. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სამოწამოქმედო იარაღების ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 19; ლ. ბერიაშვილი. მიწათმოქმედება მესხეთში (ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით), თბ., 1973, გვ. 167-168, 166-173; თ. გელაძე. შრომის ორგანიზაციის ფორმები სამეგრელოში, გვ. 49-50; მისივე, შრომის ორგანიზაციის ფორმები იმერეთში, გვ. 52.

⁴⁶⁸ სულხან-საბა ორბელიანი. სიტყვის კონა, თბ., 1949, გვ. 217.

⁴⁶⁹ ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიური ისტორია, I, თბ., 1930, გვ. 251.

⁴⁷⁰ ი. ჭყონია. დასახ. ნაშრ., გვ. 159-166.

ტერმინს „მოდგმა“-ს უკავშირდება, რითაც იგი შრომის ორგანიზაციის თავდაპირველ სახეობებში ნათესაური სტრუქტურის დომინირებად როლს გვისაბუთებს.

თანდათანობით, განვითარების შედარებით გვიანდელ ეტაპზე, როცა საზოგადოების სოციალური აგებულება მრავალსაქეტირიანი გახდა, მოდგმაში ურთიერთდახმარების ძველი ტრადიციული ფორმისათვის ნიშანდობლივი პარიტეტული მდგომარეობიდან გადადიოდა ფორმაში, რომელშიც მონაწილენი განსხვავებული ქონებრივი სტატუსის მატარებლები იყვნენ და, უფრო მეტიც, სოციალურ იერარქიაში განსხვავებულ ადგილებს იკავებდნენ⁴⁷¹. ადრე, მარქსისტულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიასაც შენიშნული ჰქონდა მარტივ შრომით კოოპერაციაში ტრანსფორმაციისა და ცვლის შესაძლებლობა, რომელიც მოგვიანებით ექსპლოატაციის გარკვეულ ფორმამდე მივიდა⁴⁷². საქართველოსა და ამიერკავკასიის სხვა მხარეებისაგან განსხვავებით, სადაც 8-10 წყვილი მუშა პირუტყვით მიწის დამუშავების აუცილებლობა⁴⁷³ ხელს უწყობდა წვრილი გლეხური მეურნეობის ექსპლოატაციას შექმნილი გლეხის მიერ⁴⁷⁴, აქარულ მოდგმას არ გააჩნდა ექსპლოატაციის რამდენადმე გამოკვეთილი ნიშნები⁴⁷⁵. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ეს მოვლენა თავის მხრივ დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო იმ გარემოებასთან, რომლის თანახმადაც, აქარის კლიმატურ-გეოგრაფიული პირობებიდან გა-

⁴⁷¹ შდრ. В. М. Шамладзе. Хозяйственно-культурные и социально-экономические проблемы скотоводства Грузии (историко-этнографическое исследование), Тб., 1979, с. 81.

⁴⁷² В. И. Ленин. Развитие капитализма в России (процесс образования внутреннего рынка для крупной промышленности).- Полн. собр. соч. т. 3, с. 183-185, 192-224, 23-603.

⁴⁷³ Р. Л. Харлаძე. Грузинская семейная община, т. 1, Тб., 1961, с. 30.

⁴⁷⁴ В. М. Шамладзе. Указ. раб., с. 407-420.

⁴⁷⁵ ვ. შამილაძე. ალბური მესაქონლეობა საქართველოში (აქარის მესაქონლეობის ეთნოგრაფიული შესწავლა), თბ., 1969, გვ. 69.

მომდინარე სახნაგ-სათესად 1-2 წყვილი ხარიც საკმარისი იყო⁴⁷⁶. ბუნებრივია, ეს ფაქტი ხელს უწყობდა მოდგამის ტრადიციული ბუნების კონსერვაციასა და ძველი ფორმით მის შექმნაზე. აქარული მოდგამი შინაგანი არსით ახლოს დგას საშცხურ „მოდგამთან“. აღ. რობაქიძის დასკვნით, ახალციხური ვარიანტის მსგავსი მოდგამი საქართველოს სოფლის მოსახლეობაში შრომითი გაერთიანების ჩვენთვის ცნობილ ფორმათა შორის ყველაზე არქაული უნდა იყოს. ქონებრივ უთანასწორობას ალოების განაწილებაზე აქ ჯერ კიდევ არ ექონდა გავლენა მოხდენილი. ავტორის აზრით, ამ შემთხვევაში მოდგამით ხვდა ფაქტიურად მოთხოვნილების მიხედვით წარმოებდა და არა მოდგამის წევრთა მონაწილეობის პროპორციულად. ამდენად, უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი წარმოადგენდა მოდგამის ინსტიტუტის განვითარების იმ პირველ ფორმას, რომელიც აღ. რობაქიძის თვალსაზრისით, დიდი ოჯახის რღვევის შედეგად წარმოიქმნებოდა, მაგრამ ამ საფეხურიდან ჯერ კიდევ შორს არ იყო წასული⁴⁷⁷.

საქართველოში მოდგამმა მისი განვითარების ისტორიის მანძილზე გარკვეული ცვალებადობა განიცადა, თუმცა იგი შრომითი გაერთიანების სხვა ფორმებთან მაინც თანაარსებობდა. აჭარაში ურთიერთდახმარებისა და შრომის ორგანიზაციის ცვალებადობის გამომხატველი ტერმინი იყო მანიდი (ბედლობა). ეს ორი სიტყვა ფუნქციურად თანაბარი მნიშვნელობის იყო. მანიდში ერთიანდებოდა ორი ან ორზე მეტი გლეხი და მას საფუძვლად ედო შრომითი დახმარების აუცილებელი ანაზღაურება⁴⁷⁸. აჭარაში მოდგამი, ერთი შეხედვით, თითქოსდა უთ-

476 Т. А. Ачугба. Семья и семейный быт в Аджарии (вторая половина XIX-начало XX в).-Кавк. дисс ... Тб., 1983, с. 78.

477 А. И. Робакидзе. Особенности патронимической организации у народов горного кавказа., СЭ. М., 1968. 5. с. 93-104; აღ. რობაქიძე. მოდგამი, როგორც ექსპლოატაციის ერთ-ერთი ფორმა რევოლუციამდელ საქართველოში. — მიმოხილველი, I, თბ., 1951, გვ. 408-409.

478 ნ. ჩიჯავაძე. შემინდვრობა აჭარაში, გვ. 43.

ანაბრდებოდა „მანიდს“, შესაბამისად, „ბედლობა“-ს და მათ ეკევიგალ-ენტურად გამოიყურებოდა, მაგრამ, როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია შენიშნული, დამოდგმება შეიძლებოდა მუშა პირუტყვის, მაშინ, როცა მუშახელზე დამანიდებას იტყოდნენ¹⁷⁹. ეს ბოლო დასკვნა მაინც არაა შრომითი გაერთიანების ამ ორი ფორმის გაშიჯვნის სრულყოფილი კრიტერიუმი. ისინი ერთმანეთისგან უპირველესად განსხვავდებოდნენ იმით, რომ თუ მოდგამი არ იყო ანაზღაურებითი ხასიათის, მანიდი, (ბედლობა), პირიქით, სანაცვლო დახმარების პრინციპს ემყარებოდა. მანიდისა და ბედლობის დროს, ოჯახი მიღებული დახმარების საფასურად ვალდებული იყო სანაცვლო დახმარებით აენაზღაურებინა და გაეთანაბრებინა მომხმარებლისათვის დახარჯული შრომა. მაგალითად, თუ ერთი გლეხი მეორეს ახოს გატეხვაში რამდენიმე დღეს შეელოდა, მისი შემანიდებდელი ვალდებული იყო დღეთა იმდენივე რაოდენობით მოხმარებოდა მას იმავე ან სხვა სახის სამუშაოთი, გთქვათ, ტყეში მასალის დამზადებაში. ეს ორი სამუშაო შრომატევადობის თვალსაზრისით თანატოლად ითვლებოდა¹⁸⁰. შეამხანაგებულნი ოჯახები დაოქმული და წინასწარ განსაზღვრული ვადით ეხმარებოდნენ ერთმანეთს. მთხრობელთა გადმოცემით, მოხმარება ხვნის დროს „დღეობით ხდებოდა“ და მიწას ნაკლებს დაამუშავებდნენ თუ მეტს, „არ ეიწონებოდა“. ხშირად, მანიდს (ბედლობას) არა მარტო ეკონომიკურად სუსტი, არამედ ძლიერი ოჯახებიც კი მიმართავდნენ. ამას განაპირობებდა კლიმატური პირობების წინასწარი გათვალისწინება. ლიტერატურაში მითითებულია, რომ აჭარაში სანაცვლო დახმარებაზე დაპყარებული დამანიდებულ ოჯახთა ორივე მხარე ვალდებული იყო შეესრულებინა წინასწარი გარიგება. მოხმარების საფასურში დამანიდება ფულად ანაზღაურებას არ ითვალისწინებდა. ფულადი ანაზღაურების მიცემა მარტო

¹⁷⁹ ჯ. ჩხეიძე. შრომის პოეზია ქართულ ფოლკლორში (აქარული მასალების მიხედვით), ბათ., 1973, გვ. 30.

¹⁸⁰ ნ. ჩიჯავაძე. შემინდგრობა აჭარაში, გვ. 43.

მუშახელის დაქირავების შემთხვევაში ხდებოდა¹⁸¹, ე. ი. შრომითი დახმარების ამ ფორმას საფუძვლად ედო შრომითი დახმარების ანაზღაურება არა ფულით, არამედ იმავე ან სხვა სახის სამუშაოს შესრულებით¹⁸².

აქარაში დამანიდება-ბედლობას ნოგროს შიგნით იშვიათად მიმართავდნენ და ამ სახის შრომითი გაერთიანება ლოკალურ-სამუშურნო ჯგუფის განაყოფი ოჯახებისაგან ნაკლებად დგებოდა. იგი შრომითი კოოპერაციის განვითარების შედარებით გვიანდელი წარმონაქმნი უნდა იყოს აქარის სხვა ხეობების მსგავსად მაჭახლის ხეობაშიც მანძილ სანაცვლო-სავალდებულო დახმარებას წარმოადგენდა. არსებული მონაცემებით, ხეობის სინამდვილეში მნიშვნელობა არ ჰქონდა სავალდებულო-სანაცვლო დახმარება თოხნაში გამოიხატებოდა თუ სხვა სახის სამუშაოს შესრულებაში¹⁸³. შრომითი კოოპერაციაში სანაცვლო-სავალდებულო დახმარების თვალსაზრისით ანალოგიები საქართველოსა და კავკასიის არაერთ კუთხეში დასტურდება. სპეციალურ გამოკვლევებში ხაზგასმულია, რომ ურთიერთდახმარების ტრადიციული ფორმა თანდათანობით სანაცვლო დახმარების ფორმაში და სესხში გადაიზარდა, თუშკა ეს უკანასკნელი გარეგნულად დახმარების ფუნქციას ინარჩუნებდა. დახმარების გაცვლა ძირითადად თანაბარი ეკონომიკური მდგომარეობის ოჯახებს ახასიათებდათ, ე. ი. შრომას გასცემდა ის ოჯახი, რომელსაც სანაცვლოდ დახმარება შრომის თანაბარი ხარისხის დონეზე სჭირდებოდა. თანდათანობით ეს ურთიერთობა ღრმავდებოდა და სესხითი, კერძოდ, „სესხითი დახმარების“ იერსახეს ღებულობდა. საბოლოოდ, შინაგანი განითარების კვალობაზე და ქონებრივი განსხვავებულობის საფუძველზე დახმარება-გაცვლითი ურთიერთობა გარდაიქმნებოდა დახმარება-სესხით და სესხით-კაბალურ მდგომარეობაში¹⁸⁴.

¹⁸¹ ჯ. ჩხეიძე. შრომის პოეზიის ძირითადი საკითხები აქარის ზემოირსიჭყვიერებაში, ბათ., 1961, გვ. 13.

¹⁸² ნ. ჩიჯავაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 43.

¹⁸³ ნ. კახიძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 40.

¹⁸⁴ Ю. В. Семенов. Первобытная коммуна и соседская крестьянская община.-Становление классов и государства. М., 1976, с. 58-62.

აქარის ეთნოგრაფიული მონაცემებისა და ქართულ-კავკასიური პარალელების ანალიზის საფუძველზე ჩვენ განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე წარმოქმნილი შრომათი გაერთიანებებისა და შრომის ორგანიზაციის რამდენიმე ისეთი ფორმა შეგვიძლია გამოვყოთ, რომლებიც დანიშნულება-ფუნქციითა და, განსაკუთრებით, ეკონომიკური თვალსაზრისით მეტ-ნაკლებად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან. ისინი განსაზღვრული დროის მონაკვეთში სინქრონულ განზომილებაში თანაარსებობდნენ კიდეც. დროთა განმავლობაში იცვლებოდა ურთიერთდახმარების ფორმები, მაგრამ საკუთრივ დახმარება, როგორც ყოფიერების უნივერსალური მოვლენა, დროსა და სივრცეში უცვლელი რჩებოდა. კოლექტიური შრომის ორგანიზაციის, შრომითი გაერთიანებების წევრთა უფლებრივი დამოკიდებულებებისა და შრომის განაწილების შესწავლა-დახასიათება საშუალებას გვაძლევს გავერკვეთ შრომითი კოოპერაციის ფორმათა სტრუქტურა-განვითარების ძირითად და სპეციფიკურ თავისებურებებში. აქარაში ურთიერთდახმარების, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური და სოცო-კულტურული მოვლენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე, ლოკალურ ერთობაში შემაჯავალ ნოგროს ტიპის ნათესაურ ჯგუფს გააჩნდა განსაზღვრული სახის წარმოება, შესატყვისი საშეურნეო ბიროვი და შრომის ორგანიზაცია. აქარაში დაფიქსირებული შრომითი გაერთიანებები და შრომითი ურთიერთდახმარების ფორმები შემდეგი სახით შეიძლება დალაგდეს:

1. შეწევნა. იგი წარმოადგენდა ლოკალურ გაერთიანებაში წარმოდგენილი ნოგროს ტიპის სოციალური ორგანიზაციის წევრთა დახმარების ერთ-ერთ არსებით ფორმას. მას მიმართავდნენ სტიქიური უბედურების — სახლის დაწვის, საქონლის გაწყვეტის დროს. ასევე, შეწევნა ხორციელდებოდა ქერივ-ობლისა და ლოკალურ ჯგუფში შემაჯავალ ღარიბი ოჯახის მიმართაც. პატერიალური და შრომითი დახმარება ატარებდა ნებაყოფლობით ხასიათს და სრულდებოდა ყოველგვარი უკუანაზღაურების გარეშე. აქვე, ყურადღებას იქცევს ნათესაურ წრეში საქონლის „აბარების“ ისტორიულად ჩამოყალიბებული ტრადიციული წესიც.

2. ნადი. ნადი იყო შრომითი გაერთიანება, სადაც ადგილი ჰქონდა მორალურ ურთიერთგაღებულებას ორ მხარეს შორის. შრომითი დახმარება მიიღებოდა ყოველგვარი საზღაურის გარეშე. ურთიერთდახმარების ეს ფორმა თავდაპირველად ლოკალურ ერთობაში შექმავალი ნოგროს ტიპის სოციალური ორგანიზაციის სამყურნეო-ნათესაური ჯგუფის ფარგლებში თავსდებოდა, მოგვიანებით მასში არამონათესავე მეზობლებიც გაერთიანდნენ. მონათესავე ოჯახების ნადური გაერთიანება „ჩეენიანების ნადის“ (შინაურული ნადი) სახელწოდებით იყო ცნობილი. ნადს მიმართავდნენ ხენა-თეისის, მორწყვის, ახოს ადების, თიბგის, შეშის მოზიდვის, სახლის მშენებლობისა და სხვა ამდაგვარი სამუშაოების შესრულების დროს. ნადის სახეობებში გამოიყოფოდა ეგრეთ წოდებული ხარნადი, რაც სამყურნეო საქმიანობაში გამწვევი ძალის მონაწილეობას გულისხმობდა. ადგილი ჰქონდა ქალების ნადსაც. ტერიტორიული გაერთიანებისა და სოფლის თემის პირობებში ქალების ნადიც შეიძლებოდა ყოფილიყო ნათესაური და არანათესაური. ნადური გაერთიანება თანდათანობით კარგავდა ურთიერთდახმარების ტრადიციულ საფუძველს და მონათესავე თუ არამონათესავე ოჯახების ხელში ეკონომიკური შემოსავლის ერთ-ერთ სახედ ყალიბდებოდა. იგი ტერიტორიულ თემში ქონებრივად და სოციალურად დაწინაურებულ ოჯახთან მიერ სხვისი შრომის გამოყენების, მუქთი მუშახელის შოვნისა და საკუთარ მეურნეობაში დასაქმების საშუალებად გადაიქცა.

3. მოდგამი შრომითი გაერთიანება იყო. კოლპერაციულ მომუშავეთა ასეთი ჯგუფის შექმნა უკავშირდებოდა წარმოების აუცილებელ საშუალებათა უქონლობას. დამოდგმებას ეკონომიკურად სუსტი და ცალხარა, ხელმოკლე ოჯახები მიმართავდნენ. მოდგამი ნოგროს ტიპის სოციალურ ორგანიზმს ასასიათებდა, თუმცა მრავალგვარიანი დასახლების პირობებში მან დამატებითი ფუნქციებიც შეითვისა. შრომის ორგანიზაციის ეს ფორმა ანაზღაურების რაიმე სახეს არ შეიცავდა. ხენა ლიმიტირებული და რეკლამირებული არ იყო. თითოეულ წევრს უხნავდნენ იმდენს, რამდენიც მას სჭირდებოდა, ამდენად, მოდგამის აღნ-

იშნული თავისებურება განსაზღვრავდა მასში გაერთიანებულ მონაწილეთა უფლებრივი დამოკიდებულების ხასიათს.

4. **მანიდი და ბედლობა.** შინაარსითა და იუნიქციით თანაბარი მნიშვნელობის ტერმინებს წარმოადგენდა. ურთიერიყალდებულებათა ეს სისტემა სანაცვლო შრომითი ანაზღაურების პრინციპებზე იყო აგებული. ხვნის დროს მოხმარება დღეთა რაოდენობის მიხედვით ხდებოდა. დამანიდებულ ოჯახსა თორივე მხარე ვალდებული იყო შეესრულებინა წინასწარი გარიგება. არ პქონდა მნიშვნელობა მანიდის (ბედლობის) სანაცვლო-საყალდებულო დახმარება თონხაში გამოიხატებოდა თუ სხვა თანაბარი სახის სამუშაოს შესრულებაში. თითოეული მხარისთვის სასურველი და სასარგებლო იყო შრომაგაცეპულის მდგომარეობაში აღმონილიყო, რადგან ეს იძლეოდა გარანტიას საქიროების შემთხვევაში უკანვე მიელო დახმარება.

აქარაში, ლოკალურ გაერთიანებაში შემავალმა ნოგროს სამეურნეო-ნათესაური ჯგუფის შრომითმა გაერთიანებებმა სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პარალელურად სტრუქტურული და ფუნქციური ცვლილებები განიცადეს. ნათესაური შრომის ორგანიზაციის ფორმები მრავალგვარიან დასახლებებში ავლენდა ისეთ თვისებებს, რაც, ჩვეულებრივ, მონოგენურ ნოგროთა განსახლების პოლიგენურში გარდაქმნის თანმხლები პროცესი იყო. ერთი სოფლის ან უბნის შიგნით ლოკალური ჯგუფის მონათესავე ოჯახებს შორის სამეურნეო კავშირებისა და შრომითი გაერთიანებების მდგრადობას ხელს უწყობდა ამ ორგანიზაციის კომპაქტური დასახლება. ტერიტორიული და სოციალური ერთობა, რაც საქიროებს აღნიშნული საკითხის სრულყოფილი გააზრებისათვის არა მარტო სამეურნეო და სოციალური ურთიერთობის სფეროში, არამედ დასახლების სტრუქტურაში არსებული თავისებურებების შესწავლაშიც.

ლოკალურ ჯგუფში შეიშავალი „ნოგროს“ დასახლების სტრუქტურა და ტერიტორიული პართობა

„ნოგროს“ ტერიტორიული ერთობა პირობითი ცნებაა, რადგან ამ ტიპის სოციალური ორგანიზაციისათვის, როგორც საერთო გენეალოგიაზე აღმოცენებულ ნათესავთა დაჯგუფებისათვის, ტერიტორიული მთლიანობა არ იყო განსაზღვრული ნიშანი. ნოგროს წევრს – ნათესავს ნებისმიერ დროს შეეძლო იძულებით ან ნებაყოფლობით დაეტოვებინა ნოგროს ის კომპაქტური საშოსახლო, განსხვავებით ლოკალური ჯგუფის წევრისაგან, რომლის შეპადგენლობაშიც იგი შედიოდა, და უკეთესი პირობების შექმნის მიზნით სხვაგან დასახლებულიყო¹⁸⁵. როცა ჩვენ ვსაუბრობთ ნოგროს ტერიტორიულ ერთობაზე, ხაზს ვუსვამთ აღნიშნულ საზოგადოებრივ ორგანიზმში შეშავალ ინდივიდთა იმ მისწრაფებას, რომლითაც კმაყოფილდებოდა სურვილი ისინი ერთმანეთის გვერდიგვერდ დასახლებულიყვნენ, საერთო უბანსა და სოფელში კომპაქტურად ეცხოვრათ, განსხვავებით ფართო გენეალოგიური სისტემისაგან – გვიანდელი გვარისაგან, რომელიც, მართალია, რამდენიმე ნოგროს შოიცავდა, მაგრამ მაინც ტერიტორიულ მთლიანობას ყოველთვის ვერ იცავდა.

ქართული ტრადიციული დასახლების ფორმა, მისი ჩამოყალიბების საშეურნეო და სოციალური პირობები თვალსაჩინოდაა გაშუქებული ქართულ ეთნოლოგიაში¹⁸⁶. იგი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ის-

¹⁸⁵ დაწვრილებით იხ.: Н. В. Мгеაბдзе. Формы социальной организации и система терминов родства в традиционной культуре грузинского народа (этнокультурные аспекты, историческая и локально-региональная специфика).-Автореферат на соискание ученой степени доктора исторических наук, М., 1992, 27-31; შტრ. Н. В. Мгеაბдзе. Система кровного родства в Аджарии (историко-этнографическое исследование), Батуми, 1988, с. 103-128.

¹⁸⁶ გ. ჩიტაია. დასახლების ტიპი მთიულეთში.-მსე, ტ. 8, თბ., 1953; ალ. რობაქიძე, ვლ. შველაძე. დასახლების ტოპოგრაფია და მორფოლოგია აჭარაში

ტორიულ-ეთნოგრაფიული მონაცემების შექმნეცაა განხილული, სადაც დახასიათებულია დასახლების მორფოლოგიის საკითხები, უბნის, სოფლისა და ტერიტორიული გაერთიანების — თემის სტრუქტურისა და ლოკალურ-პატრონიმიული ჯგუფების განსახლების თავისებურებები¹⁸⁷.

ნოგროს ტიპის ნათესაობა აჭარაში შედარებით მდგრადი სოფლის თემის პირობებში აღმოჩნდა. მან ფეოდალურ საზოგადოებაშიც შემოინახა თავი. ამიტომ, სხვადასხვა ხასიათის წყაროს პარალელურად

(1958 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციების სამეცნიერო ანგარიში), ბათ., 1958.—ხელნაწერი. იხ.: ვლ. მგელაძის პირადი არქივი; მათივე, დასახლების ტოპოგრაფია და მორფოლოგია აჭარაში (1959 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციების სამეცნიერო ანგარიში), ბათ., 1959.—ხელნაწერი, იხ.: ვლ. მგელაძის პირადი არქივი; А. И. Робакидзе. Форма поселения в Ба.ткар.ии — 1. Топография поселения.-МЭГ, т. II, Тб., 1960; А. И. Robakidze. Habitation et villages des montagnards de la georgie dans le passe et de nos jours.-Communications de la delagation sovietique au VI congres international des sciences anthropologiques, 1960; А. И. Робакидзе. Жилище и поселения горцев Грузии в прошлом и настоящем.-КСИЭ, т. 36, М., 1962; მისივე, Поселение как источник изучения общественного быта.-VII КАЭН (Москва, август, 1964 г.), М., 1964; აღ. რობაქიძე. დასახლების ფორმა ბაღყარეთში — 2. დასახლების მორფოლოგია.—მსე, XII-XIII, თბ., 1963; მისივე, დასახლების ფორმა ბაღყარეთში — დასახლების სამეურნეო პირობები.—კეკ, I, თბ., 1964; რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე. სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964; მათივე, მთიულეთის სოფელი ძველად, თბ., 1965; А. И. Робакидзе, Г. Г. Гегечкори. Формы жилища и структура поселения горных осетин.-КЭС, т. 5, кн.1, Тб., 1975; А. И. Робакидзе. Жилища и поселения горной Ингушетии.-КЭС, т. 2, Тб., 1968; გ. ჯავახიშვილი. დასახლების ტიპი ს. შილდაში.—მსე, თბ., 1959; ვლ. მგელაძე. ლაზური დასახლების მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები (სოფ. სარფის მასალების მიხედვით).—ბსკიშ, III, თბ., 1964.

¹⁸⁷ აღ. რობაქიძე, ვლ. მგელაძე. დასახლების ტოპოგრაფია და მორფოლოგია აჭარაში (1958 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციების სამეცნიერო ანგარიში).

მისი თავდაპირველი სახით რეკონსტრუქციისათვის აუცილებელი ხდება დასახლების ფორმათა თავისებურებების დადგენაც. აღნიშნული პრობლემის წარმატებით გადაჭრა უპირველესად მოითხოვს დასახლების ფორმაში სოციალური ორგანიზაციების – განსხვავებული იერარქიული დონის ლოკალურ ჯგუფებში წარმოდგენილი სახლეულების, ნოგროთა და, საერთოდ, საგვარეულოთა ტერიტორიული ურთიერთმიმართების დახასიათებას.

ლოკალიზებული ნოგროს სამოსახლო თავდაპირველი სახით მთის კალთებზე მწკრივულად განლაგებული საცხოვრებელი ნაგებობების

ბათ., 1958.—ხელნაწერი. იხ.: ვლ. მგელაძის ბირადი არქივი; მათივე, დასახლების ტოპოგრაფია და მორფოლოგია აჭარაში (1959 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციების სამეცნიერო ანგარიში), ბათ., 1959.—ხელნაწერი, იხ.: ვლ. მგელაძის ბირადი არქივი; ალ. რობაქიძე, დასახლების ფორმის საკითხისათვის აჭარაში.—ბსკიშ, I, ბათ., 1960; მისივე, დასახლება და საცხოვრებელი ნაგებობანი აჭარაში (ეთნოგრაფიული ატლასისათვის მასალის შეკრების გეგმა-კითხვარი).—ამყკს, I, თბ., 1967; მისივე, რედაქტორისაგან.—სდსმყკს, I, თბ., 1973; ალ. რობაქიძე, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების მუშაობის მოკლე ანგარიში (1958-1967).—სდსმყკს, I, თბ., 1973; მისივე, მასალები ბატრონიმიული ორგანიზაციის ისტორიისათვის აჭარაში.—სდსმყკ, II, თბ., 1974; მისივე, საინტერესო ნაშრომი აქარელთა სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან.—სდსმყკ, ტ. 5, თბ., 1977; A. И. Робакидзе. Традиционные формы поселения в Аджарии.—ОЭА. Тб., 1982; ა. ადამია, ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრება (აჭარა), თბ., 1956; ვლ. მგელაძე, დასახლების მორფოლოგიის საკითხები აჭარაში.—ბსკიშ, I, ბათ., 1960; მისივე, სოფ. დარჩიძეების დასახლების სტრუქტურისათვის.—ბსკიშ, II, თბ., 1962; მისივე, დასახლების მორფოლოგიის ზოგიერთი საკითხი ღორჯოშის ხეობაში.—ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მეოთხე სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, ბათ., 1965, გვ. 13-14; მისივე, დასახლების მორფოლოგიის საკითხები ქობულეთის რაიონში.—ხელნაწერი, იხ.: ავტორის ბირადი არქივი; მისივე, ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათ., 1973;

სახით იყო წარმოდგენილი. მონათესავე ოჯახების განსახლება სერებს მისდევდა. ტრადიციული დასახლების ამ ფორმას ქართულ ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში „სერული“ ეწოდა⁴⁸⁸. საერთო ძირიდან ნაყარ ნათესავთა და, შესაბამისად, საერთო ფუძე-სახლიდან სეგმენტირებულ ოჯახთა გარკვეული ჯგუფის ერთ „სირაზე“⁴⁸⁹ — რიგზე განსახლება უბნური დასახლების იერს ღებულობდა, თუშკა რელიეფის თავისებურებების გამო უბნურ დასახლებაში განსახლების მწკრივეულობა ყოველთვის როდი იყო დაცული. საცხოვრებელთა ერთი ნაწილი დასაშვებია მაშისეული ფუძე-სახლის ქვემოთ ან ზემოთ არსებულ სერისპირზე მოხვედრილიყო, არათანაბრად და ამფითეატრულადაც განვითარებულიყო. სხვათა შორის, ყერტიკალურობის ეს თავისებურება ბუდე-ნათესაობების სახელწოდებებშიც აისახა. ისინი უბნის აღმნიშვნელ სახელებადაც დამკვიდრდნენ, ამა თუ იმ ლოკალიზებული პატრონიმიული ორგანიზაციის მცირე გენეალოგიური ჯგუფების სამოსახლო ტერიტორიის საზღვრებზე მიუთითებდნენ და მიმართულებების გამომხატველ ადგილის გარემოების აღმნიშვნელ სიტყვებზე გარკვეული ფორმანტის, უმეტესად -ანთ სუფიქსის დართვით საკმაოდ მარტივად იწარმოებდნენ. ასეთებია: ზემონათო, ქვემონათო, შუაანთი და სხვა ამათი მსგავსი გეოგრაფიული ხასიათის ნომენკლატურა.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, ჟან შურიეს დაკვირვებით, აჭარის მთიანეთში სახლები ერთმანეთის პირდაპირ კი არ იდგა, არამედ სხვადასხვა სიმაღლის ფერდობებზე იყო შეფენილი⁴⁹⁰. დ. პალგრევი წერდა, რომ ზემო აჭარაში სახლები აქა-იქაა გაფანტული, ხოლო ზოგჯერ რამდენიმე სახლი შეჯგუფებულია ხელსაყრელ სახნავ-სათეს ნაკვეთზე, სადაც მთის ფერდობების ქანობი ბურის, სიძინდის, ღომის და

488 აღ. რობაქიძე. დასახლების ფორმის საკითხისათვის აჭარაში, გვ. 14.

489 ნ. ჩუბინაშვილის განმარტებით სირა არის „სწორედ გაწეული რიგი, სიმწკრივე“ — იხ: დასახ. ნაშრომი. გვ. 365.

490 ჟან შურიე. ბათუმი და ჭოროხის აუზი, ბათუმი., 1962, 77 გვ. 35.

ცოტაოდენი ხეხილის მოშენების საშუალებას იძლევა⁴⁹¹. თავდაცვის-უნარიანობის, ნოგროს წვერთა სამეურნეო, ტერიტორიული სიახლოვის სურვილითა და საგარეული მიწების ნაკლებობის მიზეზით, რამდენიმე საცხოვრებელი ნაგებობის გაერთიანებით წარმოქმნილი ჯგუფური და მწკრივული სერისპირული დასახლება აღრიდანვე უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი აჭარის მთიანეთის ზოგიერთი ხეობისათვის⁴⁹². ნ. მარი და ი. ყიფშიძე აჭარული მთური დასახლებების თავისებურებას ამფითეატრულს უწოდებდა⁴⁹³. მოგვიანებით, აჭარის მაგალითზე, ამასვე აღნიშნავდა ი. ადამიაც⁴⁹⁴.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან უკვე ცნობილია, რომ მიწის ნაკვეთების განლაგება საცხოვრებელი სახლის მახლობლად და წყალნარევი ბატივის გამოყენება მიწის გასანაყოფიერებლად ერთ-ერთი ფაქტორი იყო, რომელიც ხელს უწყობდა სერული დასახლების ჩამოყალიბებას. საკარმიდამო ნაკვეთები განლაგებული იყო მკვეთრად კალთებდაქანებულ სერებზე. ეს კი მეურნეს საშუალებას აძლევდა უფრო ეფექტურად გამოეყენებინა წყალნარევი ნაკელით ყანის გაბატივების წესი⁴⁹⁵. სერისპირზე მოქცეული საცხოვრებელი ნაგებობის აივნიდან

491 В. Дж. Польгрен. Отчеты о провинциях Анатолии за 1867-68, 1869 и 1877 годы. - ИКОИРГО, VII, 1882, сс. 15-123, с. 57.

492 ზ. ჭიჭინაძე. ქართველთა გამაჰმადიანებაზე ქართველთა გათათრება, თბ., 1915, გვ. 100; თ. სახოკია. მოგზაურობა (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი), თბ., 1950, გვ. 132-133.

493 Н. Я. Марр. Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию. - Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии. С. Петербург, кн. VII, 1911, с. 142; Н. Кипшидзе. Дополнительные сведения о чанском языке, С. Петербург, 1911, с. 2.

494 ილ. ადამია. ქართული ხალხური ხელოვნებების აღწერა (აჭარა), თბ., 1956, გვ. 18.

495 აღ. რობაქიძე. დასახლების ფორმათა საკითხისათვის აჭარაში, გვ. 19-20.

საქონლისაგან ბოსტან-ნაფუზრების დაცვა-პატრონობა მოსახერხებელი იყო. ნ. ჩიჯავაძის დაკვირვებით, ხაზოვანი განსახლების ჩამოყალიბებაში ერთ-ერთ ძირითად ფაქტორს წარმოადგენდა სარწყავი წყალი, რომლის განაწილება მოსახლეთა შორის ექვემდებარებოდა სოციალური და ქონებრივი ურთიერთობის ტრადიციულად განსაზღვრულ ნორმებს. განაყოფი ოჯახი უბრატესად ძველი სახლის გვერდით სახლდებოდა, რადგან სარწყავად მამის წილიდან იმავე წყლით უნდა ესარგებლა⁴⁹⁶. სამეურნეო პირობებთან ერთად სერზე განაყოფი ოჯახების ერთმანეთის გვერდით განსახლებას ხელს უწყობდა წინაპართა ბირველსაცხოვრისთან და მამისეულ ოჯახთან ნათესაობრივი კავშირით გამოწვეული სიახლოვის სურვილიც. აჭარის მაგალითზე ამ საკითხების გარშემო აზრთა სხვადასხვაობაა და ძირითადად ორი თვალსაზრისია ჩამოყალიბებული⁴⁹⁷.

ზემო აჭარისაგან განსხვავებით, ქობულეთისა და ბათუმის მიმდებარე ტერიტორიის ერთი ნაწილის დასახლება ზღვისპირეთის ვაკეზე იყო მოქცეული და არ ხასიათდებოდა დასახლების სერული ნიშნებით. დასახლების ამ თავისებურებათა შესახებ მინიშნებული იყო XIX საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდული პრესის ფურცლებზეც⁴⁹⁸. მოგვიანებით ქართველი ეთნოლოგების მიერ აჭარის მაგალითზე ჩამოყალიბდა დასახლების მეტ-ნაკლებად სრულყოფილი კლასიფიკაცია და ძირითადი ტიპოლოგიური კრიტერიუმების საფუძველზე დადგინდა მთური და ბარული დასახლების უმთავრესი მახასიათებლები⁴⁹⁹. ალ.

⁴⁹⁶ ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად.—იხ.: რედაქტორის შენიშვნა, გვ. 18.

⁴⁹⁷ А. И. Робакидзе. Традиционные формы поселения в Аджарии.—ОЭА, Тб., 1982; ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად.—იხ.: რედაქტორის შენიშვნა, გვ. 18.

⁴⁹⁸ გაზ. „ივერია“, №20, 1877.

⁴⁹⁹ А. И. Робакидзе. Указ. раб., с. 19.

რობაქიძის აზრით, სერული დასახლება მთა აჭარისათვის შედარებით ტიპიურს წარმოადგენდა, მაგრამ დაბლობ რეგიონებსა და ზღვისპირა ზოლის მიდამოებში მიახლოებისას იგი კარგავდა სერულობის ნიშნებს და ადგილ-ადგილ ბუდისებურ, ხოლო ადგილ-ადგილ ქუჩისებურ დასახლებებაში გარდაიქმნებოდა. ავტორის თქმით, ეს უკანასკნელი დასავლურ-ქართული დასახლების ფორმის ტიპიურ მაგალითს წარმოადგენდა. ალ. რობაქიძე დაასკვნის, რომ აჭარაში, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ გარდაშავალ სახეებს, ფიქსირდებოდა დასახლების ორი ძირითადი ფორმა, რომლებიც გვაძლევდა შეხამებულ ელემენტებს, დამახასიათებელს დასახლების შერეული ტიპისათვის, კერძოდ, ქუჩისბირულ-ბუდისებურ-ბარულს და სერისბირულს⁵⁰⁰.

ხაზოვანი განსახლება მ. ვიტოვის კლასიფიკაციით ბარული დასახლებისთვისაა დამახასიათებელი⁵⁰¹, ხოლო სერული, უფრო ზუსტად, სერისბირული, როგორც ეს ქართულ ისტორიოგრაფიაშია განსაზღვრული, მთაგორიანი და ხეობიანი რეგიონებისათვის. სწორხაზობრივ დასახლებებს — სწორხაზოვნად ერთმანეთის გვერდით ჩამწყრივებულ საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა გრძელ რიგს ი. ადამია ჩვენს საკვლევ რეგიონში ქობულეთის რაიონისათვის თვლიდა დამახასიათებლად⁵⁰². მიუხედავად ამისა, ხაზოვანი განსახლება მთა აჭარის სერულ დასახლებაშიც შეინიშნებოდა, მაგრამ ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, განსახლების ასეთი ფორმის იერს ატარებდა არა სოფელი, არამედ სერზე თუ ქედზე ერთმანეთის გვერდით მწყრივად განლაგებული რამდენიმე, უმეტესად ურთიერთმონათესავე განაყოფთა საცხოვრებლები. დასაშვებია, რომ დასახლების ამ ფორმას ეწოდოს „სერულ-მწყრივული“, რაშიც აისახება არა მხოლოდ მთისთვის დამახასიათებელი

⁵⁰⁰ იქვე, გვ. 19.

⁵⁰¹ М. В. Витов. О классификации поселений.-СЭ, №3, М., 1953.

⁵⁰² ილ. ადამია. დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

დასახლების სერულობა, არამედ ხაზოვანი განსახლების მთური თავისებურებებიც. სამეურნეო ბირობებს — მიწის ნაკვეთების განლაგებას საცხოვრებელი სახლის მახლობლად, წყალნარევი პატივის გამოყენებას მიწის გასანაყოფიერებლად და სხვა ამდაგვარ ნიშნებს, ავტორთა ერთი ჯგუფი (ალ. რობაქიძე, ვლ. მგელაძე) სერული დასახლების ფორმირებაში განმსაზღვრელად მიიჩნევდა, მკვლევართა მეორე ნაწილი, სერულში მხოლოდ ხაზოვან განსახლებას გულისხმობდა და მის განმპირობებელ საფუძვლად სამეურნეო ფაქტორს აღიარებდა, მაგრამ ამოსავლად თვლიდა ერთმანეთის გვერდით მოსახლე ოჯახების მიერ მხოლოდ წყლით საერთო სარგებლობას (ნ. ჩიჯავაძე). მართალია, ხაზოვანი განსახლება აჭარის მთაში სერულ დასახლებაშიცაა, მაგრამ მაინც მათი ერთმანეთთან გათანაბრება არ უნდა იყოს მართებული. ხაზოვანი და სერულ-მწკრივული დასახლების ჩამოყალიბებაში სამეურნეო ფაქტორის პარალელურად, არანაკლებ ფუნქციას ასრულებდა ფუძესახლეულიდან გამოყოფილი ოჯახების განსახლების გეოგრაფიული არეალი, შესაძლებლობა — მოძმეთა ოჯახები განლაგებულიყვნენ ძველი საცხოვრებლის გვერდით, მკვეთრად კალთებდაქანებულ სერებზე, რაც მეურნეს საშუალებას აძლევდა უფრო ეფექტურად გამოეყენებინა წყალნარევი ნაკელით ყანის გაპატივება. შვილი მამისეული ოჯახის გვერდით, ხოლო ძმა ძმის გვერდით მკვიდრდებოდა, ბუნებრივია თუ ამის შესაძლებლობებს რელიეფი იძლეოდა. ამდენად, დასახლების სერულ-მწკრივულ და ხაზოვან ფორმათა ჩამოყალიბებაში გეოგრაფიულთან და სამეურნეოსთან ერთად, ასევე, დიდი იყო სოციალური ფაქტორი.

ამრიგად, ყველა ზემოთქმულიდან გამომდინარე, აჭარაში სხვადასხვა გარდამავალ ფორმასთან ერთად ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ სერულ-ამფითეატრული, სერულ-მწკრივული, ბუდისებური, საკუთრივ ხაზოვანი და ქუჩურ-ხაზოვანი დასახლება. ბირველი ორი მთას ახასიათებდა, ხოლო ბოლო ძირითადად ბარისთვის იყო ნიშანდობლივი. სერულ-ამფითეატრულს და სერულ-მწკრივულს ჩვენ ვაერთიანებთ ერთ ჯგუფში, რომელთაც ზოგადად შეიძლება სერული ეწოდოს.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრისათვის ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილმა ნოგრომ აქარის ზოგიერთ სოფელში თანამედროვე პირობებშიც შეინარჩუნა ტერიტორიული მთლიანობის ნიშნები. დიდი სახლეულიდან სეგმენტირებული ოჯახების მამისეული ფუძე-სახლის ირგვლივ დაჯგუფება კომპაქტურ უბანს ქმნიდა. რამდენიმე უბნისა და მონათესავე თუ არამონათესავე ლოკალური ჯგუფების გაერთიანება მრავალგვარიანი სოფლის წარმოშობის ძირითადი საფუძველი იყო, რომელთა შემდეგი ზრდა-განვითარებით დასახლების სისტემაში ყალიბდებოდა ახალი სტრუქტურული უჯრედები. სამოსახლო ტერიტორია ზოგჯერ მაქსიმალურ ლოკალურ ჯგუფში შემაგალი ერთი წარმომავლობის რამდენიმე ნოგროთი იყო დასახლებული, რომლის გამაერთიანებლად სოციალური თვალსაზრისით საგვარეულო გამოდიოდა, ხოლო გეოგრაფიული თვალსაზრისით — უბანი, უფრო ხშირად კი — სოფელი. ცალკეულ ხეობაში ნოგროსაგან განსხვავებით შესაბამის ლოკალურ ერთობაში წარმოდგენილ საგვარეულოთა შემადგენელი ოჯახები ტერიტორიული სიახლოვით არ ხასიათდებოდა. ხშირად, მოგვარეები სხვადასხვა სოფელში იყვნენ დასახლებულნი. ამა თუ იმ სოფლისა და სოფლის უბნის ერთმანეთისაგან გამოყოფა ყოველთვის არ ხდებოდა ბუნებრივ-გეოგრაფიული მიჯნებით. იგი უმეტესად ნათესაური ორგანიზაციების ტერიტორიული განვითარების ნორმებს ექვემდებარებოდა. ამ თვალსაზრისით, უბნის, ისე, როგორც სოფლის მიჯნები იზომებოდა მასში მოსახლე ლოკალიზებულ ნოგროთა, ან საგვარეულოთა განსახლების არეალებით. ამიტომაც იყო, რომ უბანთა და სოფელთა უმრავლესობა პატრონიმიულ და გვარსახელურ სახელწოდებებს ინარჩუნებდა. მაგალითად, როცა ადგილობრივი მოსახლე ახსენებდა გოლალიენტების უბანს, მაშინ თანასოფლელებისთვის იოლი მისახვედრი იყო სოფელ ფურტიოში ტერიტორიულად რომელ სამოსახლო ადგილმდებარეობას ეხებოდა საუბარი. ასეთი უბნებისა და სოფლების საზღვრები თანასოფლელთა შეხსიერებაში ზეპირი სახით და ტოპონიმების მეშვეობით იყო დაცული. ზოგჯერ, ბუნებრივ-გეოგრაფიული საზღვრები ამა თუ იმ წინაპრის შთამომავლებს ხელს უწყობდა

მხოლოდ მოცემული არეალების ფარგლებში განსახლებულიყვნენ. უბნებს შორის ბუნებრივ მიჯნებს წარმოქმნიდა საზღვრებთან მდებარე ღელეები, საკარმიდამო კომპლექსები, ნაფუძრები, სახნავ-სათესები, ხეხილის ბაღები. ისინი შესატყვის ტობონიმიკურ სამყაროს ქმნიდნენ და აადგილებდნენ სოციალურ ორგანიზაციათა კუთვნილი სამოსახლო და სახმარი მიწების ერთმანეთისაგან გამოყოფას.

ლოკალიზებული ნოგროს სამოსახლო და სოფლის სოციალურ-გეოგრაფიული სტრუქტურული დანაყოფი აღინიშნებოდა ტერმინით — უბანი. ამ ფაქტს ტობონიმიკური მონაცემებიც გვისაბუთებს. ასეთებია, ზედაუბანი სოფელ ოლადაურში, კლდისუბანი — შუახევში და სხვა⁵⁰³. ტერმინი უბანი ანალოგიური მნიშვნელობით ბექა-აღბუღას ძველქართულ სამართალშიც იხსენიება⁵⁰⁴. იგი აბუსერისძე ტბელის ნაწარმოებშიც მოწმდება⁵⁰⁵. საქართველოს სხვა კუთხეებში, კერძოდ, მოხვევებში ერთი საგვარეულოთი დასახლებული უბანი „ქუჩად“ იწოდებოდა⁵⁰⁶, ხოლო ზოგიერთ რეგიონში — „კარად“. ეს ტერმინი აქარაშიც დასტურდება: მაგალითად, სოფელ აგარაში (ხულოს რ-ნი) ადგილის სახელწოდება ჯამიგარი, სოფელ მეხალაშვილებში ერთ-ერთი უბნის სახელწოდება საკარე, სოფელ ჩიქუნეთში (მაჭახლის ხეობა) — იაილაგარი. იგი ამ სოფლის დასახლებულ უბანს წარმოადგენდა⁵⁰⁷. კარის სოციალური შინაარსის გარკვევას რ. ხარაძემ არაერთი ნაშრომი მიუძღვნა და და-

⁵⁰³ ი. სიხარულიძე. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტობონიმიკა, ბათუმი, 1958, გვ. 79, 91.

⁵⁰⁴ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, თბ., 1953, გვ. 368.

⁵⁰⁵ აბუსერისძე ტბელი. ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და აბუსერისძეთა საგვარეულო მატთან (1233 წ.). ტექსტები, თბ., 1941, გვ. 58,

⁵⁰⁶ ვალ. ითონიშვილი. ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 61.

⁵⁰⁷ ნ. კახიძე. მაჭახლის ხეობა, თბ., 1974, გვ. 51.

ადგინა მისი ფორმირებისა და განვითარების რიოული გზა⁵⁰⁸. ავტორის დაკვირვებით, კარების მინედვით დასახლება ოჯახის სეგმენტაციასთან იყო დაკავშირებული. ყველა განაყოფი, როგორც წესი, დიდი ოჯახის კარ-მიდამოს ტერიტორიაზე თავსდებოდა და საცხოვრებლებსაც იქ აგებდა. ამ სახით იქმნებოდა დასახლებული ადგილები კარის, ანუ უბნის სახელწოდებით. კარის ფარგლებში მცხოვრები განაყოფი ოჯახები წარმოადგენდა არა შარტო ტერიტორიული, არამედ ნათესაური კავშირებით შეკრულ დასახლებას⁵⁰⁹. კართან ურთიერთობაში საყურადღებოა შეკრული „ოკარიაც“, რომელიც სამოსასილოში – კარ-მიდამოში შემოსასვლელს აღნიშნავს. საქართველოში უბანთან კავშირ-ურთიერთობაში ყურადღებას იქცევს ტერმინი კუთხე. სურების ხეობაში (გურია) მისი უბნის აღმნიშვნელად გამოვლენა ასეთი კავშირის შარიუბულობაზე უნდა მიუთითებდეს. აქ იგი „სოფლის კუთხის“ სახელწოდებითაა დაპკვიდრებული. საქვერელიშიც ტერმინი კუნთხო უბნის ეკვივალენტურია. დიდი სახლეულის პარცელაციის შედეგად წარმოქმნილი ღოკალური ჯგუფის და ამ ჯგუფში წარმოდგენილი ნათესაური ორგანიზაციის სამოსასილო უბნის ტერიტორიულ ერთობლიობის არსს გადმოგვეყმს, აგრეთვე, ლაზური ტერმინი ოფუტე. ტერმინოლოგიურად ოფუტე ქართული საფუტეს თანაბარია⁵¹⁰ და უკავშირდებოდა განაყართა თავდაპირველი დიდი სახლეულის გამაერთიანებელ კერას. ოფუტე სოფელ სარფში უბნის მნიშვნელობით გამოიყენებოდა. სოფელ სარფში ასეთი იყო მეშიშიშების ოფუტე, თანდილაგების ოფუტე, ჯეგა-

508 P. Л. Хараци. Грузинская семейная община, II. Тб., 1961, с. 60-61; რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე. მთიულეთის სოფელი ქველად, გვ. 106/4, გვ. 6.

509 P. Л. Хараци. Проблема неразделенной семьи по грузинским этнографическим данным.- КСИЭ, XXXVI, М., 1962, с. 28.

510 არნ. ჩიქობავა, ქანერ-შეგრულ-ქაროული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1930, გვ. 11.

იშვების ოფუტე და სხვა. ოფუტეს მკვიდრნი ჯერ დიდი სახლეულის კერისა და კარ-მიდამოს ირგვლივ იყვნენ წარმოდგენილნი, ხოლო შემდგომ მათ ერთობლიობას სხვადასხვა ფაქტორთან ერთად განაპირობებდა ერთი უბნის შიგნით კომპაქტური მოსახლეობა და ტერიტორიული ერთობა. სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე გამოთქმულია ვარაუდი, რომ „ოფუტეს“ თავდაპირველი მნიშვნელობა ერთ ქერქვეშ ცხოვრებას, კერას, ოჯახობას უკავშირდებოდა. იგი უნდა მიუთითებდეს დიდი ოჯახის საცხოვრისზე. მისი სეგმენტაციის შემდეგ მამაბაბური დიდი ოჯახის სარბიელი სოფლის უბნად გადაიქცა⁵¹¹. ოფუტე „ბუნის“ — ბატრონიშიული ორგანიზაციის ერთ-ერთი გენეალოგიური უჯრედის აღმნიშვნელ სახელწოდებადაა დამოწმებული სურების ხეობაში, კერძოდ, დიდ ვანში.

აქარაში უბანი აღინიშნებოდა, აგრეთვე, თურქულიდან შემოსული სიტყვით — შეპელე. ნ. მარი იმერსევსა და აქარაში ამ ტერმინს სოფლის უბნის აღმნიშვნელად მიიხსენიებდა⁵¹². აქარაში სოფლის შეპელეებად დაყოფის ფაქტებს ადასტურებდნენ ვ. ლისოვსკი⁵¹³, ი. ადამია⁵¹⁴, გ. ჩიტაია⁵¹⁵, აღ. რობაქიძე⁵¹⁶, ვლ. მგელაძე⁵¹⁷ და სხვა. დიდი სახლეული-

⁵¹¹ ვლ. მგელაძე. ღაზური დასახლების მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები (სოფ. სარფის მახალეების მიხედვით). — ბსკიშ, III, თბ., 1964, გვ. 92.

⁵¹² Н. Я. Марр. Из поездки в Турецкий Лазистан. — Известия Императорской академии наук (ИИАИ). №5, М., 1983, с. 609; მიხივე, Дневник поездки в Пакистан и Клардженто, с. 171-172.

⁵¹³ В. Я. Лисовский. Чорухский край. Военно-статистический очерк. Тифл., 1887, с. 78-79.

⁵¹⁴ ილ. ადამია. ღასახ, ნაშრ., გვ. III.

⁵¹⁵ გ. ჩიტაია. ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში. — ენიშკის მოაშბე, IV, თბ., 1938-1939, გვ. 283-285.

⁵¹⁶ აღ. რობაქიძე. დასახლების ფორმათა საკითხისათვის აქარაში. — ბსკიშურიშები, I, ბათ. 1960, გვ. 15-16.

⁵¹⁷ ვლ. მგელაძე. დასახლების მორფოლოგიის საკითხები აქარაში. — ბსკიშ, I, თბ., 1960.

დან სეგმენტირებული მონათესავე ოჯახების გაერთიანებით წარმოქმნილი უბნები შესაბამისი სახელწოდებებით კავკასიის არაერთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ რეგიონში დასტურდება⁵¹⁸.

სისხლით ნათესაური ორგანიზაციის წევრთა საერთო წინაპრისაგან წარმოშობის პანვენებელია უბანთა პატრონიმიული – ნოგროს სახელწოდებები და გვარსახელები. უბანში სისხლით ნათესავთა საცხოვრისები და სახმარი მიწები წინაპართა კუთვნილებად მიიჩნეოდნენ და ამ გარემოების გამო მათში ყველა ჩამომავალს შემკვიდრებით ედოთ წილი. განსახლების შესაბამისად უბანი იმ წინაპრის სახელწოდებას ღებულობდა, რომელმაც პირველმა ათთვისა დასახლებული ადგილი. ამავე გზით იქმნებოდა სოფელთა სახელწოდებებიც. უბნის ზრდის შედეგად ჩამოყალიბებული სოფელი შემკვიდრებით სახელწოდებასაც ამ უბნისაგან ღებულობდა განსაკუთრებით მაშინ, თუ სოფელი ერთი საგვარეულოთი იყო დასახლებული. ამიტომაც იყო დასახლებულ ბუნქტში სოფლის სახელწოდებას ხშირად მისი ერთ-ერთი უბანიც რომ ატარებდა. დასახლებულ ადგილთა გვარსახელური სახელწოდებების წარმოშობის მახასიათებლებზე თავის დროზე შენიშნული ჰქონდათ გ. ყაზბეგს⁵¹⁹. ზ. ქიქინაძეს⁵²⁰, ე. ლისოვსკის⁵²¹ და სხვებს. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მასზე პერიოდულ პრესაშიც არაერთხელ იყო

518 А. И. Робакидзе. Особенности патронимической организации у народов горного Кавказа (в связи с вопросом о соотношении патронимии, рода и семьи).-СЭ. №5. М., 1968, с. 95; აღ. რობაქიძე. დასახლების ფორმა ბალყარეთში – დასახლების ტოპოგრაფია.-მსე, XI, თბ., 1960, გვ. 98; А. Х. Магомедов. Культура и быт осетинского народа (историко-этнографическое исследование). Орджоникидзе, 1968, с. 228.

519 Казбеги Г. Н., Три месяца в турецкой Грузии. - В. сб. ЭКОИГО, Тифлис, 1976, кн. 10, вып. с. 84.

520 ზ. ქიქინაძე. ქართველთა გამამჰადიანება ანუ ქართველთა გაათათრება, თბ., 1915, გვ. 84.

521 В. Я. Инсовский. Указ. раб., с. 78-79.

საუბარი. იგი შემდგომშიც იქცა კვლევის ობიექტად⁵²². გ. ლისოვსკი აჭარაში უბნის გაჩენას წინაპარს და იმ ოჯახის დაშლას უკავშირებდა, რომლისგანაც ამ წინაპრის შთამომავლები იყვნენ გამწვანებულნი. ისინი წინაპრის სახელის მიხედვით იწოდებოდნენ და, ამდენად, დასახლებულ პუნქტებსაც თავის საერთო სახელწოდებას უმკვიდრებდნენ⁵²³. საქართველოსა და კავკასიის სხვადასხვა კუთხეშიც ერთი საგვარეულოთი დასახლებული სოფლები ატარებდნენ იმ სახელწოდებებს, რომელთაც ატარებდა მათში მოსახლე გვარეულოები⁵²⁴.

გვარსახელური წარმომავლობის გეოგრაფიული სახელწოდებები აჭარაში ადრე გავრცელებული ქართული გვარეულობების დადგენის ერთ-ერთი ყველაზე სანდო წყაროა. ზოგიერთ დასახლებულ პუნქტში უბნისა და სოფლის სახელწოდებების მიმცემი ეპონიმის ბირდაბირი და არაბირდაბირი შემკვიდრებები დღესაც სახლობენ⁵²⁵. ცალკეულ უბანსა და სოფელს კი მხოლოდ სახელწოდებადა შერჩათ, ხოლო ამ სახელწოდებათა მატარებელი პატრონიმიული წარმონაქმნები — ნოგროები და საგვარეულოები სხვადასხვა მიზეზით გამქრალა. მაგალითად, დიდაჭარის თემის სოფელ ხუციენტებში დღესდღეობით არც ერთი ხუციენტო ნოგროს წარმომადგენელი არ სახლობს. ისინი არც სოფელ ვაშლოვანის (აღმე) ხუციენტების უბანში მოწმდება. კინტრიშის ხეობის ადგილ „წერეთელასოულში“ ადრე წერეთლების გვარეულობა ცხოვრებულა. ზემო ხინოს ერთ-ერთი უბანი საცეცხლაძო ცეცხლაძეთა საგვარეულოს თავდაპირველ საცხოვრისად მიიჩნევა, ქათამური — ქათ-

522 ილ. ადამია. დასახ. ნაშრ., გვ. 12; აღ. რობაქიძე. დასახლების ფორმის საკითხისათვის აჭარაში. - ბსკიშ, I, ბათ., 1960; ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, თბ., 1973, გვ.29-30.

523 В. Я. Лисовский. Указ. раб., с. 79.

524 А. Х. Магомедов. Указ. раб., с. 228; А. И. Робакидзе. Жилища и поселения горной ингушетии.-КЭС, II, Тб., 1968, с. 89-90.

525 ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, გვ. 32.

აშაძეების, მესხიქედი — მესხიძეების, სოლომონასოული — სოლომანიძეების და სხვა.

აჭარაში ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილ ნოგროთა და საგვარეულოთა სამოსახლო უბნებისა და სოფლების ძირითადი ნაწილი გაფორმებული იყო - ეთ, -ათ, -ებ, -იენ, -ურ, -ან -ულ, -ის, -ო, -ია, -ნარ (-ნალ), -ოგან და სხვა დაბოლოებებითა და სუფიქსებით.⁵²⁶

აჭარაში სხვადასხვა ტაქსონომიური დონის ლოკალურ გაერთიანებათა და ამ გაერთიანებებში შემაგალ ნოგროთა და საგვარეულოთა განსახლების თავისებურებათა შესასწავლად ზემო აჭარაში მდებარე ღორჯომის თემი ცოცხალ ეთნოგრაფიულ ლაბორატორიას წარმოადგენს. მასში შემაგალი სოფლების უმეტესი სახელწოდებები ძირითადად -ებ ფორმანტითაა გაფორმებული. -ებ ფორმანტის თავდაპირველი ფუნქცია მრავლობითობის აღნიშვნა იყო. იგი გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ხშირად ანთროპონიმიული წარმომავლობის სახელწოდებების საწარმოებლად გვხვდებოდა. ამიტომ, ამ სუფიქსს სამეცნიერო ლიტერატურაში შემთხვევით არ ექცევა განსაკუთრებული ყურადღება, რადგან მისგან აჭარაში ნაწარმოებია სოფლებისა და უბნების მნიშვნელოვანი ნაწილის სახელწოდებანი აქ მცხოვრებთა საგვარეულობების მიხედვით⁵²⁷. დასახლების ზოგიერთი ელემენტი, საკუთრივ განსახლების წესი, დასახლებული ბუნქტების მდებარეობა, მათი სოციალური აგებულება, მორფოლოგიური ნიშნები და სამეურნეო მახასიათებლები იმის სასარგებლოდ მეტყველებს, რომ XIX საუკუნისათვის აჭარაში, კერძოდ, კი ღორჯომში დასახლების ძირითად

⁵²⁶ იქვე, გვ. 32 მ. ქაშადაძე. სუფიქსური წარმოება ზემო აჭარის ტოპონიმი-აში. ადღლ., — III, თბ., 1981, გვ. 35, 39, 45; მისივე, ზემოაჭარული ოიკონიმიების წარმოების ზოგიერთი საკითხი. - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, თბ., 1978; თ. კუკულაძე. დეხვას ხეობის ტოპონიმიის ზოგიერთი საკითხი. - ადღლ., III, თბ., 1981, გვ. 40.

⁵²⁷ მ. ქაშადაძე. სუფიქსური წარმოება ზემო აჭარის ტოპონიმი-აში. — ადღლ., III, თბ., 1981, გვ. 40.

უჯრედს თეში წარმოდგენდა. ადრე თეში მტკიცე და ერთიანი იყო, ხოლო XIX საუკუნიდან ინოვაციური პროცესების შედეგად მან დაშლა დაიწყო. სტრატეგრაფიული მეთოდის გამოყენებით მონოგრაფიაში წარმოდგენილ სქემაზე მოხერხდა დატანილიყო ღორჯომის თემის შემდეგი სოფლები: ქახაგრო, სტეფანაშვილები, ტუნაძეები, მესხალა-შვილები, მერჩხეთი, დაგლაძეები, წინწყალაშვილები, გაშაყმაძეები, გორგაძეები, ცეცხლაძეები, ადაძეები და მინთაძეები. სტრატეგრაფიული მეთოდით შეკრებილი მასალა სანდო და ფასეულია არა მხოლოდ დასახლების სამეურნეო საფუძვლების გამოსავლენად, არამედ საზოგადოებრივი სტრუქტურის შესასწავლადაც. იგი აფიქსირებს დასახლების ფორმას ერთი გარკვეული ლანდშაფტის ფარგლებში და ითვალისწინებს დასახლების გეოგრაფიულ, სოციალ-ეკონომიკურ, მორფოლოგიურ თავისებურებებს ქრონოლოგიური პრინციპისა და განსაზღვრული სტადიების მიხედვით. არაერთი მეცნიერის მიერ დასახლების ფორმა მიჩნეულია სოციალური ყოფის შესწავლის ერთ-ერთ ძირითად და მნიშვნელოვან წყაროდ⁵²⁸. დასახლების სტრუქტურაში სოციალური პრობლემების წარმატებული კვლევის მიზნით საზოგადოებრივი ინსტიტუტების, მათ შორის, ნათესაური ურთიერთობების, მაქსიმალური დონის ლოკალურ გაერთიანებაში შემავალ საგვარეულოთა განსახლებისა და დასახლებაში წარმოდგენილი სხვა ზედნაშენური მოვლენების შესწავლა ეთნოლოგიაში იმთავითვე დაიწყო კომპლექსურად მატერიალურ კულტურასთან და მეურნეობის ფორმებთან კავშირ-ურთიერთობაში. თავის დროზე ა. მეიტცენი დასახლების ფორმათა თავისებურებებს სამეურნეო ფაქტორით ხსნიდა, ხოლო საკუთრივ დასახლებას და დასახლებაში სამეურნეო ნაკვეთების განლაგებას მიიჩნევდა მოსახლეობის წარმოდგენების, ეკონომიკური და ბო-

⁵²⁸ А. И. Робакидзе. Поселение, как источник изучения общественного быта. - (КАЭН), VII, М., 1964.

ლიტიკური იდეების კვლევის წყაროდ⁵²⁹. მართალია, დასახლების ფორმებზე ა. მეიტცენის ნაშრომებმა აღნიშნული საკითხების კარდინალურ პრობლემათა კვლევაში დიდი წვლილი შეიტანეს, მაგრამ დღესდღეობით იგი მეთოდოლოგიურად მაინც მოქველდა⁵³⁰. ამასთან, დღის წესრიგში დადგა დასახლების ფორმაში არა მხოლოდ სამეურნეო ნაკვეთების განლაგებისა და საკარმიდამო კომპლექსთან და სოციალურ ორგანიზაციებთან მათი ურთიერთმიმართებების თავისებურებათა გამოვლენა, არამედ დასახლების საწარმოო და საზოგადოებრივი განვითარების დონის შესწავლაც. იმთავითვე ეს მოითხოვდა ბირველადი მასალის ფიქსაციისა და მისი შემდგომი ანალიზის ისეთი მეთოდის შემუშავებას, რომელიც სქემატურად შედარებით სრულად გადმოგვცემდა დასახლების ძირითად სპეციფიკურ ნიშნებს და გააადვილებდა დასახლების ფორმაში არა მარტო სამეურნეო ნაკვეთების, საცხოვრებელი კომპლექსების, სალოცავებისა და მატერიალური კულტურის სხვადასხვა ტიპის ძეგლთა ურთიერთკავშირის, არამედ ოჯახებისა და ბატრონიშიული უჯრედების განსახლებისა და მათი ტერიტორიული ურთიერთმიმართებების შესწავლასაც. დასახლების სტრუქტურის — ტოპოგრაფიის და მორფოლოგიის თავისებურებებისადმი ამ სახის მეთოდურად შედარებით ახლებურმა მიდგომამ ხელი შეუწყო ბირველადი მასალის უკეთ დამუშავებასა და შემდგომ მისი წარმატებული განზოგადების პროცესს. ამა თუ იმ დასახლებულ პუნქტში სხვადასხვა კულტურული პლასტების, მათ შორის, საცხოვრებელ კომპლექსთა შესასწავლად თავის დროზე გერმანელი მეცნიერის კ. ბაუნგარტენის მიერ შემოთავაზებული იყო ე. წ. „სტრატოგრაფიული მეთოდი“⁵³¹, მაგრამ

529 А. Мейтцен. Формы поселения.-Очерк из экономической и социальной истории древнего мира и средних веков, СПб, 1899, с. 279.

530 რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე. სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964, გვ. 8-7.

531 K. Baumgarten. Stratigraphische untersuchungen in der deutschen hausforschung.-VII internationaler kongress fur antropologische und ethnologische wissenschaften, M., 1964, p.126.

ავტორმა მეთოდის ამოცანა მხოლოდ მატერიალური კულტურის ფორმათა კვლევით შემოფარგლა და ყურადღების გარეთ დატოვა დასახლების საზოგადოებრივი სტრუქტურის საკითხები, სამეურნეო, თუ რელიგიური ცხოვრების სხვადასხვა სფერო⁵³². კ. ბაუნგარტენი სტრატეგრაფიული გამოკვლევის წყაროებად ასახელებდა საცხოვრებელი, სამეურნეო და სხვა სახის ნაგებობათა თანამედროვე მდგომარეობის ფიქსაციით მიღებული მონაცემების, საარქივო მასალების, დოკუმენტების, ჩანახაზების, რუკების, სურათებისა და ზეპირი ფორმით მონაცვლი ცნობების შესწავლას. მოგვიანებით, სტრატეგრაფიული მეთოდის სრულყოფა-დახვეწასა და თემატურად მისი შედარებით ფართო დიაპაზონით გამოყენებაში ქართულ ეთნოლოგიაში საგრძნობი ნაბიჯი გადაიდგა⁵³³. ამ მეთოდით დასახლების ფორმა წარმოადგენს არა მხოლოდ სამეურნეო თავისებურებებისა და მატერიალური კულტურის, არამედ სოციალური სტრუქტურის შესწავლის წყაროსაც. მეთოდი ითვალისწინებს შესასწავლ საველე გარემოში გარკვეული სქემის შედგენას. სქემაზე ხდება დასახლებაში არსებული სხვადასხვა ხასიათის ყველა ძირითადი ნაგებობისა (საცხოვრებელი, თავდაცვითი, საკულტო) და სამეურნეო ნაკვეთის დატანა შესაბამისი ნუმერაციით. ნომრის ქვეშ ფიქსირდება საცხოვრებელში მოსახლე პირთა სახელები, ნოგროსა და საგვარეულოს სახელწოდებები, ოჯახის რიცხობრივი შემადგენლობა სქემისა და ასაკის ჩვენებით, სოციალური მდგომარეობა. შესაძლებლობის ფარგლებში ხდება საცხოვრებელ კომპლექსთან ახლომდებარე კუთვნილი სახმარი ნაკვეთებისა და მათი საზღვრების სქემატური გა-

532 А. И. Робакидзе. Жилища и поселения горной Ингушетии.-(Очерки этнографии горной Ингушетии).-КЭС, II, Тб., 1968, с. 43.

533 აღ. რობაქიძე. მასალების პატრონიმიული ორგანიზაციის ისტორიისათვის აჭარაში. — სდსკ, II, თბ., 1974; მისივე, მთიულური კომობის ზოგიერთი მხარე. — კეკ, III, თბ., 1971; А. И Робакидзе. Жилища и поселения горной Ингушетии.-(Очерки этнографии горной Ингушетии).-КЭС, II, Тб., 1968.

მოსატყვა. ჩვენს შიერ შესასწავლ საკითხთან დაკავშირებით წარმოდგენილი სქემატური გეგმა სხვადასხვა სოციალურ განზომილებაში ოჯახების, განსხვავებული ტაქსონომიური დონის ლოკალურ ჯგუფებში შემავალი პატრონიმიული განშტოებების – ნოგროებისა და საგვარეულოების ტერიტორიული ურთიერთმიმართებისა და განსახლების თვალსაჩინო სურათს იძლევა. ამდენად, აღნიშნული მეთოდი ეხმარება არა მხოლოდ დასახლების სტრუქტურით – დასახლების ტოპოგრაფიით, სამკურნეო პირობებით, დასახლების მორფოლოგიითა და მატერიალური კულტურით, არამედ სოციალური ისტორიით დაინტერესებულ მკვლევრებსაც.

ღორჯომის თემში (იხ.: ღორჯომის თემის ჩანახატი და სქემატური გენგეგმა⁵³⁴) სოფელი ჭახავრი დასახლებულია შემდეგი საგვარეულოებითა და ნოგროებით: შაგაძე: 1. ჯელეთიენთი (აწ, 2, 10, მისივე

⁵³⁴ ღორჯომის დასახლებულ პუნქტთა სქემატური გეგმა შესაბამისი ნუმერაციით შესრულდა 1958 წელს აჭარის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის წევრთა (აღლ. რობაქიძე, ვლ. მგელაძე, არქიტექტორი – ქეპალ ახმედის ძე ბურჭულაძე, მხატვარი – ვალერიან თედორეს ძე ილუშინი) მიერ. იგი ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ზაითუძის ნ. ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოლოგიის განყოფილების არქივში. გარკვეული მიზეზების გამო ამ სქემატური გეგმის ორიგინალი არ გამოქვეყნებულა. 1983 წლისათვის სპეციალურად ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენ ვიმუშავეთ ღორჯომის დასახლებულ პუნქტებში. დავაზუსტეთ სქემასთან დაკავშირებული ზოგიერთი გაურკვეველი საკითხი და მხატვარ-ეთნოგრაფის ჯემალ მიქელაძის დახმარებით დავამუშავეთ ღორჯომის თემში შემავალი სოფლების სქემატური გეგმის ზომით შემცირებული, მაგრამ 1983 წლისათვის სტატისტიკურად შევსებული და დაზუსტებული ახალი ვარიანტი. ბუნებრივია, ძველ სქემაზე არაა დატანილი ყველა საცხოვრებელი და სამკურნეო ნაგებობა, გამოშდინარე აქიდან, რომ 1958 წლიდან 1983 წლამდე გამრავლების ნიადაგზე ღორჯომის დასახლებულ პუნქტებს ახალი საკარმიდამო კომპლექსები და ოჯახები დაემატა. ჩვენ შევეცადეთ შედარებით სრულად დაგვეფიქსირებინა მათი რაოდენობა, სახლულებში მცხოვრებთა ნოგროს სახელწოდებები და გვარსახელები, თუმცა საველე პირობებში ამ ამოცანის

სასიმინდე — 11); წინწყალაძე: 1. ძლინკიენთი (№3); თაშბაქოს ფარდული (№4); ართმელაძე: 1. სარიენთი (№5, მისივე საბძელი — 6, სასიმინდე — 7, სამჭედლო — 8; 16, 23); ცეცხლაძე: 1. ნიგაზეველი (№12); ირემაძე: 1. მუთველიენთი (№14, მისივე ნალია — 13; 17); მახარაძე: 1. ჭვანელიენთი (№15, 19, 20, 21); ჭათამაძე: 1. აძმელიშვილი (№18); შესხიძე: 1. დიდანიენთი (№22);

სოფელ ტუნაძეებში წარმოდგენილია: ბერიძე: 1. მუსიენთი (№1, 2, 3, 4, 5, 36, 37); შანძე: — (№6); ხარაბაძე: 1. ყაჯიენთი (№7, 9, 10, 12, 22, მისივე საბძელი — 20, ნალია — 21; 23, 24, მისივე ნალია — 25; 26, 27, 28, 33, 34, 35), 2. დემურჩიენთი (№11); ჭელაძე: 1. ყაჯიენთი (№8), 2. წოწოლიენთი (№13), 3. ისმალიენთი (№17, 18, 19, 28, 39, მისივე საბძელი — 38), 4. ჭათიენთი (№30), 5. ხათიენთი (№32), კოლმეურნეობის კანტორა (№14), კოლმეურნეობის ფერმა (№15), კოლმეურნეობის საბძელი (№6), კოლ-

მესრულება იმდენად რთული აღმოჩნდა, რომ გარკვეული ხარვეზებისაგან არც ეს სქემა უნდა იყოს დაზღვეული. სასურველი იქნებოდა ორივე ამ სქემატური გეგმის პუბლიკაცია ურთიერთშედარების მიზნით, რაც რიგი სოციოლოგიური და ეთნოლოგიური პრობლემის უკეთ გაანალიზების საშუალებას მოგვცემდა. ამჟამად, ჩვენ გადავწყვიტეთ გვეჩვენებინა ლოკალურ ჯგუფთა განსახლების ზოგადი სურათი და თავი შევიკავეთ იმ მასალის გადმოცემისაგან, რომელიც სქემატური გეგმის დაზუსტებასთან დაკავშირებით ფიქსირდებოდა აღნიშნულ ტერიტორიულ თემში. სწორედ ამის გამო მონოგრაფიაში არ შევიტანეთ სქემაზე დატანილ საცხოვრებლებში წარმოდგენილ ოჯახთა უფროსი მამაკაცის სახელი, მამის სახელი, ნოგროს სახელწოდება და გვარსახელი, ოჯახთა ურთიერთმონათესაობის, მათი გაცოფისა და განსახლების, სამეურნეო ნაკვეთების ურთიერთმიმართების ამსახველი კონკრეტული ფაქტები, რაც, სასურველია, ამ ტიპის გამოკვლევას თან რომ ერთვოდეს და რასაც, სამომავლოდ აუცილებლად ცალკე შრომას მიეუძღვნით. ეს საჭიროა თუნდაც იმის გამო, რომ თავიდან ავიცილოთ რიგი უზუსტობა, რადგან აჭარაში, ხშირად, საერთო პატრონიმიული სახელწოდების ქვეშ გაერთიანებული არის სხვადასხვა წარმომავლობის გენეალოგიური ჯგუფები. სქემატურ გეგმაზე ის ლოკალური ჯგუფები, რომლებიც აერთიანებს ერთ, ან რამდენიმე სახლეულს, სხვადასხვა მიზეზით შემცირებულია მიგრაციის საფუძველზე.

მეურნეობის ფარდული (№31). აღნიშნულ ნათესაურ გაერთიანებათა გარდა მოცემულ სოფელში განსახლებულია **ხარაბაძეთა** საგვარეულოში შემავალი ყაჯინების პატრონიმიული განშტოების კიდევ — 4, **ბერაძეთა** გვარეულობის დაუჯინებთა ნათესაური ჯგუფის — 4 და მუსიენების — 3, **ჭელიძეთა** საგვარეულოს ქათინთ გენეალოგიური განშტოების — 3 და დემურჩინების — 4, **განაძეთა** მოლაპმედიენტების — 14, **არეშაძეთა** ასანალიენტების — 1 და **შაინიძეთა** ფურტიოელი ნათესაური განშტოების 1 ოჯახი.

სოფელი **შერჩხეთი** შედგება: **გორგაძე**: 1. წარიენთი (№1, მისივე ნალია — 2; 3, 6); **ფარდული** (№4), **ბოსელი** (№5), **ბერაძე**: 1. ასანიენთი (№7, 8, 16), 2. ჯოლოგიენთი (№10, მისივე სასიმინდე — 9), 3. ქოჩინთი (№11, მისივე საბძელი — 12), 4. მურადალიშვილი (№13), **სკოლა** (№14), **არეშაძე**: 1. ჯინიენთი — №15). ასევე, სოფლად განსახლებულია **ბერაძეთა** გვარეულობის ასანიენტების — 2, **ჯოლოგიენტების** — 1 და **მურადალიენტების** — 1, **ცეცხლაძეთა** ნიგაზეველთ განშტოების — 2, **გორგაძეთა** ნიბლიენტ — 1 და წარიენტ — 4, **ტახაშვილთა** — 3, **ართშელაძეთა** გვარეულობის სარიენტა გენეალოგიური ჯგუფის — 1 და **ბაიჭაძეთა** ხათიბიენტ ნათესაური გაერთიანების — 1 ოჯახი.

სოფელ **ლაბაძეებში** მოსახლე საგვარეულოები და მცირე კომპაქტურად მოსახლე ნათესაური ჯგუფებია: **ბერაძე**: 1. რეჯებიენთი (№2, 3), 2. ჯოლოგიენთი (№6, 8), 3. მამუდიენთი (№7, 8, 9, 14, მისივე საბძელი — №15), 4. ქოჩინთი (№10, 11, 12, 13), 5. მურადალიენთი (№18, 19), **თამბაქოს ფარდული** (№1), **არეშაძე**: 1. ახველიენთი (№4), 2. ფერთხეშიენთი (№16, 17, 20). ამათ გარდა, მოცემულ დასახლებულ პუნქტში სახლობს **არეშაძეთა** საგვარეულოს ახველიენტ პატრონიმიული ჯგუფის — 1, **ფერთხეშიენტების** — 1, **ქათიენტების** — 1, **ჯინიენტების** — 2 და **ისშალიენტების** — 1, **ბერაძეთა** რეჯებიენტების — 2, **ჯოლოგიენტების** — 1, **მამუდიენტების** — 3, **მაზმანიენტების** — 1, **მურადალიშვილების** — 8, **მოლასალიენტების** — 2 და **მიქელაძეთა** გვარეულობის თათალიენტ გენეალოგიური განშტოების — 1 ოჯახი.

სოფელი **წინწყალაშვილები**: **ბერაძე**: 1. მუსიენთი (№1), 2. მაზმანიენთი (№6, მისივე ბოსელი №6; 7), 3. უზანსალიენთი (№34, 36), **თამბაქოს ფარ-**

დული (№2, 3, 4), ცეცხლაძე: 1. ნიგაზელიენთი (№8, მისივე საბძელი — 9; 17, 18), ართშელაძე: 1. კორატელიენთი (№10, მისივე საბძელი — 11; 12, მისივე სათივე — 13; 14, 15, მისივე საბძელი — 16), მაზარაძე: 1. ჭვანელიენთი (№19, 20, 22), ჭათაძე: 1. აშქელიშვილი (№21, მისივე საბძელი — 23), 2. სუნანიენთი (№24), 3. მელეგენთი (№25), 4. სადიყიენთი (№26, 27), 5. ომარიენთი (№30), 6. გენჯალიენთი (№44), თაგართქილაძე: 1. ჯინალიაღიშვილი (იგივე ხოჯიენთი — №28), გორგაძე: 1. ტახაშვილი (№20, 57, 58), სურმანაძე: 1. ეთიშიენთი (№31, 32, 23, 35), ბაიჭაძე: ხათიბიენთი (№37, მისივე საბძელი — 38), წინწკალაძე: 1. სეიდიენთი (№39, მისივე საბძელი — 40), 2. გობავრიენთი (№41, მისივე საბძელი — 42), 3. ძლუნკიენთი (№43, 45; მისივე საბძელი — 46), 4. ყერიმანიენთი (№47, 48, 49, მისივე ნალია — 50), გორგაძე: 1. წარიენთი (№52, 53, 54, 55, 56). ასევე, სოფელ წინწკალაშვილებში დასახლებულია ბერიძეთა საგვარეულოს მუსიენთების — 1 და უზენსალიენთების — 1, ჭათაძეთა გვარში შემაგალი სუნანიენთთა ნათესაური ჯგუფის — 1 და ხათიბიენთების — 1 კომლი.

სოფელ გორგაძეების ლოკალური გაერთიანებების შემადგენელი საგვარეულოები და ნოგროები: ცეცხლაძე (№11), ირემაძე: 1. ჭალიენთი (№2, მისივე საბძელი — 3; 4, 16), 2. მუთველიენთი (№12, მისივე ნალია — 13), გორგაძე: 1. ბეგიენთი (№5, 6, 7, 8, 9, 10, მისივე ნალია — 11; 14, 15, 17), 2. ბილაძიენთი (№19), 3. ქოჩორიენთი (№20, 22, 30), 4. შაისმელიენთი (№21, 23, 24, 25), 5. ხოჯიენთი და 6. ჯეშხენიენთი ((№26, მისივე ნალია — 27, 28, 29), თამბაქოს ფარდული (№48). დასახლებულ ნათესაურ ჯგუფთა გარდა სოფელ გორგაძეებში განსახლებულია გორგაძეთა საგვარეულოს ბეგიენთ ბატრონიშიული განშტოების — 10, იბრაგიენთების — 9, ქოჩორიენთების — 1 ოჯახი.

სოფელ ცეცხლაძეებში ცეცხლაძეთა საგვარეულოს ბატრონიშიული დანაყოფები საკუთარი სახელწოდებებით არ გააჩნიათ (№6, 7, 8, 9, მისივე საბძელი — 10), ხოლო გორგაძეთა გვარეულობა ნაწილდება მხოლოდ ბეგიენთად (№3, 4, 5). ამ სოფელში სამოსახლო გაშართული აქვთ სარაძეთა გვარის ოჯახებსაც (№1, მისივე საბძელი — 2). ნუმერაციით წარმოდგენილ კომპაქტურად მოსახლე ნათესაურ გაერთიანებათა

გარდა მოცემულ ბუნქტში დამატებით ცეცხლაძეთა 10 ოჯახია დამკვიდრებული.

სოფელ ადაძეებში წარმოდგენილია ორემაძეთა გვარეულობის შემდეგი განშტოებები: 1. ჭალიენთი (№2, 3, 4, 5, 17, მისივე საბძელი — 18; 19, 20, 21, 22, 23, 38), 2. მუთველიენთი (№26, 27, 28, 29, 30, მისივე საბძელი — 31; 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40), 3. კირჩხელიენთი (№41, 42). ამ სოფელში დაგვლაძეთა გვარეულობის წარმომადგენლებიც ცხოვრობენ (№11). ასევე, სოფელ ადაძეებში სახლობს ორემაძეთა საგვარეულოს ემრულიენთების — 4, კირჩხელიენთების — 2, მაღალიენთების — 1 ოჯახი და ადაძეთა (ყურიენთი) წარმომადგენლები, რომელთა ერთი ნაწილი ადრე გურიაში, კერძოდ, ნასაკირალში გადასახლდა. სოფელს გააჩნდა თამბაქოს ფარდული (№1), მაღაზია (№7), ფურნე (№8), ფოსტა (№19), საბჭო (№12; კულტურის სახლი — №13; მასწავლებელთა სახლი (№14), საშუალო სკოლა (№15), სკოლა-ინტერნატი (№16), ფერმა (№24) და ფერმის საბძელი (№25), კოლმეურნეობის ნაღია (№45, 46) და იქვე, კოლმეურნეობის ნაღიის გვერდით ფერმა (№44), ზოოვეტუბანი (№43). დასახელებული კულტურულ-საგანმანათლებლო და საყოფაცხოვრებო დაწესებულებები საბჭოთა პერიოდს განეკუთვნება. თანამედროვე პირობებს ძველი ნაგებობებიდან მხოლოდ ზოგი და ისიც უბადრუკი სახით შემორჩა, თუმცა ძველის ნაცვლად აშენდა ახალი ნაგებობაც, მაგალითად, კულტურის სახლი, რეკონსტრუქციის საფუძველზე განახლდა ძველი მჩეთი

სოფელ შინთაძეებში სამი საგვარეულოა განსახლებული, რომლებიც რამდენიმე გენეალოგიურ ჯგუფს აერთიანებს. ესენია: 1. ორემაძე: 1. ბოჭოლიკიენთი (№1, 2, მისივე საბძელი — 4; 3, მისივე საბძელი — 5, 6), გორგაძე: 1. პაითიენთი (№9, 10, მისივე საბძელი — 11; 12, 13, 20, მისივე ნაღია — 21; 2, მისივე ნაღია — 24; 50, 51, 52, მისივე ნაღია — 53), 2. ბლოზიენთი (№44, მისივე საბძელი — 45, მისივე ნაღია — 47; 54, 55), 3. ქურთიენთი (№49, მისივე ნაღია — 48; 56, მისივე ნაღია — 57), ანთაძე: 1. დედაბრიენთი (№17, 18, 19, 26, 27, 28, 29), 2. შერიფაბტარიენთი (№32, მისივე ნაღია — 30, მისივე საბძელი — 31; 33, მისივე საბძელი —

34; 41, 42, 43), 3. უსეინიენთი (№35, 36, მისივე ნალია — 37; 38, 39, 40). აქვე იყო წარმოდგენილი გორგაძე ალისულთან ისკენდერისძის წისქვილი (№7), თაშბაქოს ფარდული (№8), ფერმა (№14), ფერმის საბძელი — (№16), თაშბაქოს ფარდული (№15), კოლმურნეობის ნალია (№22, 23). სოფელ მინთაძეებში ბოჭოლოკიენტების უბანში დასახლებული ნათესაური ჯგუფების გარდა ცხოვრობს ირემაძეთა კიდეც (ბოჭოლოკიენთი) — 2, გორგაძეთა (პაითიენთი) — 9 და ანთაძეთა საგვარეულოს დედაბრიენტ გენეალოგიური განშტოების — 1, უსეინიენტების — 1 და შერიფაბტარიენტების — 1 ოჯახი.

სოფელი დაგლაძეები ძირითადად ერთი საგვარეულოთია წარმოდგენილი. დაგლაძე: 1. ბაიახტარიენთი (№1, 2, მისივე საბძელი — 3; 4, 5, 6), 2. მეშედინთი (№7, 8, 9, 15), 3. ასანალიშვილი (№10, 11, 12, 13). აქვე განსახლებულია ბაიახტარიენტების — 4, მეშედიენტების — 2 და ასანალიშვილების — 2 ოჯახი. სოფელს პქონდა თაშბაქოს ფარდულიც (№14).

სოფელ გაშაყმაძეების განსახლების სტრუქტურაც საკმაოდ რთულია. ზინიკაძეთა გვარეულობის ზინველიენტ ნოგროს ოჯახები ერთი ფუძიდან არიან ნაყარნი (№1, 2, 3, 15, 19), ბერიძეთა საგვარეულო წარმოდგენილია კოტიენტ ნოგროთი (№4, 20), განაძეთა გვარეულობა პაწალიენტ პატრონიმიულ განშტოებას აერთიანებს (№5, 17, 18), შაგაძეთა საგვარეულო — ტატუნიენტების (№16), ნადირაძეთა — ნადირიენტების (№7, 8, 9, 10, 11, 12), ადაძეთა — კობიენტების (№13, 14). სოფელ გაშაყმაძეებში გამოიყოფა ყარაყუშიენტების უბანი, სადაც დასახლებულია გაშაყმაძეთა გვარეულობის კურდიენტ ნაგრაძობა (№22, 23). ეს უბანი გვიანაა გაჩენილი და მასში განსახლებული ნათესაური ჯგუფი გენეალოგიური თვალსაზრისით მონოგენურია. უბანში ბირველად გინძე ს. გაშაყმაძე დასახლებულა, რომელიც ბირველსაცხოვრისში ლოკალური ჯგუფის იმ ერთ-ერთ ოჯახს გამოყოფია, რომელიც კურდიენტის სახელს ატარებდა. სოფელ გაშაყმაძეებში სქემაზე დატანილი ოჯახების გარდა განსახლებულია ზინველიენტების — 3, კოჭობიენტების (ადაძე) — 3, ტატუნიენტების (შაგაძე) — 2, პაწალიენტების (განაძე) — 3, კოტ-

იენოების (ბერიძე) — 1, კურდიანთების (გაშაყმაძე) — 2, ნადირიანთების — 2 ოჯახი.

სოფელ მესხალაშიგლეებში დასახლებულია ბერიძე: 1. ბერიძიენთი (აზი, მისივე ახორი — 2; 3, მისივე საბძელი — 4; 10, 11, 12, მისივე საბძელი — 13; 14, 15, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 31, მისივე საბძელი — 32), მიქელაძე: 1. თათარიენთი (აზნ, 7, 9, 26), 2. ჩაუშინთი (აზმ, 38, 49, მისივე საბძელი — 50), 3. ყასმაღიენთი (აზი, მისივე საბძელი — 41), 4. ოსმანიენთი (აზნ, 17, 18, 19, 20, 37), 5. ბახალიენთი (აზ24, 35, 36, 40), 6. ფაჩიენთი (აზ25, 33, 34). აქ მოსახლეობს მიქელაძეთა საგვარეულოს სხვა ოჯახებიც (აზ42, მისივე საბძელი — 43; 45, 47). ასევე, ბოლქვაძე: არფიეძიენთი (იგივე გაღმიენთი — აზ39). სოფელ მესხალაშიგლეებში ცხოვრობს ოჯახები, რომელთა სქემაზე დატანა არ მოხერხდა, ან სახელეულოა გაყოფა-გამრავლების შედეგად დასახლების საერთო რიცხვს ახლად მოემატა ასეთებია, მაგალითად, ბერი-ენთების — 4, მიქელაძეთა გენეალოგიური ჯგუფების თათარიენთების — 2, ჩაუშინთების — 2, ყასმაღიენთების — 6, ოსმანიენთების — 3, ბახალი-ენთების — 7 და ფაჩიენთების — 2 ოჯახი.

სოფელ შეკეიძეებში სახლობს მიქელაძე: 1. კოთხიენთი (აზ2, მისივე საბძელი — 3; 4). ამ სოფელში შეკეიძეთა გვარეულობის ერთი ნაწილი არ იყოფა პატრონიმიული სახელწოდების მატარებელ ბუდე-ნათესაობ-ებად და მხოლოდ გვარსახელ შეკეიძეთი აღინიშნებიან (აზ7, 10, 13, მის-ივე საბძელი — 14; 17, 18, 21, მისივე საბძელი — 22; 25, მისივე ბოსელი-26; 27, 28, 29, 32, 35), ნაკაძე: 1. მისირალიენთი (აზნ), 3. მაშალიენთი (აზ9). ნაკაიძეთა ერთი ნაწილი შეკეიძეთა იწოდება (აზ7, 10), მიქელ-აძე: ფაჩიენთი (აზ1), განაძე (აზ19, მისივე საბძელი — 20; 23, 24). სოფელ-ში გამოიყოფა ზოზრევანიძეთა გვარეულობის (აზ12, 30, 31, 34) იაღუიზიენთ, ტოროლიენთ, გურიელიენთ გენეალოგიური ჯგუფები. შეკე-იძეთა გვარეულობაში დამოწმებულია ხელოვნურად ადგილობრივ საგვარეულოში შენათესავებული განშტოების სახელწოდება — რუსიენთ-იც. აქვე ცხოვრობს კოთხიენთების (შეკეიძე) — 4, ნაკაძეთა (იგივე შეკე-იძე) — 1, მაშალიენთების (შეკეიძე) — 6, პაწალიენთების (განაძე) — 1, ტორიენთების (ზოზრევანიძე) — 1 და რუსულიენთების — 1 ოჯახი.

სოფელ განაძეებში თითქმის ყველა განაძეთა გვარეულობის ოჯახი ცხოვრობს, რომლებიც იყოფიან შემდეგ ნოგროებად: 1. კისირიენთი (№2, მისივე საბძელი — 3, მისივე ნალია — 4; 5), 2. ქოჩორიენთი (№8, მისივე საბძელი — 9), 3. თოფალიენთი (№10), 4. რაშიენთი (№17, 18), 5. ქეშალიენთი (№15), 6. ბაწალიენთი (№11, 12, 13, 14, 16), 7. ყალიენთი (№6), 8. გაგუნალიენთი (№19, 20, 21, 23, მისივე ნალია — 22), 9. სელიმიენთი (№24, 25, 10), გოლიენთი (№26, მისივე ნალია — 27, მისივე ბუხარი — 28; 11), გულოშვილი (№30 — მისივე საბძელი — 29). განაძეთა საგვარეულო ასევე აერთიანებს ჩიკოშვილების, ჭვანელიენთების, დედისულიენთებისა და ჭახაძიენთების ნათესაურ განტოტებებს.

ღორჯომის თემში შედის სოფელი სტეფანაშვილებიც, სადაც ძირითადად დასახლებულია შაგაძეთა საგვარეულოს ფოთელიანთების — 6, ჯელეთიენთების — 3, ართმელაძეთა საგვარეულოს სარიენტ ნათესაური ჯგუფის — 10, ბერიძეთა — 1, ასანიენთების, იგივე მეღმეინთების (ბერიძე) — 2, გორგაძეთა ნიბლიენტ განშტოების 1 ოჯახი.

ღორჯომის თემის სოფლებში დამკვიდრებული თითქმის ყველა საგვარეულო და ნოგრო უბნობრივი წესით იყო განსახლებული. მოხერხდა ღორჯომის თემის ზოგიერთი სოფლისა და ამ სოფელთა უბნების პირველმოსახლეთა საცხოვრისების ფიქსაცია, კერძოდ, იმ ადგილთა დადგენა, საიდანაც იყარნენ კონკრეტული სახლეულის ის მონათესავე უჯრედები, რომლებმაც დასაბამი მისცეს ახალ გენეალოგიურ განშტოებებსა და დასახლებულ ბუნქტებს. როგორც სქემატურ გეგმაზე წარმოდგენილი დასახლების სტრუქტურის დახასიათებით დაგინახეთ, ღორჯომის თემში პატრონიმიული ორგანიზაციის ესა თუ ის გენეალოგიური ჯგუფი ერთდროულად რამდენიმე სოფელშიც კი იყო განსახლებული, რასაც თავის დროზე თემის შიგნით საზოგადო სარგებლობის მიწების პერიოდული გადანაწილება და სათემო მიწების ათვისების ხარჯზე ახალი სამოსახლო ბუნქტების გაჩენაც აპირობებდა. ანალოგიურია აჭარის სხვა ხეობების დასახლებულ ბუნქტთა წარმოშობისა და განსახლების თავისებურებებიც, სადაც სოციალურ ორგანიზაციათა კომპაქტური მოსახლეობა ხელს უწყობდა ტრადიციული ნათესაური

ურთიერთობების ძველ ფორმათა დიდი ხნით შექმნახულობას. ცალკეულ დასახლებულ პუნქტში ლოკალურ გაერთიანებათა დასახლების ერთგვაროვნება უკვე XIX საუკუნის მიწურულიდან მნიშვნელოვნად დაიწვავდა და სხვადასხვა საგვარეულოსა და ნოგროს სამოსახლოების ერთმანეთში შერევის პროცესმა ინტენსიური გაღრმავება დაიწყო. ებონიმიდან მომდინარე გვარსახელური დასახლებული პუნქტების სახელწოდებები თვალნათლივ მიანიშნებს, რომ მათი წარმოშობის დროისათვის ისინი ერთგვაროვანი ხაზით ვითარდებოდნენ. გენეალოგიური თვალსაზრისით მონოგენური უბნები და სოფლები აჭარის არაერთ ხეობაშია დადასტურებული. მათზე სპეციალურ ლიტერატურაშიც საგანგებოდაა ყურადღება გამახვილებული⁵³⁵. ანალოგიური ვითარება შენიშნულია სამცხე-ჯავახეთში⁵³⁶, ქართლში⁵³⁷, მთიულეთ-გუდამაყარში⁵³⁸, ხევში⁵³⁹, თუშეთში⁵⁴⁰ და საქართველოს სხვა კუთხეებში⁵⁴¹. ეთნოლოგებმა პატრონიმიული ორგ-

⁵³⁵ ალ. რობაქიძე. დასახლების ფორმის საკითხისათვის აჭარაში, — ბსკიშ, I, ბათუმი, 1960, გვ. 18; ვლ. მგელაძე. დასახლების მორფოლოგიის საკითხები აჭარაში.-ბსკიშ, I, ბათ., 1960, გვ. 109-116., მისივე, ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათ., 1973; ი. სიხარულიძე. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკა, ბათ., 1958, გვ. 156; ჯ. მიქელაძე. მასალები აჭარულ სახლსა და კარ-მიდამოზე.-სამხრეთ საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხები, ბათ., 1978, გვ. 117.

⁵³⁶ თ. ჩიქოვანი. ამიერკავკასიის ხალხურ საცხოვრებელთა ისტორიიდან (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა), თბ., 1967, გვ. 66.

⁵³⁷ გ. ჩიტაია. ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია 1948 წლისა.-მიმომხილველი, I, თბ., 1949, გვ. 38; ვალ. ითონიშვილი. ქართველ მთიელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, თბ., 1974, გვ. 75.

⁵³⁸ რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე. მთიულეთის სოფელი ძველად, თბ., 1965, გვ. 15.

⁵³⁹ ს. მაკალათია. ხევი, თბ., 1904, გვ. 91; ვალ. ითონიშვილი. ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 41.

⁵⁴⁰ ს. მაკალათია. თუშეთი, თბ., 1983, გვ. 96.

⁵⁴¹ ფ. გოგინაიშვილი. ხელოსნობა საქართველოში. თბ., 1976, გვ. 73.

ანიზაცია კავკასიაში მისი რღვევის პროცესში დააფიქსირა, მაგრამ თუ ლოკალურ ჯგუფში შემავალი ლოკალიზებული პატრონიმიული ორგანიზაციის დასახლება რაღაც სახით მაინც ასახავდა მონათესავე ოჯახების ტერიტორიულ ერთობას, მაშინ ასეთი ერთობის რღვევის ხარისხი შეიძლება გამოყენებულ იქნას თვით ამ გაერთიანების განვითარების დონის მაჩვენებლად⁵⁴². კავკასიის ხალხთა პატრონიმიული ორგანიზაცია, ერთის მხრივ, გენეტიკურად — საწყისით უკავშირდებოდა დიდ სახლეულში წარმოდგენილ გენეალოგიურ სეგმენტს, ხოლო, მეორეს მხრივ, განვითარებული ტოტებით — საგვარეულოს, ანუ ფართო ნათესაურ ერთობას. დიდი სახლეული და პატრონიმიული ორგანიზაცია ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული, საკმაოდ ძველი, მაგრამ, ამასთანავე, დამოუკიდებელი ტიპის სოციალური ორგანიზაციები იყო. ბევრი თვლიდა, რომ ისინი იყო შუალედური სოციალური ფორმები პატრიარქალურ გვარსა და ტერიტორიულ თემს შორის, რითაც ისინი ასაბუთებდნენ არა მათ უნივერსალობას დროსა და სივრცეში, არამედ ზღუდავდნენ ფორმაციული განვითარების ჩარჩოთი და განუსაზღვრავდნენ რა ქრონოლოგიას, საზოგადოებრივი განვითარების კონკრეტული სტადიის ფარგლებში აქცევდნენ. მაგალითად, ი. სემენოვი პრინციპულად სვამდა საკითხს ნათესაური ჯგუფით დასახლებული მეზობლური თემის თავისებურებათა შესახებ. ავტორის თანახმად, არაერთი მაგალითია ცნობილი კლასობრივი საზოგადოების თემზე, რომელიც ისე როგორც პირველყოფილი თემი, შედგებოდა ნათესავებისაგან, მაგრამ მიუხედავად მის წევრებს შორის არსებული გენეალოგიური კავშირებისა, ასეთი სოფლის თემი არც ერთ შემთხვევაში არ შეიძლება დახასიათდეს როგორც პირველყოფილი. მისი აზრით, ესაა ნამდვილი საგლეხო მეზობლური თემი⁵⁴³. ი. სემენოვის მიერ დასმულ

⁵⁴² А. И. Робакидзе. Особенности патристической организации у народов горного Кавказа. — СЭ. М., 1968. V. с. 95.

⁵⁴³ Ю. В. Семенов. Первобытная коммуна и соседская крестьянская община. - Становление классов и государства, М., 1976, с.9-10.

საკითხში ნათესაური გაერთიანებები ერთმანეთისაგან სტადიურადაა გამოიჯნული. ავტორისეული სქემით ისინი გვაროვნული და კლასობრივი საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ნათესაური ორგანიზაციები იყო. ბევრს აღელვებდა დასახლებაში წარმოდგენილი ნათესაური ორგანიზაციების სტრუქტურის, სოციალურ-ეკონომიკური მახასიათებლებისა და ტერიტორიული ერთობის თავისებურებათა კონკრეტული კვალიფიკაცია, მაგრამ ჩვენ ნათესაობას ადამიანის ბიოსოციალურ უნივერსალურ ოვისებად და ბაზისურ ფენოქენად თუ ვადიარებო. მაშინ დავინახავთ, რომ ნათესაური ორგანიზაცია ესაა ყველა დროისათვის დამახასიათებელი ტიპოლოგიურად დამოუკიდებელი სოციალური გამოვლენება. დროში ცვლილებების თვალსაზრისით ქრებოდა არა ნათესაობის ფაქტორი, როგორც საზოგადოებრივი განვითარების ერთ-ერთი საფუძველი, არამედ იცვლებოდა ნათესაური ორგანიზაციის, ოჯახის, სახლეულისა და თემის ფორმები.

ადრე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში, პირველყოფილი საზოგადოების რღვევის პერიოდში, გარკვეული ტერიტორიები სუსტად სეგმენტირებადი ლოკალური ჯგუფებისა და მათში შემაგალი პატრიარქალური გვარების სამოსახლოები უნდა ყოფილიყვნენ. ბუნებრივი ზრდისა და სხედასხვა ხასიათის საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფაქტორების ზეგავლენით ლოკალიზებული გვარი საგრძნობლად სეგმენტირებადი გახდა. შესაბამისად, ასეთივე გახდა დიდი სახლეულებიც. დროთა განმავლობაში, საზოგადოებაში ურბანისტული ელემენტების გაჩენამ ლოკალურ ჯგუფში გაერთიანებული გვარის წევრთა სამეურნეო ინტერესების თანხვედრილობის, სოციალური მთლიანობისა და იდეოლოგიური ერთობის შესუსტება გამოიწვია, თუმცა ყველაზე ნაკლებად ეს შეეხო დიდ სახლეულებს, რომლებმაც შედარებით ხანგრძლივი დროის მანძილზე შეინარჩუნა საწარმოო-ეკონომიკური ფუნქციები. პატრონიშიული ორგანიზაციის მინიმალური უჯრედი – სახლეულში წარმოდგენილი გენეალოგიური სეგმენტისაგან წარმოქმნილი სოციალური ორგანიზაცია, მისი განვითარების განსაზღვრულ ეტაპებზე სისხლით ნათესაური იყო. ზრდა-გამრავლების საფუძველზე მან ეს

ფუნქცია დაკარგა, დაიწყო რა უწყვეტი განვითარება და სხვადასხვა გზითა და საშუალებით არამონათესავე ინდივიდუების ხელოვნურად შექმნათესაება. სწორედ სოციალურ-ეკონომიკური კავშირების დასახელებული გზები უნდა ყოფილიყო სოფლის თეშში არაერთგვაროვანი განსახლების წარმოქმნის ერთ-ერთი განმაპირობებელი ფაქტორი, რაშიც, ასევე, უმთავრეს ფუნქციას საწარმოო ურთიერთობები და ტექნიკური განვითარების დონე ასრულებდა.

აჭარაში თემის ტიპის დასახლებამ მისი ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში განვითარების თავისებური გზა განყლო. არსებობს კონკრეტული მონაცემები იმის დასამტკიცებლად, რომ დასახლების ძირითადი უჯრედი მთა აჭარაში ორი სახედასხვა დროისა და ფენის შემცველი იყო. უძველესი ფენის მიხედვით, იგი ხევის|თემის ტიპის წარმონაქმნი იყო, რომელიც მცირე დასახლებული პუნქტების ჯგუფს წარმოადგენდა. თანდათანობით, დასახლებული პუნქტები სოფლად გარდაიქმნა, დამოუკიდებელი ტერიტორიული გაერთიანების სახე მიიღო და უბნებად დანაწილების გზას დაადგა⁵⁴⁴. ამ ვითარების საილუსტრაციო მაგალითს წარმოადგენს ღორჯომის თემი. გ. ყაზბეგი ღორჯომის თემის დასასიათებისას წერდა, რომ ღორჯომის „ერცული ტერიტორია უკავია ჯგუფ-ჯგუფად გაშენებულ სახლებს, მათ შორის მანძილი დაახლოებით ნახევარი გერსი იქნება“. ეს „არაა სოფელი ამ სიტყვის ჩვეულებრივი მნიშვნელობით, არამედ არის მხოლოდ თემი, რომელსაც ღორჯომს უწოდებენ“⁵⁴⁵. ანალოგიური განვითარების გზა ახასიათებდა ღორჯომის მომიჯნავე დიდაქარის თემსაც. დიდაქარის (სოფლები: ხუციენტები, გობაძეები, შავაძეები, წულუკიძეები), ისე, როგორც ღორჯომის თემის დასახლებული პუნქტები, საზოგადოებრივი

⁵⁴⁴ ალ. რობაქიძე. მთიულური კომობის ზოგიერთი მხარე. კეკ, III, თბ., 1971, გვ. 16.

⁵⁴⁵ გ. ყაზბეგი. სამი თვე თურქეთის საქართველოში.—იხ. წიგნში: მ. სვანიძე, ნ. ნაჭყებია. გიორგი ყაზბეგი აჭარის შესახებ, ბათ., 1960, გვ. 84; Г. Н. Казбеги. Военно-статистический и стратегический очерки Лазистанского санджака. Тифл., 1876: с. 27.

განვითარების გარკვეულ საფეხურზე სოფლებად გარდაიქმნებიან. ეს პროცესიც განვითარების ამ საფეხურს უნდა შეესაბამებოდეს. როდესაც ხევის თუ თემის უბნები სოფლებად იქცა და კვლავ უბნებად დაყოფის გზას დაადგა. ცვალებადობა მოსახლეობის ზრდის პროპორციულად მიმდინარეობდა. თუ ადრე შავაძეები და გობაძეები თემის უბნები იყო. გვიან ეს პუნქტები სოფლებად ჩამოყალიბდა და თავად დაიყო სსგადასხვა უბნად⁵⁴⁶. თავდაპირველად, დასახლებული პუნქტში კონკრეტული ლოკალური ჯგუფები და მასში შექმავალი გენეალოგიური სეგმენტები ცხოვრობდნენ. ბუნებრივი ზრდის ნიადაგზე დასახლებულ პუნქტში წარმოიქმნებოდა ურთიერთმონათესავე ოჯახებისაგან და ხელოვნურად შენაიესაგებული პირებისაგან გაჩენილი ერთგვაროვანი სამოსახლოები და დასახლება დროთა განმავლობაში სოფლის თემის სახეს ღებულობდა. სოფლის თემში მოსახლეობის გაშუდმებული ზრდის საფუძველზე თითოეული მონოგენური ლოკალიზებული ნათესაური ჯგუფის სამოსახლო, რომელიც არა როგორც ნათესაური გაერთიანება, არამედ როგორც დასახლება, ეგზოგამიური საზოგადოების პირობებშიც კი პოლიგენური იყო, უბნად ყალიბდებოდა, საბოლოოდ — სოფლად, სოფლის თემად და შესაძლოა უფრო ფართო ტერიტორიულ გაერთიანებად — თემად, ანუ ხევიად ქცეულიყო. ამ დონეზე თემი უკვე შედგებოდა არა მხოლოდ უბნებისაგან, როგორც ამას ადრე პქონდა ადგილი, არამედ სოფლებისაგან, რომლებიც ერთმანეთთან მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი მეურნეობითა და მმართველობით. მათ აერთიანებდათ საკულტო რიტუალები და საჭირბოროტო საკითხების გადაწყვეტისათვის განკუთვნილი სათემო თავშესაკრები ადგილები. სოფელთა ასეთი კავშირ-ურთიერთობა იმდროინდელი ტრადიციული ურთიერთობების გაგრძელებას წარმოადგენდა, როცა დასახლებული პუნქტი მონოლითური იყო და მხოლოდ ერთ ან რამდენიმე უბანს შეიცავდა. ამდენად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ღორჯომისა და

⁵⁴⁶ ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, გვ. 21.

დიდაქარიის თემები XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც მტკიცედ ლოკალიზებულ ტერიტორიაზე საცხოვრებელი ადგილების, უხმარი, აუთვისებული და სახმარი, ათვისებული მიწების, სათიბ-საძოვრების, ტყეების ერთიანობით, ბუნებრივ-გეოგრაფიული მიჯნებითა და განსახლების ტრადიციული წესის დაცულობით ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ფუნქციურ ორგანიზმს წარმოადგენდა.

ტერიტორიული თემის წარმოქმნის განმაპირობებელი სოციალური ფაქტორების პარალელურად არსებითი მნიშვნელობისაა სხვადასხვა ტაქსონომიური დონის ლოკალურ ჯგუფებში წარმოდგენილ ნოგროთა სამოსახლო უბნების გამაერთიანებელი სოფლების ეკონომიკური საფუძვლების გამოვლენა. დასახლებული პუნქტების გაჩენა უმეტესად ხდებოდა საერთო-სასოფლო და სათემო მიწების ათვისების ბაზაზე ახოს ალების გზით. ისინი ეკონომიკურად სახლეულთა სეგმენტაციისას განაყარი ოჯახების მიერ შემკვიდრებით მიღებული მამაპაპისეული ნაკვეთების დანაწილების ან ახალი მიწების დასაკუთრების ნიადაგზე ვითარდებოდნენ. საერთო-სასოფლო და სათემო ნაკვეთები თანდათანობით ნოგროს გამაერთიანებელი ლოკალური ჯგუფის შუდშიც საცხოვრებელ უბნად იქცეოდა. საზოგადოებრივ სარგებლობაში მყოფ მიწებზე თავისუფალ განსახლებას ადრე ტერიტორიული თემი ზღუდავდა. ამ ნორმის საბირისპიროდ გვიანი შუასაუკუნეების აჭარაში მუსლიმანური კანონმდებლობა მიწის ახალი მფლობელის ხელში გადასვლას სცნობდა იმ პირობით, თუ უხმარი მიწები ათვისებული იქნებოდა სახნავ-სათესად. მართალია, ტრადიციული სათემო ნორმები ზღუდავდა გაუნაწილებელი, საზოგადო სარგებლობის მიწებზე სამოსახლოს გაჩენას⁵¹⁷, მაგრამ მცირემიწიანობის ნიადაგზე დასახლებაში წარმოქმნილი წინააღმდეგობების დასაძლევად თემი ხშირად დათმობაზე მიდიოდა, რის გამოც სულ უფრო ღრმავდებოდა სათემო მიწე-

⁵¹⁷ ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, გვ. 46.

ბის ერთპიროვნული დასაკუთრების ტენდენცია, ან თემი მიმართავდა საზოგადო სარგებლობის ნაკვეთების საბოლოო განაწილებას.

ყოველ დასახლებულ პუნქტს აჭარაში გაჩენისა და განვითარების საკუთარი ისტორია აქვს. ნოგროს გამაერთიანებელი ლოკალური ჯგუფის უბნური დასახლების პირველი საფეხური სახლეულის მიერ სათემო მიწის დაშუქავება. მისი „ნახელავად“ ქცევა იყო. ეს ტერმინი შრომის დახარჯვას გამოხატავს. პირველ ხანებში ადგილის დაკავება „ნახელავი“-ს საფუძველზე სარგებლობის ძალით ხდებოდა. ამ დროს მიწის გასხვისება, გაჩუქება დაუშვებელი იყო. მეორე საფეხური მისი მფლობელობის ძალით გამოყენება იყო. ნაკვეთზე ჩნდებოდა სამეურნეო და საცხოვრებელი ნაგებობანი⁵⁴⁸. შესაძებ ეტაბს წარმოადგენდა მიწის ნაფუძრად ქცევა, ე. ი. მისი სამემკვიდრეო კატეგორიაში გადასვლა. უკვე, ამ მიწების გაყიდვა-გასხვისება მფლობელის სახელოში შედიოდა. სახლეულის სემგენტაციის შესაბამისად სამემკვიდრეო მფლობელობაში არსებული მიწები სხვა საოჯახო ქონებასთან ერთად წილში ვარდებოდა. სახლეულის ოჯახებად გაყოფა და მიწის პარცელაცია მცირემიწიანობას კიდევ უფრო აღრმავებდა, რის გამოც ადგილობრივი მოსახლეობა ტერიტორიული თემის საკუთრებაში მოქცეული ტყიანი ადგილების დაშუქავება-გამოყენებას გამუდმებით მიმართავდა. აჭარის მთიანეთში საერთო-სასოფლო და სათემო გაუნაწილებელი – ჯუმალი⁵⁴⁹ მიწების ათვისების პირველ საფეხურზე, როგორც აღინიშნა, აუცილებელი

⁵⁴⁸ ჩიჯავაძე. აგრარული ურთიერთობის საკითხისათვის (მიწისმფლობელობის ხალხური წესი აჭარაში).—ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მეშვიდე საიუბილეო სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, ბათ., 1968, გვ. 7.

⁵⁴⁹ ვლ. მგელაძე. თემური მიწისმფლობელობის ისტორიიდან აჭარაში.—ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მეორე სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, ბათ., 1963, გვ. 12; Н. В. Мгеладзе. Из истории общественных отношений в Верхней Аджарии.-ОЭА, Тб., 1982; ნ. მგელაძე. მასალები სათემო მიწისმფლობელობის საკითხისათვის.—სდსკ, XI, თბ., 1985, გვ. 101-103.

ყოფილა ახოს აღება⁵⁵⁰, ტერიტორიის ტყისა და ბუჩქნარისაგან გაკ-
აფვა-გაწმენდა. აჭარაში მრავლად გვხვდება ახოსთან დაკავშირებული
ტოპონიმები. ზოგიერთ მათგანს კარგად შემოუნახავს ახოდან უბნისა და
სოფლის ფორმირების ამსახველი ფაქტები. ახობის წესი და ახობის
საფუძველზე დასახლებული ბუნქტების ჩამოყალიბების ფაქტები საქა-
რთველოსა და კავკასიის სხვა კუთხეებშიც იყო ცნობილი⁵⁵¹.

ახოს აღება და დაშხმარე სამეურნეო ბაზების მოწყობა აჭარის მთა-
ში, ასევე, დაკავშირებული იყო ყიშღურ მეურნეობასთან, რომელიც
დასახლების ფორმათა ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშო-
ბდა. იგივე ითქმის „ფერდა“-ს შესახებ, რომელიც კლიმატურ-სეზონუ-
რი ხასიათის ერთ-ერთი სახის ალბური ზონის საზაფხულო საძოვრების-
აგან განსხვავებით საგაზაფხულო-საშემოდგომო საძოვარი იყო და იგი
ხშირად შეერთებია კიდეც სოფელს, ან მის ერთ-ერთ უბნად ქცეულა⁵⁵².
დიდაჭარის განძის, კოლხური ცულების ანალიზის საფუძველზე გამოთ-
ქმულია მოსაზრება, რომ დიდაჭარა გვიანი ბრინჯაოს დასაწყისში
შესაძლებელია მის შემოგარენთან — ღორჯომთან ერთად შედარებით
მცირე რაოდენობის მოსახლეობით თავად წარმოადგენდა დროებითი —
„ყიშლის“ ტიპის საზაფხულო საძოვარს. ამ პერიოდში უკვე არსებობდა
სიმბიოზური მეურნეობა — შიწათმოქმედება და მესაქონლეობა ერთდ-
როულად⁵⁵³. ყიშლის სოფლის უბნად გარდაქმნაზე მიუთითებს სოფელ

550 ნ. ჩიჯავაძე. ახობა აჭარაში.—ამყკ, თბ., 1967, გვ. 52; Н. А. Кахишдзе. Старый и новый хозяйственный быт и культура горных ущелий Аджарии (Мачахели).-Дис... канд. ист. наук, Тб., 1967, с. 39.

551 რ. ზარაძე, აღ. რობაქიძე. სვანეთის სოფელი ძველად, გვ. 5; გ. ჯალაბაძე. მეშინდერობა სვანეთში.—სვანეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის, თბ., 1970, გვ. 5; Э. Т. Карапетян. Родственная группа «азг» у армян (вторая половина XIX — начало XX в), Ереван, 1966, с. 97.

552 ნ. ჩიჯავაძე. ახობა აჭარაში.—ამყკ, თბ., 1967, გვ. 7.

553 ა. ინაიშვილი. დიდაჭარის განძი და კოლხური ნივთიერი კულტურის ის-
ტორიის ზოგიერთი საკითხი.—სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, V,
1975.

დარწმუნებებში უბნის სახელწოდებად 'შემორჩენილი სახელი ყიშლები. ყიშლა, როცა საოჯახო ქონება აყოფოდა, ზოგჯერ კი მოწილეთა გაყრით წარმოქმნილი ლოკალური ჯგუფის საერთო სარგებლობაში რჩებოდა, ზოგჯერ კი რომელიმე განაყოფის სამშო საწილო (ძმის საწილო) ხდებოდა. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში შესაძლოა იგი მუდმივ საცხოვრებლად ქცეულიყო. მაშაბაბისეული ფუძისაგან მოცილებით მდებარე ყიშლური მეურნეობა იმებს განაწილებისაკენ უბიძგებდა. განაყოფს ჰქონდა უფლება დამხმარე სამეურნეო ბაზა მუდმივ საცხოვრებლადაც დაეშკვიდრებინა.

საერთოდ, დიდი სახლეულის განაწილება მიწის უკმარისობის ბირობებში ხელს უშლიდა განაყოფების მამისეულ ფუძე-სამოსახლოში თავისუფალ განსახლებას. სწორედ ამიტომ განაყოფი ოჯახი იძულებული ხდებოდა სამოსახლო ადგილის ძიება დაეწყო, რომლის მიკვლევა საფუძველს უყრიდა ახალი დასახლებული პუნქტის გაჩენას. ასეთი სამოსახლოები, რომლებიც ჩვეულებრივ სათემო მიწების ათვისებისათუ ტყეში ახოს ალების ბაზაზე იქმნებოდა, ბუნებრივია, თავდაპირველად ერთი ძირიდან აღმოცენებული სოციალური ორგანიზაციის გენეალოგიურ სტრუქტურას ეფუძნებოდა და ხშირად სამოსახლოს ფარგლებში გენეალოგიური სეგმენტები მონოგენურად, ხოლო ზოგჯერ პოლიგენურად ვითარდებოდა. პოლიგენურობის ხარისხი განსაკუთრებით მაშინ იზრდებოდა, როცა პირველმოსახლეების გვერდით იმავე, ან სხვა თემის, მაგრამ განსახვავებული წარმომავლობის ოჯახები სახლდებოდნენ.

აჭარაში ნაფუზარი||ნაფუძარი ადრეულ ხანაში ფუძეზე მჯდომი დიდი სახლეულის და ლოკალურ ერთობაში წარმოდგენილი პატრიარქალური გვარის მუდმივი სამკვიდრებელი და სამეურნეო ნაკვეთი იყო. დიდი სახლეულის გაყოფის შემდგომ, ერთი ძირიდან ნაყარი ოჯახებისათვის თავდაპირველი ფუძე-სამოსახლო, ნაფუძარი ხდებოდა. ერთ ქერქვეშ წარმოდგენილი სოციალური ორგანიზმის კომლექტად გაყრას ზოგიერთი სამეურნეო და სამოსახლო ნაკვეთის საზიარო სარგებლობაში დატოვება, ხოლო დანარჩენების დანაწევრება სდევდა თან. ამა თუ

იმ ხეობის სოფელში მოსახლე მეკომურთა გარკვეულ ნაწილს ნაფუძარი აღნიშნული პროცესების გამო საერთოდ არ გააჩნდათ. დიდი სახლეულების ზრდისა და სეგმენტაციის პრობორიციულად ნაფუძრები მინიმუმამდე მცირდებოდა. უკვე XIX საუკუნის მეორე ნახევრისათვის ნაფუძარი მხოლოდ და მხოლოდ საცხოვრებელ, სამეურნეო ნაგებობებს, ეზო-კარს და ბოსტანს იუ იტევდა. ეს ვითარება, როგორც 'ხეშოთ დაგინანეთ, საყურადღებოა იმ გარემოების გამოც, რომ იგი ნოგროს მონოგენურად განსახლების რღვევის განმაპირობებელ ერთ-ერთ ფაქტორად გამოიყურება. ეთნოგრაფიული მასალები მიგვანიშნებს, რომ აქარაში ერთგვაროვანი განსახლება უშუალო კავშირში იყო სამეურნეო ნაკვეთების, პირველ რიგში, ნაფუძრების ფაქტიურ განლაგებასთან, რადგან ნაწიწილევი ოჯახები მაშისეულ ფუძე-სახლს ტერიტორიულად წყდებოდნენ და ძველი ოჯახიდან მოშორებით, თავისუფალ ადგილებში სახლდებოდნენ. ამ მიზეზით, ხეობის სოფლებში ერთმანეთის გვერდზე განლაგებული სახმარი მიწებისა და მასივების მფლობელები უმეტესად სხვადასხვა საგვარეულოსა და ნოგროს წარმომადგენლები იყვნენ, რის გამოც ინდივიდთა გენეალოგიურ ჯგუფებში ურთიერთშერწყმის გაცილებით მეტი შანსი არსებობდა, თუმცა კი ზოგჯერ ამგვარ დასახლებაში წარმოდგენილი ნათესაური ორგანიზაციები მაინც კვლავ მონოგენურობის ნიშნის ქვეშ ვითარდებოდნენ. სათემო ნორმები თავდაპირველად ცდილობდა შეეზღუდა გაუნაწილებელ, საერთო სარგებლობის მიწებზე სამოსახლოს გაჩენის პროცესი, რითაც საგვარეულოთა შერევაც მუხრუქდებოდა. ამავე როლს ასრულებდა დიდი სახლეულის სხვადასხვა ფორმა მათთვის დამახასიათებელი ჯგუფური საკუთრების ელემენტებით. დიდი სახლეული, ლოკალური ჯგუფი და მასში გაერთიანებული პატრონიძიული ორგანიზაციის გენეალოგიური უჯრედი ხელს უწყობდა განსახლების ძველი წესის კონსერვაციას, თუმცა როგორც უკვე აღინიშნა, მცირეშიწიანობის მიზეზით, მიწის ყიდვა-გაყიდვითა და გაცვლა-გამოცვლით, ჩასიძებითა და სისხლ-მესისხლეობით, სოციალური წინააღმდეგობებისა და ხშირი ბრძოლების წყალობით, ასევე, სათემო მიწების ათვისების ხარჯზე

საგვარეულოთა შერევა მაინც მიმდინარეობდა. განსახლების პროცესში ამ თავისებურებათა წარმოსაჩენად განსაკუთრებით გასათვალისწინებელია სოციალური დაპირისპირების ფაქტები. ძველ აქარაში ფეოდალური ნორმები ხელს უწყობდა სხვადასხვა წარმომავლობის გვარეულობათა წარმომადგენლების ერთმანეთის შეზობლად დასახლებას. დროთა განმავლობაში, აქარაში მოსახლეობის მატებისა და ზრდის გამო დასახლების სიმჭიდროვე მაღალ დონეს აღწევს, რაც რელიეფური შეზღუდულობისა და აგრარული სიფიწროვის პირობებში სამოსახლო ადგილებისა და სახმარი მიწების სამეურნეო-ეკონომიკურ მნიშვნელობას ერთიორად ზრდიდა. ასე, რომ განსახლების პროცესი ბუნებრივი განვითარების შედეგად განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა როგორც საგვარეულო, ისე, სათემო მიწების ხარჯზე⁵⁵¹.

აქარის მთიანეთში უბანი ზოგჯერ მოცილებული იყო სოფელს, მაგრამ იგი მაინც მის შემადგენელ ტერიტორიულ და სოციალურ ორგანიზმს წარმოადგენდა. სოფლისა და უბნის საწარმოო-სამეურნეო ერთობა და ტერიტორიული მთლიანობა უპირველესად გამოიხატებოდა საძოვრების, ტყეების, სათიბებისა და სახნავი მიწების კოლექტიურ და ინდივიდუალურ სარგებლობაში⁵⁵², სოფლის შიგნით უბნებად დასახლებული ლოკალური ჯგუფის წევრთა ყოველდღიურ ურთიერთობებში. სოფლიდან მოცილებულ უბნურ დასახლებას სოფლად გარდაქმნის მეტი პერსპექტივა ჰქონდა. ცნობილია, რომ საბოლოო ჯამში ყოფილა ანუ ფერდა, როგორც ბარალელური დამხმარე სამეურნეო ბაზა უბნად წარმოქმნის შემდეგ თანდათანობით სოფლის სახეს ღებულობდა. განვითარებისა და სოფლად ფორმირების მსგავსი გზა ახასიათებდა გურიის⁵⁵⁶ (შდრ. „აგვართა“-ს), იმერეთის (შდრ. „საყანე“-ს), სვანეთის,

⁵⁵¹ ვლ. მგელაძე. ზემო აქარული სოფელი ძველად, თბ. 1973, გვ. 26-27.

⁵⁵² ვლ. მგელაძე. ლაზური დასახლების მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები (სოფ. სარფის მასალების მიხედვით).—ბსკიშ, III, თბ., 1964, გვ. 89-102.

⁵⁵⁶ აღ. რობაქიძე. მეფუტკრეობა გურიაში (ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით).—მსკ, V, თბ., 1951, გვ. 14; მისივე, მოდგამი, როგორც ექსპლოატაციის ერთ-ერთი ფორმა.—მიმომხილველი, II, თბ., 1951, გვ. 75.

(შდრ. „ლაბაჟ“-ს)⁵⁵⁷, მთიულეთისა⁵⁵⁸ და საქართველოს სხვა კუთხეების დასახლებულ პუნქტებს. როგორც არქიტექტორ ი. ადამიას შიერ იყო გარკვეული, ყიშლები და იაილები აჭარის ძველი სოფლის პროტოტიპებს წარმოადგენს. ამიტომ ავტორი აჭარის ძველი სოფლის ხალხური დაგეგმარების ევოლუციის ბირველ ეტაპად ყიშლებსა და იაილებს თვლიდა⁵⁵⁹. მარქსისტული ევოლუციონიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებელი ადრე შენიშნავდა, რომ „თუ მოსახლეობა იზრდება, მაშინ დაუშუშავებელ მიწებზე მკვიდრდება ახალი თემი ძველი თემის ნიმუშის მიხედვით“⁵⁶⁰. ეს დაკვირვება ითვალისწინებს სოფლისა და თემის წარმოშობის, დაგეგმარებისა და, ზოგადად, ტრადიციული სტრუქტურის ტრანსმისიის განმაპირობებელ სამეურნეო საფუძვლებსა და საწარმოო ძალთა განვითარების დონეს. მართლაც, კავკასიაში დასახლების ფორმათა განვითარების აგრარულ საფეხურზე, გვიან წარმოქმნილი სოფლები და ტერიტორიული თემები ადრინდელი დასახლებების სამეურნეო და სოციალურ ნიადაგზე ძველი ნიმუშის მიხედვით ვითარდებოდა. ეს კი მათი გენეზისის, სოციალურ-ეკონომიკური თავისებურებების, დასახლებათა თავდაპირველი ბუნებისა და მათი სტრუქტურის შესწავლის ერთ-ერთ ძვირფას წყაროდ შეიძლება ჩაითვალოს.

აჭარის მთიანეთის დასახლებულ პუნქტებში უბნების გაჩენა და მათი ზრდა-განვითარებით ახალი სოფლების ჩამოყალიბება მიმდინარეობდა არა მხოლოდ სამეურნეო ბაზების სოფლად ფორმირების, არამედ, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, საკუთრივ დასახლებაში წარმოქმნილი უბნების სოფლებად განვითარების გზითაც.

557 რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე. სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964, გვ. 36-39, 59; В. М. Шамладзе. Хозяйственно-культурные и социально-экономические проблемы скотоводства Грузии, с. 75.

558 რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე. მთიულეთის სოფელი ძველად, გვ. 15.

559 ილ. ადამია. ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრება (აჭარა), თბ., 1956, გვ. 13.

560 К. Маркс. Капитал (критика политической экономии), т. I, процесс производства капитала, М., 1983, с. 370.

აშრიგად, აქარაში უბნისა და სოფლის ფორმირების სამი გზა შეიძლება გამოიყოს: პირველი — ისინი წარმოიქმნებოდნენ ახოს ალებისა და სათემო მიწების ათვისებით; მეორე — ყიშლური მეურნეობის საცხოვრებელ პუნქტად გადაქცევის საფუძველზე და მესამე — სოფელში უკვე შექმნილი უბნის განვითარებით. აქვე საჭიროა დაზუსტდეს ილ. ადამიას დასკვნა იმის შესახებ, რომ საქართველოს ამ მხარეში დასახლებული ადგილების ფიზიკური განვითარება და სოფლების წარმოშობა მიმდინარეობდა არა ადგილობრივ მცხოვრებთა ბუნებრივი ზრდის, არამედ შიდა ქართლის მიწა-წყლიდან სხვადასხვა დროს, შინაური თუ გარეშე პირობებით გამოწვეული ზოგიერთი ლტოლვილი მოსახლის დიდი ხნით განიზვნის ნიადაგზე⁵⁶¹. არაერთი ფაქტი ადასტურებს აქარაში სხვა კუთხეებიდან მიგრირებული ოჯახების არსებობას, მაგრამ ეს არ გამოირიცხავს აქ ახალი სოფლის შექმნის შესაძლებლობას ადგილობრივი მოსახლეობის ზრდის ნიადაგზე. ცნობილია, რომ აქარა მუდამ გამოირჩეოდა შობადობისა და მოსახლეობის სიმჭიდროვის მაღალი მაჩვენებლებით.

აქარაში დასახლებულ უბნებსა და სოფლებში მცხოვრებ ნათესაურ ორგანიზაციათა მონოგენურობა ხშირად მოწვევებითია, რის გამოც ამ ტიპის სოციალურმა ჯგუფებმა ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში „ფიქტიური მონოგენურობის“ სასელწოდება მიიღო⁵⁶². როგორც ქართველ, ისე უცხოელ ეთნოლოგთა ნაშრომებში ხშირად ვხვდებით ტერმინ „ფიქტიურ ნათესაობას“⁵⁶³, თუმცა დასავლეთეუროპულ და ამერიკულ

⁵⁶¹ ილ. ადამია. დასახ. ნაშრ., გვ. II.

⁵⁶² ალ. რობაქიძე. დასახლების ფორმის საკითხისათვის აქარაში, გვ. II-24; ვლ. მგელაძე. ზემო აქარული სოფელი ძველად, ბათ., 1973; მისივე. დასახლების მორფოლოგიის საკითხები აქარაში.—ბსკიშ, I, ბათ., 1960, გვ. 311-314.

⁵⁶³ M. M. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, т. I, М., 1890; მისივე, т. II, М., 1890; A. L. Kroeber. Classificatory systems of relationship.—The journal of the royal anthropological institute, vol. 39. London, 1909. p. 79; J. Blacking. Fictitious kinship amongst girls of the Wenda of the Northern Transvaal.—Man, 1959. pp. 155-158; P. H. Prindle. Fictive kinship (mit) in

ლიტერატურაში ამ ტერმინით ხშირად აღნიშნავენ ხელოვნური ნა-
ოესაობის სხვადასხვა ფორმას. XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან ქარ-
თულ ეთნოლოგიაში კავკასიის და, მათ შორის, ქართველი ხალხის
ტრადიციული საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის შესწავლისას
ეს ტერმინი გამოყენებული იყო დასახლების ფორმასთან დაკავშირე-
ბული შოვლენების აღსანიშნავად⁵⁶⁴. კავკასიის ხალხების შესახებ არსე-
ბულ ეთნოლოგიურ გამოკვლევებში საველე წყაროების ანალიზის სა-
ფუძველზე დადგენილია დასახლებაში ფიქტიური ნათესაობის განმაპი-
რობებელი მრავალი ფაქტორი⁵⁶⁵. თითქმის ყველა ქართველ ავტორთ-
ან ტერმინ „ფიქტიურში“ დასახლების ფორმაში წარმოდგენილი ერთ-
მანეთთან სოციალურ-ეკონომიკურად დაკავშირებული ხელოვნურად
დანათესავებული ოჯახების ტერიტორიული და სოციალური ერთი-
ანობაა ნაგულისხმები, თუმცა მხოლოდ იმ პირობებში, როცა
ხელოვნურად დანათესავებულ ოჯახებს შეცვლილი ჰქონდათ თავ-
დაპირველი გვარ-სახელი და მიღებული ჰქონდათ მფარველის საგ-
ვარეულო სახელწოდება. მათი მტკიცებით, დასახლებისა და სო-
ციალური ორგანიზაციის ტერიტორიული ერთობის პირობებში მსგავ-
სი გაერთიანება მონოგენური დასახლების იერს ატარებდა. ხელო-
ნური დანათესავების პრაქტიკის შედეგად შექმნილი მოსახლეობის
გვარობრივი სიჭრელე დასახლების სტრუქტურაზე, განსაკუთრებით
მის მორფოლოგიაზე შესამჩნევ გავლენას ახდენდა. სწორედ ამ
გარემოებამ საშაპულო ლიტერატურაში განაპირობა ტერმინ „ფიქტი-
ური ნათესაობის“ ახლებური გაგება, კერძოდ, მისი „ფიქტიური

east Nepal.-Antropos, vol, 70, 1975, pp. 877-882; M. Bawa. Role analysis of
fictive kinship in a Komaonn society.-Anthropos, vol. 62, № 5-6, 1967.
pp.898-906.

⁵⁶⁴ აღ. რობაქიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 18.

⁵⁶⁵ ვლ. შველაძე. დასახლების მორფოლოგიის საკითხები აჭარაში, გვ. 115;
მისივე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, გვ. 109.

მონოგენურობის“ სახით გამოყენება⁵⁶⁶. ეს უკანასკნელი ცნება საკმაოდ ფართოა, რაჰდენადაც იგი გულისხმობს არა მარტო ხელოვნურად დანათესავებული ოჯახების ერიობლიობას, რომელიც ხშირად წარმოქმნებოდა მოსულთა — ე. წ. „ხიზანთა“ და დამხვედურთა — „მკვიდროულთა“ შორის ურთიერთობის შედეგად, არამედ დასახლების ფორმაში მიმდინარე ღრმა პროცესებსაც. ასეთი იყო მონოგენურობის რღვევა, ნათესაური ჯგუფის შოჩყენებითი ერთგვაროვნება, პოლიგენურობა. ამ პროცესების სწორი გააჩრება უთუოდ დაგვეხმარება ტერიტორიული თემის წარმოქმნის, განვითარებისა და მისთვის დამახასიათებელი სოციალურ-ეკონომიკური თავისებურებების ძირითადი ნიშნების დადგენაში.

აქარის მთიანეთში ხელოვნური დანათესავება სხვადასხვა საშუალებით მიმდინარეობდა, უმეტესად, ადგილობრივი სოციალური ორგანიზაციის წევრთა სრული თანხმობის შემდეგ. დანათესავების ერთ-ერთი გზა ხიზნის შეფარება და ლოკალური ჯგუფის სამოსახლო უბანში დასახლება იყო. ნათესაური ჯგუფი მფარველობას უწევდა სხვადასხვა მიზეზებით — სისხლ-შესისხლეობის, შვილად აყვანის, სოციალური უთანასწორობისა და სოციალური ჩაგვრის, მცირეპიწიანობის, ომიანობის გამო ლტოლვილ, პირველსაცხოვრისიდან გადახვეწილ ოჯახებსა და რიცხობრივად შედარებით დიდი მოცულობის გენეალოგიურ ჯგუფებსაც კი. ჩამოსახლების დროს გადაშწყვეტი იყო ადგილობრივთა მოთხოვნით და, ზოგჯერ, ჩასახლებულის სურვილითაც „სოფლის გვარზე“, კერძოდ, სოფელში მოსახლე ნათესაური გაერთიანების გვარ-სახელზე დაწერა⁵⁶⁷. ხელოვნური დანათესავების ეს უკანასკნელი ფორმა აქარის ტრადიციულ საზოგადოებაში „მიწით მოძმეობის“, „მიწით ბიძაშვილობის“, „მიწით შენახვერეობის“, „მიწით მოწილეობის“ სახელითაა ცნობილი. ეს ტერმინოლოგია ნათესაობის ცნებებთან ერთ-

⁵⁶⁶ ალ. რობაქიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 18.

⁵⁶⁷ ვლ. მგელაძე. ზემო აქარული სოფელი ძველად, გვ. 52, 81.

ად ვადმოგვცემს საკუთრების იმ ობიექტის მნიშვნელობასაც, რომელიც არსებით ფუნქციას ასრულებდა სოციალურ ორგანიზაციაში ახალი წევრის პილების პროცესში. მიწა იყო ის განმსაზღვრელი ეკონომიკური საფუძველი, რომლის ძალითაც მოსული ახალ პირობებში მუდმივად მკვიდრდებოდა. მიწის ყიდვა-გაყიდვის ან ტერიტორიული თემის მხრიდან სათქმოდ კატეგორიის მიწის ნაკვეთების დათმობის გზით ხიზნის შემონათესავეებას, როგორც ჩანს, ავტოქტონებიც გარკვეულწილად უწყობდნენ ხელს და იგი მოსულის მხრიდან გვარ-სახელის შეცვლის შემთხვევაში საგვარეულოს გაძლიერების ერთ-ერთ წყაროდაც იყო გამოყენებული. ამ მხრივ საყურადღებო მსგავსება საქართველოსა და, საერთოდ, კავკასიის სხვა კუთხეებთანაც შეინიშნება⁵⁶⁸.

მტრობის ნიადაგზე კლტოლვილი და მფარველობის მოხონელი აქარის მოიანეთში ცდილობდა ნოგროსა და საგვარეულოს სახელწოდება შეეცვალა. საწინააღმდეგო შემთხვევაში იგი მღეივარს აძლევდა საშუალებას მიეკვლია მისთვის და კუთვნილი მიეწოდ. მსგავს პირობებში ნოგროსა და საგვარეულო სახელწოდების შეცვლისადმი სწრაფვა გასაგები და ბუნებრივი მოვლენა იყო. გვარეულობა შეცვლილ ინდივიდებზე უკვე პასუხს აგებდა არა ძველი ნოგროსა და საგვარეულოს წევრები, არამედ ისინი, რომელთა მფარველობაშიც იყო

⁵⁶⁸ М. М. Ковалевский. Указ. раб., с. 73; რ. ხარაძე. ზეესურული „ძირი“ და „გვარი“. — შიმშილგლედი, I, თბ., 1949, გვ. 195, გვ. 34; А. И. Робакидзе. Об особенностях общественного быта горцев Кавказа. — Особенности социально-экономического развития горных регионов феодальной Грузии, Тб., 1983, с. 13; ვალ. იოთნიშვილი. ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 23, 68, 103-104; З. И. Хасбулатова. Структура сельской общины и патриимии у чеченцев во второй половине XIX в. — Вестник МГУ, I, серия 8, М., 1981, с. 87; უ. ერიაშვილი. უძველესი სოციალურ-რელიგიური ინსტიტუტები საქართველოს მოიანეთში, თბ., 1982, გვ. 21; М. Б. Капелакш. Общественный быт горцев Грузии — институт «Аманатства» (по этнографическим материалам XIX — нач. XX вв.). — Автореф. дисс. ... канд. ист. наук, Тб., 1983.

შესული დახმარების მთხოვნელი პირები. აქ უკვე საფუძველი ეყრებოდა ურთიერთდახმარების ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ტრადიციას. მოსისხლესაგან დევნილ დანათესავებულ მიწით მოძმესა და მის ოჯახს მფარველი ნოგრო და საგვარეულო გვერდში ედგნენ არა მარტო შორ-ალურად, არამედ მატერიალურადაც. ეს მხარდაჭერა მნიშვნელოვანი ძალა იყო დევნილებისათვის და ისინიც ზიზნობის პერიოდში გაძალებული ესწრაფოდნენ მრავალრიცხოვანი და პატივსაცემი ნოგროსა და საგვარეულოს მფარველობას.

აქარის მთიანეთში გავლენიანი ლოკალური ჯგუფის მფარველობაში შესულ ბევრ ოჯახს, როგორც ირკვევა, საკუთარი საგვარეულო მისი სისუსტის ან რაიმე სხვა მნიშვნელოვანი ნაკლის გამოც კი პქონდა მიტოვებული. სუსტის ძლიერის მფარველობაში შესვლის ნიადაგზე წარმოქმნილი ნათესაობა ქართულ ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში კვალიფიცირებულია როგორც სისხლიერი ნათესაობის კატეგორია. ამის არგუმენტად ვალ. ითონიშვილი მიიჩნევს ერთ საგვარეულოში გაერთიანების ფაქტებს, რაც, ავტორის აზრით, პირველ რიგში, ურთიერთშორის ეგზოგამიის დაცვას აპირობებდა⁵⁶⁹. საერთოდ, გვარის ყიდვა (ნაციდი გვარი), გვარის თხოვა, გვარის მოძარვა, გვარის გადარქმევა სპეციალისტების მიერ მიჩნეულია, როგორც ინდივიდთა მხრიდან იძულებითი ქცევა. ასევე, მითითებულია, რომ იგი გამოწვეული იყო სისხლის აღებითა და საგვარეულო ერთობის შესუსტებით. საგვარეულო სახელის ყიდვა და გამოცვლა ცნობილი იყო სვანებში, მოხევეებში⁵⁷⁰ და საქართველოს სხვა კუთხის მოსახლეობაში.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში აღნიშნული პროცესი შედარებით მასიურ და ღრმა ხასიათს ატარებდა, რაზეც, როგორც ჩანს, მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენდა ხშირი მიგრაციები და მოსახლეობის

⁵⁶⁹ ვალ. ითონიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 23.

⁵⁷⁰ იქვე, გვ. 17.

იძულებითი თუ ნებაყოფლობითი მიმოქცევა. მიგრაციებს, როგორც ზეშოთაც აღინიშნა, ანპირობებდა ამა თუ იმ პერიოდისათვის დაპა-ხასიათებელი შინაგანი და გარეგანი სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიკური ფაქტორები. ნათესაურმა ორგანიზაციებმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში უძველესი დროიდან განიცადეს მტკიცეული დემო-გრაფიული ძვრები. გვიანშუასაუკუნეებში მიგრაციებს ძირითადად მტრისაგან თავდაცვის მიზნით, ომისა და გაშუდმებული შიშინანობის გამო მთიან, მიუვალ ადგილებში — ხევებში თავშესაფრის ძებნით გამოწვეული გადაადგილებები განსაზღვრავდა, ხოლო გვიან ამას თან ერთვოდა ეკონომიკური ფაქტორები, განსაკუთრებით მიწის უკმარისობა.

სხვადასხვა პერიოდში აჭარის მიმართულებით ან პირიქით, აჭარიდან საქართველოს რიგ კუთხეში მიგრაციები სხვადასხვა შინაარსს და ხასიათს ატარებდა⁵⁷¹. დასავლეთ საქართველოს ბარი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონით საგრძნობლად განსხვავდებოდა მთის შედარებით არქაული და კონსერვატორიული საზოგადოებისაგან. მთელი შუასაუკუნეების მანძილზე სოციალური ჩაგვრითა და გარეშე მტრებთან (არაბობა, თურქობა, მონღოლობა, სპარს-ოსმალთა და სხვა) გაშუდმებული ბრძოლებით შეწუხებული ბარის მოსახლეობის დიდი ნაწილი მთას აფარებდა თავს. ამას თან ერთვოდა სისხლ-მესისხლეობის ნიადაგზე არა მხოლოდ ცალკეული ოჯახის, არამედ მილიანად ლოკალური ჯგუფების საცხოვრებლიდან აყრა-გადასახლება. მიგრანტთა დიდი ჯგუფების მოზღვაება მთაში ადგილობრივ მოსახლეობას აიძულებდა თავისივე ეთნოსის წარმომადგენლებთან ურთიერთობებში ანგარიში გაეწიათ შექმნილი ვითარებისა და მოსალოდნელი

571 ბ. კარბელაშვილი. ამილახვართ საგვარეულო ისტორიული გუჯრები.—ძველი საქართველო, II, თბ., 1913, 102; ქართლის ცხოვრება (ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ), თბ., 1953, გვ. 187-188; გვ. 118; აბუსერისძე ტბელი. ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუარტყელში და აბუსერისძეთა საგვარეულო მატინე (1233 წ.).-ტექსტი გამოსცა ლ. მუსხელიშვილმა, თბ., 1941, გვ. 10.

წინააღმდეგობებისთვისაც. თავშესაფრის მძებნელთ, ბუნებრივია, უკან დასახევი გზა არ აქონდათ. მართალია, დაშხვდურნი კომპრომისზე მიდიოდნენ. სათემო მიწების გარკვეულ ნაწილს თმობდნენ, მაგრამ თავიანთი პოზიციების შესუსტების საწინააღმდეგო გამოსავალს მოსულთა თავიანთ საგვარეულოში შემოყვანაში ხედავდნენ. გადმოსახლებულნი მთხოვნელთა როლში იყენენ, ამიტომ, ისინი საგვარეულო სახელწოდებებსაც იცვლიდნენ და ადგილობრივ მკვიდრთა მოთხოვნით ან თავისივე სურვილით სოციალური ორგანიზაციის მფარველობას ამ წესის დაცვით ღებულობდნენ. მთის პირობებში ამ ტიპის პროცესები სხვადასხვა წარმომავლობის ნათესაურ ჯგუფთა განსახლების ერთ-ერთ განმაპირობებელ ფაქტორად გამოიყურება. გვიანშუასაუკუნეებში აჭარის მთის ხევებში წარმოდგენილ ტერიტორიულ თემებში სოციო-კულტურული განვითარების დონე აკმაყოფილებდა არა პირველყოფილი საზოგადოების, კონკრეტულად კი არასეგმენტირებადი პატრიარქალური გვარის, არამედ სეგმენტირებადი სოციალური ორგანიზაციების, მათ შორის გაფართოებული სახლეულებისა და პატრონიმიული ორგანიზაციების ეპოქის ინტერესებს. არასეგმენტირებად გვართან შედარებით საზოგადოებრივი განვითარების გვიანდელ საფეხურზე გაჩენილი სეგმენტირებადი პატრონიმიული ორგანიზაციის სხვადასხვა იერარქიული დონის უჯრედები, როგორც ჩანს, თავის ფარგლებში ნაწილობრივ უშვებდა უცხო წარმომავლობის ინდივიდთა შეთვისებას, რაც მოასწავებდა სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობების სრულიად ახალი ფორმების წარმოშობას, დაფუძნებულს არა მხოლოდ ნათესაობაზე, არამედ არანათესაურ კავშირებზე.

ზემოთ დასახელებულ პროცესებზე არსებითად ზემოქმედებდა ქორწინების ფაქტორიც. საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ან აჭარის ურთიერთმეზობლად განლაგებული ხეობებიდან აყრილ ინდივიდთა სოციალური ორგანიზაციის რომელიმე ოჯახში დამკვიდრების ერთ-ერთ საშუალებას ჩასიძება წარმოადგენდა. „ზედსიძეობის“ ჩვეულება აჭარაში ფართოდ იყო გავრცელებული. „შირას ოჯახზე“ ანუ ე. წ. „დარჩენილ ოჯახზე“ (ოჯახი, სადაც მხოლოდ მშობლები და ქალიშვილები

ცხოვრობდნენ) „ძესიძეობის“, თუ „ჩესიძეობის“ ფაქტები დამოწმებულია გურიაში, მთიულეთ-გუდაშაყარში, ყშავ-ჩეესურეთში, თუშეთში და საქართველოს სხვა რეგიონებში⁵⁷². სპეციალურ გამოკვლევებში შენიშნულია, რომ გვარის გამოცვლა ჩასიძების დროს ორგანულად დაკავშირებული იყო სოციალური ორგანიზაციის წევრთა თანხმობით კონკრეტულ მხარეთა შორის არსებულ ქონებრივ ნორმებთან⁵⁷³. ამ ადათიდან გამომდინარე, დასიძების დროს ზედსიძეს სიძამრის ქონებასთან ერთად სიძამრის გვარიც უნდა დაეპყვიდრებინა. ამდენად, ლიტერატურაში მართებულადაა მითითებული, რომ ეს ნორმა უფრო ღრმა ახსნას მოითხოვს და იგი მხოლოდ ჩვეულებრივ დასიძებასთან არ იყო დაკავშირებული. მონოგენური ნათესაური გაერთიანების ფარგლებში ჩასიძება და, შესაბამისად, ლოკალური ჯგუფის სამკვიდრო უბანში ჩასახლება, რა მიზეზითაც არ უნდა მომხდარიყო იგი, ხშირად ამ უბანში მცხოვრები საგვარეულოს კუთვნილი სახელწოდების შილებით მთავრდებოდა. აღ. რობაქიძის ფორმულირებით, ამ შემთხვევაში საგვარეულო სახელწოდების შეცვლა განვითარების ადრინდელ საფეხურზე ნაკარნახევი იყო ტერიტორიული თემისათვის ნიშანდობლივი ნორმებით. ეს ნორმა კი „მიზნად ისახავდა იმ კონფლიქტის თავიდან აცილებას, რომელთა გარდუვალობა ტერიტორიული თემისათვის დამახასიათებელი პოლიგენური დასახლების ჩამოყალიბების პროცესში გვარისა და თემის ინტერესებით იყო პირობადებული“⁵⁷⁴. აქარის მთიანეთის ტერიტორიული თემების ფარგლებში დასახლებული სოციალური პროცესებისა და ქონებრივ-უფლებრივი ნორმების საოჯახო სამართალში ასახვას, საფიქრებელია, მთელი შუასაუკუნეების მანძილზე უნდა პქონოდა ადგილი. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში

⁵⁷² აკ. შანიძე. თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. I, (ქართული კილოები მთაში), თბ., 1984, გვ. 323-324.

⁵⁷³ შდრ. გლ. მგელაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 50.

⁵⁷⁴ აღ. რობაქიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 17-18.

აქარისწყლის ხეობაში შექმნილი დამსახურების პრაქტიკა სწორედ ამ შორეული ტრადიციის რემინისცენციას წარმოადგენდა. მოვლი რიგი ეთნოგრაფიული მონაცემი თვალნათლივ მიუთითებს აქარისა და საქართველოს სხვა მოიანი რეგიონის მოსახლეობის სოციალური კულტურის არაერთი მნიშვნელოვანი ელემენტის გენეტიკურ და ტიპოლოგიურ თანხვედრილობაზე⁵⁷⁵. დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში დასიძების ფაქტები ე. წ. „დარსენილი ოჯახის“ მსგავს „უკაცო ოჯახის“ (გურია), ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში „უწილო ოჯახის“, ანუ ისეთი ოჯახების მიმართ შეინიშნებოდა, რომელთაც გვარის გამგრძელებელი შემკვიდრე – ვაჟი არ ჰყავდათ და მხოლოდ ქალიშვილების ანაბარა იყვნენ დარსენილნი. ღაზეში ოჯახში ზედსიძის შესვლას „იჯგუეს ამახთიშუს“ უწოდებდნენ, თუშცა, გარდა იშვიათი გამონაკლისისა, ღაზი ზედსიძე ცოლისა და სიმამრის გვარზე არ გადადიოდა⁵⁷⁶. სამეგრელოში ამ წესს მინოხინაფილი (ინოსინჯანაფილი) ერქვა. ანალოგიური ჩვეულება კავკასიისა⁵⁷⁷ და, საერთოდ, მსოფლიოს არაერთი ხალხის კულტურაშია დამოწმებული⁵⁷⁸.

აქარაში ფიქტიური მონოგენურობის ჩამოყალიბებას ხელს უწყობდა არა მარტო დაუქორწინებელი მამაკაცის ოჯახში ჩასიძება, არამედ სიმამრის მიერ ჩასიძებულის შვილად ცნობა და ამ გზით ცოლის მამისეულ ფუძე-სამოსახლოზე ზედსიძის, როგორც ქონების მოწილის საბოლოოდ დამკვიდრება. სიმამრის ძედ დაწერილი ზედსიძე ფაქტიურად ცოლის მამისეული ნოგროს სრულუფლებიანი წევრი ხდებოდა. იგი ოჯახის ქონებაზე შემკვიდრის უფლებით სერიოზულ პრეტენზიას აცხადებდა. გ. მაჩაბლის მონაცემებზე დაყრდნობით, მ. კოვალევსკი

575 იქვე, გვ. 17-18.

576 გ. ვანილიში ღაზთა საოჯახო ყოფის ისტორიიდან.—სდსკე, VII, თბ., 1979, გვ. 119.

577 მ. ჩიქოვანი. ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია. თბ., 1956, გვ. 132.

578 R. H. Lowie. Primitive society, London, 1938, p. 73; W. M. Williams. Kinship and Farming in west Cumberland.—Man, vol. 46. London, 1956, pp. 21-24;

ადასტურებდა ამ ჩვეულების ამსახველ ტერმინ „ზედსიძის“ არსებობას ქართულ მოსახლეობაში⁵⁷⁹. ზედსიძის, ანუ „ძედ შვილებულის“ ოჯახში შთამომავლად შიღების თაობაზე ცნობები ქართულმა წერილობითმა წყაროებმაც შემოგვინახა⁵⁸⁰. ეს ჩვეულება მეტ-ნაკლებად ახასიათებდა კავკასიის სხვა ხალხთა ეთნოგრაფიულ ყოფას. ზედსიძეზე, როგორც შვილად აყვანილ მეძკვიდრეზე, არაერთი ცნობა გვხვდება ყაბარდოულ და ოსურ თქმულება-გადმოცემებში, რასაც ერთმნიშვნელოვნად ადასტურებს კავკასიათმცოდნე მ. კოვალევსკიც. ჩვენი აზრით, ზედსიძეობის ინსტიტუტი ხელოვნური ნათესაობის ერთ-ერთ ფორმად უნდა ჩაითვალოს.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, საქართველოს არაერთი მთიანი რეგიონის მსგავსად, აქარულმა ტრადიციულმა სოციალურმა ორგანიზაციებმა სხვადასხვა ფაქტორის ზეგავლენით დროთა განმავლობაში სტრუქტურული ცვლილებები განიცადეს. ცვლილებები საზოგადოებრივ სისტემაში განსაკუთრებით დასახლების ფორმაში აირეკლა. უკვე გვიანი შუასაუკუნეების აჭარის სოფლებში წარმოდგენილ ნათესაურ ჯგუფებში მონოგენურობა ფაქტიურად დაიწინაურდა. XIX საუკუნის მეორე ნახევრისთვის გაძლიერდა ტერიტორიული თემისთვის დამახასიათებელი მრავალგვარობრივი განსახლების ტენდენცია, რაშიც განსაზღვრა ფიქტიური მონოგენურობის განმამბირობებელი იმ ფაქტორების ინტენსივობა, რაც, რეალურად, სოციალურ ორგანიზაციათა შორის წამოჭრილი კონფლიქტების დაძლევის ემსახურებოდა⁵⁸¹.

სოფლის ცალკეულ უბანში წარმოდგენილ პატრონიმიულ უჯრედზე აღმოცენებული ლოკალური ჯგუფის დასახლებამ XIX და XX

⁵⁷⁹ М. М. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, I, с. 161; т. II, с. 4.

⁵⁸⁰ ქართლის ცხოვრება, I (ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ), I, თბ., 1955, გვ. 27, 32; პ. კარბელაშვილი. ამილახვართ საგვარეულო ისტორიული გუჯრები.—ძველი საქართველო, II, თბ., 1913.

⁵⁸¹ ვლ. შველაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 56.

საუკუნეებშიც კი შეშინაბა თავი. ამ პერიოდისთვის მთაში დიდი სახლელეულობის ფუნქციური მდგომარეობა, ხოლო ბარში დაშლის პროცესში მათი სეგმენტაცია და, შესაბამისად, როგორც მთაში, ისე ბარში სტრუქტურულად უფრო ფართო სოციალურ ორგანიზაციითა სხვადასხვა სახეობათა წარმოქმნა, განპირობებული იყო საზოგადოებრივი განვითარების არსებული დონითა და აღნიშნულ ქრონოლოგიურ ეტაპებამდე მოღწეული შრავალბროფილიანი ტრადიციული მეურნეობის საარსებო მოთხოვნილებით, რომლებიც, ერთის მხრივ, დაფუძნებული იყო წლიური ციკლის ალბურ მესაქონლეობაზე, ხოლო, მეორეს მხრივ,⁵⁸² მიწათმოქმედებაზე. მეურნეობის ორივე დარგი აჭარაში სიმბიოზური სახით ვითარდებოდა. მთაში მესაქონლეობა შედარებით პრიორიტეტული იყო, ვიდრე ბარში. საერთოდ, ასეთი მეურნეობრივი გრადაცია, ისე, როგორც მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის სიმბიოზურობა, თანაშეფარდება ზეგავლენას ახდენდა სოციალურ სტრუქტურაზე, სამეურნეო ნაკვეთების განლაგებაზე, დასახლების ფორმაზე, საცხოვრებელ, თუ სამეურნეო ნაგებობათა დაგეგმარებაზე და ზოგადად, კარ-მიდამოს ჩამოყალიბებაზე⁵⁸³.

582 ალ. რობაქიძე, რედაქტორისაგან.—სდსმყკს, III, თბ., 1973, გვ. 5.

583 ნ. ჩიჯავაძე, სამიწათმოქმედო ყოფის ისტორიიდან აჭარაში, თბ., 1971, გვ. 10.

კავკასიის ხალხთა ნათესაობის ტერმინთა სისტემების ტრანსფორმაციას საფუძვლად ედო ტექნიკური პროგრესი და, შესაბამისად, საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური ევოლუცია. ამდენად, კავკასიის სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ რეგიონში ფიქსირებული ნათესაობის ტიპებისა და ქვეტიპების თანხვედრილობა განპირობებული იყო არა მხოლოდ აქ განსახლებულ ეთნიკურ წარმონაქმნთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული ენობრივი კავშირებით, ტერიტორიული და გენეტიკური ნათესაობით, არამედ საზოგადოებრივი განვითარების მეტნაკლებად თანაბარი დონის არსებობითაც. კავკასიაში ქართული ეთნოსოციალური ორგანიზმი და მისი განუყოფელი ეთნოგრაფიული ნაწილი — აქარა ნათესაობის სისტემის შესწავლის თვალსაზრისით ერთ-ერთი საყურადღებო კუთხეა.

კომპონენტური მეთოდი, რომელიც რუსულ ეთნოლოგიაში დღესაც ეფუძნება ი. ლევინის კოდურ სისტემას, ქართული ნათესაური სტრუქტურათწარმოშობი კომპონენტების, ამ კომპონენტებს შორის არსებული ურთიერთობების, ტერმინთა დეტერმინანტების, დეზიგნატებისა და დენოტატების გამოყოფისა და დაჯგუფების ერთ-ერთი ყველაზე მოსახერხებელი მეთოდი გამოდგა. ნათესაობის ძირითადი სტრუქტურის განსაზღვრისათვის მეთოდში ნაგულისხმევია თანმიმდევრული ოპერაციები, კომბინაციები და გათვალისწინებულია შესასწავლ ნომენკლატურაში კოდირებული სპეციფიკური ურთიერთობებისა და გენეტიკური ინფორმაციის გამოვლენა. იგი ადგენს ტერმინებს შორის არსებულ სემანტიკურ კავშირს, ნათესავთა სქესს, თაობრივ საფეხურებს, ნათესაობის პირდაპირ და კოლატერალურ ხაზს. სისხლით ნათესაობის ამსახველი ნებისმიერი კავშირი ენობრივადაც გამოიხატება. აქედან გამომდინარე, დასახელებული პრობლემა შეიძლება შევისწავლოთ არა მხოლოდ სოციალურ, არამედ ლინგვისტურ ასპექტებშიც. რამდენადაც ნათესაობის სისტემის შესწავლა, რომელიც წარმოადგენს ტერმინთა და ნათესაურ ურთიერთობათა ერთობლიობას, იწყება ნათესაობის ნომენ-

კლასტურის ანალიზით, აშდენად იგი კონკრეტულად ექვემდებარება ენათმეცნიერების საკვლევ პრობლემათიკას, ხოლო სოციალური პარამეტრებითა და ნათესავთა დაჯგუფების პრინციპით იგი ისტორიულ-ეთნოლოგიური კვლევის ობიექტია⁵⁸⁴.

აჭარული ნათესაობის ნომენკლატურაში წარმოდგენილია რამდენიმე ძირეული ტერმინი: ნენა (დედა – $P_{\text{Ж}}$); ბაბაშაშა – $P_{\text{М}}$; და – $ДЖР$; ძმა – $ДМР$; შვილი – $Д$. ესენი სისხლით ნათესაობის ის ძირითადი სტრუქტურული უჯრედებია, რომლებმაც საფუძველი ჩაუყარეს თანამედროვეობაშდე მოღწეულ არაერთ ნათესაობის აღწერილობით ტერმინს. მათგან იწარმოა +1, ego-ს, -1 და -2 თაობების პირდაპირი და გვერდითი საზის აღმნიშვნელი ნომენკლატურა. ამ რიგის სიტყვებია: მამიდა – $ДЖРРМ$; დეიდა – $ДЖРРЖ$; ბიძაშვილი – $ДДМРР$; დეიდაშვილი – $ДЖРРЖ$; მამიდაშვილი – $ДДЖРРМ$; ძმისშვილი|ძმისწული – $ДДЖР$; დისშვილი|დისწული – $ДДЖР$; შვილიშვილი – $ДД$ და სხვა. თავდაპირველად ადგილი უნდა ჰქონოდა პირდაპირი და გვერდითი საზების შერწყმას, სადაც, მაგალითად, ბაბაშაშა ($P_{\text{М}}$), ან ნენა|დედა ($P_{\text{Ж}}$) ტერმინოლოგიურად არ იყვნენ გამოყოფილნი საკუთარი ნათესაური ჯგუფის გვერდითი საზის წარმომადგენლებსაგან. ეს იყო არქაული ნათესაობის ტიპი, რომელიც დაჯგუფების პრინციპით ბაზირირებდა არასეგმენტირებადი გვაროვნული ორგანიზაციის საზოგადოებრივ უჯრედებზე. წარმოშობით ამ რიგისა ჩანს ტერმინები: და ($ДЖР$) და ძმა ($ДМР$), რომლებიც არასეგმენტირებად გვაროვნულ ორგანიზაციაში, როგორც ჩანს, აღნიშნავდნენ არა მარტო ღვიძლ დებსა და ძმებს, არამედ ამ თაობის გვერდითი საზის სხვადასხვა მუხლობრივი კატეგორიის ნათესავებსაც. ისინი, ტექნიკური პროგრესისა და, შესაბამისად, ეკონომიკური განვითარების დონის ცვლის პირობებში, რაც არასეგმენტირებადი გვარის, არქაული დიდი სახლეულისა და სხვა

584 Н. В. Джавахадзе. Система родства осетин.-Канд. дисс... Тб., 1983, с. 6.

ამდგენარი ტიპის სოციალურ ორგანიზაციათა ტრანსფორმაციასაც იწვევდა, ბუნებრივია, სერიოზულ მოდიფიკაციას განიცდიდნენ. დიდ პატრიარქალურ სახლეულში ერთქერქვეშ ერთიანდებოდნენ შამა-ბიძები, ძმა-ბიძაშვილები და შედარებით დაშორებული ნათესავებიც კი. ამის შესაბამისად ხდებოდა ტერმინოლოგიური დიფერენციაციაც შინაარსობრივი ინდივიდუალიზაციით — შამა, ბიძა, შამიდა, ძმა, და, ბიძაშვილი და ა. შ. ამ ტიპის დიდ სახლეულში შამის ხაზის ნათესავები „მოძმეებად“ ითვლებოდნენ. სხვათა შორის, დიდი საბიძაშვილო სახლეულის სეგმენტაციის შემდეგაც განაყოფები მოძმეებად იწოდებოდნენ, რაც მათ თავდაპირველ საოჯახო თანაცხოვრებაზე და პარცელაციის შემდეგდროინდელ ნათესაურ ერთობაზე მინიშნებად. მოძმე უკვე ასახავდა არა კლასიფიკატორული ტერმინის თავისებურებებს, არამედ ნათესაური გაერთიანების წევრთა იმ ურთიერთდამოკიდებულების ხასიათს, რასაც საფუძვლად ედო სამო-საბიძაშვილო სახლეულის სოციალური სტრუქტურა.

საზოგადოებრივი განვითარების პარალელურად, ახალ ეკონომიკურ პირობებში, ისტორიულად ჩამოყალიბებული, მაგრამ უნივერსალური ხასიათის პატრილინეალური არასეგმენტირებადი სოციალური ფორმების წარმოშობამ, რომლებმაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ზოგიერთი ავტორის ხელშეწყობით საოჯახო თემისა და პატრონიმიის სახელწოდება მიიღო, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, მათ შორის, აჭარის მოსახლეობაში საფუძველი ჩაუყარეს აღწერითი ნომენკლატურის გაჩენას. აღწერით ცნებებში ასახულმა მოვლენებმა EGO-სთან ნათესაურ ურთიერთობაში მყოფი ცალკეული ინდივიდის საერთო სახელწოდების ქვეშ დაჯგუფებას ნიადაგი გამოაცალეს და ცალკეული ტერმინი კატეგორიებად გამიჯნეს შესატყვისი დეფინიციების მიკუთვნებით. ამ სახით, დიდი სახლეული და პატრონიმიული ორგანიზაცია განაპირობებდა ძირითად გენეალოგიურ უჯრედთა აღმნიშვნელი ტერმინებისაგან (ნენა||დედა, ბაბა||შამა, ძმა, და, შვილი) ნაწარმოები სიტყვებით (დეიდა, შამიდა, ძმისშვილი, დისშვილი, შვილიშვილი) მათ კომპოზიტებად ჩამოყალიბებას და, შესაბამისად, ნათესაობის გარ-

კვეთილი კატეგორიების გამოხატვასა და ფუნქციურად ახალი ურთიერთობების წარმოქმნას. აქ საქმე გვექონდა ნათესაობის ძირითად ელემენტთა გაფართოებასთან ნათესაობის სტრუქტურის განვითარებასთან შესატყვისობაში, რაც, ბუნებრივია, ტერმინოლოგიურადაც გამოიხატა.

აქარაში პატრონიმიული ორგანიზაციის იერარქიაში ყველაზე კომპაქტური გენეალოგიური უჯრედი, რომელიც ტერმინ „ნოგრო“-თი აღინიშნებოდა, სოციალურად ითავსებდა ნათესაობის აღწერილობითი ნომენკლატურის უმთავრეს თავისებურებებს. ნოგროს წევრთა უფლებამოვალეობები სოციალურ და ქონებრივ ურთიერთობათა სფეროებში დიფერენცირებული იყო ნათესაური კატეგორიების მიხედვით. სწორედ სიშორე-სიახლოვის მიხედვით სეგმენტირებადი ნოგროს წევრთა ნათესაურ კატეგორიებად დაყოფამ და უფლება-ვალდებულებების შესატყვისი დიფერენცირებული ფორმების ჩამოყალიბებამ აუცილებელი გახდა ნათესაობის ტერმინოლოგიის ასეთივე დიფერენცირებული დეფინიციების წარმოშობა. ამიტომაც, რომ ნათესაობის ტერმინები ირეკლავდნენ ნოგროს წევრთა შორის არსებული ურთიერთობების უფლებრივ ნიშნებს. სპეციალური გამოკვლევებით უკვე დადგენილია ქცევის ნორმებსა და ნათესაობის ტერმინოლოგიურ მოდელს შორის არსებული მჭიდრო ურთიერთკავშირი. EGO-სთან მიმართებაში ნათესავთა ერთი ნაწილი მსგავსად, ხოლო მეორე ნაწილი განსხვავებულად იქცეოდა. აქედან გამომდინარეობდა ის ფაქტიც, რომ ერთი ტერმინით აღნიშნულ ინდივიდთა ჯგუფი მსგავსი უფლება-ვალდებულებების მატარებელი იყო, ხოლო იმ პირებს, რომლებიც განსხვავებული ნათესაობის ტერმინებით აღინიშნებოდნენ, ეკავათ სხვადასხვაგვარი მდგომარეობა სოციალური უჯრედის განსაზღვრულ სექტორებში. თითოეული ალტერნატიული ბიოლოგიურად უკავშირდებოდა EGO-ს და მასთან მიმართებაში გარკვეული სოციალური სტატუსის მატარებელი იყო.

აქარული ნათესაობის ტერმინოლოგიის ფორმირებაში დიდი სახლეულისა და პატრონიმიული ორგანიზაციის განმსაზღვრელ როლზე, დასახელებული ფაქტების პარალელურად მეტყველებს სისტემის სტრუქტურული და ტიპოლოგიური კვლევით მიღებული შედეგები. ფორ-

მალური ანალიზის შეშვეობით აქარული სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინთა მოდელების შედარებამ ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში დადგენილ ნათესაობის ტიპებთან ცხადყო ტრადიციულ საზოგადოებრივ ფორმებსა და ნათესაობის ნომენკლატურის სისტემებს შორის არსებული ურთიერთკავშირის სოციალური არსი. ირკვევა, რომ ზემოაქარული პირველ და ნულოვან თაობებში III ტიპისაა, ხოლო ქვემოაქარული პირველ თაობაში IV ტიპს განეკუთვნება. Eგო-ს თაობაში იგი არც ერთ სხვა ცნობილ ტიპოლოგიაში არ ჯდება. ნულოვანი თაობის ეს სპეციფიკა გადმოგვცემს III-დან IV ტიპში გარდამავალი ქვეტიპის თავისებურებებს. მიჩნეულია, რომ III ტიპის ნათესაობა წარმოქმნილი იყო კლანურ (პატრონიმიულ) ორგანიზაციაში და ეფუძნებოდა დიდი საოჯახო ურთიერთობების ნორმებს. რაც შეეხება IV ტიპის ნათესაობის წარმოქმნას, იგი ისტორიულად ემთხვეოდა კლანური ორგანიზაციის გვიანი ფორმის რღვევასა და ახალი მონოგამიური ოჯახის გაჩენის ეტაპს⁵⁸⁵. რამდენადაც ქართულ-კავკასიური ნათესაობის ტერმინთა სისტემები ძირითადად საოჯახო, დიდი სახლუელისა და პატრონიმიული ორგანიზაციის წევრთა ურთიერთობების ნორმებიდან გამომდინარეობდა, ამდენად მათი სტრუქტურა ირეკლავდა არა არასეგმენტირებადი გვაროვნული საზოგადოების, არამედ გვართან შედარებით გვიანდელი წარმოშობის სეგმენტირებადი სოციალური, მათ შორის, ნათესაური გაერთიანებების თავისებურებებს. ზემო აქარაში III ტიპის ნათესაობის ფუნქციონირება სავსებით შეესაბამებოდა ამ მთიანი რეგიონის განვითარების დონესა და სოციალური ორგანიზაციების თავისებურებებს. ზემო აქარაში უპირატესად საძმო ტიპის დიდი სახლუელები და მათ ფარგლებში არსებული მინიმალური გენეალოგიური სეგმენტებისგან წარმოქმნილი „მომშიანობის“ სახის პატრონიმიული უჯრედები სჭარბობდა, მაშინ, როცა ქვემო აქარაში გაბატონებული ად-

585 М. В. Крюков. Система родства китайцев (эволюция и закономерности). М., 1972, с. 282-283.

გილი ეკავა დიდ სამშო სახლეულებთან შედარებით სტრუქტურულად უფრო ეიწრო დიდ სამამო სახლეულებსა და ნუკლეარულ ოჯახებს. ასევე, მათ გვერდით არსებობდა სოციალური ორგანიზაციის ისეთი გენეალოგიური განშტოებები, რომლებიც არსებულ რეალობას ასახავდა და „მამაშვილობებად“ იწოდებოდა. აქედან საკვებით ლოგიკურია ტიპოლოგიური ანალიზით მიღებული ინფორმაცია, რომელიც ასახავს ზემოაქარული ნათესაობის III, ხოლო ქვემოაქარულის III-დან IV ტიპში გარდამავალ საფეხურს. ქვემოაქარულის ნათესაობის ტიპოლოგიურ სქემაში შუალედური ფორმის ფიქსაცია, განაპირობა მისი ქვეტიბად კვალიფიცირება, რაც გულისხმობს თავის დროზე დიდი სამშო სახლეულების სტრუქტურულად დავიწროებას და გვისურათებს მამისმიერი სახლეულებად და ნუკლეარულ ოჯახებად ტრანსფორმაციის პროცესში გარდამავალი საფეხურის სოციალურ გარემოს.

ფორმალური ანალიზით ნათესაობის ძირითადი ტიპებისა და ქვეტიბების დადგენა უპირველესად იმ ტრადიციული სოციალური ორგანიზაციების არსის შესწავლის საკითხს სვამს, რომლებმაც აქარაში დასაბამი მისცეს არსებულ ნათესაობის ტერმინთა სისტემას.

ქართულ-კავკასიური და, მათ შორის, განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე წარმოქმნილი აქარული ტრადიციული ნათესაური ჯგუფების აღმნიშვნელი სახელწოდებების ერთი ნაწილი სემანტიკით უკავშირდება ოჯახს. ტერმინთა მეორე ნაწილის სემანტიკა წინაპარი მამიდან მომდინარეობს — მამიდან საერთო წარმომავლობაზე მიუთითებს, შესაძვე ჯგუფი კი — მოძმეთა და ბიძაშვილთა ერთობაზე მიანიშნებს. ამ რიგის ტერმინოლოგია პატრონიმიული ორგანიზაციის სტრუქტურული და ტიპოლოგიური და არა მხოლოდ სტადიური თავისებურებების ამსახველი უნდა იყოს. აჭარაში ნოგროთა ისტორიული ტიპები ქრონოლოგიური და სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური თვალსაზრისით შემდეგი სახით შეიძლება დალაგდეს: ბიძაშვილობა (საფუძვლად უდევს ტერმინი ბიძაშვილი — $\Delta\Delta\Delta PP$), მოძმეობა (საფუძვლად უდევს ტერმინი ძმა — $\Delta\Delta P$) და მამაშვილობა (საფუძვლად უდევს ტერმინი მამა — $P\Delta$). ამათგან სტრუქტურულ იერარქიაში წინმავე-

ალი ჩანს ბიძაშვილობა, რომლის გენეზისიც დიდი საძმო-საბიძაშვილო სახლეულის ფარგლებში ბიძაშვილთა გენეალოგიურ უჯრედთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული, რადგან ასეთი სახლეულის შემადგენლობაში წარმოდგენილი იყვნენ არა მხოლოდ ძმები, არაშედ ბიძაშვილებიც. ქრონოლოგიურად შემდეგი საფეხურის ჩანს მოძმიანობა, რომელიც, საძმო ტიპის ისეთი დიდი სახლეულის სინამდვილეს ასახავდა, სადაც ერთ ჭერქვეშ მხოლოდ ღვიძლი ძმები იყვნენ გაერთიანებულნი. შესაძლოა საფეხურის ნათესაურ ერთობად მაშაშვილობა უნდა მივიჩნიოთ. იგი ეფუძნებოდა საშაშო ტიპის სახლეულის სტრუქტურას. ტრადიციულ საზოგადოებაში სეგმენტირებადი სოციალური ჯგუფების ზრდასთან ერთად, განსაკუთრებით ტრადიციულ საზოგადოებაში ინდუსტრიული ეპოქისათვის ნიშანდობლივი ელემენტების შეჭრის პერიოდიდან, პატრონიზმიული ორგანიზაციის დასახელებულ ფორმათა წარმოქმნაში თანმიმდევრული იერარქია ყოველთვის როდი იყო დაცული. უკვე „მაშაშვილობები“ პირველყოფილი არასეგმენტირებადი გვაროვნული ბირთვიდან აღმოცენებული საბიძაშვილო უჯრედებიდან კი არ იქმნებოდა, არაშედ, პირიქით, გვიანი ფორმის ძმათა და ბიძაშვილთა სოციალური ერთობები ყალიბდებოდა „მაშაშვილობების“ ზრდა-სეგმენტაციით.

გენეალოგიური ჯგუფების გაფართოებით იქმნებოდა სხვადასხვა რიგის ისეთი ნათესაური გაერთიანებანი, როგორსაც წარმოადგენდნენ ღვიძლი ბიძაშვილობა (პირველი რიგის გენეალოგიური სეგმენტი) და გარეთა ბიძაშვილობა (მეორე რიგი); მოძმიანობა (პირველი რიგის გენეალოგიური სეგმენტი) და გარეთა მოძმიანობა (მეორე რიგი). აქარაში სოციალური ორგანიზაციის განვითარების გარკვეულ დონემდე ნებისმიერი სახეობისა და რიგის სისხლით ნათესაური ჯგუფი ტერმინ „ნოგრო“-თი აღინიშნებოდა. ღვიძლი და გარეთა ბიძაშვილობის ან მოძმიანობისა და გარეთა მოძმიანობის სახით წარმოდგენილი ნოგროები საგვარეულოსთან შედარებით ვიწრო, ხოლო დიდ სახლეულში გაერთიანებულ მინიმალურ გენეალოგიურ უჯრედებთან მიმართებაში შედარებით ფართო ერთობები იყო. ნოგრო ზოგადად

ჯიშისა და ნამრავლის აღმნიშვნელი იყო. ნოგროსნეგრომონაგარიანაგრაში ერთი წარმოების ნომენკლატურათა რიგს განეკუთვნება. მათში გამოიყოფა -გარ ფუძე, რომელიც დაკავშირებული უნდა იყოს ჩრდილო-კავკასიურ (ქისტურ-ინგუშურ) მოსახლეობაში პატრონიმიული ორგანიზაციის გარკვეული ტაქსონების აღმნიშვნელ სიტყვა გარი-გარ(ა)-სთან. ერთნაირი აგებულებისა და ტიპოლოგიურად თანმხვედრი ნოგრო, გარ, გარ(ა) კავკასიის არეალში მსგავსი სოციალური სტრუქტურების ფარგლებში ფუნქციონირებდა და აღნიშნავდა თითქმის თანაბარი დონის ნათესაურ ორგანიზაციებს. ნოგროსგარ და გარა ქართული „გვარი“-ს ფონეტიკური ვარიანტები ჩანს, ისე როგორც დასავლურქართული — გურული ნოგრო, ნეგრო, ნაგრაში, მონაგარება, ნაგრო, იპერული ნოგრო, მონაგარი||მონაგგარი, რაჭული მონაგარი, მათ შორის ზანური, კერძოდ, მეგრული ნოგორი, რომელშიც გამოიყოფა ფუძე -გორ, ასევე აღმოსავლურქართული — მთიულურ-გუდამაყრული მონაგარი, მონაგრობა. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში დამოწმებული მნიშვნელობით გვარის შესატყვისი ტერმინი გორა. გვარი, ისე, როგორც ლოკალიზებული გვარი, ე. წ. საგვარეულო ქართველ მთიელებში პატრონიმიული ორგანიზაციის ტაქსონოშიაში შუალედური უჯრედების — ნოგროს ზრდით მიიღებოდა და ატარებდა როგორც სეგმენტირებადი სოციალური გაერთიანების, ისე არასეგმენტირებადი გვაროვნული ორგანიზაციის ნიშნებს. მიუხედავად ამისა, უკვე XIX და XX საუკუნეებისათვის მან დაკარგა სისხლით ნათესაური ერთობისათვის ნიშანდობლივი ფუნქციები. ყურადღება უნდა მიექცეს ქართულ წერილობით წყაროებსა და ეთნოგრაფიულ ყოფაში დამოწმებულ ტერმინ „სახლს“, რომელსაც არაერთი ავტორი ბირველყოფილი ეპოქის-დროინდელი გვაროვნული საზოგადოების პროდუქტად მიიჩნევს, თუმცა საქართველოს თითქმის ყველა დიალექტში ჩვენ ამ სიტყვას ვადასტურებთ, ერთის მხრივ, საცხოვრებელი ნაგებობის ან მისი შემადგენელი რომელიმე ოთახის აღმნიშვნელად, ზოლო, მეორეს მხრივ, დიდი სახლეულის გამომხატველ ცნებად. მაგალითად, ისტორ-

იულ წერილობით წყაროებში ასეთი იყო სახლეული, ტრადიციულ ყოფაში კი — ერთიანობის სახლიდღი სახლი.⁵⁸⁶

არაერთი ავტორი გვისაბუთებს, რომ უმთავრესი სოციალურ-ეკონომიკური მახასიათებლებით აქარული ნოვრო, ისე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსი გენეალოგიური ჯგუფები, მაგალითად, ხევისურული მაშანი და მამიშვილობა, მთიულური კომობა, ქართლური ბუდობა და ზოგადად კავკასიაში აღწერილი პატრონიშიული უჯრედები, მიუხედავად გვართან გარეგნული მსგავსებისა, წარმოადგენდა არა გვარის დანაყოფებს ან მის განტოტებებს, არამედ დიდი ოჯახის განვითარებითა და სეგმენტაციით წარმოქმნილ ისეთ სოციალურ გაერთიანებებს, რომლებმაც დიდი საოჯახო ორგანიზაციიდან მეშვიდე-რეობით შიილეს სტადიურად ახალი პერიოდისათვის ნიშანდობლივი მრავალი ელემენტი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მითითებული სოციალური ორგანიზაციები წარმოადგენს ნათესაობის უნივერსალურ ფორმებს. ისინი ჩნდებოდა არა დიდი სახლეულების სეგმენტაციის საფუძველზე, არამედ, როგორც დამოუკიდებელი ტიპის სოციალური ორგანიზაციები, არსებობდა დიდ სახლეულებში შინიშალური უჯრედების სახით და მათი სეგმენტაციით ყალიბდებოდა უფრო ფართო სტრუქტურული უჯრედები. მთელ ამ იერარქიაში გვარი წარმოადგენდა მაქსიმალურ გენეალოგიურ სეგმენტს. აქ საკითხი შეიძლება დადგეს ასე — შეიძლება თუ არა მივიჩნიოთ სეგმენტირებადი გვარი პატრონიშიული ორგანიზაციის ერთ-ერთ გენეალოგიურ განტოტებად. თუ ეს ასეა, მაშინ ნოვრო გვარის დანაყოფად უნდა ჩაითვალოს, ხოლო თუ არა, მაშინ უნდა დადგინდეს ყველა ის ტიპოლოგიური ნიშანი, რომელიც სეგმენტირებად გვარს დამოუკიდებელი ტიპის სოციალურ ორგანიზაციად წარმოაჩენს. აღმოჩნდება თუ არა ერთი და იგივე სოციალური გაერთ-

⁵⁸⁶ შდრ. დიდი სახლეულის წევრთა მმართველობით სისტემაში უფროსი მაშაკაცის აღმნიშვნელ ტერმინ „სახლის დიდს“, რომელიც ძირითადად ზემო აჭარის შიდასაოჯახო ყოფის ამსახველ ლექსიკას ახასიათებდა.

იანების — პატრონიმიული ორგანიზაციის ტაქსონომიაში ნოვრო და გგარი გენეალოგიურად ურთიერთდაკავშირებული ორი სხვადასხვა იერარქიული დონის სეგმენტი, ვფიქრობთ, ამაზე არ უნდა იყოს დამოკიდებული ბირველყოფილ საზოგადოებაში არასეგმენტირებადი გვარის რეკონსტრუქციის პრობლემები. ფაქტია, რომ ჩვენი კვლევითი ინტერესების სფეროში მოქცეულმა საზოგადოებრივმა ორგანიზაციებმა წარმოქმნა ნათესაობის ტერმინთა ახალი ტიპები, საკუთრებისა და მეშვედრეობის განსაკუთრებული ფორმები, ურთიერთდაკავშირებულ სოციალურ უჯრედებს შორის უფლება-მოვალეობათა ისტორიულად ჩამოყალიბებული სისტემა, ნათესაურ კატეგორიებად დიფერენცირებული სტრუქტურა, ცხოვრების წესთან და სიცოცხლის უზრუნველყოფის მთლიან ციკლთან დაკავშირებული მრავალი ფუნქციონალური კულტურული ელემენტი. თავის დროზე, პატრონიმიული ორგანიზაციის გენეზისთან დაკავშირებით ფორმულირებულმა თეზისმა, რომელმაც გამოიკვსა გვაროვნულ საზოგადოებასთან და ამ საზოგადოების ორგანულ სოციალურ უჯრედებთან პატრონიმიის დაკავშირება ან მათთან მისი გათანაბრება (ალ. რობაქიძე), აღნიშნული ფორმის ნათესაური გაერთიანების სტრუქტურის კვლევის საქმეში პრინციპულად ახალ მიმართულებას დაუდო საფუძველი. დასახელებული თვალსაზრისი გამოთქმული იყო არა მხოლოდ ქართველ და უცხოელ ავტორთა შესხედულებების ურთიერთშეჯერების, არამედ მრავალფეროვანი ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული მასალის რეტროსპექტიული ანალიზის საფუძველზე. მითითებულ კონცეფციას თეორიულ და მეთოდოლოგიურ საფუძვლად, მართალია, რიგ შემთხვევაში, ობიექტური კრიტერიუმი უდევს, მაგრამ მაინც დღევანდელი გადასახედიდან იგი დაზუსტებას საჭიროებს. პატრონიმიული ორგანიზაციის ტაქსონომიური უჯრედები და ამ გაერთიანებაში დასაშვებია გვარიც, ნათესაობის სისტემის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა. ნათესაობის სისტემა, როგორც სოციალური მოვლენა უნივერსალური ბუნებისა იყო და ახასიათებდა არა მხოლოდ ბირველყოფილ ეპოქას და აგრარულ საზოგადოებას, არამედ ინდუსტრიულ ხანასაც. ე. ი. პატრონიმიულ და

მატრონიმიულ ორგანიზაციებს, როგორც ბატრილინეალურ და მატრილინეალურ ნათესაობებს, დროსა და სიერცეში კონკრეტული სტადიური საზღვრები არ გააჩნდათ. ამ შემთხვევაში ჩვენ კონკრეტულად უნდა ყილაპარაკოთ სხვადასხვა ქრონოლოგიურ პირობებში ნათესაობის ფორმა-სახეობათა ტრანსფორმაციაზე, სეგმენტირებადი სოციალური ორგანიზაციების, მათ შორის ნათესაური წარმონაქმნების გათანაბრების დაუშვებლობაზე არქაულ არასეგმენტირებად გვაროვნულ საზოგადოებებთან და არა ზოგადად ფორმაციულ ცვლასთან შესაბამისობაში ნათესაობის სისტემის ცალხაზობრივ ევოლუციაზე.

არასეგმენტირებად გვაროვნულ საზოგადოებაში უფლება-ვალდებულებები ჯგუფური იყო. ასეთი გაერთიანების ამა თუ იმ თაობის წარმომადგენლებს თანაბარი ჯგუფური ვალდებულებები გააჩნდათ, მაშინ, როცა ნოგროს ფარგლებში ინდივიდთა ვალდებულებები დიფერენცირებული იყო ნათესაური კატეგორიების შიხედვით. ნოგრო, როგორც დამოუკიდებელი ტიპის ნათესაური ორგანიზაციის სტრუქტურული უჯრედი, მქიდროდ იყო დაკავშირებული ასევე დამოუკიდებელი ტიპის ისეთ სოციალურ ორგანიზაციებთან, როგორიც იყო დიდი სახლეული და ამ სახლეულის ოჯახებად სეგმენტაციის საფუძველზე წარმოქმნილი ლოკალური ჯგუფი. ისინი ტერიტორიული, მათ შორის, სოფლის თემის პირობებში არსებობდა და მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ-წარმოებით ფუნქციებს ასრულებდა. აქარული დიდი სახლეულის, ე. წ. „ერთიანობის სახლის“ გენეალოგიური ბადე სამ ან ოთხთაობიან სტრუქტურას ეფუძნებოდა. მასში საკუთრება კოლექტიური, საოჯახო-თემური, ხოლო მოხმარება საზოგადოებრივი იყო. დიდი სახლის გაყოფას ჯალაბობის სიმრავლე და წევრებს შორის ქონებრივ ნიადაგზე გაჩენილი უთანხმოებაც იწვევდა. ზოგადად, დიდი სახლეულის რღვევისა და ტრანსფორმაციის პროცესი განპირობებული იყო მხარის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონით. სამშო-საბიძაშვილო ტიპის სახლეულში ქონების — სახნაგ-სათესის, სათიბის, ბაღჩის, შრომის იარაღების, პირუტყვის გაყოფა უფროსი თაობის ძმა-ბიძაშვილებზე ხდებოდა. საბიძაშვილო სახლეულში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა

საზოგადოებრივი თანასწორობა და დემოკრატიზმი. ასეთივე იყო საძმო ტიპის სახლუელიც, სადაც ქონების დანაწილება საერთო ქერქვეშ წარმოდგენილ კმათა ოჯახებს შორის მიმდინარეობდა. საძმო სახლუელში მამის მეშვეიძრეებად შვილები გამოდიოდნენ. ამ ტიპის სახლუელი მამის სიცოცხლეში იშვიათად იყოფოდა, მაგრამ თუ იყოფოდა, მაშინ შვილების კუთვნილი ქონების განაწილებაში მამა საგულდაგულოდ ერეოდა და შესაძლოა საწილოების თანაფარდობაზეც სერიოზული ზეგავლენა მოეხდინა. დროთა განმავლობაში, სოლიდარობისა და დემოკრატიულობის გვერდით გაჩნდა დამატებითი ქონების გამოყოფის პრაქტიკაც. დასაშვებია ვივარაუდოთ, რომ საუფროსოში გამოყოფილი დამატებითი ქონება ხელს უწყობდა განაყოფ სახლუელებსა და მონათესავე ნოგროთა განტოტებებს შორის ქონებრივი განსხვავებულობის წარმოშობას. საუფროსო წილის გამოყოფის პრაქტიკას უმთავრესად საძმო და მამისმიერ სახლუელებში ჰქონდა ადგილი. იგი იმ დროიდან უნდა დაშკვიდრებულიყო, როცა სოციალურად არათანაბარ საზოგადოებაში ქერძო საკუთრება განშსახვრელადგილს იკაუებდა.

ნოგროს წევრთა ქონებრივ ვალდებულებებში გათვალისწინებული სამართლებრივი ნორმები ქალს პირადი საკუთრების უფლებას ანიჭებდა. ასეთ საკუთრებას მზითევი (გზითვი) წარმოადგენდა. იგი ქალის პირადი ნივთებისაგან, ნიშნობისა და ქორწილის დროს მიღებული საჩუქრებისგან და უძრავი და მოძრავი ქონებისგან — პირუტყვისგან შედგებოდა. მზითვი გაუყოფელი იყო და იგი სახლუელის სეგმენტაციისას წილში არ შედიოდა. ქმართან გაყრისას ქალი თავისი მზითვეითა და მის მიერ შეძენილი საოჯახო ქონების უმნიშვნელო ნაწილით მამისეულ სახლუელსა და ნოგროს უბრუნდებოდა.

ნოგროს წევრთა სამართლებრივ ურთიერთდამოკიდებულებაში ყურადღებას იმსახურებს ქვრივის ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობაც. მისი უფლებრივი სტატუსი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ლევირატის, მზითვისა და ურვადის არსებობასთან. მამისეულ ოჯახში დაბრუნების, ხელმეორედ გათხოვების დროს ქვრივს უფლება რჩებოდა

უკლებლივ მიეღო მზითვევი, მაგრამ მოკლებული იყო საკუთრების უფლებას ქმრის კუთვნილ მიწაზე. ქვრივი, რომელსაც ვაჟი ჰყავდა სახლეულის სეგმენტაციისას ქმრის საძმო-საწილო ქონების დასაკუთრების სრული უფლებით სარგებლობდა. გარდაცვლილის დაობლებული და მცირეწლოვანი ჩამომავლების აღზრდას, დაოჯახებასა და გათხოვება-გამზითვებას ნოგროში საგანგებოდ გამოყოფილი მამის ან დედის ნათესავები ხელმძღვანელობდნენ. მაიიი გამოყოფის თაობაზე სპეციალურად მსჯელობდნენ ნოგროს უხუცესი წევრები. ნოგროს მმართველობით სისტემაში არ იყო დაცული ნათესაური სიახლოვის პრინციპი. უხუცესის გარდაცვალების შემდეგ მის ფუნქციას ასრულებდა არა უახლოესი მემკვიდრე, არამედ ნათესაურ ჯგუფში ყველაზე ჭკვიანი, ავტორიტეტული პირი, რომელიც ხანდაშეშე უნდა ყოფილიყო. ამდენად, მმართველობით სტრუქტურაში დაწინაურება არ გახლდათ მემკვიდრეობითი და ამ უფლების მობოვება დამოკიდებული იყო პიროვნების ასაკსა და პირად თვისებებზე. მმართველობის ასეთი სტრუქტურა განაპირობებდა ობლების ქონებისადმი უხუცესთა მიუკერძოებელი გადაწყვეტილების გამოტანას. საწინააღმდეგო ვითარებაში, სადაც მმართველობა ნათესაურ სიახლოვეზე იქნებოდა აგებული, დასაშვებია დარღვეულიყო სოლიდარობის პრინციპები. აქარაში, დროთა განმავლობაში, დემოკრატიულ მმართველობაშიც გაჩნდა ბზარი. ეს მამის ძმების მხრიდან ობოლი ვაჟის უწილოდ დატოვების მცდელობაში გამოიხატებოდა. მოტივი ის გახლდათ, რომ თითქოს გარდაცვლილი ძმისშვილი პაპის ობოლი — დედეთიმი იყო და ბიძების გაყოფისას მას მამის საწილო ქონება არ ეკუთვნოდა. მიუხედავად ასეთი ტენდენციისა, აჭარაში ობოლი მემკვიდრე იშვიათად რჩებოდა უწილოდ.

ბეთელმანად დარჩენილი ქონებისადმი ნათესავთა დამოკიდებულება განსაზღვრული იყო საოჯახო და სათემო ხალხური სამართლებრივი ნორმებით. უპატრონოდ დარჩენილი ოჯახის დასაკუთრებაში ნოგროს თითოეულ წევრს ადათობრივი ნორმა დაწესებულ უფლებებს ანიჭებდა. საერთოდ, ადათობრივი სამართლით „ნაფუზრების“ —

საცხოვრებლის გვერდით განლაგებული სახნავ-სათესისა და საბოსტნე ნაკვეთების გასხვისება შეზღუდული იყო და ნოგროს წევრებს შორის მისი შესყიდვის უპირატესი უფლება ოჯახის უახლოეს ნათესავს ეკუთვნოდა. ამ დროს ნათესავთა სიშორე-სიახლოვე განსაკუთრებით ითვალისწინებოდა. პარტახის დაუფლების უპირატესი უფლებით ძმა, ძმისშვილი, ბიძაშვილი და სიახლოვით მომდევნო საფეხურის ნათესავები სარგებლობდნენ. სისხლით ნათესაობის სტრუქტურული საფეხურები ქეხუთე-მეშვიდე, ზოგჯერ მეცხრე თაობამდეც აღწევდა. აგნატური ნათესაობის ამ საფეხურების გათვალისწინების შემდეგ პარტახად დარჩენილი ოჯახი და ბეითელმანი ქონება დასაშვებია ნოგროსა და გვარის ან დედის სანათესაოს რომელიმე წევრის სარგებლობაში გადასულიყო, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ქონებაზე მემკვიდრეობის პრეტენზიის მატარებელი იმავე სოფელში ცხოვრობდა. ხშირად, უპატრონო ნაკვეთები სათემო მიწების ფონდში გადადიოდა. პარტახის დასაკუთრებისადმი ნათესაური კატეგორიების მიხედვით დიფერენცირებული მიდგომა, როგორც ჩანს, საზოგადოებრივი განვითარების სხვადასხვა გარდასავალი საფეხურის ამსახველი უნდა იყოს. ამ შემთხვევაში გაცილებით ტრადიციული ჩანს ძმათა შორის ურთიერთობების მარეგულირებელი სამართლებრივი ნორმები, რაც XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის პირველ მეოთხედში სოლიდარული ბუნების დიდი საძმო სახლეულისა და ასეთი სახლეულის პარცელაციით ჩამოყალიბებული ლოკალური ჯგუფის, მათ შორის აღნიშნულ სახლეულში არსებული მინიმალური გენეალოგიური უჯრედის ზრდა-სეგმენტაციით წარმოქმნილი ნოგროს, ე. წ. მოძმიანობის ფუნქციონირებისდროინდელი სინამდვილის ანარეკლი იყო. ამ ტიპის ლოკალიზებულ ნათესაურ ჯგუფში პარტახად დარჩენილი ოჯახის დაპატრონების უპირატესი უფლებაც ძმებს გააჩნდათ.

ლოკალური ჯგუფისა და, შესაბამისად, ნოგროს საწარმოო-სამეურნეო ფუნქციის დადგენამ შესაძლებელი გახადა მათი ეკონომიკური ერთობისა და უმთავრესი მაინტეგრირებული ელემენტების გამოვლენა. ლოკალური ჯგუფისა და ამ ჯგუფში წარმოდგენილ ნოგროთა სამეურ-

რნეი საფუძველს წარმოების საშუალებებზე და წარმოების ზოგიერთ ობიექტზე საზოგადოებრივი სარგებლობა შეადგენდა. აქარაში, ისე როგორც საქართველოსა და კავკასიის სხვა კუთხეთა მთიელებში, დიდი სახლეულის სეგმენტაციისას გაყოფას ექვემდებარებოდა ქონების ძირითადი ნაწილი, გარდა სასოფლო და სათემო კატეგორიის მიწებში გაერთიანებული საძოვრების, სათიბებისა და ტყისა. საოჯახო ქონების ზოგიერთი სახეობა გაუყოფელი რჩებოდა და განაყარი ოჯახების საერთო სარგებლობაში გადადიოდა. ლოკალურ ჯგუფში შემაგალი ნოგროს საერთო სარგებლობაში დარჩენილი მიწის ნაკვეთები „საძმოდ“, „საძმუებად“, „მომძიანობის ზიარად“, „ზიარად“, „საერთო მიწებად“ იწოდებოდა. ამ რიგის ტერმინთა ერთი ნაწილი მბიანიშნებს, რომ წარმოების ობიექტებზე საძმო საკუთრებას, დიდი საძმო სახლეულის გაყოფით წარმოქმნილი ლოკალური ჯგუფი და მასში შემაგალი მოძმიანობის ტიპის ნოგრო წარმოქმნიდა. საძმო ეწოდება არა მართო განაწილებული ოჯახების გაერთიანებით წარმოქმნილი ლოკალური ჯგუფის საერთო საკუთრებას, არამედ საძმო ტიპის დიდი სახლეულის გაუყოფელ ქონებასაც. ეს შეტად მნიშვნელოვანი ფაქტია, რამდენადაც გაუყოფლად დარჩენილი ობიექტების აღნიშნულად ტერმინ „მამა“-თი ნაწარმოები სიტყვები არ დასტურდება, რაც უნდა გვაძლევდეს იმის მტკიცების საფუძველს, რომ გაუნაწილებელი მიწების საერთო სარგებლობაში დატოვების პრაქტიკა სამამო სახლეულისაგან წარმოქმნილი ლოკალური ჯგუფისათვის არ უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი. საწინააღმდეგო შემთხვევაში მოსალოდნელი იქნებოდა ასეთი მიწების „მამა“-თი ნაწარმოები ტერმინით გამოხატვა, როგორც ამას სხვა ვითარებაში საძმო მიწებთან დაკავშირებით ჰქონდა ადგილი, რომელთა სახელწოდებებს საფუძველად ტერმინი „მამა“ ედო. მამის სიცოცხლეში სახლეულის გაყოფა სირცხვილად მიიჩნეოდა, მაგრამ თუ სახლეული მამის გარდაცვალების შემდეგაც არ გაიყრებოდა, დასაშვები იყო, იგი კვლავ მამათა ერთობაში გადაზრდილიყო. ასეთი სახლეულის სეგმენტაციაც ძმებს შორის ხდებოდა, რასაც შესაძლებელია გაუყოფელ ნაკვეთებზე საძმო საკუთრების წარმოშობაც

განუპირობებინა. სამაჰო სახლეულის გაჩენის თავდაპირველ საფეხურზე ძველი ტრადიციული ერთობა კვლავ ინარჩუნებდა მოძმეთა კავშირ-ისათვის დამახასიათებელ სოლიდარულ თვისებებს და იგი თანდათ-ანობით განიცდიდა სტრუქტურულ ცვლილებებს ისე, როგორც ზოგიერთი სამაჰო სახლეული, რომელიც ზრდის შედეგად კვლავ მოძმეთა კავშირში გადაიზრდებოდა და ამ უკანასკნელი ერთობისათვის ნიშანდობლივი თავ-ისებურებებით ხასიათდებოდა. ასე, რომ ცალკეულ შემთხვევაში დასახელებული ფორმის სახლეულის სეგმენტაციას თან სდევდა მიწის ნაკვეთის და წარმოების ამა თუ იმ საშუალების საერთო სარგებლობაში დატოვების პრაქტიკაც. გაუყოფელი ქონების საერთო სარგებლობაში დატოვების ფაქტს უფრო დესპოტური ელემენტების მატარებელი სახ-ლეულების გაყოფა გამოირიცხავდა. აჭარაში სამაჰო ტიპის სახლეულების გაყოფა სახლის უფროსის ნება-სურვილით იშვიათად ხდებოდა, მაგრამ შემკვიდრეები მაინც თუ გაიყრებოდნენ, მაშინ ძირითად საოჯახო ქონებას უპირობოდ ანაწილებდნენ. გაყოფა უმეტესად საოჯახო კონფლიქტებს ემყარებოდა. ცხადია, კონფლიქტზე დაფუძნებული გაყრა გამოირიცხავდა სოლიდარობას და, შესაბამისად, მოწილეებს შორის საზიარო ქონების დატოვების პრაქტიკას. წინააღმდეგობები შედარებით მკაფიოდ მაშინ იკვეთებოდა, როცა სახლეული დესპოტიზმის ელემენტებს ავლენდა და სახლის უფროსი განუსაზღვრელი ხელისუფლების მოპოვებისაკენ და ერთმმართველობისაკენ ისწრაფვოდა. ბოლო პერიოდებში, როცა დიდი სახლეულის სამეურნეო ფუნქციებმა რღვევა დაიწყო, უკვე ადგილი პქონდა მცირემოსავლიან მიწის ნაკვეთებზე და ნაკლებმოსახმარ წარმოების საშუალებებზე რამდენიმე განაყოფი სახლეულის საზიარო სარგებლობას. ასეთ ვითარებაში მონათესავე სახლეულების მიერ ქონების ამა თუ იმ ობიექტის საერთო სარგებლობაში დატოვებას პრინციპში პრაქტიკული საჭიროება აღარ განსაზღვრავდა და იგი უფრო, მოზიარეებს შორის ნათესაობის შენარჩუნების მოტივით, ფაქტიურად, პირობით ხასია-თს ატარებდა.

აჭარაში ერთობლივ საკუთრებაში მყოფი სახნავ-სათიბით სარგებ-ლობა ლოკალურ ვჯგუფში შემავალ ოთხ-ხუთთაობიანი განაყოფი

სახლეულების მონაწილეობით ხორციელდებოდა. საზიარო კუთვნილებიდან მიღებული მოსაგავლი მათ შორის კენჭისყრით ან წლების მიხედვით მონაცვლეობით ნაწილდებოდა.

ამ სახით, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ლოკალური ჯგუფისა და, შესაბამისად, ნოგროს სამეურნეო ერთობასა და სამეურნეო ინტერესების თანხვედრილობას, ფუნქციურს უძრავ-მოძრავი ქონების იმ ობიექტთა ნაწილის ჯგუფური სარგებლობა ხდიდა, როგორიც იყო სახნავი, სათიბი, ტყე, ხეხილის ბაღი, საქონელი, ყიშლა, იალაღებზე მდებარე მთის სეზონური საცხოვრებელი სახლი, წისქვილი და შრომის იარაღები. ამასთან, სასოფლოს, სათემოსა და საოჯახოს გვერდით არსებობდა ნოგროს კოლექტიურ სარგებლობაში მყოფი სახმარი — სასმელი და სარწყავი წყლებიც. ამდენად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აჭარის მთიელებში XX საუკუნის პირველ ნახევრამდე სიცოცხლისუნარიანობით ხასიათდებოდა ლოკალური ჯგუფებისა და მათში შემავალი პატრონიზებული ორგანიზაციის ტაქსონომიური გენეალოგიური უჯრედების სამეურნეო ერთობა, რაც, სხვათა შორის, გარკვეულ თანხვედრილობაში იყო კონკრეტულად საქართველოსა და ზოგადად კავკასიის მთიანი კუთხეების სოციალური ორგანიზაციების საკუთრების ფორმათა განვითარების დონესთან და მათთვის ნიშანდობლივი ტრადიციული საზოგადოების ეკონომიკურ სტრუქტურასთან.

ნოგროს სოციალური მთლიანობის ერთ-ერთ გამომხატულებას ეგზოგამია წარმოადგენდა. აჭარაში ეგზოგამიის პრობლემა მჭიდროდ უკავშირდებოდა პატრონიზებული ორგანიზაციის გენეალოგიური უჯრედების სტრუქტურულ წყობას. ქორწინება შვიდ თაობაში იკრძალებოდა და პატრონიზიის ამ იერარქიულ გენეალოგიურ წყობაში ეგზოგამიის ჩარჩოებიც ძირითადად აღნიშნულ თაობათა საზღვრებით იმიჯნებოდა. ეგზოგამიის დასახელებულ მიჯნათა გამოყოფა შესაძლებელია პირველი რიგის გენეალოგიური უჯრედის სახელწოდების მეორეში გარდაქმნის პროცესის გათვალისწინებითაც, რაც, ფაქტურად, ნათესაური ჯგუფის — ნოგროს სტრუქტურული ცვლილებების შესაბამისად მიმდინარეობდა. გვიანი შუასაუკუნეების აჭარაში ადგილი ჰქონდა საქორწინო აკრძალ-

გების ცალკეულ დარღვევასაც, რაზეც გავლენას სოციალური ორგანიზაციის ზრდა-განვითარება და შარიათი ახდენდა. ასეთ დარღვევებს, სავარაუდებელია, რომ აქარაში ისლამის გავრცელებამდეც აქონდა ადგილი. მასზე, იდეოლოგიური და სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების გვერდით, არსებითად ზემოქმედებდა დემოგრაფიული ფაქტორი და ხელოვნური დანათესავების ტრადიცია.

უცოლშვილო, ახალგაზრდა მოძმის დაქორწინება ნოგროს წევრთა საერთო ინტერესებში შედიოდა. საქორწინო რიტუალებში ნათესავთა შორის დადასტურებული სოლიდარობა ნათლად წარმოაჩენს ერთი წარმომავლობის ინდივიდთა პერსონალური და ჯგუფური უფლებამოვალეობების სურათს. საქორწინო ურთიერთობებში, მათ შორის, ნიშნობის პროცესში სასიძოსა და საბატარძლოს ძმებს, დებს, მშობლებს, ბიძა-ბიძაშვილებს, დეიდა-მამიდებს ერთმანეთში სხვადასხვა ხასიათის განსაკუთრებული ფუნქციები და ვალდებულებები გააჩნდათ.

ქორწინება მრავალშვილიანობის, გამრავლებისა და ნაყოფიერების საწინდარი იყო. იგი ნათესაური ჯგუფის სიძლიერესა და სიმტკიცეს უწყობდა ხელს. ამიტომაც იყო, რომ ნოგროს სოციალური მთლიანობის ბოლოპერიოდელ ეტაპზეც კი მისი ყველა წევრი საქორწინო ცერემონიაში პრინციპულად იცავდა ნაყოფიერებასთან და გამრავლებასთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებს. აქედან გამომდინარე, საკმაოდ მაღალი იყო ნოგროს წევრთა სოლიდარობა ბავშვის დაბადების, ძირითადად კი — ვაჟის შეძენის დროს, რაც სხვადასხვა ხასიათის უფლებამოსიანებში, მორალურ მხარდაჭერასა და საერთო მატერიალურ დახმარებაში იყო გამოხატული. ნოგროს საზოგადოებრივი ერთობა და ნოგროს წევრთა ურთიერთმხარდაჭერა სისხლ-მესისხლეობის სფეროშიც არსებობდა. ამ სახით ნოგრო ერთიან სოციალურ ორგანიზმს წარმოადგენდა, თუმცა, ხშირად, ნათესაობის სისტემაში პასუხისმგებლობა დიფერენცირებული იყო. შურისმაძიებლად გვევლინებოდა არა მთლიანად ნოგრო, არამედ გარდაცვლილის უახლოესი ნათესავი, მისი არყოლის შემთხვევაში სიახლოვით მომდევნო საფეხურის ნათესავი. ნოგრო სოციალური აგებულებითა და მის წევრებს შორის არსებული უფლებამოსიანების

ვალდებულებების თავისებურებებით საგრძნობლად განსხვავდებოდა პირველყოფილობისდროინდელი არასეგმენტირებადი პატრიარქალური გვარისაგან, რაზეც სხვა ფაქტებთან ერთად ნათლად შეტყვევებს სისხლის აღებისა და კომპოზიციის ტრადიცია. არაერთი ევოლუციონისტი მიიჩნევდა, რომ სისხლის აღების ვალდებულება გვარის სისხლისშიერი ნათესაობიდან წარმოიშვა, სადაც გვარის წევრთა მოვალეობები ჯგუფური იყო. თუ ეს ასეა, მაშინ ნოგროს ტიპის ნათესაობა ასეთი გვარისაგან განსხვავდებოდა, რადგან მის წევრებს შორის პასუხისმგებლობა ნათესაური კატეგორიებისა და ნათესაური საფეხურების მიხედვით იყო დიფერენცირებული. სეგმენტირებადი ნოგროს განვითარების თავდაპირველ ეტაპზე სოციალური მთლიანობის ელემენტები უდავოდ მყარი და შედარებით მდგრადი იყო, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ კონკრეტული საჭიროების შემთხვევაში ნოგრო ერთ მთლიან სამხედრო-ორგანიზაციულ და საზოგადოებრივ ორგანიზმს წარმოადგენდა. ნოგროს საერთო მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად უკვე პასუხისმგებლობა ყველას ჯგუფურად და თანაბრად ეკისრებოდა. ამრიგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აქპარაში სისხლის აღებისათვის ვალდებული სოციალური უჯრედი იყო არა პატრიარქალური არასეგმენტირებადი გვარი, არამედ გენეალოგიურ სტრუქტურაში უახლოესი ნათესავი და, ხშირად, ნოგროს ტიპის ის გაერთიანება, რომელიც არასეგმენტირებად პატრიარქალურ გვართან შედარებით ფორმით განსხვავებული გვიანდელი წარმომავლობის ნათესაურ ორგანიზაციას წარმოადგენდა.

ნოგროს იდეოლოგიური ერთობა გამოხატული იყო არა ლეგენდარული, არამედ რეალური წინაპრიდან მომდინარე გენეალოგიაში, საერთო პატრონიმიულ სახელწოდებაში, ეპონიმისა და, საერთოდ, უფროსი თაობის გარდაცვლილ წევრთა კარგად დაცულ მახსოვრობაში, ლოკალური ჯგუფის „სამშო სასაფლაოზე“ სამარხების განლაგების თავისებურებებში, მიცვალებულის დაკრძალვისას ნოგროს წევრთა სოლიდარობასთან დაკავშირებულ სხვადასხვა ტრადიციულ წეს-ჩვეულებაში.

აქპარაში ნოგროს სახელწოდების ჩამოყალიბება ორი გზით წარმოებდა: 1. უშუალოდ წინაპარი მამაკაცის საკუთარ სახელზე განსაზღვ-

რული ფორმანტის დართვით და 2. წინაპარი მამაკაცის ზედმეტი სახე-
ლისა და გავრცელებული სუფიქსის კომბინაციით. ნოგროს პატრონი-
მიული სახელწოდება წინაპრის პროფესიის მიხედვითაც მკვიდრდებოდა
ან ბუდე-ნათესაობა სახელს ჩამოსახლებული წინაპრის თავდაპირველი
სამოსახლო ადგილის (სოფლის უბნის, სოფლისა და ხევის) მიხედვით
ღებულობდა⁵⁸⁷. პატრონიმიული — ნოგროსა და საგვარეულოს
სახელწოდება ტომობრიობის აღმნიშვნელი სახელითაც იქმნებოდა,
კერძოდ, იმ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ჯგუფის, ან მხარის სახელ-
იდან, რომელსაც ეკუთვნოდა ჩამოსახლებული ინდივიდი. ამ რიგისაა,
მესხენთი, ჯაგახენთი, გურიენთი, ლაზენთი, აჭარელიენთი და სხვა.

აჭარაში XIX-XX საუკუნეებისათვის ნათესაობრივად ყველაზე უფრო
მდგრად სოციალურ გაერთიანებებს წარმოადგენდა ოჯახი, სახლელი,
ნოგრო და მათი მსგავსი სოციალური ორგანიზაციები. ნოგროს
ფუძემდებლად მიიჩნეოდა არა ლეგენდარული, არამედ რეალური ბი-
როვნება. მისი ხსოვნა დაცული იყო ნათესაური ჯგუფის ყველა
სრულწლოვანი წევრის მახსოვრობაში. წარმოშობის ერთობა და ურთი-
ერთმონათესაობის გათვითცნობიერება ნოგროსაგან განსხვავებით
შედარებით სუსტდებოდა მოგვარეთა შორის. მიუხედავად იმისა, რომ
საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ისე როგორც აჭარაში წინაპრის
სახელს არა მარტო ნოგროს, არამედ საგვარეულო სახელწოდებებიც
უკავშირდებოდა. შემთხვევითი არაა ის გარემოებაც, რომ აჭარაში
მოხრობელები ნათესაური ჯგუფის წარმოშობისა და სისხლით ნათე-
საობის შესახებ შეგნების შესუსტებას მამამთავარი წინაპრის საკუთარი
სახელის მივიწყებასა და გაქრობას უკავშირებენ.

ნოგროს სახელწოდება იწარმოებოდა წინაპრის საკუთარ ან მე-
ტსახელზე -ენტ ფორმანტის დართვით, ხოლო „შვილ“-ზე და „ძე“-ზე

⁵⁸⁷ მაგალითად, სოფელ აგარაში მგელაძეთა გვარეულობის ერთი შტო —
ფლატიენთი წარმოშობით სამცხიდან, ქვაბლიანის ხეობის სოფელ ფლატედან
იყო. სოფელ ტაბახმელაში ბერიძეთა საგვარეულოს გენეალოგიური ჯგუფი,
ლორჯომელიენთი — ლორჯომის თემიდან და ა. შ.

დაბოლოებული სუფიქსები, ძირითადად გვარ-სახელებს ახასიათებდა. ვფიქრობთ, წარმოშავლობით უფრო ადრეული უნდა იყოს -ენტ/-ინთ/-თა სუფიქსები. გვარსახელი ნოგროს ზრდა-განვითარებით ყალიბდებოდა და, შესაბამისად, ფორმანტა ცვლაც ნათესაური ჯგუფის სტრუქტურული ცვლისა და მისი ერთი ფორმის მეორეში გარდაქმნის პარალელურად მიმდინარეობდა. ამდენად, გარკვეულ სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებში იცვლებოდა არა მარტო ნათესაური ორგანიზაციის ფორმა და შინაარსი, არამედ მაწარმოებელი სუფიქსებიც, ე. ი. მათი ცვლილებები სოციალური ორგანიზაციის განვითარებასთან იყო თანხვედრილობაში. გვიანი შუასაუკუნეების აჭარაში ზოგიერთ გვარსახელსა და შედარებით მცირე ზომის გენეალოგიური ჯგუფის სახელწოდებებს უცხო ეთნიკური გარემოდან შემოსული ისეთი სუფიქსებიც აწარმოებდა, როგორიც იყო -ოღლი და -ზადე, რომლებმაც ძირძველი ქართული მაწარმოებლის გვერდით, მეტ-ნაკლებად, მაინც მოიკიდა ფეხი. ნოგროთა და გვართა სახელწოდებათა მაწარმოებელი სუფიქსების ოსმალურ ყაიდაზე გარდაქმნა ქართული ეთნიკური სუბსტრატის ფარგლებში მიმდინარეობდა გარეგანი ფაქტორების ზემოქმედების საფუძველზე. ოსმალთა დაპყრობითი ომების შედეგად ზოგიერთმა გვარსახელმა იცვალა იერსახე, მაგრამ ისინი შინაარსობრივად მაინც ქართული დარჩა და შეინარჩუნა თითქმის ყველა ძირითადი ტრადიციული ნიშანი.

XIX-XX საუკუნეებში ნოგროთა ზრდით ჩამოყალიბებული გვარის ფუნქციები დავიწროვდა. გვარმა დაკარგა სისხლით ნათესაობისათვის დამახასიათებელი ნაშან-თვისებები, მაგრამ ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილი ნოგროს სამეურნეო ინტერესების თანხვედრილობის, სოციალური და იდეოლოგიური ერთობის პირობებში მოგვარეთა ურთიერთვალდებულებათა შესუსტება სრულებითაც არ გულისხმობდა აჭარელთა სოციალურ ურთიერთობათა სისტემაში სისხლით მონათესავე ინდივიდთა ორგანიზებული დაჯგუფების გაქრობას. ურთიერთვალდებულებათა ფუნქციები იტვირთა ლოკალიზებულმა ნოგრომ, რომლის წევრებიც სოციალურ და სამეურნეო ურთიერთობათა სფეროში მჭიდრო კონტაქტებში იმყოფებოდნენ ერთმანეთთან.

აქარაში ნოგროს ტიპის სოციალურ ორგანიზაციაში გააჩნდიოფოდა ურთიერთდახმარების ორი ფორმა: 1. შრომითი დახმარება მეზინდგ-რეობის, მესაქონლეობის წლიურ ციკლიდან, მატყლის რთვა-ქსოვასთან დაკავშირებული საქმიანობის პერიოდში; და 2. არაშრომითი, ანუ მატ-ერიალური, რომელსაც მიმართავდნენ, მაშინ, როცა რომელიმე ოჯახი ქონებრივად დაზარალებოდა — საქონელი გაუწყდებოდა, საცხოვ-რებელი დაეწვებოდა ან სხვადასხვა ტიპის სტიქიური უბედურების მსხვერპლი შეიქმნებოდა, ასევე ეხმარებოდნენ მოსისხლისაგან დევნილ მოსმეს. დახმარების ამ ბოლო ფორმას ადგილი აქონდა სოციალური ურთიერთობების სფეროშიც. შექონწილე, მგლოვიარე და მტრისაგან შევიწროებულ ოჯახს შორალური მხარდაჭერასთან ერთად, უახლოესი ნათესავები მატერიალურადაც ეხმარებოდნენ. ურთიერთდახმარების დასახელებულ ფორმათა აღმნიშვნელად აქარაში დროთა განმავლო-ბაში ჩამოყალიბდა ტრადიციული ტერმინოლოგია, რომლებიც მათ ბუნებასა და არსს გამოხატავდა.

ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილი ნოგროს ფარგლებში შრომის ორგანიზაციის ყველაზე მარტივ ფორმას წარმოადგენდა შეწევნა — ქორწინების, მიცვალებულის დაკრძალვის, სტიქიური უბედურების დროს განადგურებული ოჯახისადმი, ქერიე-ობლებისა და ღარიბების-ადმი მატერიალური და შრომითი დახმარება ნებაყოფლობით და ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე.

შრომითი დახმარების საინტერესო ფორმა იყო ნადი, რომელიც შრომითი დახმარებისას და მხარეთა შორის შეთანხმებისას უბირა-ტესობას შორალურ კრიტერიუმებს ანიჭებდა. შრომითი დახმარება მი-იღებოდა ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე. თავდაპირველად, დახმარების ეს სახე მოიცავდა ლოკალურ ჯგუფში ნოგროს ფარგლებს. დროთა ვითარებაში მასში არანათესავი მეზობლებიც ჩაერთვნენ. მონა-თესავე სახლეულების ნადი „ჩენიანების ნადის“ სახელწოდებით იყო ცნობილი. ნადს მიმართავდნენ ხენა-თესვის, შორწყვისა და ახოს აღების, თიბვის, შეშის მოზიდვის, საცხოვრებლის მშენებლობის დროს. ნადის ფორმებში გამოიყოფოდა „ხარნადიც“, რომელიც სამეურნეო საქმი-

ანობაში გაშწვევი ძალის მონაწილეობას ითვალისწინებდა. ცნობილი იყო ქალების ნადიც. ეთნოგრაფიულად ხელმისაწვდომი პერიოდისათვის ნადს უკვე თითქმის დაკარგული პქონდა ურთიერთდახმარების ტრადიციული საფუძველი და მეზობელი ოჯახების ხელში ზოგჯერ ექსპლოატაციის მიზნითაც გამოიყენებოდა. იგი ეკონომიკურად და სოციალურად დაწინაურებული ოჯახების მიერ სხვისი შრომის გამოყენებისა და მითვისების, მუქით მუშახელის მოვნისა და საკუთარ მეურნეობაში დასაქმების საშუალებადაც იქცა.

ურთიერთდახმარების ფორმებიდან აჭარაში ცნობილი იყო მოდგამი. ამ ტიპის შრომითი დახმარების შექმნა დაკავშირებული იყო წარმოების აუცილებელ საშუალებათა უქონლობასთან. დამოდგამებას ეკონომიკურად სუსტი, ცალხარა, ხელმოკლე ოჯახებს შორის პქონდა ადგილი. შრომის ორგანიზაციის ეს ფორმა ანაზღაურების რაიმე სახეს არ შეიცავდა. ხვნის ხანგრძლივობა ღიმიტირებული და რეგლამენტირებული არ ყოფილა. თითოეულ წევრს უხნავდნენ იმდენს, რამდენიც მას სჭირდებოდა. მოდგამის ეს თავისებურება განსაზღვრავდა მასში გაერთიანებულ მონაწილეთა შორის არსებულ უფლებრივ დამოკიდებულებას.

შრომის ორგანიზაციის ფორმებში მნიშვნელოვან ადგილი ეკავათ „მანიდსა“ და „ბედლობას“. ეს ტერმინები აჭარაში თანაბარი მნიშვნელობით გამოიყენებოდა. ურთიერთგაღებულებათა აღნიშნული სისტემა, სანაცვლო შრომით ანაზღაურებაზე იყო აგებული. ხვნის დროს დახმარება დღეობით ისაზღვრებოდა. არ პქონდა მნიშვნელობა მანიდი (ბედლობა), როგორც სანაცვლო-საგაღებულო დახმარება, თოხნაში გამოიხატებოდა თუ შრომატევადობის თვალსაზრისით სხვა თანაბარი სახის სამუშაოს შესრულებაში.

ტერიტორიულ თემში ნათესაობის პრინციპებზე სტრუქტურირებული კოლექტიური გაერთიანებების ეკონომიკური საფუძველი დიდი ხნის მანძილზე წევრებს შორის არსებული თანასწორუფლებიანი ურთიერთობებით იყო განსაზღვრული. დასაშვებია გიფიქროთ, რომ ტერიტორიული თემისათვის დამახასიათებელი შრომითი ურთიერთდახმარების ჯგუფური ფორმები გენეზისით პატრიარქალური არასეგმენტირებადი გვარის სეგ-

მენტირებად სოციალურ ორგანიზაციაში გადასვლის პერიოდს ანუ იმ ტიპის საზოგადოების ფორმირების პროცესს დავეყავიშნოთ, სადაც სეგმენტირებადი ლოკალური ჯგუფების, მათ შორის დიდი სახლეულებისა და პატრონიზებული გაერთიანებების ფუნქციური დატვირთვა მძალადი, ხოლო მათი როლი ცხოვრების წესის ტრადიციული იერსახის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი იყო. აღნიშნული თვალსაზრისის კონსტატაცია საჭიროა იმდენად, რამდენადაც ადრე, სამეცნიერო ლიტერატურაში ურთიერთდახმარება გაგებული იყო როგორც მეზობლურ თემში ბირველყოფილი წყობისა და ამ წყობისათვის ნიშანდობლივი ურთიერთობების გადმონაშთი, მაშინ, როცა თეორიულად ბირველყოფილი კომუნისათვის დახმარების გაცვლა დამახასიათებელი არ უნდა ყოფილიყო. მოხმარებისა და წარმოების ყველა ობიექტი არასეგმენტირებად ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილ ასევე არასეგმენტირებად გვარს ეკუთვნოდა. ამდენად, ინდივიდუალურად არც მისი წევრები საჭიროებდნენ ერთმანეთში შრომით დახმარებას. ასეთ შემთხვევაში დახმარების ობიექტი უნდა გამხდარიყო არა გვარის ცალკეული უჯრედი, არამედ მთელი გვარი.

შრომითი ურთიერთდახმარების საჭიროება ტერიტორიული თემის სოციალური სტრუქტურით იყო განპირობებული. შრომითი ურთიერთდახმარების ძირითადი თავისებურებები სრულად შეესაბამებოდა ლოკალურ ჯგუფში შემაყალი პატრონიზებული ორგანიზაციის გენეალოგიურ სეგმენტში ნათესაურ კატეგორიებად დიფერენცირებულ სისტემას. ტერიტორიულ თემში, როცა დიდი სახლეულები განიცდიდა ინტენსიურ სეგმენტაციას შედარებით მცირერიცხოვან ოჯახებად, მეურნეობა ძველებურად, კვლავ კოლექტიურ ხასიათს ინარჩუნებდა, ბუნებრივია, ჩნდებოდა შრომითი ურთიერთდახმარების საჭიროებაც, მაშინ, როცა თავდაპირველ ეტაპზე დიდი სახლეულის აგებულება და მრავალრიცხოვნება საშუალებას იძლეოდა დამოუკიდებელი ძალებით გადაჭრილიყო შემინდვრეობასთან და შესაქონლეობასთან დაკავშირებული ყველა სახის სამეურნეო საშუალო.

აჭარაში ლოკალურ ჯგუფში შემაყალი ნოგროს სამეურნეო-ნათესაური ბირთვი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პროპორციულად

ფორმის მიხედვით ცვლას განიცდიდა. დასახლების სისტემაში ერთმანეთის შეზოლად სახლდებოდნენ არა მხოლოდ ნათესავეები, არამედ არანათესავეებიც, რაც განაპირობებდა დასახლების პრაგმატულ-გარეგანიანობას, ხელს უწყობდა. მონოგენური ნოგროს პოლიგენურში გარდაქმნის პროცესების გაღრმავებას. ესეც გავლენას ახდენდა ურთიერთდასმარების ხასიათზე, რადგან ნათესავეებს შორის ვადლებულებები ისტორიულად ჩამოყალიბებული სოციალ-კულტურული და ბიოლოგიური ნიშნებით იყო განსაზღვრული. მაოგან დიდი ნაწილი არანათესავე შეზობლებს ერთმანეთში არ გააჩნდათ. თვით ნათესაურ კავშირთა მდგრადობა იწვევდა ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილ ნოგროთა კომპაქტურ დასახლებასა და ლოკალიზებულ ტერიტორიაზე საძეურნეო კავშირების, შესაბამისად შრომითი დასმარების ტრადიციული ფორმების შენარჩუნებას.

ლოკალურ ჯგუფში შემაგალ მონოგენურ ნოგროთა სამოსახლოები თავდაპირველი სახით მთის კალთებზე მწკრივულად განლაგებული საცხოვრებელი ნაგებობებით იყო წარმოდგენილი. მონათესავე ოჯახების განსახლება სერებს მისდევდა, რის გამოც სპეციალურ ლიტერატურაში მას „სერული“ ეწოდა. რელიეფის თავისებურებების გამო უბნურ დასახლებაში მწკრივულობა ყოველთვის არ იყო დაცული და იგი სერებზე არათანაბრად, ამფითეატრულად, სიქეტრიულად ვითარდებოდა. დასახლების ფორმათა ჩამოყალიბებაში დიდი იყო საძეურნეო, გეოგრაფიული და სოციალური ფაქტორების როლი.

აქარის მთიანეთისაგან განსხვავებით, ბარის ერთ ნაწილში დაცული იყო ხაზოვანი განსახლება, რომელიც თავისი აგებულებით განსხვავდებოდა მთაში დამოწმებული სერულ-მწკრივული დასახლებისაგან. ხაზოვანი განსახლება უფრო ბარისათვის იყო ნიშანდობლივი, ხოლო სერულ-მწკრივული და სერულ-ამფითეატრული მთაგორიან და ხეობებით დასერილ რეგიონებს ახასიათებდა.

აქარაში შერეულ და გარდამავალ ფორმებთან ერთად გამოიყოფოდა დასახლების ორი ძირითადი ფორმა — სერული და ხაზოვანი; თავის მხრივ სერული აერთიანებდა: 1. სერულ-მწკრივულს, როცა საცხოვრებლები სერზე ერთმანეთის გვერდით იყო ჩამწკრივებული და 2.

სერულ-ამფითეატრულს, როცა მთის კალთებზე, სერებზე საცხოვრებლები არათანაბრად, ამფითეატრულად მაღლდებოდა. ხაზოვან დასახლებასთან მიმართებაში ყურადღება უნდა მიექცეს ქუჩურ დასახლებასაც. საცხოვრებელთა განლაგებაში ორმხრივი ხაზოვანობის დაცულობა, ხშირად ქუჩური დასახლების წარმოქმნის წინაპირობა ხდებოდა.

ტერიტორიული თემის ჩამოყალიბება მიმდინარეობდა ლოკალური გაერთიანებებისა და ამ გაერთიანებათა ფარგლებში წარმოდგენილ ნოგროთა და საგვარეულოთა ზრდა-განვითარებითა და განუწყვეტელი სეგმენტაციით. თავის მხრივ, საერთო ტერიტორიაზე კომპაქტურად დასახლებული ლოკალური ჯგუფებისა და, შესაბამისად, გვიანპატრონიმიული წარმოშავლობის მონოგენური შტოების ასეთ მიკროსამოსახლოებაში განთესვა სხვადასხვა ტიპის სამეურნეო-ეკონომიკური და დემოგრაფიული პროცესების შედეგად ახალი სოციალური უჯრედების წარმოქმნის წყარო ხდებოდა, თუმცა გვიანპატრონიმიული წარმოშობის ნათესაური შტოების ერთგვაროვნება უმეტესად მოჩვენებითი იყო, რაზეც ასევე, სხვადასხვა ხასიათის სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები ახდენდა ზეგავლენას. სოციალურ ორგანიზაციაში ინათესავებდნენ ლტოლვილი, თავშესაფრის მძებნელ ოჯახებსა და ნათესაურ ჯგუფებსაც კი. მათ აცვლევინებდნენ პატრონიმიულ – ნოგროს სახელწოდებასა და ხშირად, გვარ-სახელსაც, თავისას აღებინებდნენ და ნათესაური გაერთიანების შემადგენლობაში ასეთი წესის დაცვისა შემოჰყავდათ, რის შემდეგ დანათესავებულნი „მიწით გამრიგოებად“, „მიწით მოძმეებად“, „მიწით ბიძაშვილებად“ იწოდებოდნენ. საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების შესაბამისად, მოსულთა ხარჯზე – მიწის ყიდვა-გაყიდვის, გაცვლა-გამოცვლის, სისხლ-შესისხლეობისა და, საერთოდ, მოსახლეობის ადგილმონაცვლეობის წყალობით ირღვეოდა ნოგროს მონოგენურობა და ამის საფუძველზე დასახლების ერთგვაროვნება. ამ დროს ფიქტიური მონოგენურობის განმაპირობებელი ფაქტორების არსებობა ტერიტორიულ თემში წამოჭრილი კონფლიქტების დაძლევის ემსახურებოდა.

ლოკალური ჯგუფის ტერიტორიული მთლიანობა, მის წევრთა სამეურნეო ინტერესების თანხედრილობა, ასევე, ლოკალურ ჯგუფში წარმოდგენილი ნოგროს სოციალური და იდეოლოგიური ერთობა, როგორც ლოკალურ ჯგუფს, ისე ნოგროს, წარმოაჩენს დამოუკიდებელი ტიპის გაერთიანებებად. ამასთანავე აღნიშნული ერთობა ლოკალურ ჯგუფსა და ნოგროს მჭიდროდ ურთიერთდაკავშირებულ საზოგადოებრივ ორგანიზმად წარმოგვიდგენს. ისინი არსითა და ბუნებით ახლოს იდგნენ საქართველოს სხვა კუთხეებისა და, ზოგადად, კავკასიის ხალხთა ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ტრადიციულ სოციალურ ორგანიზაციებთან. ნათესაობის ტერმინოლოგიური მოდელი, დიდი სახლეულის სეგმენტაციის პირობებში ქონებაზე შემკვიდრეობის წესი, ურთიერთობა სხვადასხვა იერარქიული დონის ფილაციებს შორის და ამ ფილაციათა სამეურნეო და სოციალურ-იდეოლოგიური ერთობა იმას მოწმობს, რომ აჭარული ნოგრო (ბიძაშვილობა, მოძმიანობა, მამაშვილობა), დასავლურ-ქართული ჯუშალობა (ლაზეთი), ბაბუიშვილობა||-ბაბუეშვილობა (გურია, იმერეთი, რაჭა), ბუნობა (გურია — სურების ხეობა; იმერეთი), მამაშვილობა (იმერეთი), თური [ბაბუშ გ(ა)მნარყი, ბაბუშ გ(ა)მნარყი||ბაბუშ გ(ა)მნარყი, მუშაშ გ(ა)მნარყი, მოჯიმაღეფი] — (სამეგრელო), სამხუბი||ლაშუბ (სვანეთი), აღმოსავლურ-ქართული ბუდობა (ქართლი), კომობა (მთიულეთი), მამიშვილობა (მთიულეთი, გუდამაყარი, ხევი, ფშავი, ხევსურეთი), ძირი და მამანი (ხევსურეთი) და მათი მსგავსი გენეალოგიური სეგმენტები სხვადასხვა ტაქსონომიური დონის, მაგრამ ტიპოლოგიურად, ფორმითა და შინაარსით იდენტურ, გენეტიკურად ურთიერთდაკავშირებულ ქართულ ტრადიციულ სოციალურ ორგანიზაციათა რეგიონულ ნაირსახეობებს წარმოადგენდა.

АДЖАРСКОЕ НОГРО И ГВАРИ

(Краткое содержание)

Традиционные социальные организации горной и равнинной частей Грузии находились на разных ступенях общественного развития. Общественная структура горной части в XIX веке и в начале прошлого столетия все еще сохраняла присущий раннему периоду образ жизни. Феодализм в горах формировался и развивался в недрах общинных норм. Территориальное объединение - община основывалась на различных формах социальной организации более древнего происхождения, в том числе - на патронимическом строе и определенное место отводила традиционным взаимоотношениям членов одной фамилии. Система ценностей сельской общины и патронимической организации обеспечивала жизненные требования общества и регулировала основанные на обычном праве нормы поведения. В равнинной же части, напротив, развитой феодализм хоть и допускал существование олигархического, в условиях сугубо традиционных форм социальных организаций, общества, но родственные (генеалогические) и локальные группы домохозяйства здесь представляли собой адаптированные и видоизмененные модификации. Они не характеризовались теми основными признаками, которые были присущи им на ранней ступени своего развития.

Существовавшие в той или иной степени различия в социальном и экономическом развитии горной и равнинной части

Грузины нашли наглядное отражение и в особенностях системы терминов родства. Трансформация системы терминов родства народов Кавказа, в том числе грузинского народа, основана на эволюции социально-экономической структуры общества. Следовательно, сходность и различие типов родства, зафиксированных в разных историко-этнографических регионах Кавказа, обусловлены не столько исторически сложившимися языковыми связями, территориальным или генетическим родством расселенных здесь этнических групп, сколько наличием более или менее одинакового уровня общественного развития.

С точки зрения изучения системы родства на Кавказе в рамках грузинского этносоциального организма Аджария является одним из интереснейших историко-этнографических регионов. Примененный в работе метод компонентного анализа, основанного в русской этнологии на кодовой системе Ю. И. Левина, является одним из самых удобных при выделении и группировке родственников, установлении в системе внутренних детерминантов, дефинитов и денотатов терминов. Определение структуры родства посредством данного метода включает в себя ряд последовательных операций и комбинаций и предусматривает составление кодов или индексов на базе единого метаязыка с целью выявления кодированных в терминах отношений, определяет границы между биологическим и социальным родством, устанавливает семантическую связь между терминами, пол родственников, уровень поколений, прямую и коллатеральную линии родства.

В Аджарии вначале, по-видимому, боковые линии родства сливались с прямой. Это был древний тип родства по принципу группировки, базирующийся, как известно, на общественных ячейках входящей локальной группы родовой организации. В условиях распада несегментированного рода первобытной эпохи

на отдельные большие домохозяйства типы родства подвергались изменениям. В такого рода расширенном домохозяйстве родственники по отцовской линии обычно считались братьями (модзмесби - modzmesbi), что обуславливалось демократической природой такой группы семьи и ее социальным единством. После сегментации большого домохозяйства разделившиеся родственники вновь назывались братьями, что указывало на сохранение былой родственной солидарности. В данных условиях термин модзме (собратье) отображал уже характер взаимоотношений членов медиальной локальной группы и входящих в него определенных генеалогических сегментов патронимической организации генетически основанной на элементах минимального уровня структуры социального объединения братского типа.

В соответствии с общественным развитием в новых экономических условиях образование исторически сложившихся различных форм социальной организации универсального характера, именуемых в научной литературе расширенным домохозяйством (ср. с дефинициями - семейная община и большая семья), локальной группой, патронимической организацией, общиной и по формам стадильно отличавшихся от локализованной и несегментируемой первобытной родовой группы положило начало возникновению описательной номенклатуры среди различных регионов Грузии, в том числе Аджарии. Объединение под общим названием отдельных индивидов, находящихся в родственных отношениях с его, утратило почву, произошло их разграничение по родственным категориям, в результате чего возникли и соответствующие термины для их обозначения. Большое домохозяйство, локальная группа и патронимическая организация обуславливали выражение определенных категорий родства посредством

номенклатуры (деда - ДжРРж; мамда - ДжРРм, дэминвилл - ДДмР; динвилл - ДДжР; пивилл - Д и т. д.), образованной от терминов, обозначающих основные структурные единицы: пена/деда - Рж; баба/мама - Рм; дэма - ДжР; да - ДжР, пивилл - Д.

Патронимическая организация Аджарин обозначается термином погро(pogro) и включает в себя главные особенности описательной номенклатуры родства. Права и обязанности членов погро в различных сферах взаимоотношений (имущественные, социальные) были дифференцированы по категориям родства. В частности, деление членов погро на категории родства по принципу близости и формирование соответствующих дифференцированных форм прав и обязанностей вызвали необходимость возникновения дифференцированных терминов родства. Именно поэтому в терминах родства нашли отражение имущественно-правовые нормы взаимоотношений членов погро. В исследованиях ряда авторов установлены прочные взаимосвязи между нормами поведения и терминами родства. Объединенная под одним термином группа индивидов в отношении его является носителем однородных прав и обязанностей, а обозначенные разными терминами родства лица, которые занимают неодинаковое положение в определенном секторе родственной ячейки, являются носителями различных прав и обязанностей. Каждый из авторов находится в биологической связи с его и носит определенный социальный статус по отношению к нему.

Об определяющей роли большого домохозяйства, локальной группы и патронимической организации в формировании системы терминов родства аджарцев свидетельствуют и результаты, полученные на основе структурного и типологического анализа. Сравнение посредством формального анализа системы терминов кровного родства аджарцев с установленными в общей этнологии типами родства выявило сущность взаимо-

связи традиционных форм с системами номенклатуры родства. Выявилось, что верхнеаджарская система $n + 1$ и нулевым поколениях относится к III типу, нижнеаджарская система $v + 1$ восходящем поколении - к IV типу. Поколение его нельзя отнести ни к одной из остальных известных типологий. По-видимому, эта специфика нулевого поколения отражает особенности, присущие переходному от III к IV (III→IV) подтипу. В специальной литературе установлено, что родство III типа образовано в клановой (патронимической) организации и основывается на нормах взаимоотношений большой семьи. Что касается происхождения родства IV типа, то оно исторически совпадает с периодом разложения поздней формы клановой организации и с этапом возникновения новой моногенной семьи (М. В. Крюков). Поскольку грузинско-кавказская система терминов родства вытекает из норм семейных и патронимических отношений, то ее структура отражает особенности не родовой, а возникших в более поздний период родственных организаций. Функционирование III типа родства в Верхней Аджарии в основном соответствовало уровню общественно-экономического развития этого региона. В Верхней Аджарии преобладали пережиточные формы больших братских домохозяйств и образованных от них локальных групп и входящих в них генеалогических объединений, т. е. модэмнаоба (братства), тогда как в Нижней Аджарии в основном функционировали большие отцовские домохозяйства и индивидуальные (нуклеарные) семьи более позднего происхождения, а также образованные путем их сегментации локальные группы и отцовские патронимические объединения - мамашвиоба. Исходя из вышеуказанного, вполне обоснованными представляются данные, полученные на основе типологического анализа системы терминов родства, посредством которых для Верхней Аджарии установлен III тип родства, а для Нижней -

переходный от III к IV (III→IV) тип. Фиксация промежуточной формы типа родства обусловила ее выделение в подтип, который отражает социально-экономические особенности переходной ступени от большого братского домохозяйства к отцовской и индивидуальной семьям.

Одна часть кавказских, в том числе и грузинских (аджарских) наименований, обозначающих возникшие на разных ступенях развития родственные группы, своей семантикой связывается с семьей. Семантика другой части наименований указывает на общее происхождение от одного предка - отца; третья же часть терминов отражает единство родных или двоюродных братьев. Такого рода терминология, по-видимому, отображает хронологические и структурные особенности патронимической организации. В Аджарии зафиксированы следующие исторические формы погро: бидзашвилоба (основой является термин бидзашвили - Д/ДмРР), модзмнаноба (основа - термин дзма - ДмР) и маманвилоба (основа - термин мама - Рм и швили - Д). Самым древним представляется бидзашвилоба, связанный своим происхождением с разделом большого братско-кузенного домохозяйства (эта семья объединяла не только братьев старшего поколения, но и двоюродных братьев). К следующей стадияльной ступени относится модзмнаноба, также основанное на сегментации большого братского домохозяйства (когда под одной кровлей объединены только родные братья старшего поколения вместе с потомством). Далее следует маманвилоба, основанное на нормах отцовского домохозяйства.

В процессе развития патронимической организации в Аджарии складывались родственные объединения различного порядка. Кровно-родственные группы любой формы и любого порядка, находящиеся на определенном уровне развития социальной организации обозначаются также термином погро. Предки

погро были связаны с большим домохозяйством и входящими в него минимальными уровнями генеалогического объединения, а потомки создавали фамилию - гвари, т. е. локализованную фамилию - т. н. сагвареуло. Гвари или сагвареуло в Аджарии складывалось на основе роста погро и являлось посетителем основных функций и признаков развитой родственной, а не первобытно-родовой организации. Как свидетельствуют этнографические данные, уже к XIX веку оно теряет важнейшие черты кровного родства. Для обозначения родовой организации в древности в Грузии, как это явствует из письменных источников, употреблялся не термин гвари, а сахли (досл. дом), содержание которого параллельно с общественным развитием подвергалось определенным изменениям. Позднее этот термин стал употребляться в значении жилой постройки или одного из ее помещений, участвуя вместе с тем в композитах, обозначающих большое домохозяйство. Аджарское погро, также, как и другие кавказские патронимические объединения, возникло не на основе раздела первобытного рода, а вследствие развития минимального уровня генеалогической группы, представленной внутри большого домохозяйства. В свое время подобные большие кузенные и братские домохозяйства, при раснаде первобытного общества, выделялись от несегментированного рода и в дальнейшем формировали различные формы социальной организации. Эти организации образовали новый тип системы терминов родства, своеобразные формы собственности, исторически сложившуюся систему прав и обязанностей родственников в сфере имущественных и социальных отношений, которые были дифференцированы по степени близости родства. Выдвинутый тезис о генезисе патронимической группы, согласно которому исключается ее связь или отождествление с родовой организацией или ее ячейками и разветвлениями (А. И. Робакидзе), положил

основу принципиально новому направлению в сфере исследования структуры указанного родственного объединения. Теоретической и методологической основой этой концепции являются объективные критерии. Она (концепция) осмыслена не только на основе сопоставления взглядов грузинских и зарубежных ученых, но посредством ретроспективного анализа богатейшего грузино-кавказского этнографического материала. Несмотря на это сегодня ставится вопрос о новом переосмыслении проблем связанных не только с генезисом патристической организации, а в целом с происхождением, соотношением, структурой и типологией различных форм социальной организации.

В родовом обществе права и обязанности имели групповой характер, тогда как в структуре погро обязанности родственников дифференцированы по категориям. Генезис погро, как известно, был основан на сегментации минимальных уровнях генеалогических групп представленных в большом домохозяйстве (большим домохозяйством). Родственные семьи, возникшие вследствие этого процесса, т. е. вследствие раздела больших домохозяйств на дочерние семьи, даже в условиях сельской общины входили в состав общественно-производительной организации локальной группы и входящего в нее погро. Аджарское большое домохозяйство состояло из трех или четырех поколений кровных родственников. Собственность подобного объединения носила коллективный характер, а потребление - общий. Раздел был вызван увеличением ее численности, а также экономическими разногласиями, обусловленными уровнем социально-экономического развития. В братском домохозяйстве при его сегментации имущество (пашни, сенокосы, сады, орудия труда, скот) делилось между родными и двоюродными братьями старшего поколения, при этом основным условием были

общественное равноправие и демократизм. В отцовском домохозяйстве наследниками отцовского имущества являлись сыновья. Позднее возникает обычай выделения дополнительной доли старшему брату за его старшинство и долготелый труд. Можно предположить, что выделение дополнительной категории имущества, т. е. доли саупросо (доли старшего) содействовало возникновению имущественного неравенства среди разделившихся семей и родственных погро. Практика выдачи доли саупросо, по-видимому, берет начало на стадии перехода от братского домохозяйства к отцовскому с той поры, когда начинают пробиваться элементы правовых норм, основанных на присущей олигархическому обществу частной собственности.

В имущественных обязанностях членов погро предусмотрено право женщины на личную собственность. Однако на братское имущество она претендовать не могла. В случае развода женщина возвращалась в отцовское погро, забирая с собой собственное приданое и незначительную часть семейного имущества, приобретенного ею лично в период замужества.

В родственной организации типа погро привлекает также внимание имущественно-правовое положение вдовы. Ее правовой статус тесно связан с существованием институтов левирата, приданого и калыма. Вдова при возвращении в отцовский дом, или в случае вторичного замужества полностью получала обратно приданое, но она лишалась права на собственность мужа. Если вдова имела сына, то при разделе семьи она пользовалась полным правом на братскую долю.

Воспитанием сироты, его женитьбой (или ее замужеством) занимались специально выделенные лица - родственники со стороны отца или матери. Их назначал совет старейшин погро. В правлении погро не действовал принцип близкого родства. В случае смерти старейшины его функции возлагались на самого

авторитетного члена погрю, выделявшегося умом и большим жизненным опытом. Подобная структура правления обуславливала беспристрастное отношение членов совета старейшин при решении имущественных вопросов сироты. При наличии в составе совета старейшин близких родственников могли быть нарушены демократические принципы правления. Однако со временем в Аджарии наблюдается тенденция нарушения демократизма в сфере вышеуказанных взаимоотношений. В частности, при решении имущественных вопросов часто братья отца старались оставить без наследства сирот-племянников на том основании, что якобы осиротевший является сиротой деда и не может быть дольщиком при разделе отцовского имущества.

Несмотря на существование подобных тенденций, фактически в Аджарии редко наблюдались случаи оставления сирот без доли. Указанный факт имеет свои глубокие исторические корни и в пережиточной форме отражает наследственные нормы брагского домохозяйства.

Отношения родственников к выморочному имуществу по традиции определялось нормами обычного права, основанными на семейных, патронимических и общинных отношениях. Нормами обычного права ограничивалось отчуждение семейной усадьбы и панудзари - расположенных рядом с усадьбой пахотных участков и огородов. Преимущественным правом при покупке участка пользовались ближайшие родственники патронимической организации. Право на выморочное имущество имели родные и двоюродные братья, племянники и родственники последующих ступеней близости. По-видимому, в этом дифференцированном, по родственным категориям, подходе к выморочному имуществу, отражаются последовательные ступени общественного развития. В этом случае самой ранней правовой

нормой является преимущественное право брата и двоюродного брата; в этом отражены особенности патронимической группы в форме бидзашвилоба и модзмпагоба, сложившихся в результате сегментации солидарных больших братских домохозяйств.

Хозяйственно-производственной основой погро на ранней ступени развития этой организации являлось совместное пользование средствами и некоторыми объектами производства. Разделу подлежало все основное общественное имущество, кроме входивших в сельскую и общественную категорию земель. Часть семейного имущества (пашня, сенокос, лес, фруктовый сад) оставалась неразделенной в общем пользовании, обозначалась терминами садзмо (sazmo) или садзмоеби (sazmoebi), модзмпагобис зяри (mozmpagobis ziari). Как видим, определенная часть этих терминов указывает на то, что патронимическое пользование объектами производства социальными организациями порождало погро типа модзмпагоба, возникшее в результате раздела минимального уровня генеалогической группы, представленной в большом братском домохозяйстве. Термином садзмо обозначалась не только имущество медпашной локальной группы, но и имущество большого братского домохозяйства до раздела. Установление этой связи нам кажется весьма интересным, т. к. для обозначения неразделенных объектов производства мы не имеем термина, образованного от основы „мама“- Рм (отец). Следовательно, практика оставления неразделенных земель в общем пользовании не была присуща возникшему из отцовского домохозяйства локальному объединению - разделенным группам семей, тем более, что отцовское домохозяйство, и образованная от нее локальная группа, по сравнению с садзмо, явления более позднего происхождения. Хотя в грузинских письменных источниках и этнографическом быту засвидетельствован термин - мамули (mamuli), но он

обозначал собственность не локальной группы или локализованных генеалогическо-патронимических объединений, а участок земли, унаследованный от отца. Имущество этой категории берет свое начало в отцовском домохозяйстве. Братская собственность создавалась по боковой линии родства, а мамули переходило по прямой линии от отца к сыну. При жизни отца раздел группы семьи считался позором. Поэтому семья делилась, в основном, после смерти отца и семейное имущество распределялось между братьями, что, со своей стороны, допускало возможность образования патронимического владения. Следовательно, вывод о том, что отцовские социальные организации не образуют братскую собственность, нельзя распространить на все переходные формы отцовской семьи. На начальной стадии возникновения отцовской семьи былое единство еще сохраняло традиционные признаки солидарности братского домохозяйства, но постепенно оно подвергалось структурным изменениям. Возникновение патронимического владения исключалось при разделе семей с деспотическим укладом, когда сегментация отцовской семьи при жизни отца была основана на конфликте. Одним из выражений внутреннего социального единства погро является соблюдение экзогамии. Система экзогамии аджарцев тесно связана с структурой патронимической организации. Брак запрещался в пределах семи поколений и границы экзогамии соответствовали ступеням развития генеалогической группы. В Аджарии позднефеодального периода под воздействием социально-экономических, идеологических (внедрение шарията в местную среду), демографических (естественный рост социальной организации) и других факторов, имели место и отдельные нарушения экзогамии. Эти нарушения, по-видимому, происходили и ранее, на что, помимо экономических факторов, влияли миграции и обычай искусственного породнения.

Вопрос женитьбы членов ногро решался с учетом интересов всей патронимии. В брачных обрядах в процессе обручения каждое звено в системе ближайших родственников жениха и невесты (родители, братья, сестры, двоюродные братья, дяди, тети) имели свои функции и обязанности.

Брак являлся главным условием размножения и плодovitости. Он способствовал усилению и упрочению ногро. Именно поэтому при рождении ребенка, особенно сына, члены ногро проявляли исключительную солидарность выразившуюся в их активном участии на всех этапах данной обрядности. Общественное единство ногро и взаимная поддержка действовали и в сфере кровной мести. Все это превращало ногро в единый социальный организм; часто учитывались категории и степени родства, в связи с чем ответственность дифференцировалась. Следовательно, ногро и этой своей особенностью существенно отличалось от первобытного рода, где обязанности его членов носили групповой характер.

Идеологическое единство ногро выражалось не в легендарной, а реальной генеалогии предка, в общем патронимическом наименовании, в сохранившихся в памяти эпонима и умерших членов старшего поколения, в своеобразном размещении могил на общем патронимическом братском кладбище (садзмо сасаплао), в разных обычаях и материальной помощи, связанных с солидарностью членов ногро во время похорон и др. Формирование патронимического наименования ногро в Алжарии образовывалось двумя путями: 1. Непосредственно от собственного имени предка и 2. От прозвища предка. Часто патронимическое наименование ногро происходило от названия профессии предка, иногда по его первичному месту жительства (по кварталу, селу, ущелью). Например, в с. Агара одна ветвь фамилии Мгеладзе _ Платиенти происходила от с. Плате ущелья Кваблиани. Патронимическое и фамильное наименование образовывалось от племенного названия, а именно, того историко-

этнографического региона, откуда переселился предок. К такому ряду наименований относятся Месхенети, Джавахенети, Гуриенти, Ланхети.

Патронимические наименования погро в Аджарии образовывались, в основном, путем добавления форманта - ент-и к собственному имени предка, а также _ швили и - дзе- обычных для грузинских фамилий. Сравнительно ранним является по происхождению формант _ ент-и. Как известно, фамилии складывались в результате развития отдельных генеалогических групп патронимической организации. Соответственно с изменением структуры родственной группы и ее переходом из одного уровня к другому менялись и форманты. В Аджарии позднесредневекового периода часто названия фамилий и погро образовывались при помощи суффиксов негрузинского происхождения, таких, как – оглы и – задэ, внедряемых под влиянием внешнего фактора. Хотя после османских завоеваний форма некоторых фамильных наименований и изменилась, но содержание осталось грузинским, сохранившим традиционный местный принцип словообразования. В Турции формант - оглы не образовывал фамилию и исчезал со смертью личности, тогда как в Аджарии по образцу и подобию других историко-этнографических регионов Грузии с прибавлением – оглы к собственному имени предка создавалась генеалогия, т. е. имя предка - отца передавалось из поколения в поколение и приобретало содержание фамилии. Это имело, конечно, не столько терминологическое значение, сколько глубокий этносоциальный смысл, т. к. касалось системы родства _ традиционной основы общественного быта в его этнической самобытности.

Ко второй половине XIX века образование основной части фамильных наименований в Аджарии происходило посредством оглы и задэ, но это вовсе не означало отсутствия кровно-родственной организации в Аджарии. Теперь она была включена в родственные

разветвления позднего патриимического происхождения, члены которых находились в тесных хозяйственно-родственных взаимосвязях и контактах.

В социальной организации типа погро выделяются две основные формы взаимопомощи: трудовая (связанная с полевыми работами, годовым циклом скотоводства) и материальная (оказываемая при стихийных бедствиях пострадавшим семьям во время похорон, свадьбы, кровной мести). Для обозначения этих форм взаимопомощи в Аджарии сложилась традиционная терминология, объясняющая их сущность и природу. Коллективные формы трудовой взаимопомощи генетически восходят к периоду распада патриархального нессегментированного рода на большие домохозяйства и возникновения патриимической организации. Вначале появлялись лишь определенные признаки взаимопомощи, поскольку структура и многочисленность больших домохозяйств давали возможность осуществлять совместными силами все полевые и скотоводческие работы. При распаде многочисленной группы семей на малые, хозяйство все еще сохраняло былой комплексный характер и появлялась потребность в трудовой взаимопомощи. Формы трудовой взаимопомощи – это новое явление общественного развития, характерное для территориальной общины и соответствующего семейного уклада. Все основные особенности трудовой взаимопомощи соответствуют дифференцированному по категориям родства социальному организму патриимической организации.

Таким образом, в Аджарии формы трудового объединения хозяйственно-родственной группы типа погро параллельно с социально-экономическим развитием подвергались структурным и функциональным изменениям. Основные и специфические особенности структуры форм трудового объединения, основанные по принципу родства, переросли в территориальные и этот процесс сопровождал преобразованием моногенной формы поселения

локализованного погро в полигенную. Компактное поселение локальных групп и входящих в них погро, его территориальное единство способствовали прочности хозяйственных связей родственных семей и их трудовых объединений внутри одного села или квартала. Однородные поселения погро вначале состояли из жилых комплексов, расположенных рядами на горных склонах. Родственные семьи расселялись вдоль гребней. Из-за особенностей рельефа в кварталах не всегда соблюдался принцип рядового размещения домов и поселения на гребнях развивались по образу амфитеатра, асимметрично. Важную роль в формировании этих поселений играли хозяйственный, географический, социальный и другие факторы.

В отличие от горной Аджарии, в равнинной ее части соблюдалось линейное расселение, по своей структуре отличающееся от гребнево-рядового поселения горной области. Линейное расселение характерно для равнинных районов, а гребнево-амфитеатрное и гребнево-рядовое – для горной местности.

Таким образом, помимо переходных и смешанных форм, выделяются два основных вида поселения – линейное и гребневое. В свою очередь, гребневая форма поселения включает в себя гребнево-рядовую (когда жилые постройки расположены вдоль гребня) и гребнево-амфитеатрную (когда на склонах постройки располагаются неровно, террасообразно).

Посредством применения стратиграфического метода фиксации и анализа первичного материала удалось выявить основные особенности расселения фамилий и патронимических групп в населенных пунктах Аджарии.

В результате развития поселение локализованного погро перерастало в локализованное фамильное – сагвареуло, постепенно приобретая территориальные функции, а затем сложилось в территориальную общину. Уже во второй половине XIX века однородность таких позднепатронимических родственных разветв-

лений в большинстве случаев являлась лишь видимостью, что обуславливалось новыми социально-экономическими факторами. Естественно, в соответствии с развитием общественной жизни, по причине переселения беженцев и ряда других причин, нарушалась моногенность поселения, локализованного нгоро. В позднефеодалное время в Аджарии параллельно с распадом моногенности усиливалась тенденция территориального расселения. В это время факторы, обуславливавшие фиктивную моногенность, в основном служили преодолению конфликтов внутри общины.

Всеми своими основными параметрами хозяйственного, социального, идеологического и территориального единства социальная организация типа нгоро аналогична патронимическим организациям других историко-этнографических регионов Грузии, а также и Кавказа. Своеобразие терминологии кровного родства, право наследования имуществом в условиях сегментации группы семьи, отношения между отдельными ее ячейками и их хозяйственное и социально-идеологическое единство свидетельствуют о том, что аджарское нгоро (бидзашвилоба, модзмианоба, мамашвилоба), западно-грузинское бабушвилоба\бабусшвилоба (Гурия, Имерети, Рача) или буноба – bunoba (Гурия, Имерети) и мамашвилоба (Рача); мегрельское турн – turgi (папушгамнарки – rapus gamnarqi), бабуш гамнарки (rapus gamnarqi), мумаш гамнарки, моджималепи), лазское джумалоба – (zumaloba), спанское самхуб\шамхуб, восточно-грузинское комоба – Komoba – (Мтиулетн): мамшвилоба (Мтиулет-Гудамакари, Хевн): мамани (Хевсурети) и другая часть схожих объединений, возникших на разных ступенях развития, являлись разновидностями грузинских традиционных социальных организаций, по форме и содержанию тесно связанных генетически.

შენიშვნათა განმარტება

- ამყ - აჭარის მოსახლეობის ყოფა და კულტურა
- აღღლ - აჭარული ღიალექტის დარგობრივი ლექსიკა
- ამყკ - აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები
- ბსკში - ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები
- ბსკიყა - ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი
- ასმა - აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის არქივი
- აცხა - აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი
- კპკ - კაკასიის ეთნოგრაფიული კრებული
- კიყმს - კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძეგლანი საქართველოში
- მაკმ - მასალები გურიის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის
- მაკმ - მასალები თუშეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის
- მიყმ - მასალები იმერეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის
- მსყ -- მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის
- მსყმ - მასალები სამეგრელოს ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის
- მსყმ - მასალები სვანეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის
- სდსმკს - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები
- სდსყ - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა
- სეს - საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები
- სიგკ - საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული კრებული
- სის - საქართველოს ისტორიის საკითხები
- ა.ა. Африканский этнографический сборник
- в.д. Вестник древней истории
- в.к. Вопросы этнографии Кавказа
- в.и. Вопросы истории
- в.и.д. Вопросы истории докалассового общества
- в.в. Византийский вестник
- э.и.и.и. -- Этнография как источник реконструкции истории первобытного общества
- з.к.и.и.г. -- Записки кавказского отдела императорского русского географического общества

ИКОИРГО – Известия кавказского отдела императорского русского географического общества

ИОИНИК – Известия осетинского научно-исследовательского института краеведения

ИИАИ – Известия императорской академии наук

КАЭН – Конгресс антропологических и этнографических наук

КЭС – Кавказский этнографический сборник

КСИЭ – Краткие сообщения института этнографии

МЭГ – Материалы по этнографии Грузии

МИИ – Малайско-индонезийские исследования

НАА – Народы Азии и Африки

ОСР – Охотники, собиратели, рыболовы

ОВЯ – Основные вопросы языкознания

ОКНИ – Очерк Кавказа и народов его населяющих

ОЭА – Очерки этнографии Аджарии

ПИНО – Проблемы истории первобытного общества

ПИИЭ – Полевые исследования института этнографии

ПТЭ – Проблемы типологии в этнографии

РО – Родовое общество

СЭ – Советская этнография

СНВ – Страны и народы Востока

СКРИЗА – Символика культов и ритуалов народов зарубежной Азии

СМАЭ – Сборник музея антропологии и этнографии

СМОНИК – Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа

ТГГИ – Труды горьковского государственного института

ნუშვარ მბულაქი – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის წამყვანი მეცნიერი თანამშრომელი; დააარსა და ხელმძღვანელობს ბათუმის ეთნოლოგთა საზოგადოებას, რომელმაც თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის კავკასიის ეთნოლოგიის განყოფილებასთან, ბათუმის შ. რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრასა და ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოლოგიის განყოფილებასთან ერთად განახორციელა რამდენიმე მეტად მნიშვნელოვანი საველე-ეთნოგრაფიული ექსპედიცია საქართველოს მთიანეთში (გოდერძის უღელგეხილზე, ალპურ მონაში – 1995-1999; პირიქითა ხევსურეთში – 1996; ბალსგემო სვანეთში (ლაგალი-მესტია-უშგული) – 1997; გემო აჭარაში (მარეთის ხეობა) – 1998; გურიაში (გუბაშეულის ხეობა) – 2003 და სხვა); აქვს საქმიანი კონტაქტები კავკასიის, რუსეთის, ევროპისა და ამერიკის სამეცნიერო წრეებთან; არის პროექტის – „აჭარის კულტურული მემკვიდრეობა“ – ღირეჭკორი და ერთ-ერთი ავტორი (პროექტმა სოროსის ფონდის – „ღია საზოგადოება – საქართველოს“ – გრანტი დაიმსახურა); ასევე არის პონგოელი ბერძნების კულტურის ისტორიასთან და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის რელიგიურ წარსულთან დაკავშირებული არაერთი თემის ავტორი და თანაავტორი; ამჟამად მუშაობს აჭარის თანამედროვე რელიგიური განვითარებისა და რელიგიათა

ერთიერთთანაარსებობის პრობლემაზე, რომელმაც უკვე ჯონ და კეტრინ მაკარტურების ფონდით გათვალისწინებული გრანტი მოიპოვა.

ნეკზარ მგელაძე დაიბადა 1958 წლის 29 აპრილს, ბათუმში. დაამთავრა ბათუმის შ. რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტი; 1983-1986 წლებში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ასპირანტია; 1986 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია სომხეთის მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტში; 1989-1992 წლებში რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეთნოლოგიისა და ანთროპოლოგიის ინსტიტუტის დოქტორანტია; 1992 წელს სადოქტორო დისერტაცია დაიცვა ქ. მოსკოვში; იმავე წელს მიიწვიეს დიდ ბრიტანეთში ოქსფორდის უნივერსიტეტის სოციალური ანთროპოლოგიის ინსტიტუტში ისტორიული და ანთროპოლოგიური მეცნიერების სფეროში თანამედროვე მიღწევათა გასაცნობად.

არის I მონოგრაფიის, 60-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომისა და არაერთი საგამეთო წერილის ავტორი. იგი საქართველოში, სომხეთში, აზერბაიჯანში, რუსეთსა და ირანში სხვადასხვა დროს ჩატარებული სამეცნიერო კონფერენციებისა და სიმპოზიუმების მონაწილეა.

1991-1996 წლებში აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს დეპუტატია. სამეცნიერო მუშაობას უთავსებს პედაგოგიურ, სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწეობას: ეთნოლოგიისა და სოციო-კულტურული ანთროპოლოგიის პრობლემებზე კითხულობს ლექციებს თბილისისა და ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტებში; არის საქართველოს 2004 წლის მოწვევის პარლამენტის წევრი; რედაქტორობს პერიოდულ სამეცნიერო კრებულს – „კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში“; არის დამფუძნებელი და გამომცემელი საინფორმაციო-შემეცნებითი და სარეკლამო ჟურნალისა – „შავი ზღვა“.

ჰყავს მეუღლე და ორი შვილი.

სარჩევი

წინათქმის ნაცვლად	3
შინაგვარი	6
თავი I	
სტრუქტურა	
1. სისხლით ნათესაობის სისტემის სტრუქტურულ-ფუნქციური და ისტორიულ-ტიპოლოგიური ანალიზი	38
2. ნოგრო და გვარი: სემანტიკა და ეტიმოლოგია	70
3. პატრონიმიული ორგანიზაციის სტრუქტურა	88
თავი II	
უფლება-მოვალეობები ქონებრივ ურთიერთობათა სფეროში	
1. „ნოგროსა და ლოკალური ჯგუფის წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი ნორმები	
ა) დიდი სახლუელის სემენტაცია და საოჯახო ქონების გაყოფა. . .	115
ბ) ქალის ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა	122
გ) უმცირესო ოჯახი და პარტახი	128
2. ლოკალური ჯგუფისა და „ნოგროს“ სამეურნეო ერთიანობის ნიშნები	136
თავი III	
უფლება-მოვალეობები სოციალურ ურთიერთობათა სფეროში	153
თავი IV	
უფლება-მოვალეობები შრომითი ურთიერთდახმარების სფეროში	184
თავი V	
ლოკალურ ჯგუფში შემავალი „ნოგროს“ დასახლების სტრუქტურა და ტერიტორიული ერთობა	213
დასკვნა	262
მოკლე შინაარსი (რუს. ენაზე)	289
შემაჯავებელი განმარტება	306

Нугзар Мгеладзе
АДЖАРСКОЕ НОГРО И ГВАРИ

Nugzar Mgeladze
ADJARIAN NOGRO AND GVARI

გაეროსიუმის რეაქტორი გულნაზ საშენიკა
მხატვრული რეაქტორი გურამ გუჯაბიკა
ბენიშვილი რეაქტორი რობერტ ლომაკა
უშროსი კორეაქტორი ნანული წილოსანი
კორეაქტორები: აილა აბუსერიკა, ნინო ლოლობერიკა
ღამკაბალონეხელი ეთერ გუჩიკა
ეროგრამისტი მალხაზ ჟაღავა
ოპერატორები: მაგალი გუჩიკა, ხათუნა ვარშანიკა

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 06.12.2004
ქალაქის გომა 60X84 1/16
ფიზიკური თაბახი 21
შეკვ. № 50
გირაჟი 300

ფასი სახელშეკრულებო